

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00028

ALE VERK

Mendele Mokher Sefarim

*Permanent preservation of this book was made possible by
Maida Carson Richards
in memory of
parents, David & Sophie Berger*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

ערשטער באַנד

נייע פערבעסערטע אויסגאבע

פערקויף: געוועלשאפט, צענטראל, ווארשא, נאָואַליפקי 7

1

9

2

8

אלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

מענדעלע מוכר-ספרים

זיין לעבען און זיינע ווערק

ווארשא	„מענדעלע“	פערלאג
1	9	2 8

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Printed in Poland

Druk. Sikora i Mylner Warszawa Nowolipki 6.

אינהאלט:

- פון פארלאג (צו דער נייער מענדעלע-אויסגאבע).
- פון די ארויסגעבער (צו דער ערשטע-יובילעאום-אויסגאבע)
- י. ה. ראווניצקי - ש. י. אבראמאָוויטש
- י. ל. פרק - מענדעלע
- דוד פרישמאן - מענדעלע מו"ס, זיין לעבען.
- בעל-מחשבות - אן אוראייניקעל דעם זיידען.
- ש. ניגער - שדום יעקב אבראמאָוויטש.
- ת. נ. ביאליק - מענדעלעס „נוסח“
- יעקב פייכמאן - מענדעלע מוכר ספרים
- דר. א. מוקדוני - צוויי מענשען

פון די ארויסגעבער

(א פאָר ווערמער צו דער נייער מענדעלע-אויסגאַבע)

צום צעהנטען יאָהרצייט פון מענדעלע מוכר ספרים, וואָס ווערט געפירט אין אלע עקטן פון דער יודישער וועלט—אין פוילען און אין אמעריקא, אין רוסלאנד און אין ארגענטינא, אין ליטא און אין דרום אפריקא,—האַבען מיר געפונען פאַר נייטיג אַרויסצוגעבען אַ נייע מענדעלע-אויסגאַבע, גרופירט און סיסטעמאַמזירט אויף אַ נייעם אופן און אויך צוצוגעבען צוויי נייע בענדער וועגען מענדעלען, וועגען זיין פערזענליכע קייט, זיין שאַפּען און זיין אַרם אין דער יודישער ליטעראַטור אין קולטור-לעבען.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער אָנהויב פון מענדעלעס שאַפּען שטעקט אין ווייטער פּערנאַנגענהייט, מיט 40—60 יאָהר צוריק, איז נאָך זיין קינסטלערישער און קולטורעלער ווערט נישט געמינערט און ווייט נישט אויסגעשעפּט, אַדרבא, דער אינטערעס צו די ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, די בעדייטונג פון מענדעלעס קינסטלערישען שאַפּען האַלטען אין שטייגען און אין וואַקסען. נאַנצע שיכטען פּונ'ם יודישען מאַסען-לעבען אין צווייטער העלפּט פון פּאַהרגען יאָהרהונדערט קיגען גרודעסווייז אין מענדעלעס ווערק! און דער איצטיגער לייענער לאָזט זיך מיט אַ בעזונדערען ניינד אַראָב אין אַז די מענדעלע-היילען, האָר עס ענטפּלעקט זיך פאַר אים דאָס נאַנצע אַמאָליגע לעבען פון דער יודישער עדה.

העכער פּופּציג יאָהר האָט געדויערט מענדעלעס קינסטלערישע בוי-אַרבעט: מיט אַ וואונדערליכער געניטקייט און שפּאַרזאַמקייט האָט

ער געזאמעלט דעם מאטעריאל, אויפגעשטעלט דעם גרויסארטיגען מעגל
רעלעבנדיגן בוי וועלכער ער איז געווען פערנומען ביז זיך מעפען על-
מער, ביז זיינע נייגונגען יאָהרען.

ס'איז נאָך נישט געקומען די צייט פאר אַן ערנסטער אקאדעמי-
שער מענדעלע-אויסגאַבע, דערצו פעלען נאָך פיעל נויטיגע מאטעריאלען
און אויך גענימע מענדעלע-פאַרשער, מ'זאָל קאָנען אַרויסגעבען יעדעס ווערק
מיט אַלע זיינע וואַריאַנטען, מיט די פאַסענדיגע דערקלערונגען אין בעד
לויכמונגען.

אין דער איצטיגער נייער מענדעלע-אויסגאַבע ווערען געגעבען
די ווערק אין דעם סדר, ווי מענדעלע האָט זיי געשאַפּען. פאר יעדען
ווערק איז צוגעגעבען אַ קורצער אַרײַנפיהר וועגען דער צייט און וועגען די
אומשטענדען, ווען מענדעלע האָט דאָס ווערק געשריבען און פערעפענט-
ליכט. עס ווערט אויך געגעבען אַ קורצע אַלגעמיינע באַראַקטעריסטיק
וועגען דעם ווערק, — על פי רוב מיינונגען פון די בעקאַנטע יודישע
קריטיקער און ליטעראַטור-פאַרשער, אַ מין קורצער אַרײַנפיהר, וואָס זאָל
דעם וועהינגענימען לעזער פּערגרינגערען דעם וועג צום מענדעלע-
ווערק.

דער יודישער תּהום-שרייבט מענדעלע אין איינעם פון זיינע
ווערק-איז ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאַל נישט אויסגעשעפּט. קאָמ-
פּאַניעס געהען, קאָמפּאַניעס קומען, און קאַבאַנאַטק און גלופּסק וועלען
פּערבלייבען אויף אייביג.

דאָס זעלבע קאָן מען זאָגען אויף מענדעלעס שאַפּען: עס איז
ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאַל נישט אויסגעשעפּט. שרייבער געהען,
שרייבער קומען, אָבער מענדעלע און זיינע ווערק וועלען פּערבלייבען
אין דער יודישער ליטעראַטור אויף אייביג!

פון די ארויסגעבער

(א פאָר ווערטער צו דער יובילעאום־אויסגאבע פון 1910)

נאָך די אלע בענייטערמע אַרטיקלעך, סמודיען און קריטיש־
זינגראפישע עמיידען איבער דעם גרעסטען קינסטלער מענדעלע מוכר
ספרים, וואָס דער לעזער וועט דאָ געפינען פון די בעסטע יידישע
קריטיקער און טרופטשטעלער, בלייבט אונז אין פלוג נאָרנישט צוצו־
געבען, און דאָך קענען מיר זיך נישט איינהאלטען צו זיין אזוי בעשיי־
דען און פערשווייגען אינגאנצען אונזער אַנטייגנעהמען אין דעם דאָזיגען
גרויסען ליטעראַרישען בנין — אין דעם אַרויסגעבען די אלע ווערק פון
מענדעלע מוכר ספרים.

שוין שענע עמליכע יאָרר זענען פאַריבער, זינט עס איז געווען
אָנגאָרט פון אַ גרופע ליעבהאַבער, אז זיי געהען אַרויסגעבען אלע
כתבים פון מענדעלע מוכר ספרים. די דאָזיגע גרופע, וואָס איז איבער־
פירט געווען מיט גרויסער ליעבע צו אַלע, וואָס מענדעלע האָט געשאַפֿ־
פּען, האָט באַמט געטיינט צו באַשענקען דעם יודישען פּאָלק מיט אַ
פּולשטענדיגער זאמלונג פון אלע מענדעלע'ס ווערק. די ליעבע אַליין
האַט דערצו אָבער גאָר נישט געהאַלפּען. פון אלע כתבים איז ערשיער־
גען נאָר איין באַנד — „דאָס קליינע מענשעלע“ און „פישקע דער קרו־
מער“, — און יענע גרופע איז שטעהן געבליבן ביי דעם ערשטען באַנד
אליין און איז ווייטער נישט געגאנגען. האָט דען דער יודישער לעזער
האַלט בעגעגענט דעם ערשטען באַנד ? צו גרויס, צו בערוינט, צו
אָפּהער איז אונזער גרויסער קינסטלער, אַז אויך איהם זאָל מערעשן

דאָס, וואָס מ'רעכט צייגענווייז מיט אַנדערע פּאָלקס־דיכטער. דאָס יודי־
שע פּאָלק, ווי פּערמאַנען עס זאָל נישט זיין אין זיין וואָכיגען לע־
בען, וואָס אויף ביי אַ מעהר יום־טוב־דיגער ערשיינונג, און אַלץ, וואָס
איז פּערבונדען מיט דעם נאָמען מענדעלע, איז שמענדיג געווען ביים
פּאָלק אַ יום־טוב־ און דאָך, ווי געזאָגט, איז די גרופּע אַרויסגעבער־
ליעבהאַבער שמעקן געבליבען ביים ערשמען באַנד.

אומרעמענדיג אַרויסצוגעבען אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים,
זעלבע ער האָט געשאפּען אין פּערלויף פון זיין לאַנגער ליטעראַרישער
מעטיאָדיק, האָבען מיר נישט פּערגעסען אָן דער גרויסער ריעבע, וואָס
דאָס פּובליקום פּיהלמ צו מענדעלע מוכר ספרים, און נישט קוקענדיג
אויף דער מאַטעריעלער ריוויז, וואָס אין אַזאַ אַנגעהויער רייכער אַנגי־
פּערנעהמונג שמעקט, האָבן מיר מיט גרויס מוט אָבגעוואַרפּען אַלץ
זאַקלונגען, און זיך נישט אָבגעשראַקען פאַר דער מאַטעריעלער ריוויז
און צוגעמאַכען אַרויסצוגעבען אַלע ווערק פון ש. י. אַבראַמאָוויטש.

אַזאַ, דער גראַנדיעזער קולטורעלער בנין איז שוין געענדיגט.
אין פּערלאַג, מענדעלע' זענען ערשיענען אַלע ווערק פון דעם גרעסטען
יודישען דיכטער, שלום יעקב אַבראַמאָוויטש. מיר האָבן אַנווער פּליכט
ערפילט, זיך נישט אָבגעשטעלט פאַר קיינע שוועריגקייטען. איצט שמעהען
פיר און וואַרטען, ווי אַזוי וועט ערפילען זיין פּליכט דאָס יודישע
פּובליקום.

מיר צווייפּלען נישט, אַז אַנווער שטיצען זיך אויף דאָס יודישע
פּובליקום וועט אונז נישט אָבנאַרען, און מיר זענען פּעסט איבערצייגט,
אַז די דאָזיגע שטיצע וועט קומען. דען, ווי געזאָגט, האָט דאָס יודי־
שע פּאָלק שמענדיג זיינע דערהויבענע מאַמענטען, און איינער אַזאַ סאָך
מענטש איז די ערשיינונג פון אַלע ווערק פון שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.

וואַרשא 1910

פּערלאַג „מענדעלע“.

שלום יעקב אבראמאָוויטש.

(מענדעלי מוכר ספרים).

שלום-יעקב אבראמאָוויטש, וואָס איז בעקאנט אין דער יודישער וועלט מיט זיין ליטעראַרישען נאָמען „מענדעלי מוכר-ספרים“, אָדער ווי מען רופט איהם שוין היבשע יאָהרען מיט'ן ליעבען נאָמען „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראַטור“, — איז איינע פון די גרעסטע ערשיינונג-גען אין אונזער יודישער וועלט. מענדעלי מוכר-ספרים איז נישט נור אַ טאַלאַנט, און אַ גרויסער, זעלטען-אַריגינעלער טאַלאַנט, ער איז אַ סך מעהר פון דעם: ער איז אין פיעל הינזיכטען אַ שאַפער. פון דער ניי-יודישער ליטעראַטור.

און נישט פון איין ליטעראַטור איז ער דער שאַפער, נאָר פון צוויי צוזאַמען אין איין צייט. דאָס איז שוין אַזאַ זעלטענע ערשיינונג, וואָס ס'איז נישט צוגעפינען איר גלייכען אין אַנדערע וועלט-ליטעראַטורען. סיי אין העברעאיש, סיי אין יודיש האָט מענדעלי געמוזט אַליין דורכ-שאַגען און אויסטרעטען אַ נייעם וועג. בעזונדערס האָט ער בעדאַרפט שאַפען אַ נייעם סטיל, „מענדעלי'ס סטיל“, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסע אונגעוויינע ווירקונג אויף די בעסטע יודישע שרייבער, וועלכע זענען געקומען נאָך איהם און פערנומען אַ אָרט אויבען-אָן אין אונזער יודישער ליטעראַטור. גוט איז געווען די „אייניקלעך“ דערנאָך, אַ שטייגער, שלום-עליכס'ן אין יודיש און ביאָליק'ן אין העברעאישער פּראָזע, אַז זיי זענען

אין דער הינויכט שוין געקומען, ווי מען זאגט, צום גרייטען, געהאט פאר זייערע אויגען אזא גלענצענדען אויסגעצייכענטען מוסטער. דער „זידע“ אָבער האָט געמוזט אלעס שאַפּען פון דאָס נײַ מיט אייגענע כּחות. צו אזא אַרבייט דאַרף מען באמת האָבען אַרײַעווען-קראַפּט.

ישט מיט אַמאָל האָבען זיך בײַ מענדעלין פּעוויזען די גרויסע כּחות זײַנע. ביסלעכווייז האָבען געהאַלטען אין אײַן וואַקסען זײַנע אָדלער-פּליעגעל, און מערקווירדיג — ערשט אין די עלטערע יאָהרען האָט ער זיך אַרויסגעוויזען מיט זײַן גאַנצער קראַפּט, אויפגעוויבען אויף אזא הויך צום פּעוואונדערן.

געבוירען אין ליטאַ, געוואַנדערט אין דער יוגענד איבער פּער-שיעדענע משיבות אין ליטווישע שטעדט און שטערטלעך, מוגלגל געוואָרען דערנאָך אין ווייטען „וואַהלין“ און צום סוף אין דרום-געגענד אין נײַ-רוסלאַנד, — האָט מענדעלי געהאַט די מעגליכקייט צו בעטראַכטען מיט זײַן שאַרפּען אויג דאָס יודישע לעבען פון אַלע זײַטען, אָנגעזאַפּט אין זיך און קינסטלעריש דערנאָך אַרויסגעגעבען פאַר די לעזער אין אַזעלכע לעבעדיגע בילדער אין צוויי לעבעדיגע לשונות. און אז איהר לייענט דעם זעלבען „ספור המעשה“ אין העברעאיש און אין יודיש, קאָנט איהר קינסטאַל נישט וויסען, וועלכעס איז דער אָריגינאַל און וועלכעס אַ איבערזעצונג, אַזוי ווי איהר ווייסט נישט, אין וועלכער פון די צוויי שפראַכען איז מענדעלי מעהר צו פּעוואונדערן אַלס קינסטלער און סטיליסט.

און דער 75-יעהריגער „זידע“ איז נאָך פול מיט יוגענדליכער גײַ-סטיקער קראַפּט. ער איז גרויס נישט נור מיטן פּריהערדיגען זכות, זײַן כּבוד גלאַנצט נישט נור מיט אַ אָבשיין פון אַמאָל. ער הערט נישט אויף בײַן איצט צו טהון זײַן גרויסע אַרבייט, צו שאַפּען.

אַזא לעבען איז כּדאי בעשריבען צו ווערען איינפיהרליך (*).

(* בענוצט האָב איך זיך צו דער לעבענס-בעשרייבונג מיט בינשאַטאַק'ס אַרטיקל (אין „וואַסחאָד“ 1884), מענדעלי'ס אויטאָביאָגראַפיע (אין סאַקאַלאָו'ס „כּפּר זכּרון“) אין „שלמה ר' הייט'ס“, וואָס איז אייגענטליך אַ קינסטלעריש-בעאַרטייגטע זעלבסט-לעבענס-בעשרייבונג און ענטהאַלט צוואַסען מיט די כּטובּונג זעהר פּיעל וואַהר הייט פון אַבראַמאָוויטש'עס לעבען אין דער ערשטער יוגענד, אויסער סינדליכע ידיעות פון ר' מענדעלין אליין.

I.

שלום-יעקב אבראמאָוויטש איז געבוירען אין ליטאָ אין אַ קליין שטעדטל קאפּיליע (סלוצקער אויעזר, מינסקער גוב.). פונקט דעם טאָג פונ'ם יאָהר, און אפילו דאָס יאָהר אליין, ווען דער גרויסער יודישער שריפטשטעלער האָט דערזעהן גאָט'ס וועלט, וויינט מען נישט בעשטימט — אין יענע יאָהרען האָט מען זיך נישט נוהג געווען אזעלכע זאכען צו פּערצייענען — נאָר ס'איז אָנגענומען געוואָרען צו רעכענען דאָס יאָהר תקצ"ו (1835) פאַר זיין געבורטס-יאָהר, און דער צוואנציגסטער דעצעמ-בער ווערט גערעכענט אין זיין פאמיליע פאַר זיין געבורטס-טאָג.

זיין פאָטער ר' חיים-משה איז געווען פון די געהויבענע און שענ-סטע בעלי-בתים אין שטעדטל, און האָט געהאַט אַ נאָמען אין דער גאַנצער געגענד ארום. אין יענער צייט, אז מ'איז זוכה צו זיין אַ פּער-נעהם אין אזא שטעדטל, ווי קאפּיליע, אַ אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, און אין דער גאַנצער סביבה — איז עס נישט אומזיסט. אויסער זכות-אָבות דאָרף מען דערצו אליין זיין נישט נור גוט און פרום, נאָר אויך אַ למדן מיט אלע מלכות. און ר' חיים-משה, אַ אמת'ער יודישער תלמיד-חכם, איז געווען, ווי מען זאָגט, „אי צו גאָט, אי צו ליט", זיין צייט איז געווען אָפּגעגעבן צו פרנסה און צו תורה און אויך צו שטעדטי-שע כלל-זאכען. יאָהרענלאַנג האָט דער פאָטער פונ'ם קינפטיגען מחבר פון „די טאַקסע" געצויגען זיין חיונה פון דעם, וואָס ער האָט געהאַלטען די פלייש-טאַקסע אינ'ם שטעדטל. פיעל יאָהרען איז ער דאָרט אוועק-געווען נאָר אָהן לויין, אַ קאָזיאָנער רב". ער פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע-לייט, און אַמאָל אויך דרש'ענען שענע דרשות פאַר'ן עולם. דערצו איז ער נאָך געווען אַידען אין תנ"ך אויך און שען געשריבען לשון-קודש מיט „מליצה" נאָכ'ן גוסט פון יענער צייט, אזוי אז ער האָט גע'ש'מ'ט צווישען אלע זיינע בעקאַנטע פאַר אַ „בעל-לשון". זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַרײן, יענער אַרויס. צו זיינער אַנעצה פלעגען אלע אָנקומען, סיי אין פרט-זאכען און סיי בשעת עפּים אַ גויט אין כלל-זאכען, און וועגען אַלסדינג פלעגט מען מיט איהם זיך מיט זיין. ביים עולם איז אויך אַיינגערעדט געווען, אז ר' חיים-משה איז אויך אַ מומחה אין דאָקטאָריע, און בשעת עפּים אַ קראַנקהייט פלעגט מען לויפען צו איהם נאָך אַ מיטעל, און ער אליין האָט זיך אויך געהאַלטען דריינען פאַר אַ שטיקעל מבין, הייל ער איז געווען

א, בעל-נסיון, א שוואכער, שלאפער מענטש במבע, און איבערגעליטען אין לעבען א סך מיני שלאפקייטען, און אויסערדעם פלעגט ער נאך אסאך ליעב האבען אריינקוקען אין ראיגה=ביכלעך פאר'ן פאלק.

זיין מוטער שרה=נעמי — א איידעלע, שוואכע פרוי מיט א פערפרומט בלייך פנים, היילע רוחניות — איז געווען א וואילקענענדיגע, געוואוסט אלערליי מיני תחינות, געלייענט דעם „צאינה=וראינה“, „טורת=המאור“ און נאך אזעלכע ספרים, געוויזען ווייבער אין שוהל וואס און ווען צו דאווענען און אויך פאָרגעלייענט פאר זיי פול מיט געפיהל.

שלום=יעקב האָט זיך פון די ערשטע קינדער=יאָהרען ארויסגעוויזען פאר זעהר אַ געראַטען קינד מיט אַ גוט שאַרף קעפּיל צום לערנען. ביי זיין ערשטען דרדקי=מלמד, משה פּלאַטקעס, האָט ער אין איין יאָהר אויסגעלערנט די גאַנצע תּוּרָה, געלייענט „עברי“ גיך, ווי אַ וואַסער און אָנגעהויבען חומש, ווי דער שטייגער איז, פּון „ויקרא“ — וואָס אַנדערע קינדער בעדאַרפען דערויף פּערבריינגען אין חדר אַ צוויי=דרוי יאָהר. ביים גאַנצען הייזגעווינר ר' חיים=משה'ס, ווי אויך ביי פּרעמדע, אַריינגעהערס אין שטוב, איז דאָס קינד געווען זעהר בעליעבט פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיינע קלוגע אַינפאַלען, און נאָך מעהר פאַר זיינע „אַנשטעלען“. פון קינדווייז=אָן איז אינ'ם קינפטיגען קינסטלער געלעגען במבע עפּים אזוינס, צו וואַרפען אַ אויג און אויפּהאַפען כאַלד ביים ערשטען בליק יענעסס אַ מינע אָדער אַ וואָרט, וואָס עפּים נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע, און ער פּלעגט קונציג נאָכמאַכען ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט...

דער פּאָטער איז געווען בעזונדערס אַ מבין אויף זיין געראַטען. שטאַרק געליעבט קינד. ער האָט פּערשטאַנען, אַז ביי אַ רעכטען מלמד אין די הענד קאָן פינ'ס קינד ווערען אַ לייט, און דעריבער האָט ער פאַר איהם נאָכגעזוכט און גענומען איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל מיט איהם לערנען.

לערנען אין יענער צייט האָט געהייסען גמרא מיט מפרשים און פוסקים. פון אַנדערע למודים האָט אַ יודיש קינד נישט געטאַרט וויסען. אפילו „כתבי=הקדש“, דער הייליגער תּנ"ך, איז אויך געווען פּעררעכענט ווי אַ מין פּסולע זאָך פאַר קינדער, וועלכע טאַרען מעהר נישט וויסען ווי פון „א פּסיק, וואָס שטעהט אין דער גמרא“... ר' חיים=משה אַליין איז אָבער אויך געווען, ווי געזאָגט, א „בעל=תּנ"ך“ און אַ שטיק „מליץ“.

האָס ער פּערלאַנגט פון דעם מלמד, ער זאָל לערנען מיט'ן קינד אויך
 תנ"ך מיט, מצודות, מיט תרגום און אַ ביסעל דקדוק אויך דערצו.
 און דער מלמד, יוסי ראובנ'ס, איז געווען ווי געוואונשען פאר
 דעם 6—7 יעהריגען תלמיד. קיין בעסערער זיווג דערפון האָט נאָר
 נישט געקאָנט זיין. דער רבי און דער תלמיד האָבען זיך איינער דעם
 אנדערן גוט געפאַסט, אויפ'ן בעסטען אופן.

ר' יוסי ראובנ'ס, אַ יוד אין די מיטעלע יאָהרען, איז געווען אַ דאָ-
 דער, אַ קורצוויכטיגער, מיט אַ בלייך פנים, אַ שטילער און אַ גוטער און
 פרי איטליכען אינים שטערטיל זעהר בעליעבט. זיין חאַראַקטער, זיין
 שטייגער לעבען און אַלץ מיט אַנאנדער האָט אַרויסגעוויזען, אַז אין
 איהם שטעקט דער פונק פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו
 שרייבען און צו מאַהלען, צו שניצען און צו קריצען אויף קופער און
 אויף שטיינער, נישט צוליעב פרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז
 געווען זיין בעסטער פּערזאָניגען, עפּים האָט איהם ווי געטריבען דערצו
 און ער האָט געמוזט מייסטערן. אין שטערטיל האָט מען איהם מכבד
 געווען מיט שניצען דעם אַרון-קידש, מאַהלען אַ מורת, שלאָגען מצבות,
 קריצען התיבות, און אָפּטמאָל מיט מאַכען מוסטערן פאַר מיידלעך-בלות
 אויף קייטעלשטיכלעך, אויף העפטען, אויסנייהען פאַר ויערע חתנים
 שנעע תפילין-זעקלעך.

דער שטייגער פּרנ'ס לערנען איז געוועהנליך געווען אַזוי: בשעת
 דעם לערנען פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין אָרט מיט עפּים אַני-
 אַרבייט — מאַהלען אָדער שטעכען אַ חתימה'לע. די אַרבייט האָט נישט
 געשאַדט צום לערנען, פּערקעהרט, זי איז געווען דאָס אייגענע, וואָס
 פאַר אַ פּראָסטען בעל-מלאכה אַ גוטער טרונק-בראַנפּען, זי האָט איהם
 בעלעבט און בענייטערט, אין די אויגען האָט געפּינקעלט אַ הייליג
 פּיעריל און אַלסדינג האָט ער דענסטמאָל דערקלערט דעם תלמיד שאַרף
 אין קלאָר, מיט אַ בעוונדער געפּיהל. און דעם תלמיד פלעגט עס געבען
 אַ נעחס, אַ ברען, און ס'האָט זיך איהם געלערנט מיט אַזאַ חשק גע-
 שלונגען איטליכס האָרט.

דער דאָזיגער בענאַפּטער רבי האָט געמאַכט אַ שטאַרקען רושם
 אויף זיין פּיעל-בענאַפּטען תלמיד, און ביו איצט דערמאָהנט זיך דער
 גרויס-גרויער תלמיד אָן זיין אַמאָליגען רבי'ן ר' יוסי ראובנ'ס (אין שלמה
 ר' היים'ס רופט ער איהם ליפא ראובנ'ס) מיט גרויס ליעבע און
 אַכטינג. צו דער ווירקונג פון יענעם זעלטענעם רבי'ן קאָן מען אפּשר

צושרייבען ניש נור דאָס שענע געשרילטע כתב פון אונזער גרויסען שרייבער, נאָר אויך דאָס ווילען אַרבייטען כסדר מיט חשק אויב צושל"ע פֿען און אוי צומאָקען יעדעס וואָרט, יעדע פראָזע בעזונדער, עס זאָל צווייסקומען קינסטלעריש, אָהן אַ שום פּנימה'ע...

דאָס קינד שלום'קע איז מיט דער צייט געוואַקסען, ווי אַ בלי-מעלע אונטער אַ נוטער השגחה, ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט פונדעסטוועגע צו בלייבען אַ קינד. אין שלמה ר' חיים'ס ווערט דאָס קינד געמאָהלט אזוי: שלמה'לע אין חדר און שלמה'לע אין דרויסען זענען עפּים נאָר אנדערע, פּערשיעדענע מענשען. לערנט ער, איז געלערנט. ער איז מיט דעם נאַנצען קאָפּ אַריינגעמאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט, וויל גרינדליך איטליכע זאָך פּערשטעהן, נאָר קיים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער ווי איבערגעבויטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — אַ יונגעל מיט די ביינער. איבערהויפט האָט שלמה'לעס האַראַקטער פון קינדווייז אויף זיך געוויזען עפּס ווי אַ צונויפגעשטעלע-ער פון פּערשיעדענע מינים, נישט פון איין שטיק מאַטעריע. עפּים האָבען צוויי נשמות — אַ מלאַך מיט אַ רוח—געשטעקט אין איהם פירע אינאיינעם. ער איז געווען אי אַינגעשפּאַרט, האַרט ווי אַ שטיין, אי ווייך ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט ווי די וועלט; אי ביטער=גאַל, אי צוקער=זיס; אי ערנסט, אי קאָמפּאָזעט-טרייבער, אי אומעטיג=פּערטראַכט, אי לוסטיג=פּרעהליך. אין אַ געוויסער מאָס, געוועהנליך, קאָנען די ווערטער אויך צום קינד שלום'קען צוגעפּאַסט ווערען. און ווי דערמאָהנען זיי יענע ווערטער פּונ'ם שפּעטערדיגען ר' מענדעלי, וואָס זאָגט עדות אויף זיך (אין בימי הרעש"י): אַפּטמאָל פיהל אַך מיר, אַז איך בין צוויי מענדעלעך, צוזאַמענגעבונדען ווי אַ צוויילינג צוזאַמען, יעדער איז זיך אַ בריה פאַר זיך" א. ו. ו. ...

שלום'קע איז כּטבע געווען אַ הייסבלוטיגער, אַנציענדיג זיך ווי אַ שוועבעלע, ווי באלר נור עפּים האָט איהם געטאָן אַ ריהר". די פּיערדיגע רייד פון די נביאים, זייערע שענע מליצות און דערצעהלונגען איבער נאָט און איבער דער וועלט, האָבען אייפגעוועקט זיין כּת-הדמיון און איהם גענעבען גענוג שטאַף צו דענקען, צו טראַכטען און צו פּאַנ-טאָזירען. ער האָט אויך שטאַרק ליעב געהאַט צומאַכען אָפּט אַ שפּאַציר אין דעם פּערלאָזטען שענעם, נאָרטען" פון דער יודישער אגדה אין

גמרא און מדרשים, וואו זיין רייכע פאנטאזיע האָט געפונען גענוג פלאץ
אויף צוזאמנעלסטערן און אַמאָל זיך הויך אַוועקלאָוען מיט פערשפרייטע
זינגע בלועגעל... .

II

נאָך אַ פיער יאָהר לערנען ביים זעלבטן מלמד יוסי ראובנ'ס האָט
זיך די תורה פאר שלום-יעקב'ן ביי דעם רבי'ן אויסגעלאָזט אין ער און
איבערגעגאַנגען אויף דעם טאַמענ'ס האַנד לערנען אונטער זיין השגחה.
אזוי האָט זיך דער פאָטער נוהג געווען צו לערנען פריהער מיט זינגע
עלטערע צוויי יוהן, נאָכדעם אז זיי זענען אַרויס פונם חדר, ביז דער
חתונה, אזוי האָט ער אויך געלערענט מיט זיין אידעם, די ערשטע
צייט נאָך דער חתונה, אין אזוי איז איצט געקומען שלום-קעס צייט צו
לערנען תורה ביים טאַמען. דער שטייגער לערנען זינגער איצט איז גע-
ווען אזוי: אַלע פריה-מאָרגען באלד נאָכ'ן דאַוונען, פלעגט דער פא-
טער, זיצענדיג אויף זיין שטאָט אויבען אָן אין קלויז, אָבלערנען מיט
איהם אַ פאָר פרקים משניות ככדר. נאָכן אָנבײַסען פלעגט ער בלייבען
אין דער היים, צוגרייטען אין אַלקעריל דאָס לייענען אין דער גמרא,
וואָס דער טאַמע האָט איהם פערגעבען, מיט תוספות און מיט מהרש"א.
ער האָט עס בעדאַרפט דערנאָך איבערוואַנען, אין דער-היים טאַקע,
ווען עס האָט זיך געמאַכט. קיין פעטימטע צייט אויף דעם איז נישט
געווען. דער פאָטער האָט זיך געקאָנט אָברייסען פון זינגע געשעפטען
אַמאָל ביי-טאָג, אַמאָל ביי-נאַכט, און נאָר אַמאָל פלעגט דער טאַמע
איהם אויפרייסען פון שלאָף פאר-טאָג אין אַוועקגעהן מיט איהם לערנען
אין קלויז. נישט גרינג, פערשטעהט זיך, איז אָנגעקומען דעם 11—12
יעהריגען קינד דאָס אויפשמעהן פאר-טאָג פונם געשמאַקען שלאָף. נאָר
איז ער אָבער אויפגעשטאַנען, האָט עס איהם ועהר הנאָה געטאָן. דאָס
געהן פאר טאָג פון דער-היים אין קלויז און דאָס לערנען דאָרט האָט
איהם פערשאפט גרויס פערנגיגען. ביי דעם קליינעם לערנער, האָבען
זיך צושפיעלט די געבליטען. זיין כח-הדמיון איז פלאם-פיער, דאָס
האַרץ צוגעהט איהם שיער פאר גרויסע געפיהלען — און ער געהט
זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַניגן

נאָר די הייסע געפיהלען זיינע האָפּען זין נישט בעגנינט מיט לערנען אליין. דער פּאָעטישער פּונק, וואָס איז אין איהם געלעגען פּערבאַרנען, האָט זיך אָנגעהויבען אויפצובלאָזען דורך אַ געפיהל פון ליכטשאַפט און בענקעניש צו דער שענער נאַטור. פּריהער איז זיין וועלטיל געווען נאָר אַ קליינס; פון די אַלע גאַסען אין שטעדטיל איז פאַר איהם געווען נור דער שוהל-הויף; פון אַלע הייזער — דער חדר, דער בית-מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל*. איצט האָט ער אָנגעהויבען בעטראַכטען די איבעריגע גאַסען פון שטעדטיל, אפילו נישט קיין יודישע; ער האָט אויך אַרויסגעקוקט אויסער דער שטאָרט און געזעהן די שענע טאָלען, באַרג-אַראָב, ערטער ווייס בעוואַקסען מיט גרינוואַרג, וואָס ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָרט, צעוואַרפענדיג זיך אין פּערשיעדענע פּאַנאָראַמעס, און אויף יענער זייט טאָלען — ווידער בערג און פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלום-יעקב האָט אָנגעהויבן בען אָפט מפּסיק זיין פון לערנען, אַרויס'גנב'ענען זיך פון שטוב און געהן אויף קבלת-פנים* צו דער שען-הנ'עוודיגער נאַטור, ווי אַ תּהוֹן גען דער פּלה*, און דאָרט פּלעגט ער ווערען ווי צושטאַלצען פאַר הייסע זיסע געפיהלען און זיך צוגאַסען אין אַ מין ניגונ'דיל פון „זמירוח“, אין אַ וויינענדיגס צו אַ בעדעקענס, אָדער נאָר גענומען זאָגען „ברכי נפשי“ הייך אויף אַ קול מיט אַ בעוונדער טעם און געפיהל

בכלל איז ער טוין אַזונד ווי דערווייטערט געוואָרען פון יענעם עולם, אין וועלכען ער איז געווען אַריינגעטאָן פּריהער מיט לייב און יעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט טוין נישט אין דער גמרא ווי אַ סאָל, דאָס שטיקעל לייענען פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס'איז, אַפי איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען סיד טאָג אַרום. ער זוכט זיך אים נייע מיני חברים, זיי מענען זיין נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם. ער האַפט זיך אָפט אַרין צום שכן דעם שמייער אין קוונע, ויצט זיך דאָרט אין אַ ווינקעל און קוקט פּערטראַכט ווי די פינגען שפּרינגען, „טאַנצען ווי די רוחות“ אין אייווען און הערט בשעת מעשה די ווערטלעך און מעשיות, וואָס ווערען דאָרט אויסגערעדט און אויסדערצעהלט. דער שמייער, אַ יוד, שוין אַ זידע, איז מיט אַרע פּאַסטעמקעס זיינע געווען טאַקע נור עפּיס אַנ'אַלטער-יונגעל. און אזוי אויך דער צווייטער שכן פון דער אַנדער זייט, אַ סטאַלער, אין וועלכען ס'האָט געשטעקט אַ גייסט פון אַ קינסטלער, און די סטאַלעריי איז געווען ביי איהם נישט אַזוי וועגען דער פּרנסה, ווי ציליעב

דעם פערנניגען צו מאכען א פלי. די ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און דאָס האַרץ האָט איהם צו זי שטאַרק געצויגען, און ביידע האָבען געווירקט אויף זיין יונגען גייסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס פֿייעריל.

דערווייל האָט זיך דאָס רעדיל ביי שלום-יעקב'ס פאָטער איבער-געדעקט און זיינע געשעפטען האָבען אָנגעהויבען געהן אלץ ערנער. אין שטעדטיל איז געוואָרען אַ קרויס. דער עולם האָט אָנגעהויבען אין דער שלעכטער צייט ווינציגער עסען פלייש — און די טאַקסע איז גע-וואָרען געשלאַגען. אין שטוב האָט זיך אָנגעהויבען פיהלען דחקות, און די נויט האָט זיך ווייטער מעהר געשטאַרקט. פֿון גרויס צער איז דער פאָטער קראַנק געוואָרען און ניד פון דער וועלט געגאַנגען, אין אַ עלטער פון העכער פּערציג יאָהר, און איבערגעלאָזט אַ אַלמנה מיט עטליכע יתומים אָהן מיטלען צום לעבען.

III.

שלום-יעקב איז געווען אלט אַ יאָהר 13—14, ווען ער איז גע-פליבען איתום, און דאָס ערשטע האָבען די נאָהנטע קרובים געפונען פאַר נויט, מען זאָל דעם עלטערען פון די קליינע קינדער אַוועקשיקען ערניץ אין אַ ישיבה, כדי ער זאָל זיך נישט אַרומרעדען בטל און זאָל טאַקע נישט זיין אַ איבעריגע משא אויף דער אָרימער אַלמנה. איצט הויבט זיך אָן זיין גע-וונד זיין פון איין אָרט אינ'ם אַנדערן. ס'איז בעשערט געווען, ער זאָל אין די יונגע יאָהרען פּערוזכען דעם טעם פון עלענד אַרומזאָנדרעווען אין פרעמדע מקומות און אויס-זיין אין פּערשיעדענע שטעט און שטעדטלעך אין דער ליטאָ, אידער ער וועט מגולגל ווערען גאָר אין די ווייטע מקומות אין וואַהלין, און זאָל בע-טראַכטען פון פּערשיעדענע וויטען און צו-קוקען זיך מיט זיינע אָפּענע, שאַרפע אויגען צום יודישען לעבען, וועלכעס ער וועט דערנאָך אַזוי מייסטעריש אָכמאָהלען.

דאָס ערשטע האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט אָנהויב זומער קיין טייט-קעוויטש, אַ קליין שטעדטיל נישט זעהר ווייט פון קאַפּוליע, און זיך אַוועקגעזעצט דאָרט אין בית-מדרש לערנען. אייגענטליך איז ער נישט

לין אַרט פון תורה, און דער פרעמדער בחור איז נישט אייסקן געווען אזוי דאָס לערנען ווי „די מעג“ עמען. דאָ האָט ער זיך בעקאנט צום ערשטען מאל מיט'ן לעבען פון חסידים און זייער אויפפיהרונג. אין זיין געבורטס-אַרט קאפוליע זענען געווען לויטער „פערברענטע מתנגדים“ אין קיין חסיד האָט מען נישט געלאָזט אַ קאָפּ אויפהייבען. אז עס האָט זיך געעפענט דאָרט אַ חסיד'יש „שטיבעל“, האָבען די קאפוליער יודען גענומען פויקען אין די הענד און מיט אלע כּהות געפויקט ביי דעם „שטיבעל“, פּדי מען זאָל דאָרט נישט קאָנען דאוונען, ביז „דאָס שטיבעל“ האָט סוף-בל-סוף געטוהט פּערמאכט ווערען און פון חסידים איז פּנעט קיין זכר נישט געבליבען אין שטעדטיל (זעה פּאפּירנאָס זכרונות, פון ניקאָלאָס צייטען“, פּערעושיטאָיע“ 11). דאָ האָט ער געזעהן די חסידים“, וואָס ער האָט פּריהער נור געהערט וועגען זיי, אז ס'איז משונה ווילדע פּרוואים, און ארויכגעזעהן, אז זיי זענען אייך יודען, וואָס דאוונען נאָך דערצו מיט אַ בייען, מ ט א „שמהה על מצה“, די פּיער-דיגע עבירה, ד. ה. די הפּלה זייערע, האָט אייף איהם געמאכט אַ שטאַר-קען רושם, און ער האָט אייך גענומען מתפלל זיין מיט התלהבות. נאָך דער תּפלה אָבער איז ער אָבגעזעכען דעם מאָג אין קלויז פּערזאָרגט אין פּער'חושכ'ט. עס האָט איהם געצויגען אַ היים אין ער איז גיך טאַקע אַוועק אַהין צוריק. נאָך דער דלות האָט איהם באַלד פון דאָרט ווייטער פּערטריבען.

דאָסבאַל האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט קיין סלוצק. און סלוצקער ישיבה האָט ער אָנגעהויבען לערנען פּריהער אין דער ערשטער פּתח, באַלד אָבער האָט מען בעמערקט דעם יונגען קאפּוליער עלוי און איהם איבערגעזעצט אין דער עלטערער פּתח, וואו דער ראש-ישיבה אליין, דער גרויסער חרוף ר' מיכל מ"ס האָט געלערנט מיט די תלמידים. פון דער ישיבה איז ער איבערגעגאַנגען אין גביר'ס בית-מדרש, וואו דער פּעריהמטער רב ר' אברהם'לע פּלעגט זאָגען אַ שיעור פּאַר געקלייבענע בחורים.

נאָך סלוצק איז ער איבערגעגאַנגען נאָך אין אַ פּאַר ערטער, ביז ער איז געקומען קיין ווילנא, וואוהין ס'האָט איהם ארויסגערופען זיין קרוב דער גביר נחום-חיים ברודא (*). דאָרט האָט ער געלערנט ביי ר.

(* דער פּאפּיליע-גאַמען פון שלום-יעקב איז אַוויך פּריהער געווען ברודא (אין

סענדעריל אין די מעלהים ישיבה אין אויך אין „גאונים קליוו“, געלערנט גאנצע טעג און אויך אָפּט גאַנצע נעכט „משמורים“. פערפראכט האָט ער אין ווילנא נור עטליכע חדשים. ס'איז נמאס געוואָרען דאָס זיין אין דער פרעמה, און נאָך צוויי יאָהר נעגירט זיין, האָט ער זיך אומגעקעהרט אַהיים.

דערווייל האָבען די קרובים, וואָס האָבען זיך געזאָרגט פאַר דער מיטער די אַלמנה, געזעהן חתונה-מאַכען זי פאַר אַנאַלמן אַנאַרענדאָה, וואָס האָט געהאַלטען אַ מיהל אין אַ דערפיל מעלניקי, אַ צעהן וויאָכט פון קאַפּוליע, און זי איז אַוועק אַהין מיט די קלענערע קינדער. אין שטעטיל איז איבערגעבליבען נור שלום-יעקב און די עלטערע שוועם-טער זינע אַ גרושה. עלענד און פערצאָגט האָט ער זיך אַרומגעפלאָג-קעט אין זיין געפורטס-שטאַדט ווי אַ פרעמדער, פּערוואַגעלער, וואָס האָט נישט וואו אַ קאָפּ צו-שפּאַרען. ער איז אַרומגעגאַנגען שטענדיג פּערוואַגט און האָט זיך נישט געקאָנט קיין אָרט געפינען, און אַ זיין שטיף-פאָטער האָט איהם גערויפּען צו זיך אין דערפיל, האָט ער זיך לאַנג נישט געלאָזט פעטען און איז אַוועק אַהין, און פּרוי נישט צו עסען צי-זיסט פּרויט, האָט ער געלערנט מיט די שטיף-ברודער עטליכע שעה אין טאַג.

נאָך צוויי יאָהר אַרומשלעפען זיך אין ישיבות, נאָך אַ לעבען אין גרויס דחקות און אייגנשאַפט, האָט ער זיך געפּוהלט פּרוי אינים קליינעם דערפיל, וואָס איז אַרומגערינגעלט מיט גרויסע געדיכטע וועלדער, צווי-שען וועלכע עס פלייצט אַ היפשער טיך. אויף איין זייט טיך קוקען אַחים פון צווישען גרינוואַרג און פּוימער אַ דריי קליינע הייליך, פון דריי פּויערשע פאַמיליען, די איינציקע איינוואוינער דאָרט, אין אויף דער אַנ-דערער זייט טיך שמעהט האָרט נעבען וואַלד אַ איין-איינציקע שאַרב מיט קליינע פענסטער און אַ הויכען אַלמען דאָך, וואו עס זיצט דער אַרעג-דאָר מיט זיין גרויס הויזגעזונד. עס רעשיט דאָ נישט ווי אין שטאַדט, דערפאַר שוויבלען און גריבלען אין די פעלדער און וועלדער אַלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, און אַמאָל לאָזט זיך אויך הערען אַ היי-לען פון הונגעריגע וועלף ווינטער.

זיינע „כתבים“ פון די קינדער-יאָהרען איז ער גע'חתימט „שלום-יעקב ברוידאָ סקא-פּוילע, ערשט דערנאָך איז ער פּערשריבען געוואָרען „אַבראַמאָוויטש“.

אין דעם שטילען אָרט, אַביעוונדערט פֿין מענשען און נאָהנט צו זיין היים-געליבטער, צו דער שענער נאַטור, האָט זיך אין דעם יונגען שלום-יעקב אויפגעוועקט דאָס פּאָעטישע געפיהל זינס אין איהם געטריב-בען אויסצוגינגען אויף פּאַפּיר דאָס, וואָס ער האָט געפיהלט טיעף אין האַרצען. פריהער נאָך האָט ער גענומען שרייבען אַ מין דראַמע אויפ'ן שניט פון לוצאַט'ס „לישרים תהלה“, דאָס איז, אַ פּנים, עפּים על-פּנים געקומען איהם צו דער האַנד. אָט די קינדערשע דראַמע, אין וועלכער די הויפט-פּערזאָנען זענען: סבלות, שכל, אמת, גאווה, שפּחה, המון א. ד. ג. — האָט ער פּערענדיגט, ווייזט-אויס, דאָ אינ'ס דערפיל. אויסערדעם האָט ער זיך גענומען צום שרייבען ליעדער אויפ'ן אָרט פֿין „כרכי נפּשו“ (אינס פֿין די שירים טראַגט דעם נאָמען „מוזור לשלום בהיותו במדבר מלניקי) מיט תהלות ותשבחות צום דעם גרויסען אַלמעכטיגען גאָט, דעם בעשאַפּער פון אַזאַ שענער, ליכטיגער וועלט. סײַ די דראַמע אין סײַ די שירים זענען מיט גענוג פּעהלער און נאָך גאָר קינדיש-נאַאיז, און סײַ אזוי שווער צו דערקענען אין זיי סימנים פונ'ם קינפטיגען גרויסען סטיליסט און קינסטלער.

דאָס דאָרפישע לעבען ביים שטיף-פּאָטער האָט איהם אָבער נישט אויף לאַנג געשמעקט, עס האָט איהם געצויגען צוריק אין שטעטטיל, אין זיין קלויז, וואו ער האָט פאַר זיך געהאַט אַזוי פיעל ספרים, נישט נור גמרות און „שאלות ותשובות“, נאָר אפילו אַזעלכע ווי „מורה נבוכים“, „פּוּרִי“; „חובות הלבבות“ און אויך „סדר הדורות“, „שלשלת הקבלה“ א. ד. ג. — און ער האָט זיך אויסגעקעהרט צוריק קיין קאַפּאָליי און ווייטער זיך געועצט לערנען, ווי פריהער אין בית-המדרש.

דערווייל איז ער שוין געוואָרען אַ 17-יעהריגער בחור — אין ער האָט אָנגעהויבען שטאַרק טראַכטען, וואָס וועט זיין פון איהם דער סוף. די מוטער האָט איהם שוין לאַנג געוואָלט חתונה מאַכען, בפּיט זי אַליין האָט דאָך אויך, אין עפּים אַ מין „בהלה“, חתונה געהאַט מיט איהר ערשטען מאַן ועהר פריה, ווען זיי ביידע זענען נאָך געווען קליינע קינדער, און גאָר יונג זענען זיי געוואָרען זיידע און באַבע. ער אָבער האָט בטוב אופן נישט געוואָלט הערען פון אַזאַ מין „תכלית“. פּאָהרען ווידער אַמאָל אין די ישיבות און דאָרט זיך רייבען, ווי ער האָט שוין דעמאָלט זיך אויסגעריקט, „ביז ער וועט זיך אויסרייבען אַ שמאַטע“ — האָט ער אויך קיין חשק נישט געהאַט. און די פּראַגע: „וואס וועט זיין פּאָרט דער סוף“ — האָט איהם נישט געלאזט רוהען.

IV.

אין יענער צייט, דארף זיך מאכען קומט-אן קיין קאפוליע איינער א דאָרטיגער תושב, נאָכדעם וואָס ער האָט גלענג אַרומגעוואַנדערט אין פרעמדע ווייטע מקומות, אברהמי'ל דער הינקענדיקער. א סך חידושים האָט ער אַנדערצעהלט פון דעם, וואָס ער האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין רייזע אין וואָהלין (וואָהלין האָבען דעמאָלט געהייסען אין ליטאָ אויך יע-נע אַנדערע גופערניעס, וואָס זענען נאָהנט צו וואָהלין), ווי גליקליך עס לעבען דאָרט די וואָהלינער יודען, וואָס עסען ממש ווייסע חלות און גע-פלאַכטענע קוילעטשען אין דער-וואַכען אַפילו; און די אַרימע-לייט זייערע פיהרען אַ לעבען ווי אַ היגער ליטווישער גביר, אַז ס'איז זיי נור מקנא צו זיין. דער הינקענדיגער רייזענדר האָט דערצעהלט—און דער קאפוליער פולם האָט אויסגעשטעלט מויל און אויערן, און אַנדערע פון זיי האָבן נישט גלענג געטראַכט און באַלד טאַקע זיך אַוועקגעלאָזט אַהין אין יענעם גליקליכען קאָנט. דער דאָזיגער אברהמי'ל האָט גענומען צו-ריידען שלום-יעקב'ס מוהמע פון דער מוטער'ס צד, וואָס איז מיט אַ קליין קינד געבליבען אַנעגונה (איהר מאַן האָט צוליעב די שלעכטע צייטען אָנגע-זעצט עטליכע הונדערט רובל און געמוזט עוקר זיין פון ק. און זי האָט נישט געוואוסט וואו ער איז אהינגעקומען), אַז זי זאָל זיך גאָזען אין יענע קאָנטען זוכען דעם מאַן, וועלכען ער האָט פלומר'שט בעגעגענט ערגיץ אין אַ שטעטל דאָרט, און מיטנעהמען מיט זיך זאָל זי טאַקע דעם געראַטענעם שוועסטערס זוהן אויך, ווייל דאָרט, אין יענע מקומות זענען לויטער אַלע עמי-האדצים, איינער גרעסער פונ'ם אַנדערן, און אַז גאָט העלפט זיי אַמאָל צו דערטאָפען אַ וואוילקענענדיגען ליטוואַק. האָפען זיי איהם אויף ווי אַ אבן-טוב, און דער בחור וועט געוויס קריגען דאָרט גאָר גיך די בעסטע שטעלע פון אַ לעהרער אָדער אַ „נאמן“ אינ'ם גרעסטען געשעפט. ער אברהמי'ל, ווייסט גוט דעם וועג אַהין און האָט דערצו אַ אייגען פערד און וועגעלע, וועט ער זיי באַלד נאָך פסח מיטנעהמען מיט זיך און בריינגען ביידע צו זייער ציל. שלום-יעקב האָט אַפילו פערשטאַנען דעם עסק, אַז מיינען מיינט אברהמי'ל נישט זייער טובה, און יענער האָט זיך דאָ זיינע פונות דערביי. פונדעסטוועגען האָט ער זיך געלאָזט איינרעדן, און אויך צוגערעדט דער מוהמען צו פאַהרען. אַזוי האָט ער געוואָלט אַרויסרייסען זיך פון דאַנען און זיך זוכען דעם מויל אויף דער פרייער וועלט.

אָהֵן שׁוֹם הַכְּנוּת, וְזֵי עַר שְׁטַעְהַט און גַּעְהַט, הָאָם זִיךְ דַּער
 17=יֵעֵהֲרִיגֵר בַּחֹר אִיעֵקְגַעֲלֶאָזִם, אִין עַק וועלֵט, וְזֵי ס'הָאָט דַּע אָז'ס
 גַּעֵהִיטֵעֵן אַרִייעַ פֿון לִיטֶאָ קִיין וואָהֲלִין, נאָךְ וואָס די עלטערע שוועס-
 טער הָאָט אִיהֵם מִיטֵנעֶנעֶבֶען אויפ'ן ווייטען וועג אַ שוואַרַע בְּרוּיט מִיט
 עַטְלִיכַע קלִינע מַטְבַּעִת.

באַלד פֿון אָנהויב־אָן, פֿונ'ם ערשטען מאָג פֿאַהרען, הָאָט ער שוין
 אָנגעהויבען צופיהלען, וואָס פֿאַר אַ שווערע ביטערע ריזע דאָ שטעהט
 אִיהֵם פֿאַר. די מוהמע מיט'ן קליינעם קינד זענען געוועסען אין וועגל
 אין ער צוזאַמען מיט אַבֿרהאַמ'לען הָאָט געמוזט זיך נאָכשלעפען צו־פֿוס,
 אין בשעת הרהק הָאָט ער נאָך געדאַרפֿט אונטערהעלפען אַרויסצושלעפען
 פֿין דער טיעפער בלאָטע די קליאַטשע מיט די צוויי שוואַכע פֿאַרשוויגען
 אין וועגל. אַבֿרהאַמ'ל הָאָט אִיהֵם געהאַלטען אין אִיין אינטערטרייכען
 און דערמאָהנען, אַז מִיטֵנעֶנעֶמֶן הָאָט ער אִיהֵם נישט אויף דעם, עַר
 אָל זיך זיצען צולעגט, וְזֵי אַ פֿרִיץ.

דער „מאַרשרוט“ הָאָט אִינגענאַלִיך בעדאַרפֿט זיין גלייך קיין אַר-
 יעִיו, אַ שטאַרט אין בעסאַראַביען וואו אַבֿרהאַמ'ל, לויט ער הָאָט דער-
 צעהלט, הָאָט בעגעגענט דאָרט דער ענגינה'ס מאַן. נאָך אַבֿרהאַמ'ל הָאָט
 זיך נישט אָנגעהויבען צו אַילען. גאַנץ געלאָסען הָאָט ער זיך געשלעפט
 מיט זיינע פֿאַסאַזשירען פֿון אָרט צו אָרט, און אין יעדען שטעטל אויפ'ן
 וועג הָאָט ער געפֿונען פֿאַר נויטיג זיך אָפֿצושטעלען אויף אַ פֿאַר טעג.
 ער איז גלייך אַוועק צום רב, אויסדערצעהלט מיט אַ צופֿראַכען האַרץ די
 מעשה וועגען דער ווייטער ענגינה, נעבעף, וואָס ער פֿיהרט מיט זיך,
 גענומען אַנדבה פֿאַר אִיהר מיט אַ בריעף צו יודען פֿני־רחמנים, מען
 זאָל העלפען יעדער מיט וואָס ער קאַן. פֿערשטעהט זיך, אַז די פֿאַרשיינען
 אַליין האָבען נישט געוואוסט פֿון קיין זאַך. פֿאַר דער ענגינה הָאָט דער
 פֿערזאָרגער אִיהרער געמאַכט מיט אַ שטיקעל לייזענד אַמין ביידעל
 פֿינ'ס וועגל און דאָרט הָאָט זי געוואוינט מיט'ן קינד, און דעם
 יונגען פֿאַרשוין פֿלעגט ער תּיפֿף אָנקומענדיג אין אַ שטאָדט, אַוועקשיקען
 גלייך אין בית־המדרש, ער זאָל, הלילה, נישט אַרומגען דערווייל בטל,
 און אַליין הָאָט ער נישט גערוהט, אַרומגעאַנגען פֿליסיג איבער דער שטאָדט,
 צונויפֿנעהען אויף דער ענגינה.

אזוי האָבען זיי זיך געשלעפט אַ שטיקעל צייט ביז זיי זענען געקומען
 ערב־שבעִית קיין לוצק. דאָ הָאָט אַבֿרהאַמ'ל בעשלאָסען, אַז זיי מוזען
 פֿערבלייבען עטליכע זעג ביז ער וועט זעהן דעם בַּחֹר פֿער'שרכניען

באר א גביר'ס טאכטער און האפען דערביי א שען שדכנות. ארויסגעוועהן
האָט ער, אַז דער יונגער פאַרשוין נעהמט שטאַרק אויס אין קלוז. די
יונגע-לייט פון יענעם בית-המדרש האָבען געוואָלט מאַכען אַ נייע חברה
„תומכי עניים“, האָט מען מכבד געווען איהם, דעם יונגן אורח, ער זאָג
נעהמען אָנשרייבען אין אַ פּנקס די תקנות פון דער חברה, און ער האָט
עס באַלד גאָר קונציג אָנגעשריבען מיט זיין שענעם פּתב'ל און מיט
פּייע מליצות, אַז אַלע האָבען זיך נישט געקאָנט אָב'חידוש'. די
דאָזיגע תקנות, קאָן זיין, זענען די ערשטע שריפטען פון אונזער
שרייבער אין פּראָזע. אברהמ'ל האָט דאָס אַלץ געוואָלט אויסנוצען
און געאַרבייט געשמאַק אין עסק, און עטליכע טעג נאָך יום-טוב לויפט
ער אַריין אין קלוז מיט אַ שמחה און זאָגט-אָן דעם בחור, אַז ער איז
שוין למוד אַ חתן פאַר אַ פּלה מיט אַלע מעלות, אַ גביר'ס אַ טאָכטער
נאָר פון די געהויבענע, מען וואָרט נור, ער זאָל באַלד קומען אַהין.
דער בחור אָבער האָט זיך איינגעשפּאַרט, אַז ער וועט נישט געהן
אויף קיין אופן אין דער וועלט. נישט אויף דעם האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט
פּין דער היים — און דער „שידוך“ איז געוואָרען אויס, און אברהמ'ל
האָט נעמוזט בייזעהייד איינשפּאַנען דאָס פּערד אין וועגיל און ווידער
זיך לאָזען אין וועג.

נאָך היבשע וואָכען האָט אברהמ'ל זיך אַרומגעפירט מיט זיינע
פאַרשוונען איבער וואָהלין, אוקריינע און פּאָדאָליען ביז זיי האָבען זיך
דערשלאָגען די ערשטע טעג קיין קאַמענעץ-פּאָדאָלסק. שפעט ביי-נאַכט
האָט ער זיך מיט זיי פּערשטעפט אין אַ פּוסטע קרעטשמע ווייט פון
שטאָדט, אַ מין חורבה, אָהן טירען און אָהן פּענסטער, און דאָרט האָבען
זיי זיך אָפּגערוהט. פאַר-טאָג איז אברהמ'ל אויפגעשטאַנען און אַוועק
אין שטאָדט ווענען זיינע געשעפטען. געקומען צוריק איז ער אין איין
ציחה. עפּיס האָט ער נישט נישא חן געווען ביי די קאַמעניצער רבנים
און זיי האָבען זיך אָפּגעזאָגט פון צו געבען איהם עפּיס געלד, אַדער
בריעף אַפּילו צו יודישע קינדער. „ס'איז נישט קיין יודישע שטאָדט —
האָט ער געזאָטען — נאָך ערגער פון סדום, ער וויל זי נישט קענען
און מאַרגען פאַר-טאָג פּאָהרט מען קיין האָטין; דאָס וועט אָבער שוין
זיין די לעצטע סטאַנציע. אויב דער שענער בחור וועט איצט אויך
נישט וועלען ווערען קיין חתן, לאָזט ער איהם דאָרט איבער אויף הפּקר,
נאָר דעם פּאַספּאַרט זיינעם וועט ער פּערהאַלטען ביז ער וועט איהם
נישט אָפּצאהלען „פוהר-געלד“ פאַר דער גאַנצער צייט.“

א שווערע ביטערע נאכט האָט שלום-יעקב איבערגעלעבט. א נאנצע נאכט האָט ער קיין אויג נישט צוגעמאַכט און געמראַכט: וואָס טרום מען פֿלוצים דערמאָגט ער זיך, אז אָט וואָ אין דער שטאָדט מאַקע ראַרף זיך געפינען אַ חבר זינער פון קאַפּוליער קלויז, וואָס איז צוריק מיט עטליכע יאָהר אוועק פון דער-היים אין געוואָרען, ווי מ'האָט נאָך אין דער-היים דערצעהלט, אַ משורר ביים קאַמעניצער חון פון דער גרויסער שוהל — און ווי מ'האָט נור אָנגעהויבען צו פּאַנען, האָט ער זיך אליין אוועקגעלאָזט אין שטאָדט זוכען דעם חבר. אין שטאָדט אָבער דערוויכט ער זיך, אז דער חון מיט אלע משוררים זענען אין וועג און וועלען ע'שט קומען צוריק אויף ימים נוראים. פּערלזייערן די לעצטע האַפּטיג, האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין קרעטשמע מיט זעהר אַ ביטער האַרץ. אברהם'ל האָט איהם גוט מכבד געווען פאַר זיין פּער-פּאלען ווערען — און מען לאָזט זיך פּאַהרען ווייטער. אַרענדי האָט נישט אייפּגעהערט צו גיסען, און אויפ'ן האַרצען ביי איהם איז פינעטער ווי דער הימעל אין דרויסקען: ער איז אַ פּערפּאלענער, אָט פּערקיהרעזיעט זיך דער וועג קיין האַטין און דאָרט לאָזט איהם אברהם'ל איבער אַליין, אָהן אַ גראַדשען און אָהן אַ פּאַספּאַרט. נאָר פּלוצלים איז געקומען זיין ישועה נאָר אומגעריכט — דורך אַ פּערדישע פּאָדקאווע.

אברהם'ל האָט זיך אומגעקוקט, אז די קליאטשע זינע האָט פּערלזייערן אַ פּאָדקאווע אין האָט געהייסען דעם בחור זי אויסזוכען. יענער איז געלאָפּען צוריק זי זוכען אין דער בלאָטע, געהאַפּט צו געפינען די פּערלזייערע פּאָדקאווע און דערמיט האַטש אַביכעל שטילען דעם יונג פון זיין ביווען פּריץ. פּלוצלים דערזעהט ער אַ קעגען איהם פּאַהרע אַ פּוילישע ברימשקע מיט פיער פּערד, פול אָנגעפּאַקט מיט חברה יונגע-לייט, וואָס לאַכען און זינגען. ער שטעלט זיך אָב צו קוקען אויף די גל קליכע לייט, ער הערט ווי איינער רופט איהם מיט'ן נאָמען: „שלוש'קע, שלום-יעקב קאַפּוליער!“ — און באלד מאַקע שטעלט זיך אָב די ברימשקע און פון דאָרט קריכט ארויס אַ יונגער-מאַן, וואָס פּאַלט איהם אויפ'ן האַלז. דאָס איז געווען דער חבר זינער, וועלכען ער האָט געזוכט, וואָס האָט זיך איצט אומגעקעהרט מיט'ן חון און אלע איבעריגע משוררים קיין קאַמעניץ. אין קורצען האָט ער אויסדערצעהלט דעם חבר זיין שווער האַרץ, און יענער האָט גע'פּיעל'ט ביים חון, ער זאָל אויסלייזען דעם בחור פון יודישע הענד, בעזאַהלען פאַר איהם פּוהר-געלד און מיט געהמען קיין קאַמעניץ.

מיט דעם האָט זיך געענדיגט אַבראַמאָוויטש'עס ווייטע נסיעה'ן
וועלכע האָט געגעבען גענוג שמאָץ זיין יונגער נשמה, וואָס האָט די
אלע איינדריקע איינגעזאָפּט אין זיך מיט אַ פּרישער קראַפט און פּיעל פון
זי דערנאָך דיכטעריש איבערגעגעבען אין ר' מענדעלי'ס כתבים. אפילו
די בעריהמטע קלאַטשע ר' מענדעלי'ס, קאָן זיין, איז אויך אַריכטיג
בילד פון אַברהמ'ל דעם הינקעדיגענ'ס פּערדיל...

.v.

נאָר אַ נייע עפאכע האט זיך איצט אָנגעהויבען איז אַבראַמאָוויטש'עס
לעבען.

דער חוץ איז געווען אַ מענש מיט אַ וואַרים יודיש האַרץ. ער האָט
געזעהן, אז דער בחור זאָל ווייטער שוין נישט ליידען קיין נויט. ער
האָט איהם אַליין אַוועקגעפיהרט אין גרעכטען בית-המדרש, וואָס איז
געווען רייך מיט ספרים און וואו ס'האָבען געדאווענט די „פּני-העיר“.
דער ליטווישער 17-יערהיגער בחור האָט דאָרט שטאַרק אויסגענומען.
יונגע-לייט לומדים האָבען זיך אָנגעהויבען ווענדען צו איהם מיט שווערע
שאלות אין לערנען. מיט דער צייט האָבען עטליכע גבירים איהם גע-
בעטען, ער זאָל לערנען מיט זייערע דערוואַקסענע קינדער און דערפאַר
גוט בעצאָהלט.

אַבראַמאָוויטש האָט זיך אָבער נישט געקאָנט בעגנוגען מיט דעם
אַליין, וואָס ער האָט שוין מעהר נישט געפיהלט קיין הונגער און איז
געווען פּערזאָרגט מיט עסען. וואָס ווייטער האָט ער אַלץ מעהר אָנגע-
הויבען צו פיהלען אַ גייסטיגען הונגער. דער השפּלה-גייסט, וואָס האָט
אָנגעהויבען דעמאָלט אַרומצושוועבען אין דער לופטען, האָט געפונען זיין וועג
צו דער יונגער בעגאָפּטער נשמה אין דער געשטאַלט פון אַ שטאַרקען
אונגעהויערן דאָרשט צו קענען און וויסען אלע אַנדערע זאַכען, אַחרין
דער טרוקענער גמרא וויט מפרשים, צו ענטוויקלען און בילדען זיך.
נאָר ווי בילדעט מען זיך אָהן אַ שום וועגווייזער? וואו קריגט מען די
נוטיגע ביכער דערצו? דאָ איז איהם געקומען צופעליגע היילף נאָר פון
אַזא צד, וואָס ער האָט זיך גישט געקאָנט ריכטען. אין יענעם בית-
המדרש איז געזענען און געלערענט אַנ'אַלטער יוד, ר' אברהם'צבי, זעהר
אַ פרומער און פּבד'ער, איינער פון די אמת-שענע יודען, וואָס האָט

דערנאך געדיענט ר מענדעליץ פאר א מיסטער אויף אויסצומאָהלען דאָס
שענע סימפאָטישע בילד פון ר' אברהם מקבל (אין „זינשפינגעריל“).
יענער אלטער האָט שטארק ליעב בעקומען דעם יונגען ליטווישען בחור,
און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אז דער בחור איז אַ גרויסער בקי,
אחוץ גמרא. אייך אין גאַנץ הנ"ך און אַ קענער אין דקרוק, האָט ער
איהם איינמאַל איינגערוימט אַ סוד, אז עס וואָלט געווען כדאי, ער זאָל זיך
בעקענען מיט דעם גרויסען „בעל-הנ"ך" אין „מדקדק" אין שטאָדט. „הערסט,
שלוס'קע שקאַץ — האָט ער איהם שטילערהייד גע'עצה'ט מיט זיין
שטענדיג גוט שמייעל — וואָלסט זיך געמענט דורכגען אַמאָל אַ פאר-
נאכט, קיינער זאָל נישט זעהן, צו יענעם שייגעץ, וואָס קאָן דיר גיגען
אין די זאַכען. פרומע לייט ווייכען אפילו אין שטאָדט פון יענעם גלוח,
דו אָבער מענסט געהן צו איהם, ער וועט דיך פון דרך הישר נישט
אַראַבפיהרען וועסט האָבען, נישטשה, וואָס צו ענטפערן דעם
אפיקורס“

דער „גלוח" און „אפיקורס" — דאָס איז געווען דער יודישער
פאָעט א. ב. גאָטלאָבער, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ לעהרער
אין דער קאמעניצער יודישער „קאָניאַנע" שול.

פערשטעהט זיך, אז באלד אויף מאָרגען אָווענד איז דער יונגער
אַבראַמאָוויטש שוין געווען ביי גאָטלאָבער'ן, געבראַכט איהם ווייזען מיט
האַרץ-קלאַפעניש זיינע „בתים", די דראַמע, וואָס איז נאָך פערבלייבען
ביז איצט אָהן אַ נאָמען, און די שירים. דער פאָעט האָט מיט אַ שמייעל
איבערגעקוקט די קינדיש-געשריבענע זאַכען, געזאָגט איהם, אז ס'איז
נאָך דערווייל נישט קיין צייט גע פרוכט, נאָר געגעבען האָפנונג אויף
שפעטער. אַבראַמאָוויטש איז געוואָרען ביי ג. אין שטוב אַ היים טער,
געליהען אָפט פון זיין ביבליאָטעק ביכער, וועלכע ער האָט ממש גע-
שלאנגען, און אונטער דער השגחה פון גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט ער
אָנגעהויבען לערנען דע רוישישען און דייטשען א-ב און אויך השבון.
אין קלויז פונדעםטוועגען האָט ער נישט אויפגעהערט צו לערנען גלייך
ווי פריהער.

אַ סך פון די בעלי-בתים אין בית-המדרש האָבען געוואָרפען אַי-
אויג אויף דעם זעהר געראַטענעם בחור און שדכנים האָבען גענימען
איהם פאָרלעגען שדוכים, ביז ער האָט חתינה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון
אַ דאָרטיגען גביר. דער שוועהר איז געווען פון די פאָרדעהמסטע לייט מיט
אַ געמיסער בילדונג, די פרוי אָבער איז צו אַ פשוט'ע געווען, גאָרנישט

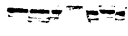
ק"ן גליכע פאָר אַבר. , וועלכער האָט עס מיט דער צייט אָפּען ערקלערט דעם שוועהר, אין יענער האָט עס אַליין אויך פּערשטאַנען און מסכים געווען אויף אַנט. אַזוי אַז נאָך דריי יאָהר, נאָכ'ן טויט פּון די צוויי קינדער, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער פּרוי, איז ער זיך צוגאַנגען מיט איהר און מיט דער פּאַמיליע איהרער אין גוט-פּריינדשאַפּט.

ביים שוועהר אין שטוב האָט ער דערזייל אַזוי ווייט דערנרייכט אין קענטעניש, אַז ער האָט דערנאָך אויסגעהאַלטען עקזאַמען אויף לעהרער און באַלד טאַקע פּערנומען אַ לעהרער-שטעל אין קאַמעניצער קאַזאַנער שול. ער האָט זיך אָבער נישט בענגונט מיט דער לעהרער-קאַקאַרע, וואָס ער האָט געטראָגען. פּערקעהרט, ער האָט זיך נאָך מעהר גענומען דעמאָלט מיט חשק צום לערנען שפּראַכען און אנדערע למודים.

אין יענער צייט האָט אָנגעהויבען אין ליק (אין פּרייסען) אַרײַם-געהן די ערשטע העברעאישע צײַטונג „המניד“, און דאָרט האָט יך אין 31=טען נומער פּונ'ם ערשטען יאָהרגאַנג (פּון כ"ג תמוז תר"ז) אָפּגע-דרוקט דער ערשטער אַרטיקעל פּון אַבר. מיט'ן נאָמען „מכתב על דבר החנוך“, גע'הת'מ'עט „ש"י בן חיים משה אַבראַמאָוויטש“, מיט אַ הסכמה-בריעף דערצו פּון זײַן „לעהרער“ גאָט אָבער, אַז דער מאמר האָט דעם ווערטם נישט נור צו ווערען אָפּגעדרוקט, נאָר אויך איבערגעגעבן אויף דער לאַנדס-שפּראַך, פּרוי להראות העמים והשרים את יפּו“.

ס'איז פּראי איבערצוגעבען אינקורצען די געשיכטע פּון דעם ערשטען געדרוקטען אַרטיקעל. אַבראַמאָוויטש האָט בעקומען אַ בריעף פּון זײַנעם אַ עלטערן ברודער, אַ מלמד ערגיץ אין אַ קליין שטעטל, וואו ער קלאָגט זיך שטאַרק אויף זײַן ביטערע פּרנסה, וואָס איז איהם טמש מקצר די יאָהרען. אַלס ענטפּער האָט אַבר. אָנגעשריבען אַ גרויס-טען בריעף, וואו ער בעווויזט איהם, אַז אויב ער פּיווערט זיך און שרייבט פּסדר אויף זײַנע תּלמידים, איז קיינער נישט שולדיג, נור ער טאַקע אַליין, ווייל ער איז דערצו, וויזט אויס, נישט געשאַפען, און דערביי ערקלערט ער איהם אויך, וואָס הייסט אַזוינס דער ענין פּון „חנוך“ און וואָס עס פּאָדערט זיך פּון אַ גוטען קינדער-ערציהער. פּון דעם בריעף האָט ער נור אַ קיצור דעם ברודער אַוועקגעשיקט און דער גאַנצער בריעף איז פּערבליבען ביי איהם. איינער פּון זײַנע נײַנע פּריינד, ר' יוזיל גינזבורג'ס סעקרעטאַר, האָט עס דערזעהן ביי איהם, איז איהם די זאַך געפעלען געוואָרען און ער האָט עס אַוועקגעשיקט גאַמלאַבער'ן (וואָס

אין שוין דעמאָלט געווען אַ לעהרער אין אלט-קאָנסטאַנטין), און יענער
האָט צוגעשריבען זיין הסכמה, און אזוי איז עס אזועהגעשיקט געוואָרען
אין „המגיד“, וואו ס'איז גיך אָבגעדרוקט געוואָרען
מען דארף זען דעם ערשטען יאָהרגאַנג „המגיד“, וואָס קומט
היינט אויס ביי אונז אין די אויגען אזוי מיטונה=ווילד, פול מיט קוריאָזען,
אינים גרעסער פונ'ם אַנדערן — צו פערשטעהן דעם איינדרוק, וואָס
אַבראַמאָוויטש'עם אַרטיקעל האָט געדאַרפט דעמאָלט מאַכען אויף די מעהר
ענטוויקעלטע לעזער. צווישען אַ שטאַמלען פון נאַאיווע קינדער און גלאַט
אזוי פלאַפּלעריי, מיט אלשון פון „סוחר'ישע בריעה“ (דער רעדאַקטאָר
זילבערמאַן אליין פלעגט אָפט בענוצען, ווען ס'איז איהם אויסגעקומען
אינג, גאָר פשוט דייטשע ווערטער) אָדער גאָר הויכע קנאַקענדיגע
טליצות, — הערט מען פלוצים אַ קול פון אַ דערוואַקסענעם ענטוויקעלטען
מענטשען און פרישע ווערטער צו דער זאך, מיט אַ גלאַט לשון אָהן
איבעריגע פערדרעהטע מליצה=פראַזען, און אַזעלכע נייע געדאַנקען פאַר
יענער צייט, אַז אַ גוטער לעהרער דארף גאָר קענען די נשמה פונ'ם
קינד מיט אַלע איהרע אייגענשאַפטען און גייסטיגע קרעפטען א. ד. ג.
נישט אומזיסט איז דער מאַמר אין „המגיד“ בעמערקט געוואָרען פונ'ם
געוויסען יודישען געלעהרטען אין יענער צייט ל. מאַנדעלשטאַם, און
ווען יענער איז דער-נאָך דורכגעפאָהרען אין דער געגענד צוזאַמען מיט'ן
בילדונגס=מיניסטער און מ'האָט איהם פאַרגעשטעלט אַבראַמאָוויטש'ן,
האָט ער זיך געוואונדערט, וואָס ער זעהט פאַר זיך גאָר אַ יונגען=מאַן,
געמיינט האָט ער, אַז דער מחבר פון דעם אַרטיקעל מוז זיין אַ געלעהר-
טער שוין אין די עלטערע יאָהרען. מאַנדעלשטאַם האָט איהם דעמאָלס
געראַטען אַזעקוואַרפען די לעהרעריי און אַזעקפאָהרען קיין פאַרואַ (אין
איטאַליען) און אַרײַן אין די דאָרטיגע בעדיהטטע ראַבינער=שול, און ער
פון זיין זייט האָט איהם צוגעזאָגט זיך משתדל צו זיין, ער זאָל בעקומען
אַ סטײַפענדיע דערויף פון דער רוסישער רעגירונג. דער פלאַן האָט אָבער
נישט געקאָנט דערנאָך אויסגעפיהרט ווערען, און צוליב פערשידענע
אומשטענדען איז אַבר. איבערגעפאָהרען מיט אַ יאָהר שפּעטער (אין יאָהר
1858) קיין בערדיטשעוו. דאָרט האָט ער גענומען זיין צווייטע פרוי, די
טאָכטער פון אַנאָגעוועהענעם נאַטאַריום, זלמן לעווין, וואָס בעגלייט
איהם אין לעבען ביז היינטיגען טאָג. אוי ער איז געוואָרען
בערדיטשעווער תושב.

V

איצט ערשט האָט זיך אַבראַמאַוויטש גענומען נאָך ערנסט צו ליטע
 לאַרישער אַרבייט. דער שוועהר האָט פון איהם אַראַבגענומען אינגאַנצען
 די דאגת פרנסה, און ער האָט זיך געקאָנט אָבגעבען אין זיין קאַפינעט
 מיט דער אַרבייט ביים שרייב-בייש, צו וועלכער ס'האָט איהם אַזוי געצויגען.
 אין אַ פאָר יאָהר אַרום האָט זיך אָבגעדרוקט אין ווילנאָ (אין יאָהר תר"כ) דאָס
 ערשטע ווערק זיינס מיט'ן נאָמען „משפט שלום“, אַ קליינע זאַמלונג פון
 קריטישע און צייט-אַרטיקלען מיט אַ ביסעל הקירות און שירים. דאָס
 קליינע ביכעל האָט אין זיין צייט אָנגעמאַכט אַ גרויסען רעש, בעוונדערס
 מיט'ן ערשטען אַרטיקעל „קלקיל המינים“, וואָס בעשטעהט פון אַ האַר-
 בער קריטיק איבער צווייפּעל'ס אַספּר פון שירים, מינים ועוגב. ביז
 דעמאָלט, מעג מען זאָגען, איז נאָך קיין סימן פון דעם, וואָס מען
 רופט-אָן „קריטיק“, נישט געווען אין דער יודישער ליטעראַטור. אייגענטי-
 ליק איז נאָך דעמאָלט נאָך אינגאַנצען די נייע יודישע ליטעראַטור כמעט
 זיי נישט געווען. זעלטען-זעלטען ווען ס'איז אַרויס אויף דער ליכטיגער
 וועלט אַ נייער ספר, און אז ס'האָט זיך נור געוויזען עפּים אַ מיין ניי
 ביכעל, האָט מען געהאַלטען אין איין לויבען עס און „נאָנץ הלל“ זאָגען
 אויף דעם. פּלוצים קומט אַ יונגער שרייבער מיט אַ שענער שפּראַך פון
 אַ געלעהרמען און פּערגיגט זיך אַרויסטרעטען מיט אַ שאַרפּער קריטיק
 נעגען אַ מחבר שוין אַ ספורסס, און ריהרט-אָן אַנג אַנדערע מיני שריי-
 בער אויך — אַזדאי האָט זיך אויפגעריהרט דאָס יודישע וועלטיל און
 קולות פון הייסער פּאַלעטיק האָבען זיך געלאָזט הערען אין די צייטונגען
 „המליץ“ און „הברמל“, וואָס האָבען אין יענער צייט אָנגעהויבען צו
 ערשיינען.

נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט חשק צו זיין גרויסער אַרבייט
 „הוללות הטבע“, מיט וועלכער ער האָט זיך בעשעפּטיגט שענע עטליכע
 יאָהר. אָנשטאַט צו פּרעדיגען פּאַר'ן עולם, זאָגען השכלה-מוסר, שרייען
 אויף קולות „שמע ישראל“, שטעה-אויף, מיין פּאָלק; א. א. ו. ו. אָנשטאַט
 צו לויבען די השכלה, די „בת אלהים“, אין הימעל אַרין, און שיטען
 מיט פּיערדיגע מליצות וועגען בילדונג, ווי ס'איז געווען דער סנהג
 דעמאָלט ביי די משפּילים, וואָס האָבען געהאַלטען אַפּען אין דער

האנד, — האָט אַבר. געפונען בעסער פאַר נויטיג צו געבען דעם עולם די בילדונג אליין, ד. ה. די נאַטור-וויסענשאַפט, מיט וועלכער ער אליין האָט זיך פּיעל בעשעפטיגט פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט אָנגעהויבען זיך צו בילדען, איבערהויפט זינט ער איז געקומען צו דער מדרגה צו פערשטעהן אַדייטשען בוך. דאָס בוך, תולדות הטבע אין אַרויס אין דרוי טייל. דער 1-טער טייל האָט זיך געדרוקט אין ליפציג אין יאָהר תרכ"ב (1862). דאָס איז געווען נישט מעהר ווי אַנ'איבער-געצונג אויף העברעאיש פון לעניץ'ס נאַטור-געשיכטע. דער מחבר האָט געקראָנען דערנאָך שטיצע 500 רובל פון דער רעגירונג, וועלכע האָט אין יענער צייט, נאָרנישט ווי היינט, געזוכט מיטלען ווי אזוי צו בילדען די יודען... מיט פּיער יאָהר שפּעטער האָט זיך אָנגעדרוקט שוין אין זשיטאָמיר דער צווייטער טייל, און נאָך אין זעקס יאָהר אַרום, אין ווילנאָ, דער 3-טער טייל. די לעצטע צוויי טיילען זענען שוין נישט געווען קיין היילע איבערגעצונג פון לעניץ, נאָר בעפאַר ביים זעלבסטשטענדיג פון פּערשיערענע בעסטע קוועלען פון יענער צייט, און די שפּראַך דאָרט איז אויך פּיעל גלאַטער און בעסער ווי אין ערשטען. די ביכער, תולדות הטבע האָבען ממש געעפענט די אויגען פון אַ סך יודישע לעזער, יונגע-לייט און אויך עלטערע האָבען זיי געשמודירט מיט גרויס הנאה; און „מבנים" האָבען בעוואונדערט די גרויסע פּקיאות אין תלמוד אין מדרשים און די חריפות וואָס דער מחבר האָט אַרויסגעוויזען ביים שאַפּען זייע טערמינען און אָנרופען מיט בעשטימטע נעמען פּערשיידענע זעלי-חיים.

אַבר. האָט נאָך אָנגעדרוקט אין „המליץ" צוויי גרויסע פּובליציעס-טישע מאַמרים, וועלכע ער האָט דערנאָך פּערבעסערט און אַרויסגעגעבן זען אין אַ ביכעל מיט'ן נאָמען „עין משפט" (זשיטאָמיר 1867), אין וואו עס געפונען זיך גוטע געדאַנקען אין אַ שענער קלאָרער שפּראַך ווענען דער יודישער ליטעראַטור, יודישע שולען און בכלל וועגען דער יודישער אַזגע, — און מיט דעם, טעג מען זאָגען, האָט זיך פּערענדיגט זיין אַרבייט אַלס געלעהרטער און פּובליציסט.

אַלס בעל-ע-די-ט האָט אַבר. אויך פּריה אָנגעהויבען צו אַר-בייטען. אין דערזעלבער צייט, וואָס ער האָט זיך אזוי אָנגעגעבען איז גאַנצען צו זיין, תולדות הטבע, האָט ער געמוזט אָברייסען אַ שטיקעל צייט צו פרובען מאַהלען דאָס יודישע לעבען פון יענער צייט. ער האָט נאָך נישט געקאָנט פיהלען דעמאָלט, אז צו דער אַרבייט איז ער

חירקדיך געשאפען און אין דעם ליענט ויין גאנצער פח, נאָר געצויגען האָט עס איהם, פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט זיך גענומען צום שרייבען, צו האַפען אַ מאָל אַ פינזעל און מאָהלען בילדער פּונ'ם אידישען לעבען, וואָס איז איהם אַזוי בעקאַנט. און אַזוי האָט ער אַרויס-געגעבען ויין ערשטען „ספור-אהבים“, ד. ה. ראָמאַן, „למדו הוטב“ (וואַרשוי, 1862). דאָס איז אייגענטליך עטליכע קאַפיטלען פון אַ גרע-סערער ערצעהלונג, וואָס האָט זיך אָפּגעדרוקט אינגאַנצען ערשט מיט 6 יאָהר שפּעטער, מיט'ן נאָמען „האבות והבנים“ (אַדעס, 1868), און איז אַרויס אין זעלבען יאָהר אין אַ רוסישער איבערזעצונג פון בינשאַק.

דעם ערשטען בעלעטריסטישען פרוב פון אַפּראַמאָויטש'ן קאָן מען נישט רעכענען פאַר שטאַרק געלונגען. אמת, אין יענער צייט איז דאָס אויך געווען אַ וויכטיגע ערשיינונג, נאָר אַבר. האָט נאָך נישט געפונען זיין געווינשטען סטיל („האבות והבנים“ איז נאָך געשריבען אין ריין ביבלישער שפּראַך), זיין ריכטיג איהם צוגעפאַסטען אַרט שרייבען. ווען ער האָט זיך דורכגעשלאָגען אין איז אַרויס אויף זיין אמת'ן וועג, האָט ער זיך פאַר די לעזער בעוווּנען אין דער געשטאַלט פון מענדעלי טוכר-ספרים.

.VII

בעוווּנען האָט זיך מענדעלי טוכר-ספרים צום ערשטען אין פּראָסס יודישען. אַראַבלאָזענדיג זיך פּונ'ם הויכען באַרג אין טיעפען טאָל, געהמען שרייבען אין יענער צייט פשוט זשאַראַנאָטישע מעשיות פּאַר'ן פּראָסמען עולם, בפרט פאַר אַזאַ שרייבער מיט אַזאַ נאָמען ווי אַבר. האָט שוין געהאַט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט — צו דעם האָט מען געדאַרפט האַבען אַ בעזונדער נכורה און דרייסטקייט, וואָס האָט דעמאָלט גע-גרעניצט כמעט מיט אַ ליטעראַרישען זעלבסטמאָרד... ווער האָט דעמאָלט געשריבען זשאַראַנאָן? אויסער מיני „בבא-מעשיות“, זענען אַרומגעגאַנגען צווישען פּראָסמען עולם נור אַייווק-מאיר דיק'ס קליינע ביבלעך, וואָס האַבען אייגענטליך גאָר וועניג שייכות געהאַט מיט ליטעראַטור און האַבען

בעהרסטענטייל נור דיראקטישע צוועקען געהאט (*). וואָס האָט בעוועגט אַפּר'ן געהמען שרייבען פּראָסט יודיש? ער אַליין (אין זיינע אויטאָ-ביאָגראַפֿישע בעמערקונגען אין סאָקאלאָוו'ס „ספר זכרון“) ערקלערט עס פשוט דערמיט, וואָס ער האָט זיך אומגעקוקט און בעטראַכט, אַז דאָס רוב פּונ'ם פּאָלק פּעזישטעהט נישט העברעאיש, נור „יודיש-דייטש“, און דעריבער האָט ער זיך בעשלאָסען אַוועקלעגען די בושא אָן אַ זייט און ערייבען פשוט יודיש, כדי נוצליך צו זיין מיט'ן שרייבען אויך דעם פשוט'ן עולם. מען קאָן רעכענען, אַז אויסער דעם דאָזיגען מעם האָט איהם, אפשר אָהן זיין בעוואוסטזיין, אויך דער קינסטלערישער גייסט זיינער געטריבען דערצו, ער זאָל געהמען מאַהלען לעבעדיגע פילדער אין דער שפּראַך פּונ'ם לעבען גופא... .

ווי ס'איז, האָט ער אָנגעשריבען די ערשטע ערצעהלונג אין יודיש זען און אָבגעדרוקט זי פּרייהער אין צעדערבוים'ס „קול מבשר“ און דערנאָך אַרויסגעלאָזט אַ בעיונדער בוך: „דאָס קליינע מענשעלי, אָדער אַ לעבענס-בעשרייבונג פּון אַברהם יצחק הקיף, געדרוקט בהשתדלות מענדעלי מוכר-ספרים“ (** (אָדעס, 1864).

דאָס קליינע מענשעלי“ האָט געמאַכט אין זיין צייט אַ גרויסען רושם אויף די לעזער און ט'איז גיך אַרויס דערפון אַ דריטע אויסגאַבע, און שפעטער טוט איינגיג יאָהר אַ פיערטע, גאָר אינגאַנצען אויף דאָס ניי איבערגעמאַכט (מיט פיער יאָהר צוריק איז עס אַרויס ווידער אויף דאָס ניי אין אָדעסער „ובילי-אויסגאַבע“).

נאָכדעם האָט זיך שוין נישט אויפגעהערט די „השתדלות“ פון

(* פּאַטריאַך אָן זיינע אויבענדערמאָהנטע „זכרונות“ דערצעהלט, אַז אויף זיין שאלה, וואָס ער האָט געזשטעלט דיקן, פאַרוואָס ער בענוצט אין זיין שרייבען דעם אַרי-מען מנוש'דיגען זשאַנגאָן אָנשטאַט דעם שטענס העברעאיש, האָט ער בעקומען אַנ'ענטפּער: „צעוואַרפּען אַנ'אַלמען בנין קאָן מען גור מיט קלעם סוף אַ גראַבען האַמט, נישט דורך שטעך פון אַ דינער גילדענער שפּילקע“.

(**) אַפּר. אַליין האָט זיך אָנגערופען אין „קליין מענשעליע“, מענדעריל מוכר-ספרים“ (פון דער יונגער האָט ער געדענקט איינעם אַ סענדעריל מוכר ספרים, וואָס פלעגט אַמאָל אַראַבקומען קיין קאָפּוליע), נאָר צעדערבוים, וואָס זיין נאָמען איז אויך געווען סענדער, האָט געזונט, אַ פנים, אין דעם עפּיס אַ אויס-כבוד פאַר זיך אין האָט מיטנה השם געווען אויף מענדעלי מ"ס — און פון דעסאַל-אָן איז שוין אַווי פּערבוי זען דער נאָמען מענדעלי מוכר ספרים.

מענדעלי מ״ס אַרויסצוגעבען אין יידישען אַלע מאָל נייע ביכער. נאָכ׳ן „קליינעם מענשעלי“ האָט ער אַרויסגעלאָזט אויף דער וועלט „דאָס ווינשפינגערלי“, וואָס מיט דעם קען איטליכער מענש דערגרייכען אַלץ, וואָס זיין האַרץ ווינשט און באַגעהרט און קען דורך דעם נוצליך זיין זיך און דער וועלט“ (געדרוקט אין וואַרשוי, וואַרשיינליך, אין יאָהר 1865). „דאָס ווינשפינגערלי“ אינ׳ם ערשטן גלגול איז געווען גאָר אַ קליין בי-כעלע, וואָס האָט ערשט בעדאַרפט דיענען, ווייזט אויס, פאַר אַ הקדמה צו אַנדערע ספרים וועגען חכמות און וויסענשאַפטען, ווייל דער מחבר זאָגט דאָרט צום סוף פּוּנ׳ם פּיכעל: „אין אונזערע טעט האָב איך צום סוף געפונען דאָס ווינשפינגערלי, נישט דאָס פּוסטע חמערישע ווינשפינגערלי א. ז. וו. מיין ווינשפינגערלי איז עפּיס וואָס אַנדערש. דאָס איז די חכמה! מיט חכמה קען דער מענש דערגרייכען אַלסדינג, וואָס ער ווינשט און ז. וו. אין דעם ספר האָב איך מיר פאַרגענומען צו בעשרייבען פּראַקט אין אַ גרינגער שפּראַכע די אַלע חכמות און וויסענשאַפטען, וואָס דורך זיי קען איטליכער מענש זוכה זיין צו דעם אמת נאַטירליכען „ווינשפינגערלי“, און פון דעם קליינעם קערענדיי איז אין פּיעל יאָהר אַרום אויסגעוועקסן אַזאַ וואונ-דער-שענער בוים, ווי דאָס איבעגעמאַכטע „ווינשפינגערלי“ (אין העברע-אישען „בַּעמק הבכא“), איינס פון מענדעלי׳ס גרעסטע און בעסטע ווערק. מענדעלי׳ס סאַטירישער טאַלאַנט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אַרויסווייזען אין די ערשטע צוויי ווערק זיינע אין יידישען, האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פּערבעכערט און בעקומען מעהר קראַפט און זאַפט. אין יאָהר 1869 איז אַרויט אין זשיטאַמיר „פּישקע דער קרומער, א מעשה פון יודישע אַרימע-לייט“, די מעשה האָט ער אויך, גלייך ווי „דאָס ווינשפינגערלי“, אין אַ צייט אַרום גאָר אינגאַנצען איבערגעמאַכט און אַרויסגעלאָזט אַ אמת-מייסטער-ווערק (אָדעס, 1888). בעקאַנט האָט ער זיך מיט׳ן לעבען פון די אַרימע-לייט נאָך אין דער יוגענד, אַרומ-פאַהרענדיג אַ גאַנצען זומער מיט אברהמ׳ל דעם הינקעדיגען; נאָר גאָר נאָהענט האָט ער זיך צוגעקוקט צו דעם בעזונדער וועלטליך אין בערדי-טשעוו גופא, וואו עס פּלענען זיך צונויפקומען יודישע בעטלער פון דער גאַרער וועלט און פון אַלערליי מינים: פּוס-אַרימע-לייט און בויד-אַרימע-לייט, שטאַרט-אַרימע-לייט און פּעלד-אַרימע-לייט א. ז. וו. ער פּלעגט אָנשפּאַרען אַליין אין אַלע זייערע פּערוואַרפענע אכסניות, ליב האַבען אויספּרעגען זיי פון אַלץ, וואָס עס געהט-פאַר ביי זיי אין זייער משונה וועלט. און אַז ער נעהמט מאַהלען די בידער פון זייער לעבען, קומען

זיי ארויס לעבעדיג פאר דעם לעזער, נלייך ווי זיי שטעהען פאר זיינע אויגען אין דעם זעלבן יאָהר האָט מענדעלי אָפגעדרוקט אויך אין זשיטאָמיר, די טאָקסע אָדער די פּאַנדע שטאָרט=בעלי=טובות" (דערנאָך איז עס ארויס אין אַ זעהר ניט=געראַטענער רוסישער איבערזעצונג). דאָ האָט ער ארויסגעפיהרט אויף דער סצענע די געוויסע „טובי העיר“, פרומע פּשר'ע יודען, „בעלי=צדקות איבער אַ פרעמדער קעשענע“, אין נאָך אנדערע „שענע יודען“ רעדעל=פיהרער, וואָס פיהרען די גאַנצע שטאָרט ביי דער גאָז און ציהען ביים עולם דעם מאַרץ פון די ביינער. אומ'ברחמנות'דיג רייסט ער פון זיי אַראָפּ די פרומע כאַסקע און ווייזט זיי הוילערהייט, ווי זיי שטעהען און געהען, מיט זייער גאַנצער פּראַכט און חן=גריבעלעך, מיט אַלע זייערע תּנועות און העיות. „די טאָקסע“ האָט אויפגעריהרט דאָס גאַנצע בערדיטשעווער וועלטל, עס האָט געהוידעט און געקאָכט. די „שענע יודען“ האָבען אין שפּיגעל אַליין דערקענט זייער שענע צורה, און אַלע האָבען אָנגעזויבען טייטען אויף זיי מיט די פינגער און בע=נוצען דערבײַ זעהר אָפט טאַרפע ווערטער און ווערטלעך פון דער „טאָקסע“. פּערשטעהט זיך, אַז די בערדיטשעווער „טובי העיר“ האָבען אַזאָ זאך נישט געקאָכט אַראָבשלינגען און לאָזען דעם מחבר ציי=רוה, בפרט אַז די זאך איז דערנאָנגען צו דער הויכער נאַטשאַלסטאָוע פון דער גענענד. אַודאי האָבען זיי גענומען אַרויסווייזען זייער געפיהל צום בעשרייבער פון דער „טאָקסע“ אויף זייער שטייגער, — אַזוי אַז מענדעלי מו"ס האָט געמוזט פּערלאָזען אינגיכען דאָס געבענישטע בערדיטשעו און איבערפּאָהרען מיט זיין פּאַטיליע קיין זשיטאָמיר.

VIII.

אין זשיטאָמיר האָט מענדעלי פּערגעסען אין דער טאָקסע און די בערדיטשעווער קהלס=לייט, און זיך גענומען ווידער ערנסט צום לערנען אין גרייטען זיך צום עקזאַמען, בדי צו בעקומען סמיכות אויף ראַבינער פון דאָרטיגער ראַבינער=שול. נאָכדעם ווי ער האָט בעקומען דעם געווינשטען אַמעסאַט, האָט ער זיך ווייטער איבערגעגעבען אינגאַנצען צו ליטעראַרישער אַרבייט, און אין אַקירצער צייט האָט ער אַרויסגע=לאָזט אויף דער וועלט, די קליאַטשע אָדער צער=בעלי=חיים, אַ מעשה.

וואָס האָט זיך פּערוואַלגערט צווישן די כתבים פון ישראל'דיג דעם משונענעם" (ווילנא, 1873).

נאָך אין די פריהער געדרוקטע זאכען האָט מענדעלי ליעב געהאַט אַפּטמאָל צו בענוצען זיך מיט אייגענע פּסוקים אַזעלכע, וואָס זענען אויסגען נאָך אַ בעהאַלטענע פּונה אויסער די אָפּגעע און אַחוץ דעם פּשט דאַרף מען געפֿינען אין זיי אויך אַרמו. און, די קליאַטשע" איז שוין פֿין אָנהויב ביו סוף הוילע רמו, אַזאַלענאַריע אויף דער פּנסת־ישראל אין גלות. באַלד ווי, די קליאַטשע" איז אַרויס, איז זי געוואָרען שטאַרק בעוואוסט און בעליעבט פֿי די לעזער פון פּערשיעדענע קלאַסען און גע- באַכט דער מחבר אַ גרויסען נאָמען אין פּאָלק.

אינגאַנצען אַזאַלענאַרישע זאך איז אויך די פּאָעמע, דאָס יודעל", אַ כּפּור-המעשה אין שירים מיט אַמשקל פון עלף תּנועות, מיט אַ מאָטאָ: „אַד, יודעל, מיין קראַנקער יודעל, דיין לעבען איז זעהר אַ טרויעריג לידעל" (וואַרשוי, 1875), וואוּ עס ווערט איבערגעגעבען אינ- קירצען די גאַנצע געשיכטע פון יודישען פּאָלק פון מתן-תּורה ביו מענ- דעלסאָנ'ס צייטען. אין דער איצטיגער נייער יודישער „ובולוי- אויסנאַבע" וועט, דאָס יודעל" אַרויס אויף דאָס ניי איבערגעטאָכט נאָך אינגאַנצען.

אין דער אמת'ן אָבער ליענט מענדעלי'ס קראַפט נישט אין אַזעל- כּע מיני אַלענאַריעס, און נאָך פּיעל מעהר נישט אין די אַנדערע מיני אַרבייט, מיט וועלכע ער האָט זיך יענע צייטען בעשעפּטיגט, ווי „זמירות-ישראל — שבת־דיגע זמירות פּאַרטייטשט אין שירים און נומ דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעוונדער זאָל פּאַרשטעהן זייער טייערען ווערט, ווי שיען זיי זענען אַ גאָטס וואונדער" (זשיטאָמיר, 1875). ווי אויך, פּרק שירה" איבערזעצט אויף יודיש אין גראַמען מיט אַמשקל פון עלף תּנועות (אין זעלבען יאָהר). אין וועלכען ס'איז אַריינגעלעגט אַ סך בקיאות און הריפות.

דערפּאַ- אָבער האָט מענדעלי אַרויסגעלאָזט דערנאָך אַ כּאַטירויש טייסטער-ווערק, קיצור מסעות בנימין השלישי, דאָס הייסט די נסיעה אָדער אַ רייזע-בעשרייבונג פון בנימין דעם דריטען, וואָס איז אויף זיינע נסיעות פּאַרגאַנגען העט ווייט אַזש אינטער די הרי השך און האָט זיך גענוג אָנגעוועהן אין אָנגעהערט חידושים שענע זאכען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען אין אַלע שבעים לשונות און היינט אויך אין אינוער לשון" (ווילנא, 1878). אין „מסעות בנימין השלישי" דאָס

מענדער'ס סאטירישער טאראנט דערגרייכט, מעג מען זאָגען, ביז זיין העכסטער גראד. שפעטער איז דאָס ווערק אַרויס אין פּויליש מיט'ן נאָמען „דער יודישער דאָן-קישאָט“ (וואַרשוי, 1885), איבערזעצט פון אַ פּוילישען שרייבער קלעמענס יונאַטע, וואָס האָט זיך גענומען גרינדליך אויסלערן נען יודיש פּדי צו זיין אימשיטאָנד איבערזעצען מענדעלי'ס ווערק אין פּוילישער שפּראַך. דערזעלבער יונאַטע האָט אין אַ יאָהר נאָכדעם אויך אַרויסגעגעבען אַ איבערזעצונג פון דער „קליאַטשע“.

מיט „מסעות בנימין השלישי“ האָט אויף אַ היבשע צייט ווי אויסגע- שריקענט מענדעלי'ס גייסטיגער קוואַל. ער האָט אוועקגעלעגט די פען אין אַ זייט און האָט גאַרנישט געשריבען, ווייל ער האָט ניט געקאָנט שרייבען צוליעב שווערע אומשטענדען אין זיין לעבען. אין דער הקדמה צום „פּרויוו“ וואָס איז אַזויסגעגעבען געוואָרען עטליכע יאָהר שפעטער, שרייבט ער צו זיינעם אַ נוטען פּריינד וועגען יענער צייט אַזוי: „די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פּערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט מיר זיך גישט געלעגט צו ריידען אין די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזא שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען-צו מיט אַמאָל און קאָסט איהם געזונט און לע- בען אַסך מעהר ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעהרען; וואָס אויב אַזעלכס געדויערט אָהן עפּים אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכנה צו ווערען אויס מענש“.

אין יאָהר 1881 איז אַבראַמאָווויטש איבערגעפּאָהרען פון זשיטאָמיר קיין אָרעס אויף דער שטעל פון משגיח און פּיהרער פון דער תּלמוד- תּורה. וועלכע ער פּערנעגמט ביז איצט

!X

מענדעלי מיכר-ספרים האָט באַלד נאָך זיין קומען קיין אָרעס ווידער אויפגעלעבט און זיך אומגעקעהרט מיט גרויס חשק צו זיין שרייב- טיש, וואָס איז געווען פּערלאָזען פון איהם עטליכע יאָהר פּסדר. ווידער האָט אין איהם זיך געעפענט אַ פּרישער קוואַל הייסע געפּיהלען און איהם אַ ברען געטאָן אויסצוגיסען זי אין ווערטער פּריי פאַר דער גאַנצער

וועלט" — און צום יום-טוב פון זיין 25-יעהריגען ליטערארישען יובילי (זינט ס'איז אַרויס זיין „משפט שלום“), האָט ער געבראכט פאַר די יודי-שע לעזער אַ טייערע מתנה, אַ דראַמע אין פינף אַקטען „דער פּריוויו“ (פּעטערבורג 1884). נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט אַ בעזונדער ברען און מיט אַ פּרישער יוגענד-קראַפט צו דער אַרבייט. אויסער וואָס ער האָט געשריבען נייע זאַכען, האָט ער אויך איבערגעאַרבייט די אַלטע גאָר אויף דאָס ניי, אַנדערע פון זיי האָט ער אַזוי איבערגעמאַכט, אַז הויך דעם אַלטען נאָמען איז פון פּריהער כמעט גאָר נישט געבליבען (צב"ש „דאָס ווינשפּינגעריל“).

אין דער צייט האָט ער זיך אומגעקעהרט ווידער צו דער העברע-אישער ליטעראַטור, גענומען שרייבען נייע העברעאישע „ספורי-מעשיות“, וועלכע האָבען זיך נישט אָנגעהויבען אָנצוקעהרען מיט'ן אַמאָליגען „האבות והבנים“ און מיט גאָרנישט דערמאָהנט יענעם אַלטען „כּפּוּר אהבים“, נישט מיט'ן אינהאַלט, נישט מיט'ן אַרט שרייבען און אויך נישט מיט דער שפּראַך. אָנשטאָט דעם „ריין-ביבלישען“ לשון, וואָס האָט איהם שוין נישט געקאָנט צופּריערענשמעלען ביים מאָהלען לעבעדיגע בילדער פון היינטיגע צייטען, האָט ער גענומען אויסנוצען די מעהר לעבעדיגע און ענטוויקעלטע אויסדריקע און פאָרמען פון משנה און אגדה-שפּראַך און קינציג געשאַפען אַ ניי-העברעאישען סטיל, וואָס איז פאַר מענדעליץ ווי געוואונשען און האָט אויך געדיענט אַלס מוסטער פאַר די בעסערע יונגערע שריפטשטעלער.

צום ערשטען האָט ער זיך בעוויזען מיט זיין נייעם אַרט שרייבען העברעאיש אין „כּסתר רעם“ (זיך אָנגעהויבען דרוקען אין קאַנטאָר'ס „היום“ און זיך איבערגעדרוקט מיט'ן סוף אין מאָנאַטשיריפט „בן עמי“ 1888). דערנאָך האָט ער געדרוקט כּסדר אין „כּורת“ („שם יופת בעגלה“), אין „פרדס“ („לא נחת ביעקב“, „בימי הרעש“, „הנשרפים“, „בימים ההם“), אין „לוח אחיאסף“ („בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה“). די אַלע וועבען ערצעהלונגען זענען אַרויס שפּעטער אין אַ בעזונדער זאַמלונג (1900). אויסערדעם האָט ער זיך פּערנומען מיט איבערזעצען, אָדער ריכטיגער געזאָגט, איבערשאַפען פון יודיש אין העברעאיש די בעסערע ווערק זיינע, ווי „מסעות בנימין השלישי“ (פרדס III), „ווינש-פינגעריל“ („בעמק הכּבא“ — „השלח“), „פּישקע דער קרומער“ („ספר הקבצנים“ — „הדור“), און גאָר שפּעטער „די קליאַטשע“ („מוסתי“ — „השלח“).

אין די לעצטע יאָהרען האָט ער אויך אָנגעשריבען זיין גרעסערע נייע „אַלטע מעשה“, „שלמה ר' חיים'ס“ (אָנגעהויבען זיך דרוקען אינעם „יוד“, 1900), דאָס זעלבע אויך אין העברעאישען „חיי שלמה“ (אין דער לעצטער העברעאישער אויסגאַבע — „בימים ההם“). דאָס איז אַנצײַרט לעבענס-בעשרייבונג פון זיך אַליין, געמאַהלט אין קינסטלע-רישע בילדער. די דאָזיגע „אַלטע מעשה“, אַהויך איר הויך קינסטלע-רישען ווערט, ענטהאַלט אין זיך אַ גאַנצען אוצר בילדער קלאָרע און רעליעפֿע פֿונעם יודישען לעבען, און אויף „שלמה ר' חיים'ס“, ווי אויך אויפֿן פֿריהערדיגען „ווינשפינגערייִל“, וועט מען קאָנען אין די שפּעטערדיגע דורות אָווייזען די אַלע, וואָס וועלען חשק האָבען זיך צו בעקענען נאָהנט מיט'ן יודישען לעבען „אין יענע צייטען“: נעהמט לייַענט, רבותי — און די ליטווישע שטעדטלעך, ווי אויך וואָהלינער „קאַבצאַנסק, טונצאַדעווקע און גרופסק“, מיט אַלע זייערע גאַסען און בעסלעך, זייערע הייזער און הייזלעך, און אַלע זייערע יודישע איינ-וואוינער, פון קליין ביז גרויס, מיט אַלע „תנועות“ אַרום און אַרום, שטעהען לעבעדיג פֿאַר אייערע אויגען“.

מיט עטלעכע יאָהר צוריק האָט מען גענומען מאַכען הכנות צום דאַפּעלען גרויסען יום-טוב פון דער יודישער ליטעראַטור, צו מענדע-לי'ס 70-יעהריגען יוביליי און 50-יעהריגער ליטעראַרישער אַרבייט. צו יענער צייט האָט מען געזאָלט אַרויסגעבען אַ יוביליי-אויסגאַבע פון אַלע זיינע יודישע און העברעאישע כתבים. עס זענען אָבער אָנ-געקומען די פינסטערע אָקטאָבער-טעג פון יאָר 1905, געמאַכט אַ וויס-טען חורבן אין דעם יודישען גהעטאָ אין רוסלאַנד און פּערשטערט דעם יום-טוב אויך. ר' מענדעלי אַליין איז מגוגל געוואָרען קיין זשענעווא (אין שווייץ). אַהין איז ער געקומען מיט אַ צובראָכען האַרץ פון יודישע צרות און ס'האָט געדויערט אַ שטיק צייט איידער ער האָט זיך בערוהיגט אַ ביסעל און זיך געקאָנט נעהמען ווייטער פֿאַר זיין אַרבייט. דאָרט, אין דער ווייטער שווייץ האָט דער „זידע“ געפוגען נאָהנטע „איניקלעך“, בעזונדערס צווישן דער סטודענטישער יוגענד, וואָס האָבען געוואוסט צו שעצען און אָבגעבען גרויס פּבוד דעם טייערען גאַסט. איהם האָט אָבער געצויגען צוריק צו דער אַלטער היים, און נאָך אַ פֿאַר יאָהר האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק קיין אַדעס.

פון דער יוביליי=אויסגאבע אין דעמאלט ניר ארויס איין באנד אין יודישען „דאָס קליינע מענשעלי“ אין „פישקע דער קרומער“ און איינער אין העברעאישען „ספר הקבצים“ און „בעמק הבכא“. איצט ציב 75=יעהריגען יוביליי וועלען ארויס מענדעלי'ס יודישע פתכים (אין 10 טייל) דורך אַ פרוואַט=פערלאַג אין ווילנאָ, אין פון די העברעאישע געהיט די טעג ארויס דורך דער ליטעראַרישער חברה אין אָרעס דער צווייטער באַנד „סוסת“, „מסעות בנימין השלישי“ און „נימים ההם“ מיט אַנאַרטיקעל וועגען מענדעלי פון דוד פרישמאַן, און נאָכדעם וועט אַרויס דער דריטער באַנד.

און דער אַלטער ר' מענדעלי, „דער זידע פון דער יודישער ליטעראַטור“, טראַכט נישט, הויבט נאָר נישט אָן צו טראַכטען פון קיין דוד, אויף וועלכע ער האָט אַ רעכט. ער הערט נישט אויף צו אַרביי=טען ווייטער זיין ליטעראַרישע אַרבייט פריש און מונטער, מיט יונגענדלי=כע גייסטיגע קרעפטען, און וויל נאָר נישט אַברוהען אַ ביסעל אויף די פיעל לויב=קרעניץ, וואָס ער האָט געבראַכט פון זיין פאר=אַיגאָהריגעל גסיעה.

די רייע זינע פאר=אַיגאָהרען סוף זומער אין עטליכע גרויסע יודישע שטעט (ווילנאָ, ביאָליסטאָק, וואַרשוי און לאָדז) אין באמת געזען אַ טריאומף=רייע. אזאַ כבוד האָט נאָך קיין יודישער שריפטשטעלער ביי יודען נישט געהאַט. מיט אַיגאָהר 25 צוריק האָט מענדעלי'ן אַראָפגעבראַכט קיין וואַרשוי זיין פּוילישער איבערזעצער יונאָשע און פּוילישע ליטעראַטען האָבען געמאַכט אַ גרויסאַרטיגען באַנקעט לכבוד דעם פערפאַסער פונ'ם „יודישען דאָן=קישאָט“ און פּוילישע צייטונגען האָבען דערצעהלט זיינע שבחים. אונזערע יודען זענען דעמאלט געשטאַנען פון דער=ווייטען, גלייך ווי די שמחה אין זייערע, אַרײן=פּוילישע, און יודען האָבען נישט געוואָלט „טאַנצען אויף אַ פּרעמדער חתונה“... איצט אָבער האָבען יודען אַליין זיך משמח געווען מיט זייער מענדעלי, און וואהין דער ליטעבער גרויסער גאַסט איז געקומען, איז געווען דער גרעסטער יום=טוב, מ'האָט איהם געטראָגען אויף די הענד און האַרציגע קולות פון שווענדער מענ=שען: „יחי מענדעלי!“ האָבען איהם בעגלייט דעם גאַנצען וועג.

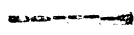
אין געקומען צוריק אַהיים, אַוועקגעלעגט אָן אַ זייט די מהנות מיט די אַדרעסען, וואָס מ'האָט איהם אין יענע שטעט אונטערגעטראָגען פון אַלע זייטען, פּערגעסען די ימים=טובים, פּערגעסען די טיעפע עלטער — און ווידער זיך גענומען נאָר געשמאַק ווי אַמאָל צו דער אַרבייט. און

וידער טרעפט מען, קומענדיג צו מענדעליץ, דעם שענעם גרויען קאפ
 איינגעבויגען איבער'ן שרייב-טיש; ווידער זעהט מען דעם לאנגען ווייסען
 בויגען פאפיר מיט פריש אויסגעפערעלטע, אויסגעשליפענע שורות;
 ווידער הערט מען איהם דערצעהלען מיט יונגענד-פייער אין די קורצזיכ-
 טיגע ליכטיגע אויגען וועגען אלטע און נייע פלענער פון וויטערדיגע
 ארבייטען בעלעטרויסטישע און אפילו פובליציסטישע איבער ברענענדיגע
 „צייט-פראגען“ ...

לאָז ער אונז מאַרדן-ימים זיין, דער ליעבער, טייערער זידע, און
 נאך לאנגע-לאנגע יאָהרען שענקען דער יודישער ליטעראַטור, סײַ אין
 פּשוט-יודישען און סײַ אין העברעאישען, די טייערע מתנות פון זיין גרוי-
 סען, רייכען אלט-יונגען גייסט.

א פרייד, א שטאַלץ פאַר דעם פּאָלק, א פּבּור און רוהם דער ליטע-
 דאַטיר, וואָס האָט אַ מענדעלי מוכר-סגרים

אַדעס, כּוּן נאָוועמבער 1910,

מענדעלע

די צייטען פון „איינציגען אין ווערקשטעל“ זענען פאַר-
ביי. די ליטעראַטור האָט זיך דיפערענצירט. אַרטיקלען, קרי-
טיקען, ערינערונגען א. ד. ג. וועלען שרייבען אַנדערע; איך
ווייל מענדעלין עהרען. און דאָס טהוען אַלע, דאָס האָט שוין
דאָס פאָלק אין דער גרויסער מאַסע לאַנג געטהון. דאָס פאָלק
האָט אָנערקענט זיין אַרבייט, און רופט איהם אויף זיין אַרבייט.
נישט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, דאָט איז אַ פּריוואַט-נאָמען, אַ
נאָמען פאַר ווייב און קינד און פאַרן מעטריקול-שרייבער און
פאַספאַרטען-געבער; דאָס פאָלק רופט איהם „מענדעלי מוכר
ספרים“, מאהבת הקצור-„מענדעלי“, אויפן נאָמען פון זיין בעט-
טער קרעאַציע.

און מענדעלי איז ווערטה דעם כבוד.

ער איז נישט נור דער עלטסטער צווישען די לעבע-
דיגע שרייבער, ער איז אויך, און דער עיקר-דער ערשטער.
בויט זיך אַליטעראַטור, האָט ער עס דעם עקשטיין געלעגט:
ער איז דער ערשטער, וואָס האָט, נאָך אַ קורצער צייט פון
זייטיגע פּראָבען, אָנגעהויבען שרייבען לשמה, ריינע קולטור-
ווערטהען צו בעשאַפּען...

און ער איז דער ערשטער, וואָס האָט נישט בעטראַכט
זיין אַרבייט אַלס אַ בריק (אום מעגליכסט מיט זיין לשון צו

(* געשריבען ספעציעל צום 75 יאָהריגען יובילעאום פון מענדעלי מוכר ספרים,
וואָס איז געפירט געוואָרען אין יאָר 1910 און פּערעפּענטליכט אין אַ ספעציעלער
אויסגאַבע פון „פריינד“.

ריירן) „אריבערצופיהרען די קליאטשע, זי זאל זיך פאשען אין אנצוגער פלד“.

ער איז דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט לייעבע און אַכטונג צו זיין קינסטלערישען אינסטרומענט—צום יודישען וואָרט, און האָט עס געהאַלטען און ערצויגען ריין: נישט גערמאַניזירט, נישט רוסיפיצירט, נישט אַפילו אייראָפּעאיזירט, און ער איז דעריבער דער ערשטער, וואָס האָט אַ יודישען סטיל בעשאַ-פען, זיין אינדיווידועל-יודישען סטיל. אַזוי רעדט מענדעלי אויפן לשון פון זיין נאָלק... און רעדט ער העברעאיש, ווי ער מיינט—צוליב דער אייביגקייט, אָן וועלכער ער וויל און האָט דאָס רעכט זיך צו קלאַמערן, שרייבט ער יודיש-העברעאיש. אַזוי וואָלט דאָס פּאָלק גערעדט, ווען עס וואָלט גערעדט העברעאיש... און ער איז דער ערשטער, וואָס האָט מיט אַפענע, יודישע און מיט פרעמדע ברילען נישט פּערשטעלטע אויגען אויפן יודישען לעבען געקוקט; יודיש-אייגענאַרטיג עס געציי-מענט, די פּאַרטיגע שטעלען געמאַהלט, אָהן פּרינציפען-און וואָל-יען-און געפּעל-רייטעריי, דאָס אַרימע יודישע לעבען—די ווירק-ליכקייט...

און ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערזעהן און צו זיין דור משפּילים און קולטור-טרעגער געזאָגט: „פון רעפּאַרמען רעדט איהר, פון השפּלה—דאָס פּאָלק דאַרף ברויט“, און דער ערשטער, וואָס האָט דערזעהן דעם קהל'שען בעל-טובה אין זיין ווירקליכער געשטאַלט און דעם אינטעליגענט פון זיין דור, בשעת ער כאַפט זיך אַרויף רייטען אויף דער קליאַטשע...

און נאָך אין פּיעל, פּיעל זאָלען איז „מענדעלי“ נישט נור דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע, נור אויך, און דער עיקר—דער ערשטער, דער ערפינדער, דער בע-שפּער...

מענדעל'ס מוכר-ספרים.

(שלוס יעקב אבראמאָוויטש).

זיין לעבן און זיינע ווערק.

איך געדענק: מיט דער אייזעבאָהן, אין דער דריטער קלאַס, פֿאַהרט אַ יונגער-מאַן און האַלט אין דער האַנד אַ בוך. דער יונגער-מאַן איז זעהר פֿערטיעפט אינ'ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעגאַסען דער גליהעדיגער זומער אויף פעלד און באַרג, אויף בוים און שטיין און אויף די טעלעגראַפֿען-שטאַנגען, וועלכע לויפען פֿאַרביי, און די פינק-פֿייגעל און די לערך-פֿייגעל טשוויטשערען, אַז עס נעהמט אַזש אַן ביי דער נשמה — דער יונגער-מאַן אָבער זעהט נישט און הערט נישט. זיין גאַנצער זיין איז געפֿאַנגען גענומען פֿונ'ם בוך. עפעס האָט ער דאָרט פֿאַר זיך איינעם, אַ ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פרנסה, דען ער איז געוואָהר געוואָרען, אַז עס זענען, ברוך-השם, פֿאַרהאַן פרנסות אויף דער וועלט אויך הויך מלמדות. אַ וואונדערליכער בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פֿון זיין זייט איז קיין מניעה נישט דאָ, ער זאָל זיך נעהמען צו וואָס פֿאַר אַ מלאכה עס איז: צו אַ שניט-קראָם אָדער צו אַ פֿאַבריק, צו ווערען באַנק-דירעקטאָר אָדער צו האַנדלען מיט אַתרוגים. וואָס איז דאָ די נפֿקא-מינה? אַ איד איז, ברוך-השם, פֿעזיג צו אַלסדינג; השם-יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען אַ שטיקעלע מזל און אַזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָפֿ ביי אַ תבואה-שפייכלער, נעהמט אַ האַנד פֿול ווייצען און זיפט זיי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט-דורך אַ פֿראָבע, אום צו וויסען, וואָס זי איז

דערט. א צווייטער איד שפרינגט=אונטער און פרעגט, אויב ער וויל קויפן, און ר' ליב דערלאנגט א שאַקעל מיט'ן קאָפּ און א ציה מיט דער נאָז, יענעם ציה, פון וועלכען עס הערט זיך א, נײַן! אָהן ווערטער. ווער מיר ווייצען, וואָס מיר ווייצען — אלא וואָס דען האָט ער גע- זיפט? א קשיא אויף א מעשה! א איד דאַרף זיך קענען אויף אלסדינג, טאַמער מאכט זיך א מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפֿען ווערען א תבואָה- סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, א שטאַרקע ידיעה; גענוג ווייצען איז מיר אין מיין לעבען דורך די האַנד געגאַנגען און אזוי וו. און אזוי וו. ר' ליב ליעגט אין דער אַכסניא אויפ'ן בעטעל מיט'ן פנים אַרויף, פּערזונקען אין שלאָף, אין בלאָזט און טראַמפּייטערט מיט דער לאַנגער און קרומער נאָז ווי א שופּר, און זיין קאַלעגע שטעהט איבער איהם מיט א ליכט אין דער האַנד און בעטראַכט איהם און מעסט איהם מיט די אויגען אלע זיינע אברים. דער גוף, משטיינס-געזאַגט, עפעס א שטיק שאַרבֿען, טרוקען ווי א טרוקענער בוים, דאַר און אָהן א כּוּיַת פּלייט. די הענד, ווי די דינע אויסגעדאַרטע שפּענדלעך, און די בלויע אָדערען זענען אַנגעשוואַלען און טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פנים איז א מין אַלטע חורבּה: אַינגעפּאַלענע באַקען, אַינגעזונקענע אויגען, א לאַנגע נאָז מיט א נאַרב, וועלכע הויבט זיך אויף און שטאַרט אַרויס פון דער מיט, ווי א קוימען פון א הויז נאָך א שרפּה, אין וועלכען דער דאָך איז פּערברענט גע- וואָרען, און נישט ווייט פון דאָרט א אָרעמער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גראָה געוואָרענע בערדעל. דער חבר מיט'ן ליכט אין דער האַנד קוקט, און פּלוצלינג פּערשטעהט ער, און ער בעטראַכט איהם מיט א געפיהל פול פּעראַכטונג און טראַכט זיך: „ווי שען איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה'שקייט פונ'ם דאָזיגען „אַרבייטער“! וואָס האָט עס געטויגט א וועלכען, צו געהען אין דער וועלט אַרײַן און צו זוכען א נייעם לעבען? כאַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בעטראַכטער „צו זיך אַליין: „און דו אַליין, צו וואָס האָט דיר געזאָלט דאָס דאָזיגע גארנישקייט?“ און אזוי וו. און אזוי וו.

ער יונגער מאַן האָט צופּעליג אויפּגעהויבען די אויגען פונ'ם בוך אין האָט זיך פּערזולומטערהײַד אַרומגעקוקט. עפּים א איד, אויסגעוויקט אין אויסגעדאַרט, זיצט אינ'ם וואַנאָן אויף איינער פון די בענק און רעדט מיט זיינעם אַ חבר און איז איהם מסביר אַיין עסק ווענען א שטעל פון א דירעקטאָר פּינ'ם עלעקטרישען טראַמױ, צו וועלכער ער בעדאַרף

נאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צווייטער איד זיצט אויף אַ צווייטער באַנק מיט זיינעם אַ בעקענטען און בשעת רעדען טאַפט ער אים ביי דער פּאַלע פון זיין קאַפּאַטע און זאָגט איהם מבינות אויפ'ן טוך און וויפיעל עס איז ווערט און, דרך-אגב, ווי לאַנג עס וועט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שאַפט אַ איד מיט'ן פנים אַרויף און שנאָרסט און בלאָזט, און זיין גוף איז עפעס אַ שטיק צעבראַכע-נער שאַרבען, דאָר און אָהן אַ פּזית פלייש.

דער יונגערמאַן האָט געדאַנקענלאָז ווידער אַראַבגעלאָזט די אויגן אין בוך אַריין און האָט ווייטער געזייענט.

וואונדערבאר! ער האָט גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט גע-האַט אויף אַ מינוט מפּסיק געווען. אַלעס, וועלכעס ער האָט דאָ גע-זעהען אינ'ם וואַגאַן אַרום און אַרום, איז איהם פאַרגעקומען, ווי ווען עס וואָלט געווען גדייכפּאַלס נאָר אַ שורה פונם בוך אַרויס און דער זעלביקער מחבר האָט אויך זי געשריבען. ער האָט זיך גאָר נישט גע-פיהלט אונטערבראַכען.

און דער יונגערמאַן פאַרטיעפט זיך ווידער אין זיין בוך און ער לייענט ווייטער: „... די וויץ פּלאַקערט. אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ'ן בויך און עטהעמט שווער פאַר גרויס וואַרעמקייט. צייטענווייז הויבט ער אויף דעם קאַפּ, שטעקט אַרויס דעם צונג און דערלאַנגט פּלוצלונג אַ חאַפּ — און האָט אַ פליג אינ'ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פליעגלעך קויערט אין אַ ווינקעל, און פון אונטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פון די יונגע היהנדלעך. די דאָזיקע משפּחה האָט יעצט איהר אַברוה-צייט נאָכ'ן אַרומלויפען און אַרומנאָרען אינ'ם מיסט. עס זעהט זיך קיין זעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל און ווי פּערגליווערט. קיה פאַשען זיך אין פעלד, די קינדער זענען איינגעשלאָסען אין די חדרים און די גרויסע געהניצען און שטרעקען זיך, ווער אין דער היים און ווער אין קראַם, און געהען-אויס פאַר אַ טרונק קאַלט וואַסער. אויף אַ וואַנד קלעטערט אַ קאַץ, און פּלוצלינג אין דער מיט אויף דער וואַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט-אויס דעם פנים און קוקט און טראַכט, אויב זי זאָל ווייטער קלעטערן אָדער זי זאָל צוריק אַראָב. פון ווייטען ציהט זיך אַ גרינער פאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...“

דער אייזענבאַן-צוג האָט זיך אין דער דאָזיקער מינוט אָפּגע-שטעלט אויף עפעס אַ סטאַציע אויפ'ן פעלד. דער יונגערמאַן לעגט אַוועק דאָס בוך אויף אַ וויילע, און קוקט ארויס דורכ'ן פענטערעל.

עפעס א הונד ליענט אין דער זון מיט איין ארויסגעהאנגענער צונג אין האפט א פליעג. א הונד קויערט אויף איהרע הויזדעלעך. אין פעלד פאשעט זיך א קוה און שטעקט ארויס דעם צונג און זוכט קאלט וואסער. א קאפן קלעטערט אויף א וואנד. פון ווייטען לייכט זיך א גרינער פאס פון בויער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...

און, וואונדערליך! ווען דער יונגער מאן האָט ווידער אָנגעהויבען ליענען אינ'ם בוך, האָט ער נאָר נישט געפיהלט, אז ער האָט געהאט מפסק געווען. די גאנצע סצענקע, וועלכע ער האָט דאָ געזעהן דורכ'ן פענסטער, איז איהם פאַרזעקומען נאָר ווי אַ שטיק פּונ'ם בוך אַרויס. דערעלביגער מחבר האָט אַ ודאי געמוזט אויך זי שרייבען...

און דער יונגער מאן פערשיעפט זיך ווידער אינ'ם בוך און ליענט ווייטער: — די גאנצע ביטערקייט פונ'ם אידישען לעבען, דאָס גאנצע פערשאַלטענע גלות-לעבען פון מיליאָנען אידען אין רוסלאַנד וויבעלט און שוויבעלט איהם דאָ אַנטקעגען פּונ'ם דאָזיגען בוך אַרויס. אין דאָס אובגליק איז אָהן אַ ברעג. אין אַליין זענען זיי זיך שולדיג. און עס איז קיין וויסזונג אין קיין רעטונג נישט פאַרהאָן. זאָלען זיי דאָרט אינגער-געהען אין זייער שמוץ! — די פירכטערליכע אָרעמקייט האָט זיי געמאכט פאַר מנוולים, אז עס געהט אָן איין עקעלהאפטטיגקייט. די גרויסע, אַלטע מאָרבע — דאָס איז דער הויפט-עיקר פון אַלע זייערע חלומות און יעשעפטען און פרנסות און בעגריפען און דער אינהאַלט פון זייער גאנצען לעבען. און זייער לעבען — דאָס איז נאָר קיין לעבען נישט. אַ טיפּל-קינד ביי די אומות העולם האָט אין זיין קלענסט פינגערעל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אַלע רמ"ח גליעדער און שס"ה אָדערען פון דער גאַנצער פּנסת-ישראל. ביי די פּנסת ישראל אין דער ענגער גאַס איז קינדהייט אַ זעלטענקייט. די קינדער פון דער אידענגאַס, זענען אַלטע אידען און יעדער דינוכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויריגקייט, זייער זאָרגען און כּווא-האַבען און פאַרויכטיג-זיין, וועלכע ליענען זי אויף די פּנימ'ער איינגעגאַסען, נאָר מיט'ן אינטערשיעד, אז זיי זענען נאָך קליין און אָהן בערד און קינדלען נישט; און די קליינע אידישע מיידעלעך זענען אַלטע אידענעס הן אין זייער שפּראַך, הן אין זייער אויפפיהרונג און אונטערטעניג-זיין און איינגעהאַלטענקייט און לידען. קענען און אפילו אין זייער קלוגהייט, נאָר מיט'ן אינטערשיעד, אז זיי זענען קליין און נאָך נישט חתונה געהאַט'ע. קינדער אָהן אַ קינדהייט איז אַ טרויריגע און שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברעכט דאָס האַרץ

און מאכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאפטונקייט און רחמנות צוגלייך ו' — און פלוצלינג, צוזאמען מיט דעם דאָזיגען בייסעדיגען אין ביטערען שפּאַט, וועלכער פרעסט זיך אַיין ביו אין דער נשמה אין גראָבעלט זיך אַרײַן ביו אין דעם אָבגורנד און רייסט מיט אַיזערנע צוזאנגען שטיקער פלייש פון דער גאנצער אומה — פלוצלינג פלייצט אויס אויך אַ גאנצער ים פון רחמנות און פון מיטלייך אין עם הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, און עם בעוועגט דאָס האַרץ ביו צום וויינען...

דער יונגער מאַן לאָזט דאָס בוך אַרויספאלען פון דער האַנד און פערמאכט די אויגען און דויבט=אָן צו חלומ'ען: יענער גרויסער עקעל צום דאָזיגען לעבען, צום הינטישען, אָהן אַ ברענג אין אָהן אַ סוף און אָהן אַ תכלית, נעהמט אויך איהם אַרום. דער בייסעדיגער שפּאַט הייבט=אָן צו קאָכען אין איהם און פלאַצט אַרויס. פלוצלינג אָבער גיעסט זיך אויס אין זיין גאנצעס אינערעס אַ שטראַם פון אַ ווייכען אונטערליכען מיטלייך מיט דעם דאָזיגען צעווייטאָנטען און געקוועלטען פּאָלק, וועלכעס ליידט אַזוי אונגענדליך און פאַר וועלכעס עם איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן — און זיין האַרץ וויל איהם פלאַצען פאַר גרויס וועהטאָג...

און ווידער איז דאָס וואונדער! דער יונגער מאַן האָט גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפּסיק געווען. אויך זיין שפּאַט און אויך זיין מיטלייך זענען גאָר געווען אַ מיין, פּאַרטועזונג פּונ'ם אינהאַלט פון בוך. ער האָט נישט מעהר געשפּורט קיין שום אונטערשיעד צווישען זיך און צווישען דעם מחבר פּונ'ם בוך, און צווישען דעם בוך און צווישען דער וועלט, וועלכע איז אַרום און אַרום איהם — אַלעס האָט זיך דורכגעמישט און צונויפגעאַסען און איז געוואָרען איינס...

דער מחבר פון יענעם בוך האָט געהייסען מענדעלי טוכו ספרים, אין דער יונגער מאַן, וועלכער האָט געלייענט, דאָס בין אויך געווען.

איך האָב דענסמאָל פלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהען, אַז אַ קינסמלער, אַזוי איינער ווי מיר האָבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו אונז פון יענעם בוך און פון אַלע אַנדערע ביכער, וועלכע ער האָט אונז געשרייעבן. ווען ביי'ם לייטען אַ בוך פיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשיעד צווישען דער שילדערונג פון טיפען און אויסטיי

וועלט און אינער-לעבען און צווישען דער ממשות'דיגער וועלט מיט איהרע בעשעפענישען און איהרע חיות און עופות און איהר זונען-ליכט און נאכט-פינסטערניש און אלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט און פיהלט — איז עס אַ בעווויז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבען דאָ פאַר זיך אַ גרויסען קינסטלער. אַזאַ קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור נאָך נישט געווען.

זינט דענסטאַל זענען די ביכער פון מענדעלי מוכר-ספרים נישט מעהר אַראָב פון מיין טיש, און איך לייען זיי און לייען זיי אלעמאַל אויפס ניי. אָבער וואַינדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטרעק איך אַליין מעהר אין זיי נייעס...

I.

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אַרײַן ביי מענדעלי מוכר-ספרים, באַלד ווי מיר עפענען איינס פון זיינע ביכער און לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז אַיין אַריגינעלע קונסט, ווי מיר האָבען איהר גלייכען נישט ביי קיין שום אומה וועלט. בנוגע צו מענדעלי זענען מיר געוועהנט צו הערען די אָנזיכט, אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פון די ערצהעלונג-שרייבער און איז אייגענטליך נאָר קיין ערצהעלערנישט, דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצהעלער אין דעם זיין, ווי מיר זענען עס גע-זעהנט ביי'ם לייענען ערצהעלונגען אין אַנדערע שפראַכען. אָבער דאָס אָט איז די גאַנצע הייפּט-זאַך, פון וועלכער עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום זינקה פון אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַנדערע, ער אַרבייט נישט לויט קיין שום פאָרם פון אַ קינסטלער, וועלכער איז פאָר איהם געווען, נאָר אלעס, וואָס ער טוהט, טוהט ער פון זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פון בע-טראַכטען, זיין אייגענע אַרט פון בעגרייפן און אויפפאַסען, זיין אייגענע אַרט פון טעכניק, פון מאָלען און בויען, פון צייכענען, פון ערצהעלען און פון פערשטעהן-געבען, און אפילו זיין אייגענע אַרט ווי זיך צו בעדיינען מיט דער שפראַך — אַזוי אַז כמעט קומט ער אונז

אָר ווי אַ נאַטור־קונסטלער, ווען מיר זאָלען געהמען עפעס אין ער־
 צעהלונג פון איינעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען, און
 זאָלען זי איבערזעצן אין איין אנדערע שפראַך, בין איך זיכער, אז
 צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאָגען „גוט“, וועט אלעמאָל זיין
 איינער, אַ קריטיקער, וועלכער וועט מענהען: שען — אָבער סוף פֿל
 סוף איז דאָך דאָס גאַנצע נאָר אַ נאַכאָמונג פון אינווערע זאכע, ~~ווען~~
 דעם ווי דער פערפאַסער האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אינווערע פּאַרטיקל
 און האָט זיך זי אויסגעלערענט; העכסטענס, וועט ער זאָגען, איז דער
 שטאַף אַ נייער. אָבער ווען מען וועט איר אַ איבערזעצן מענדעלי,
 וועט ער אַ מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אלעס
 וועט איהם פאַרקומען אזוי ניי און אזוי פרעמד, און נישט נאָר דער
 שטאַף, נאָר אויך דער פאַרטראַג און די גאַנצע פאַרם און די גאַנצע
 אַרט צו דערצעהלען — אין פאַרט וועט ער פיהלען, אז ער האָט דאָ
 פאַר זיך אַ גרויסע קונסט. מעגליך, אז צום סוף וועט ער קומען צו
 דעם שלום: אפשר איז דאָס אירדישע קונסט — אין דעם זעלבניגען
 זין, ווי מען רעדט פון אַ יאַפּאַנישער אָדער איין איסלאַמישער קונסט
 וכדומה. און נישט נאָר צווישען פרעמדע, נאָר אויך צווישען אונז אַליין,
 ווען עס וועט זיין איינער, וועלכער האָט זיין געשמאַק אויסגעבילדעט
 אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קומען צום זעלבניגען שלום: אלעס
 וועט איהם פאַרקומען אזוי פרעמד און אזוי ניי און אזוי וואונדערליך,
 נאָר נישט ווי ער איז געזעהנט, און פאַרט וועט ער פיהלען אין
 יעדען וואָרט, אז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ שאַץ פון קונסט, ווי מיר
 האָבען זיין גלייכען קיינמאָל פריהער נישט געהאָט אין אונזער ליטע־
 ראַטור. מענדעלי איז אַריגינעל אינגאַנצען. ענדליך זענען מיר געקומען
 צו דער קונסט פּוּנִים אירדישעס ען איר. העכסטענס, ווען מיר
 וועלען שטאַרק זיכען, וועלען מיר ביי מענדעלי געפינען אַ קליינע
 השפּעה פון צערדוואַנטעכ, און די דאָזיגע השפּעה איז נישט נאָר
 אין דער עהנליכקייט צווישען איהם און דעם גרויסען שפּאַניער אין
 בעטרעף פון דער סאַטירע און פון דעם לירישען גייסט, נאָר אויך אין
 אַ געוויסער הינזיכט אין דעם אופן פון דעם פאַרטראַג. העכסטענס וועט
 דער, וואָס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך אַ געוויסע
 איינזורקונג פון גאַנאָל; אזוי וועניג ווי יענער האָט זיך אין זיינע פאַר־
 מען געלאָזט בינדען פון אלגעמיינע געזעצען, אזוי וועניג לאָזט זיך אויך
 מענדעלי בינדען. אפשר אויך אַ קליין ביסעל איינפלוס פון מאָלסטאַץ

וועט מען ביי איהם קענען דערגרייבלען; אזוי ווי יענער, אזוי לאָזט אויך ער זיך נישט אַרײַן אין אַכסטראַקטע פּסיכאָלאָגישע חקירות און גראַבלענישען, נאָר ער צײַכענט אײַנפאַך דאָס אויסוועניגע פּונם מענשען, לאָזט איהם רעדען עטליכע ווערטער, לאָזט איהם שווייגען. לאָזט איהם אַ זופּך געבען אָדער אַ לאַ. און מיר ווייסען אויגענבליק־ליך, וואָס עס מײַנט זיך אָב בײַ אײַדם אײַן דער נשמה. אײַנעם גאַנצען און גרויסען אָבער איז מענדעלי דורך און דורך אָריגינעל. און הײַפּט־זעכליך איז ער מאָלער. אזוי ווי ער מאָלט, מאָלט מען נישט אין אײַראָפּא און מאָלט מען נישט אין אײַען; העכסטענס מאָלט אזוי דער קינסטלער אין דער אײַדען־גאַס, וועלכע איז אַ סינטעזע פּון אײַראָפּא און אײַען צוזאַמען; אזוי מאָלט מענדעלי, דער אײַדישסטער אײַד, ווען ער איז צופּעליג אַ קינסטלער.

די הײַפּט־מאָמענטען, אין וועלכע מענדעלי'ס קונסט און קענען חײַזט זיך בעזונדערס אַרויס, זענען אײַגענטליך די דאָזיגע: ער קען באַ־לען דאָס לעבען אין דער אײַדישער גאַס אין אַלע זײַנע ערש־גונגען און מיט אַלע זײַנע אײַגענלעכע און מיט אַלע זײַנע טײַפען, אזוי אז עס איז במעט נישט פאַרהאַן קײַן טײַפ, וועלכען ער האָט אינו נישט באַר־געשטעלט; ער איז אַ לײַדישעם געמיט און ער קען מאָלען נאַטור־בײַל־דער, ווער־און זײַנע־לאַנדשאַפטען, פּעלד אין וואַלד, חײַות און עײַפות און אזוי ווייטער אין אַ מאָס, ווי מיר האָבען עס נאָך נישט געהאַט בײַ קײַן שום אײַדישען דיכטער בײַז איהם. ער קען לאַכען דאָס בײַטערע גאַליגע געלעכטער פּונם סאַטיריקער, וועלכעס שניידט בײַז אין האַרץ אַרײַן, און אָבער — באַלד דערויף קען ער דערלאַנגען יענעם גרויסען געוואַלטיגען קרעכץ, וועלכער איז אָנגעזאַפּט מיט אײַן אונגעליך מיט־ליד און וועלכער מאַכט אינו וויינען. אײַך קען נישט קײַן אײַנציגען דיכטער בײַ אונז, בײַ וועלכען עס זאָל, אזוי ווי בײַ איהם, פּון יעדען וואָרט אַרויסשרײַען יענעס אונבאַרעמט־אַרצײגע בעוואוסטזײַן: אַז ס'איז נישט פאַרהאַן קײַן שום האָפּנונג אין קײַן שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפט אונז עפעס אַ פּירכטערליכער פּאַראַם, צום בײַז ווי דער קײַטונאָווער, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווייכען דאָן נאָך נישט, ווי זעהר אומגליקליך מיר זענען אין ווי זעהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפּנונג, אָבער ווען מיר ענדיגען לײַענען אײַן ערצעהלונג פּון מענדעלי, צום בײַז דאָס „וײַנשפּינגערעל“, דאָן זענען פאַרהאַן מיט־מען. וואָס אונזער גאַנץ אײַגענטליך אומגליק קומט אונז פּלוצלינג צום

בעזאויסטויין, אזוי קלאָר אין דייטליך, אז האָטש געה און ווער משוגע פאַר גרויס צרות, און עם ווילט זיך אָפט אַרויספלאַצען מיט אַיאָמער-ליך געוויין, ווי אַיין אומבעהאַלפען קינד — און גראָד די דאָזיגע ער-צעהלונג האָט אונז דאָך אזוי אָפט לאַכען געמאַכט מיט זיין הומאָר און זיין סאַטירע!

און ווי פערשטעהט מענדעלי דאָס מאָלען פּונ'ם לעבען אין דער אידישער גאָס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע אידישע לעבען אינ'ם געסעל פּונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פּונ'ם פּאַריגען יאָרהונדערט, און אַ טייל אויך פון דער צווייטער העלפט פון יענעם יאָרהונדערט, און האָט אונז דערפון געגעבען אַ גוואַלטיג בילד מיט אַלע איינצעלהייטען און מיט אַלע קלייניגקייטען און מיט אַלע ברעקעלעך, אז ווען אפילו מיר זאָלען שוין זיין ווייט דערפון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע פּירכטערליכע לעבען צום צווייטען מאָל פון פּאַ-רענט ביזן סוף מיט דער פּאַנטאַזיע ווידער דורכצולעבען. ווען מיר זאָלען צום ב"ש אָנגעהמען, אז עפעס אַ מכול איז געקומען און האָט אַוועקגעווישט פון דער ערד די גאַנצע אידען-גאַס און דאָס גאַנצע לע-בען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפון קיין שריד ופּליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופאַל זענען אונז געבליבען די פּיער גרעסערע ערצעהלונגען פון מענדעלי מוכר-ספרים: „פּישקע דער קרומער“, „מסעות בנימין השלישי“, „דאָס ווינשפּינגערעל“, און „שלמה ר' חיים'ס“, און נאָך אַ צוויי-דריי פון די קלענערע ערצעהלונגען, — דאַן איז ביי מיר קיין שום ספק נישט, אז לויט די דאָזיגע איבערבלייבעני-שען וואָלט דער קומעדיגער פּאַרשער גאַנץ גוט געקענט ווידער צונויפּזעצן זיך די גאַנצע קאַרטיגע פּונ'ם אידישען לעבען אינ'ם געסעל פּונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פּונ'ם 19-מען יאָהר-הונדערט, אזוי אז ס'וואָלט איהם נישט פּעהלען דערצו קיין קוצו של יוד. ווילסט אפּשר וויסען, ווי דאָס געזוכט און ווי דאָס גאַנצע גע-שטאַלט פּונ'ם איד האָט אויסגעזעהען? ביי מענדעלין קענטט דו עם גע-פינען! מענדעלי מאָלט אונז דעם איד מיט זיין געזיכט, זיין גאַז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט-געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פּיס; ער מאָלט אונז, ווי אזוי דרעהט ער מיט דער גאַז און וואָס יעדער דרעה בעמייט, ווי אזוי קוקט ער מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג אַהין, און וואָס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אזוי מאַכט ער מיט די הענד און מיט די פּיס און וואָס יעדער מאַך לאָזט אונז

הערען, ווי אזוי גערט ער און ווי אזוי שטעהט ער און ווי אזוי ויצט ער, ווי אזוי שטעהט דאָס קינד און ווי אזוי געהט עס און ויצט עס, ווי אזוי שטעהט די אידענע און ווי אזוי געהט זי און ויצט זי, ווי אזוי שטעהט דער גביר און ווי דער אָרעמאָן, ווי אזוי ויצט דער ראש הקהל און ווי אזוי רעדט דער האַפער און ווי אזוי שווינגט דער פראָצענטניק, און אפילו אויך ווי אזוי שלאָפט דער איד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפערליכע בעוועגונג פונ'ם אידען, וועלכע דער דאָזיגער מאָלער זאָל אונז נישט האָבען געמאָלט מיט זיין דינעם פענועל.

וויילסט אפשר וויסען, ווי דעם אידענס בגדים און מלבושים האָבען אויסגעוועהען? געה צו מענדעלין און גיב אַ קוק! איך קען נישט קיין איינציגען שריפטשטעלער, וועלכער האָט אונז אזוי אויספיהרליך בעשריבען די אידישע קליידונגסשטיק, ווי ער. דו געפינסט ביי איהם די קאפאָטע און דעם סורטוק, דעם קארטוז און דעם שטריימעל, די צאָהל געהט און די פאָרם פונ'ם שפאלט ביים גארטעל, די פאָרם פון די ביינערנע און האָרענע קנעפ, די זיידענע שבת-קאפאָטע, דעם פעלץ, דעם אויסגעקראָכענעם פוטער מיט דעם נעלען אונטערשלאַג, וועלכער קוקט אַרויס פון די לעכער, און מיט דעם אויסגעקראָכענעם קראָגען און מיט די סטראָקעס אין די עקען אַרום און אַרום; דו געפינסט ביי איהם די פאָרים פון דעם אידישען דאַמען-הוט מיט די וויינפערלעך און מיט'ן פויגעל און מיט די פּעדערען, די פאָרים פון דעם האָר-באַנד פאר פרומע אידענעס מיט די בענדער, וועלכע זענען מיט אַ שפּילקע צוגעשטאָבען אָדער מיט אַ שלייף פּערקניפט אונטער דער געמבע, און די בענדער פלאַטערען אויף אַלע זייטען; דו האָסט ביי איהם די פאַ-רוקע, וועלכע גרייכט דער אידענע ביו טיעף אין די אויגען אַרײַן און ביו צו די אויהרען און דעם האַלו מיט די אויהרינגלעך און פּערעל און בראַשקעס און עכטע אָדער נאַכגעמאַכטע בריליאַנטען צוזאַמען מיט דער זיידענער פעלעריגע אין מיט די קרויזען, איינע איבער דער אנדערער, און מיט דעם גלאַטיגען אויסגעפלעטען שאַל-טוך און מיט דעם טערקיש-שען טוך — דאָס עפעל-טוך — וואָס די מחותנים חתנ'ס צו שיקען דער בלח אַ מתנה; דו זעהסט ביי איהם די אידען מיט די באַרוועסע פיס, אָפען אַרויס מיט די קניען און מיט די אָרעמעס און מיט'ן האַרץ, אזוי אז ס'איז גענוג פאר זיי נאָר אַ סימן פון קליידער — עפעס אַ שטיקעל זאָק, אַ שטיקעל הויזען און אַ שטיקעל צעפליקטע קאפאָטע, ווייל אין דער אידישער גאס מעג זיך דער איד געהען אפילו אין אַ הויהלעך

טלית-קטן, אַזויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאָקען מיט הויז-
זען אָפּען פון פּאָרענט, און דער גאַנצער בנד מעג זיין אויסגעשמייערט
מיט פעט פון קונעל און טשאַלענט און פּלעקען פון אייער-געלבלעך
צוזאַמען מיט דעם, וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז, און אַ
קראַנץ פון בלאַטע הענגט אַרום אונטען אַרום און אַרום, ביז זי ווערט
אויסגעטריקענט אין פּאַלט אַראָב פון זיך אַליין. בכלל האָט דער איד
אויף זיך נישט קיין בנדים, נאָר סמאַטעס, געפּליקטע, געלאַטעטע
סמאַטעס, אַזוי אז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין דער אידען-נאַס אַ
טיפּ פון פּליק-שניידערס, גרויסע בריה'ס, וועלכע בעוויווען קונצען
אויסשליעסליך אין דער פּליק-אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפּאַטעס,
היטלען, מענער-קליידער און דאַמען-קליידער, יאַרמאַלקעס,
הילען, מענטעלעך און טיילמאַלס אויך פּאַנטאַפּעל און שוך-וואַרג.
וויכט אפּשר וויסען, ווי די הויז-בלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל
אַרעמקייט פון אַ אידישער שטוב האָט אויסגעזעהען? פרעג-אַן ביי
מענדעליץ. מענדעלי צייכענט אונז די אידישע שקאַפּע, דעם וואַג-
זייגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען חריקען; ער צייכענט די סאָפּקע,
די קרומע און לאַהמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צע-
ראַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרום,
ווי די קישקעלעך, שטיקער פּאַקולעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפעס
אַ דראַהט פון אַ צעבראַכענער ספרענושיגע, און האָט אַ בייכעל מיט
גאַנצע בערג און מיט אַייגענונגקענע טהאַלען; ווען דער איד פרובט
אַרויפקריכען אויף דעם דאָזיגען געלענער, הויבט זיך אָן די מוויק פון
אַ מאַדנער סקריפּעריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָבשטעלען און
ער וואַגט זיך נישט אַ קעהר צו געבען, פּדי די דאָזיגע ביזע נישט
מעהר נאָך צו דערבייזערען און דערורך איבערצוועקען אַלע, וועלכע
שלאָפּען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלי אויך אַלע מיני טישען
און בענקלעך און בעזעמעס און שויפלען און לאַפּאַטעס און מולטערס
און שטויסלען און די אַנדערע כלי-מכשירים, וועלכע די אידישע בעל-
הבית'טע האָט אין איהר קיך. ער פּערגעסט אויך נישט די פיער פּאַך
קופּערנע לייכטערס, דעם הענגעל-לייכטער מיט די זעקס רעהרען, די
צוויי קופּערנע טעפּ און די פינף קופּערנע פּאַנען, די צינערנע טעלער,
וועלכע זענען אויסגע'סדר'ט אויפ'ן געוויסעל, דעם טיץ טעמבוקענע
לעפּעל, די צוויי סידוש-בעכער, דעם הרס, דאָס הנוכה-לעמפּעל אין
נאָך און נאָך.

און ווילסט דו וויסען דאָס אויסזעהען פון דער אידישער גאָס אַליין — קוק, זי מוחל, זיך אַיין ביי מענדעליין: די הייזער אַליין האָבען עפעס אַ מאָדנעם פאַסאָן. לויט זייער פאַסאָן און זייער שטעהען איז צו ערקענען. אַז זיי האָבען אַפנים נישט קיין שלום צווישען זיך: שטעהסט דו דיר אַרויס אַביסעל פון דעם שערעג — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו להכעיס, אַריין אינעוועניג אַביסעל פונ'ם שערעג; שטעהסט דו דיר אַזוי און אַזוי — שטעה איך מיר, אַרדבאָ, אַזוי און אַזוי; האָסט דו דיר אַ טרעפעל אינעוועניג אַריין — האָב איך מיר, אויף צי פענ' קעניש, אַ לייטערעל פון אויסוויניג, נישט קשה, ווער עס בעדאַרף, איז נישט הולה אַרויפצוקלעמערען; אין הויבסט דו דיין צעבראַכענעם און משונה'דיגען דאָך אין הימעל אַריין — לעג איך מינעם דוקאָ אין דער ערד אַריין, און וועמען עס געפעלט נישט, האָט אַ ברירה נישט צו קוקען! — דאָס איז אַבער נישט אַלעס. פאַר די דאָזיגע הייזער אַליין האָבען מיר די רינשטאַקען מיט די משונה'דיגע ריחות פון אַלעס אומריינעם, וואָס מען גיעסט יעדען אָווענד אין זיי אויס. סאַמע פאַר דער גאָז, ביי די טהורען פון די הייזער, ליעגען גאַנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער אין פער'עפוש'טע איבערבלייבענישען פון עסענ' וואַרג, די חזירים, יענע פיינע בריות, וועלכע געפינען, ברוך-השם, זייער פּרנסה בריוח אומעטום, נאָרען אַרום אין די דאָזיגע בערגלעך און מעלה-גרה'נען מיט אַ מאָדנעם ראַקען פאַר לויטער הענוג. נעבען זיי שטעהען אַלערליי הינט, אַרימע און הונגעריגע, בלינדע און לאָהמע און פערקאַלמענעוואַטע, און שנאפען אַרום אין יעדען ווינקעלע, און פּלוצלינג ווערט אַ גרויס געוואַלט, עפעס אַ הונד האָט זיך צעווערטעלט מיט אַ חזיר און האָט איהם געביסען, און פון נאָהענט און ווייט קומען אַנצולויפען די קליינע הינטלעך און עס ווערט אַ געבילעריי אויף אַ האַלב שעה אַרויס. נאָך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועלכעס שווימט אַרום אין דער גאָסער קאלוושע, קענסט דו אַלעמאַל וויסען, וועל' כער מאַן ס'איז אין דער וואַך. איז דער קאָליר פון דער קאלוושע געלבלויך-גראַה און עס שווימען דאָרט אַרום שופען פון פיש, קישקעלעך און שפייץ-פיסלעך פון היהנער און העהנער, אַ ביסעל האָר און אָבנע-זענטע קאָפעטעם — זייד וויסען, רבותים, אַז ס'איז פרייטאָג; נעמט, זייד מוחל, אַייער שעפעל און אַייערע ריטער און געהט אין מרחץ אַריין! שווימען אַרום אין דער קאלוושע שאַלען פון אייער, פון ציבעלעס און פון רעטעך, אַרערען פון לעבער, גלעסערערען פון הערינג אין

מענדעלי. זיין לעבען און זיינע זייערן.

אייסגעשטאמקעטע ביינער — גוט שבת אייך, אידען, זאל אייך דער קינדל גוט בעקומען! און זעהט איהר דאָרט אַרומשווימען משאַלענט-רעטטלעך, פּערדאָרטע שטיקלעך טייג, אַ פּערפוילטע טמאַטע און אַיין אייסגעקראָבענעם בעזעם — האָט איהר אַ סימן, אז ס'איז זונטאָג און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. דאָס אידישע עסענוואָרג פון דער גאַנצער וואָך שפּיגעלט זיך אָב אין דעם קאַליר און אינ'ם ריח פון דער קאַלוזשע; עס שפּיגעלט זיך דאָרט אָב דאָס אידישע לעבען.

און אַזוי ווי מענדעלי לאָזט אונז איבער לוכר עולם דאָס בילד פּוּנ'ס אייסערן לעבען פּוּנ'ס אידען אינם רוסישען שטעטטיל אין דער ערשטער העלפט פּוּנ'ס 19=טען יאָהרהינדערט, אַזוי לאָזט ער אונז איבער, אין אַ פּיעל גרעסערע מאָס, דאָס אַלגעמין-בילד פון די אידען אַליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאַלט אונז אַלע זייערע געשעפטען און פּרנסות און התנחנות אין מעשים אינ'ם לויף פון די 24 שעה פּוּנ'ס מעת-לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פון ראש-השנה ביז ראש-השנה — אַלע יענע סוחרים און קבצנים און מעקלערס און קרעמערס און בעלי-טובות און תקיפים און ראשי-קהל און בעלי-מקסא אין שתדלנים און האַפּערס און חזנים און בעלי-תפלות און ישיבה-באָרויט און משבּוּלים און פּראָצענטניקעס און קליינע סוחרים און הענדלערס און הענדלערקעס מיט מענשען-פּלייט און בעלי-בתים און לומדים און שוסטערס און שניי-דערס — עס איז כּמעט נישט פּאַרהאַן ביי אידען קיין איינציגער טיפּ, וועלכען מענדעלי זאָל נישט האָבען געמאַלט. מיר דאַכט, זייער צאָהל נעהט אין די הונדערטער. און נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענשען פּוּנ'ס אַלטענליכען לעבען — אָפּט מאַלט ער אונז אויך אייסנאַהמס-פּיגל-דען, אַרײַנגאַלען הייסט זען, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעל-טען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פון אזא מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פּערגעסען.

ווען מיר קוקען זיך-צו צו דער רייכער געשטאַלטונגס-קראַפט פּוּנ'ס דאָזיגען שריפּטשטעלער, זיי מערקווירדיג לייכט ער טאַקט פּינורען און פּיחרט זיי אונז פּאַר, ווי אָפּט עס איז גענוג פאַר איהם, ווען ער לאָזט עפעס אַ פּאַרשוין אַ מאַך געבען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט'ן גראָבען פּינגער אָדער אַ ציה מיט'ן שפּערען און אַ לעבעדיגער מענטש שמעהט פאַר אונז שוין פּאַרטיג, — קומט אונז דאָן אַ מאָדער געדאַנקען אין קאָפּ אַרײַן: ווער ווייס, אויב דער דאָזיגער מענדעלי איז נישט גע-בירען געווען, אים צו זייערען איינער פון די גרעסטער שיי-שפּיעלעך

פון דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ'ס מאָלען, הויבען מיר אָן צו גלויבען, אז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשמעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאַרטרעטיסט אין אַ לאַנדשאַפט=מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאַר ליניען און פאַר פאַרבען.

אים גאַנצען און גרויסען זעהען מיר אָבער ביי מענדעלי נאָך איין אַנדערע וואונדערליכע ערשינונג: זיין ענטוויקלונגס=צייט האָט וואונדערליך לאַנג געדויערט — ווי ביי קיין שום אַנדערען שריפטשמעלער נישט. מענדעלי איז נישט מיט אַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. ווען מיר דערמאָנען זיך, למשל, אז דער דאָזיגער שריפטשמעלער האָט אָנגעהויבן בען מיט איין ערצעהלונג „למרו היטב“ אָדער „האָבות והבנים“, ווילט זיך כמעט נישט גלויבען, אז פון אַ שריפטשמעלער, וועלכער האָט אַמאָל געשריעבען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקענט אַרויסוויקלען דער דאָזי=גער, וועלכער האָט אינוצום סוף געשריבען „שלמה ר' היים'ס“. מיר גלויבען נישט זאָגאַר, אז דער, וועלכער האָט געשריעבען „דאָס קליינע מענ=שעלע“, און אפילו „די קלויאַטשע“, אין וועלכע ער איז נאָך גענוג פוב=ליציסט און מוסר=זאָגער, זאָל קענען זיין געוואָרען צו לעצט יענער גרוי=סער קינסטלער, וועלכער האָט אונז אָנגעשריעבען „פישקע דעם קרומען“ און „דאָס ווינשפינגעריל“. וועלען מיר נישט אַ מינוט לאַנג זיך האַלטען ביי דער מיינונג, אז, אום צו ווערען דאָס וואָס ער איז געוואָרען, האָט ער געמוזט צוערשט אַלט ווערען? „אזוי ווי עס איז פאַרהאָן געבוירענע יונגע לייט — זאָגט טאַמאַס מאַן אין איין אָרט — וועלכע ווערען גיך פאַרטיג און וואַקסען נישט און מבל=שפּן אז זיי ווערען נישט אַלט, ווען נישט זיי האָבען זיך אַליין אינגאַנצען איבערגעלעבט, אזוי איז פאַרהאָן, ווי עס ווייזט זיך אויס, נאַטורען, פאַר וועלכע די אַלטערס=צייט איז די איינציג ריכטיגע און פאַסענדסטע, אַ מין, קלאַסישע זקנים“, וואָס זייער בערוף איז, צו ווייזען דער וועלט אויף דאָס פּאָלקאָמענסטע אַלע אידע=אַלע מעלות פון יענע עלטערע יאָהרען, דעם טיעפען בליק, דאָס פּער=שטענדנים פאַר אַלסדינג, דאָס שמרעבען גערעכט צו זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר און די העכערע חכמה“. צו די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט זיך אויס, געהערט מענדעלי. ער האָט געמוזט לאַנג לעבען, ביז זיין נאַטור איז אינגאַנצען פאַרטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין לעצט ווערק, וועלכעס ער האָט געשריעבען כמעט שוין אַלס אַ יעבעציגער, איז גלייבצייטיג אויך זיין בעסט ווערק.

איבריגענס איז די דאָזיגע שווערע און לאַנגע ענטוויקלונג אויך

דאָס פראָדוקט פון דער צייט אין פון דער אומגעבונג. שטעלט אייך נאָר פאַר: אין אַ העק, אַ גאָט-פּערלאָזען שטערטעל אין דער ליטאָ, ווערט ביי אידען געבוירען מיט אַזוי פיעל צעהנדליגע יאָהרען צוריק אַ גאָט-בעגנאָדיגטער גרויסער קינסטלער, איין אמת'ער דיכטער. קיינער ווייסט דאָס נישט, קיינער פּערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ סך, אַ סך יאָהרען, פּערשטעהט עס עבען אַזוי וועניג ווי די אַנדערע. ער ווייסט נאָר, אַז די וועלט איז אַזוי ענג. און אָפּט נאָר ווייסט ער, אַז זי איז אַזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער-גאָטערען, מאַלער, מוזיקער און קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין דער אידען-גאָס, און קיינער ווייסט אפילו נישט, אַז זיי זענען געווען? עס הענגט פון טויענד צופאַלען אָב. דאָס קליינע אינגעלע האָט גע'חלומ'ט און פאַנטאַזיערט און געלאַכט און געוויינט — און דאָס לעבען האָט איהם געבראַכט צו נאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ אידישער בחור, אַ אידישער יונגער מאַן, ווי טויענד אַנדערע, און נאָר דאָס האַרץ האָט אָפּט געגאַנגט און מאַדנע געפיקט. און געקומען איז אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבט ביי איהם פּערבאַרגען אים האַרצען, שטערט איהם אין לעבען, און ער האָט אַליין געפרובט, עס צו דערשטיקען. יאָהרען-לאַנג ווערט ער נאָך גע-וואָרפען, ווי אין אַ פּאָ-הקלע, איינמאָל אַהין און איינמאָל אַהער, און צום סוף ווערט ער אַ שרייבער ווי צעהנדליגע אַנדערע אין זיין צייט, און ער ווייסט נישט, אַז ער האָט אין זיין מינדסט געגעלעט מעהר מאלאַנגט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זיין העכסט שטרעבען איז דענצמאָל, ער זאָל האָבען די זכיה און זאָל ווערען אַזוי גרויס ווי איינער פון יענע „גרויסע“, ווי למשל גאָטלאַבער אַליין — און ער שרייבט מאַמרים אינ'ם „המגיד“ און ער רעדט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע רעדען, וועגען דעם „חינוך“, און ער טענה'עט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע טענה'ן, וועגען די „בילדונג“, און ער גיעט דעם עולם וויסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע“, און ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט און ער איז אויפ'ן בעסטען וועג צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ אידישער שרייבער, ווי איינער פון די דעמאָליגע אידישע שרייבער. עס מאַכט זיך נאָר אַמאָל נאָך אַ שטיקעל סיבה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז וואָך און מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריק אין דער רעכענונג. עס קומט אין מיטען דערין איין עכטעס מייסטער-שטיק פון אַ קינסטלער-גאָט. נישט קשה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט איין אַרט

ערצעהלער=פובליציסט, איין ארט דראמאטיקער=פובליציסט, איין ארט משורר=פובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי-טובות און מיט דער טאקסע און שרייבט אלעגאריעס און שרייבט זאגאר א „וודעלע“ און א „פרק שירה“. איינמאל, אין א שענעם פריה=מארגען אָבער, פאלען אראָב די דאָזיגע שלאָקען און עס קריעכט אַרויס דער קינסטלער פון נאַטעס גנאָד, דער גרויסער און גאַנצער, און מיר זעהען איהם פול און גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער=געשטאַלט, ווי מיר האָבען ביז יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס=ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד.

II.

קאפולע. וויינט איהר וואָס קאפולע איז? עפעס אַ גאַט=פערלאָוען נעסט איז עס אין כלוצקער אויעזר, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינ=ציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש ווייסט דערפון צו דערצעהלען, איז, אַז „די נאַטור=ערהאַבענהייט איז איהר געגעבען געווען, וועלדער=פראַכט און טהעלער און שענע פעלדער האָבען זי אַרומגערינגעלט“. דאָרט איז ער געבוירען. ווען? — דאָס איז ווידער אַ ביסעל אירישליך. דעם טאָג ווייסט מען נישט גענוי, עס האָט איהם קיינער נישט פערשריעבען, דען „אויף אַ זעלכע קלייניגקייטען האָט מען דענצמאל ביי אידען, אין פּפּרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט“. עס איז נאָר „אַ קבלה אַ זעלכע אין זיין פאַמיליע“, אַז ער איז געבוירען אינ'ם יאָהר 1836 אינ'ם 20=טען דעקאַבר. דער טאַטע, ר' חיים משה, איז אַ איד אַ למדן, און דערביי אויך קען ער גוט לשון קודש. דאָס קינד האָט אַ לעבדאָפּטע פאַנטאַזיע און חלוּמ'ט אַ סך און קלעהרט אַ סך. נאַטירליך ווערט עס אַוועקגעריסען פון די חלומות און אָבגעגעבען אין אַ חדר, וואו עס לערענט 12 שעה אַ מעת=לעת. די 8=שמוגדען=אַרבייט איז אין אירישע חדרים נאָך נישט געווען איינגעפיהרט. מ'ן יאָהר אַלט זייענדיג, קען דער קליינער שלום יעקב דעם גאַנצען תנ"ך אויסווייניג. די ביבעל בעשעפטיגט טאָג און נאַכט זיין פאַנטאַזיע. פּלוצלינג אָבער ווערט ער

פין איהר אוועקגעפיהרט צו דעם, עיג מלך הבשן פון אלע ליביע ראטורען — צו דעם תלמוד, דאָרט אָנקומענדיג, בין איך מיר פאָרגע-קומען ווי איינער, וועלכער קומט צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען איהר אַריר: ער ווערט דערשראָקען, זעהענדיג די טויזענד פערשידענע סחורות און פלים און געגענישטאָנדען, און ער ווערט פערטויכט פון דעם גרויסען געטומעל און גערודער. קינים לויפען, סוהרים רעשיען, מעקלערס שרייען און אלעס לויפט און פילדערט... מיט מין אָנגע-בוירענער ניגונג אַלסדינג צו פערקערפערן, האָב איך געפלאַנט מיר לעבעדיג פאָרצושטעלען יעדען פערשוין, וועלכע קומט פאָר אין דער גמראָ. דער תנא-קמא און דער האי-מאן-דאמר האָבען זיך מיר פאָר-געשטעלט ווי אַ פאָר שטאַלצע ביזע יודען מיט פלאַמעדיגע פנימ'ערן; די רישא, די ספא אין די מציעתא — ווי דריי אידענעס, וועלכע ביי-סען און רייסען זיך דעם גאַנצען טאָג אַרום; און ערשט די בוגרת און די אַילוניט און די גערה שנתפתחה און דער חרש שומה וקמן און דער זב מיט דער זכה, און אויך די צוויי, וועלכע האַרטען פעסט דעם מלית, און דער אָקס, וועלכער האָט געשטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט'ן שור הם — אלע, אלע זענען מיר געשטאַנען לעבעדיג פאָר די אויגען, יעדער מיט זיין בעשטימטער, פעסטער געשמאַלט. — די ה ל כ ה האָט אויף דעם יונגען קינד אָנגעוואָרפען אַ טויט-שרעק, דען אויך האָב מיר געשראָקען פאָר די טורעמס, וועלכע פליהען אַרום אין די לופטען, און פאָר די בערג, וועלכע הענגען אויף אַ האָר, און פיר די איבריגע איבער-נאַטירליכע וואונדער אויפ'ן פעלד פונ'ם האַרבען פלפול. אָבער, די אַגדה איז פאָר מיינעטוועגען געווען אַ וואונדער-ליכער שפאַציער-גאָרטען, וועלכען איך האָב ליעב געהאַט. נישט אַ פארק איז געווען דער דאָזיגער גאָרטען, וועלכער איז פֿיין אָבגעשטאַקט און ווערט פֿיין אָבגעהויטען, אַ פארק מיט אַ פארקאָן אַרום און מיט פערשלאָסענע טהירען און טויערען און מיט פֿיין אָבגעהויטענע פלאַנצען, יעדעס פלענצעל אויף זיין אָרט, וואו די נאַטור איז געבונדען אין קיימען דורך מענשליכע הענד, נאָר אַ ווילדער וואַלד איז דאָס געווען, אַ ווייטער, ווייטער וואַלד, אָהן אַ צוים און אָהן אַיין אָרדנונג, אלע פלאַנצען און געוואַקסען ווילד צונויפגעמישט. דאָרט זענען פאָרהאָן בלומען אָהן אַ צאָהל, ווידער געוואַקסען און צינעוואַדיגע פערלר-בלומעלעך, אלעס אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די סהאַלען זענען אַרומגערינגעלט פון שטאַכעל-גראָס, און טויענער-פאַרביגע רעזער

און צעהנטוויזענר-קאליריגע בלומען-טעפיכע גיעסען זיך אויס פאר'ן אויג. די פאנטאזיע שפאציערט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעווייזט וואונדער. צייטענווייז בייגט זי אײן דעם הימעל און שלעפט אַראָב אויף דער ערד דעם געמליכען שטאַט מיט זיינע צעהנ-טוויזענדער מלאַכים, און צייטענווייז הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַרײן דעם גאַנצען ערד-קוגעל און לאָזט מענש און מלאַכים זיך קישען.

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער-מעשה'לעך אין פער-שיערענע ספרים האָבען די פאנטאזיע פונ'ם אינגעל געהאַלטען אין אײן אויפֿרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: "... פון אײן זייט האָט זי (די גמרא) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלעהרען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרויס אויפ'ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין נשמה און אין מיין פאנטאזיע אויפֿ-געוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם הייליגען גיכט פון דער מליצה". נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאנטאזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפֿלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענטמערען איז אויפֿגע-גאַנגען, און זיי זענען ביידע מיט אַזיסען השק געגאַנגען אין בית-מדרש אַרײן. דאָס פרייה-אויפֿשטעהען, אין בפרט אין דער ווינטער-צייט, איז אַ ביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פֿערגינגען אַפֿאַר מינוט שפּעטער געווען אײן אינגעוועהנליכער. אַבראַ-מאָזייטש ערצעהלט אינו דעם אײנדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פרייה-אויפֿשטעהען האָט אויף איהם געמאַכט. אַ געמליכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שמואָרט איז פֿערוונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סוד'ען זיך — און איך האָרד און האָרד. דענכמאָל האָב איך געוועהען גאַנץ דיסטליך דעם מלאך גבריאל, אויסרופֿענדיג און אָנזאָגענדיג אינ'ם מויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי צבאות שוועבען און שוועבען, און הויבען-אָן זיס צו זינגען. באַלד דערויף ווערען די טויערען פון גן-עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער נאָט פון כבוד קומט אָן. די בני-אלים דער-בליקען דעם מלך פון דער הייליגקייט, בלייבען זיי פֿערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פּאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין

פליענעל, עם בעווענט זיך נישט קיין ליפ. פלוצלינג דערלאנגט נאָט א שטורם מיט פח, דער אייבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַנע-וויין. ער וויינט ביי נאכט אויף זיין בית-מקדש, וועלכער איז הרוב, אויף ירושלים זיין פראכט-שטאָרט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין פאָלק, די טייערע ציוניס קינדער, וועלכע בלאַנדזשען אַרום, און אויף די אָרעמע שכונה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות און ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר — און דאָס איז דער טוי אויף דער ערד און די נאכט-ראָסע אויף מייע לאָקען... און ווען עם דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פון נאָט, ציטערען די צדיקי עולם און זיי וויינען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי השלום. איך אליין אָבער בין פול מיט גרויס הייליגקייט און איך געהט זיך צום לערנען מיט'ן גאַנצען חשק. מיט אַזויס קול'כעל הויב איך אָן מיין גמרא און זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט'ס תורה און וויל וויסען אַלע סודות פון דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענדעל ווערען מיר אָנגע-שוואָלען און איך קלעהר טיעף אַרין אינ'ם לערנען. — דער דאָזיגער איינדרוק מוז זיין געווען אַזעהר מעכטיגער, דען נאָך אין איינעם פון זיינע לעצטע ערצהלהונגען, אין „שלמה ר' הייס'ס", קעהרט ער זיך צו איהם צוריק און שילדערט איהם נאָך ברייטער און שטאַרקער.

מיר אָבער קענען און פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים: די נשמה פונ'ם דיכטער הויבט-אָן צו דערוואַכען.

און דאָן ווידער: ... מיין ליעבסטע האָב איך אינ'ם געדיכטען וואָלד געזוכט, אין דעם שטילען שאַטען, אויף דער גראַז-לאַנגקע און ביים רוהיגען וואַסער'ל, און זי האָט מיר דאָרט איהרען גאַנצען אוצר געוויזען און האָט זיך געשפיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפּרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די בוימער, און בין געוועסען מיט איהר ביי דער שאַף-פּאַשע און מיר האָבען זיך איינגעהערט צו דעם ליעבליכען בלעקענען פון די סטאַדעס. די נאכטינאָל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען און די טורטעלטיוב האָט מיר, צו-זאַמען מיט טויענד אַנדערע פייגעל, די מוזיק געמאַכט; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס-ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די מאַכטער פון נאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. און די ליעבע, וועלכע האָט מיר אין האַרץ געברענגט ווי אַ פייער, איז געווען אַ ליעבע פון לויטער גיסט, אינגאַנצען אָהן אַ פלייש, עפעס הייליגעס, אינגאַנצען אָהן אַ קערפּער.

א פערבארגענע ליעבע צו אלרעם ניטס, צו אלרעם שענע און ערהאבענע נע, וועלכע דערפרייט דעם מענשטן אין מאכט איהם קליין און מאכט איהם גרויס און לאזט איהם ווערען גוט און עדעל און לאזט איהם ליעב האָבען אלע מענשען" ..

אוי, אוי, קענען מיר און פערשטעהען מיר די דאָזיגע סימנים !

דאָס שטערטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע עלטערען, איז געווען עפעס אַ פּערזאָנלעכע דעק... אין איינזאם נעסט אין אַ גאָס-פּערלאָוענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תּמימות געגלויבט, ווי אַ היהנדעל אין דער אייערשאַל, אַז באַלד הינטער קאַפּ-לע, פון ביידע זייטן, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די גרוי הוישך און דעם סמבטיין און מיט די שלאַנגען אין אַקדיצען זון די איבריגע משונה'דיגע היות. די קליינע היוער אין אַזין שטערטעל זענען מיר פּאַרגעקומען ווי פּאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז ביי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די פּני און שטאַדט, האָב איך געמיינט, זענען די ערלסטע בעשעפענישען און די קליינסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און זייער שמועסט, ווען זיי האָבען געהאט לאַנגע בערד און אַ שניענס שטעל, דען דענסמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תּורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציענ, דער איז רייך ווי קורח. דער שופּר אין די קאַטערינקע, וועלכע האָט זיך צוגע-ליב פּערבלאָנדרושענט צו אונז ווי עפעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע פּלי זמר, מיט וועלכע מען האָט געפּלעגט שפּיעלען ביי אונז אויף התּונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכ-סטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפעס בעכערס איז שוין נאָר נישט פּערהאַן. אוי, ווי ערהאַבען מוז זיין דער בעל תּוקע, וועלכער קען דעם קינד פון בלאָזען, און נעמט ביי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונ-דערליכע קשר'קען! ..."

דער פּאָטער שטאַרבט איהם, ווען ער איז אַ אינגעל פון אַ יאָהר 14 — 15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. ביי דער מאַמען, דער אַרעמער אַלטנה, קען ער נישט לענגער בלייבען, און די נאָהנסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אַרײַן, כּדי עס זאָל נישט ווערען פון איהם קיין פּוכט-אין-פּאַסטניק". אין דער ישיבה אין סלוצק לערנט ער ביי דעם בעוואוסטען ר' אברהם ברוך, דאָן ווערט ער דער תּלמיד פּינ'ס ראש-ישיבה, דעם חריף ר' מיכל מ"ס. שפּעטער לערנט ער אין

ר' יונה'ס בית-מדרש ב' ר' אברהם'לע. ער מאַכט-דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפּט אויף דער באַנק אינ'ם בית-מדרש, עסט ברויט מיט זאָלץ און קריענט אַ מאָל אַ מאָגל'אָך. דאַן קומט ער קיין ווילנאַ און לערנט ב' דעם בעריהמטען ר' סענדערעל אין ר' מעלה'עס ישיבה און דאַן אויך אין נאונ'ס בית-מדרש. דערווייל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּולע — און שלום יעקב האָט זיך אומגעקעהרט צו דער מוטער אין דאָרף אַרײַן און האָט דאָרט געלע-רענט מיט דעם שטיקע-פּאַטערס אינגלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. און וויעדער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה — „דאָרט, וואו ביין שטיקע-פּאַטער האָט געוואוינהט, וענען געווען וועלדער אַרום און אַרום, גרויסע אַלטע וועלדער מיט אַלערליי חיות. ב' נאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען און אויך דער בער האָט זיך דאָרט אָפּט בעוווּזען. פיינעל האָבען שטענדיג געזונגען, און דער ליעבער און די וואַכער-עופות האָבען פון געמויזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ'ן וואַלד האָט זיך געשלענגעלט אַ גרויסער טייך און איז דערנאָנגען ביז צ' דער מיהל, דאָרט האָט ער זיך צענאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער-שטאָרץ און האָט מיט אַ געוואַלטיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אז פונ'ם גערויש פון דער מיהל און דעם געברויי פונ'ם וואַסער האָבען די אויהרען געקלונגען“.

און דאַן וויעדער: — „אין דעם דאָזיגען איינזאַמען, פערלאָזענעם הינקעל איז מיר מייץ טווע ערשיינט... מיט פשוט האָט מיך געצוי-גען, איך זאָל איהר נאַכגעהען אין וואַלד אַרײַן ביז אונטער דעם גרוי-נעם בוים, וואו עס איז שטיל און הייליג. מיט די וואַלד-בויםער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען און מיט די פיינעל פון הימעל און מיט די חיות אויף דער ערד און האָט מיך געלערענט זייער שפּראַך“ — דענצ-מאָל האָט דאָס אינגעל געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּראָבעס: אַ ליריש געדיכט איבער די שענקייט פון דער נאַטור, ווי „דער טייך פלאַפעלט צו איהם און דער וויעדער-קול פון וואַלד ענטפּערט“. אָבער אויך דער שפּאַט האָט איהם שוין אין יענע טעג גענומען און ער האָט אָנגעשריבען אַ מין דראַמאַ אין גראַמען אין דער פּאַרם פון לוצאַטאָ'ס „לישרים תהלה“. אָבוואויהל, איך האָב דענסמאָל גאָר נישט געוואוסט, וואָס אַדראַמאַ איז, און איך האָב קיינמאָל נאָך אַ זעלבע ספרים נישט געהאַט געלייענט“. זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פּראָבען קיין

שום ליטערארישען ווערט נישט געהאט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געווען צו דערקענען די צוויי גרונדשטריכען פון זיין אייגענטום ליכען טאלאנט: זיין נייגונג צום ליריזם און זיין נייגונג צו דער סאטירע.

באלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציעהען אין ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר אַיינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאפולע. אין קאפולע האָט ער אָנגעטראָפּען איינעם, אַ בעטלער, מיט'ן נאָמען אַברהם על חרָאָט אַי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרומער“). דער דאָזיגער בעטלער איז אויס געווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע מעשות וועגען ווייטע שטעט און וואונדערליכע מדינות — למשל, וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ'ם יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפעס אַ פאַנטאַטיש-ראָמאַטיש לעבען אין וויסנע וועלדער און אין פעלדער, מיט אַ חברה בעטלערס, ווייט, ווייט צווישען פרעמדע בעשעפענישען, און ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט'ן דאָזיגען 'אַברהמעל אין די וועלט אַריין (אַיין אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי“). שטערט און שטערטלעך זענען זיי צוזאַמען דורכגעוואַנדערט, דורך ליטא און דורך דעם גאַנצען דרום-מערב-קאַנט פון רוסלאַנד, איבער וואָהלין, אוקריינע און פּאָדאָליע און גענעכע-טינגט האָט מען אין אַ „הקדש“ אָדער אין אַ בית-מדרש (אַ ביסעל „פישקע דער קרומער“ און אַ ניסעל „קליין מענשעלע“) אין גענאַנגען איז מען איבער די היזער. אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ'ם צעבראַכענעם ווע-געלע מיט דער אָפגעשוונדענער שקאַפע איז געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין צו מענדעלי מוכר-ספרים'ס ביידעל מיט דער קליאַטשע, מיט וועלכע ער פּאָהרט-דורך איבער'ן גאַנצען אידישען תּחום אין דער לענג און אין דער ברייט. דער אינגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ'ם קרומען שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק, אום גרובות צו קלויבען, און, אום דעם געשעפט נאָך צו פּערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פּערקויפּען אויך פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פּערשיעדענע עפּיזאָדען אין „ווינשפּינגערעל“). „שפעט ביי נאַכט האָט אַברהמעל פּערשלעפט זיין פּערשוין אין אַ פּוסטע קרעטשמע, וואָס האָט זיך געפונען ווייט פון דער שטאָרט, אין אַ עק, וואו קיין לעבעדיגע מענשען האָט מען נישט געוועהן. די קרעטשמע איז געווען אָהן פּענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפעס אַיין אַלטע חורבה, וואו קיי מענשען האָבען שוין קיין הונדערט

יאָהר דאָרט נישט געוואויזנט... פלוצלינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק
דונערען אין בליצען, דער הימעל האָט זיך געעפענט און עס האָט געהליאָ=
פעט דער רעגען ווי פון אַ ציבער, די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואָ=
מען אין וואַסער, אָב=אָט=האָט, אויסגעוויזען, ווערען אלע דערטרונקען,
אין אָט פון איין ווינטעל פאלט גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע
שמעהט אזוי אויך אויף היהנערשע פיסלעך" — אין אזא מינוט האָט
דער בעטלער געסטראַשעט דעם אינגעל, אז ווען ער וועט זיך עקשנען
אין וועט נישט ווערען אַהתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר
זייגעטוועגען אויסגעווכט אין דער שטאָרט, וועט ער איהם לאָזען דאָ
אַלין אויפ'ן פעלד. אין עטליכע טעג אַרום איז דער קליינער שלום
יעקב געבליעבען איינער אַלין, פערלאָזט אויפ'ן פעלד, נישט וויסענדיג,
וואו איין און וואו אויס. מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפט ביז ער
איז געקומען קיין קאַמעניץ=פאָדאַלסק. דאָרט האָט ער געפרובט ווערען
אַטשורר ביי אַ חזן (עפויאָדע אויס, קליין מענשעלע"). דאָן איז ער
אין דער דאָזיגער שטאָרט געזעסען אין בית=מדרש און האָט געלערענט
תורה, און אלע לומדים אַרום אין אַרום האָבען געקוקט אויף איהם מיט
גרויס דרך=אַרץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט איין אלטען מאַן,
אַזעהר אָנגעזעהענער אין דער גאַנצער שטאָרט וועגען זיין יראַת=שמים
אין זיינע מעלות און מדות (דער אָריגינאַל פון ר' אברהם אין, ווינש=
פינגערעל"). דער דאָזיגער אלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, און
האָט איהם גע'עצה'ט, ער זאָל, ווייל ער קען גוט לשון=קודש, אַרײַנ=
געהען אַמאָל בסוד צו איינעם אַגעלעהרטען משפּיל, וועלכער וואויזנט
הינטער דער שטאָרט (עפויאָדע אויס, קליין מענשעלע"). דער קליינער
אַבראַמאָוויטש האָט איהם געפאַלנט און איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער
דאָזיגער משפּיל איז געווען דער העברעאישער דיכטער אַברהם בער
גאָט לאָבער.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקענט זיין אין דעם
יונגען אַבראַמאָוויטשעס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אַרײַנגעהען אין דעם
דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצײטיג האָט פאַר איהם אויך קיין אומגליק=
ליכערער צופאַל נישט געקענט זיין. פון איין זײט איז ער דערדרך גע=
קומען דירעקט און אָהן אַ סך אימוועג צו דער ליטעראַטור, פון דער
אַנדערער זײט אָבער איז ער דערדרך פערשלעפט געוואָרען אין אַ
דיכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט
געקענט בעפרייען. ווער ווייס: ווען אַ צופאַל וואָלט אַבראַמאָוויטשען

דענצמאל גראד האָבען געבראכט אין אַ קרייז אַרײַן, וואו מען וואָלט איהם האָבען אויפגעמאכט די אויגען אויף זיין אייגענמליכען ווערט און אויף דעם אמת'ען געמליכען פונקט, וועלכער לעבט אין איהם, ווער ווייס, זאָג איך, אויב דער דאָזיגער אַבראַמאַוויטש וואָלט נישט האָבען אונז געגעבען זיינע מייסטער-ווערק שוין אין דער ערשטער פעריאָדע פון זיין שריפטשמעלעריי. אזוי אָבער האָט ער ערשט געמוזט דורכמאַכען דעם גאַנצען גלגול-מחילות פון דעם אידישען מחבר-ליטעראַט פון דער דעמאָליגער צײַט.

מיט דעם אַריינקומען אין גאַטלאָבערס הויז הויבט-אָן אַ נײַ קאַפיטעל פון אַבראַמאַוויטשעס לעבען. אין דעם דאָזיגען הויז האָט ער געפונען אַיין אוצר פון ספרים, וועלכע ער האָט געשלאנגען ווי אַ הייס-הונגריגער. גאַטלאָבערס טאָכטער האָט איהם דעם ערשטען אונטערריכט געגעבען אין רוסיש און אין דײַטש, און בײַ איהר האָט ער געלערענט אויך די אָנפאַנגס-גרינדען פון אַריפמעטיקאַ. אים יאָהר 1856 האָט ער געמאַכט זיין עקזאַמען אַלס לעהרער, און איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס קאַזיאָנע לעהרער אין דער שטאַדטישער שולע. אַרום יענע צײַט האָט ער געדרוקט אינ'ם „המגיד“ זיין ערשטע אַרבייט: אַיין אַרטיקעל וועגען הינוך און אַז אידען דאַרפען לערנען רוסיש און דאַרפען קענען חיסענשאַפט. דאַן איז ער אַריבערגעפאָהרען קיין בערדיטשעוו, און דאָרט האָט ער אָנגעהויבען זיין ליטעראַרישע קאַריערע. ער האָט גע-שריעבען זיינע קרימישע בראַשורען, „משפט שלום“ און „עין משפט“. אינ'ם גיסט פון יענער צײַט האָט ער פערפאַסט, פריי לויט לענין, אַ העברעאישע זאָגלאָגנע אין דריי חלקים מיט'ן נאָמען „תולדות הטבע“. אים יאָהר 1867 האָט ער אָנגעשריעבען זיין ערשטע ערצעהלונגעל מיט'ן נאָמען „למדו היטב“. און אַ יאָהר שפעטער האָט ער עס פערנרעסערט און האָט עס געדרוקט מיט'ן נאָמען „האָבות והבנים“ (1868) — די ערשטע בעלעטריסטישע פראָבען.

אַ ביסעל שפעטער נעהט אַבראַמאַוויטש אַריבער צו אַ מיין נײַער טעטיגקײַט. ער הויבט-אָן, אונטער דעם פסעוודאָנים „מענדעלי מוכר ספרים“, צו שרייבען אויף אידיש פאַר די גרעסערע מאַסע, אום נוצען צו פריינגען: אום זיי אויסצובעסערען און אום זיי צו בעלעהרען. ער שרייבט „דאָס קליינע מענשעלע“ — אַיין ערצעהלונג, וועלכע ווייזט אין אָנהויב (די מעשה ביט דעם קליינעם מענשעלע, וועלכער ויצט אינ'ם מענשענס אויג) די טענסמע פאַעטישע קוואַליפיקאַציעס, און וועלכע

ווערט אָבער דאָן אַ שטרייט־שיפּט געגען די ראַשי־קהל, די קליינע מענשעלעך, אין די קליינע רוסישע שטעט. דאָן שרייבט ער די ערשטע פּראָבע פון „פּישקע דעם קרומען“, און דאָן „די טאַקסע“ — די שאַרפֿ־סטע קריטיק געגען אונזערע תקיפּים, די שטאָרט־בעלי־טובות. צוליב דעם דאָזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האָט דאָן געוואָהנט, ווייל די דאָרטיגע ראשי־קהל האָבען זיך געפונען בע־ליידיגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאַמיר, וואו ער האלט עקזאמען און ווערט לעהרער אין דער דאָרטיגער ראַבינער־שולע. אַרום יענער צייט שרייבט ער „די קליאַטשע“ — דאָס מערקווירדיגע בוך, אין וועלכעס ער האָט, ווי נאָך קיין שום צווייטער שריפט־שטעלער נישט ביי אונז, דעם קאַמפּף געפיהרט קעגען אלע אונזערע בעדריקער אין דרינגען און אין דרויסען. עס איז די גיפּטיגסטע סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער בנסת־ישׂראל. און דערביי ווערט דאָס בוך געטראַגען פון אַ דיכטער־פּאַנאַזיע, ווי זי איז ביי אונז איינציג. דעם קינסטלער אָבער אינ'ם מאָדערנעם זין דערקענט מען נאָר אין דער וואונדערבאַרער קראַפּט פון נאַטור־שילדערונגען און פּיזאַזשען. דאָן האָט ער געפרובט שרייבען אויך עטליכע ליכטע זאַכען אין גראַמען („וידעל“, „זמירות ישׂראל“ און „פּרק שירה“). באלד דערויף האָט ער געשריעבען די ערשטע פּראָבע פון זיין שאַרפּער סאַטירע „מסעות בנימין השלישי“ — די גע־שיכטע פון אַ אירישען מין דאָן קישאַט, אין דאָן וויעדער אַ דראַמע מיט'ן נאָמען „דער פּרויוו“. אים יאָהר 1881 איז ער אַרויסגעפּאָהרען קיין אָרעסאַ, וואו ער איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס פיהרער פון דער דאָרטיגער תּלמוד־תּורה.

און וויעדער איז אַבראַמאַוויטש אַריבערגעגאַנגען צו עפעס אַ נייעס. ער האָט אָנגעהויבען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט זיך צו וויווען פון אַ נייער זייט: פון אַ ריין קינסטלערישער. ער האָט אַוועק־געלאָזען דאָס פּאָלעמישע און דאָס פּובליציסטישע און דאָס ריין קריטישע און איז געקומען צו זיין העכסטער פּאָרס, צום ריין קינסטלערישען. אַרום יענער צייט האָט ער געשריעבען, צום גרעסטען טייל אויף העברעאיש, די מיסטערהאַפטע קליינע ערצעהלונגען, פון דאָן האָט ער אויסגעאַרבייטעט, גלייכצייטיג אויף אידיש און אויף העברעאיש, יענע פיער גרויסע ערצעהלונגען, וועלכע וועלען בלייבען אויף אייביג אַ שאַץ אין אונזער ליטעראַטור: „פּישקע דער קרומער“, „מסעות בנימין השלישי“, „דאָס ווינשפּינגערעל“ און „שלמה ר' היים'ס“. צום ערשטען

מאָל האָבען אירדישע לעזער געזעהען א זעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: א קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל א זעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פּאָלק אין קאַבצאַנסק און אין גלופּסק און אין טונעיאַ=דאָווקע — כל ישראל איז איין קבצן. די צרה איז א צרה, פון וועלכער עס איז קיין ענטרינגען נישט דאָ. עס איז א פּערשאַלטען גלות=לעבען, א הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשמעלערישע טהעטיגקייט פון אַבראַמאָוויטשען, זעהען מיר זי פאַר זיך אַייגענטיילט שטרענג אין דריי פּעריאָדען.

אין דער ערשטער פּעריאָדע: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַלענט און זיין גאַנצע פּאָעזיע; די דעמאָליגע צייט מאַכט איהם פאַר א שרייבער, ווי די הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט די זעלביגע ציעלען און די זעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האַלט מלחמה מיט די „מורדי אור“ און מיט חסידים און חסידות, ער שרייבט געוואַלט, אַז מען מוז לערנען וויסענשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף אירען אין זיין לאַנד, ווייסט ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באלד און גיך געהאָלפּען ווערען. אַרום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָוויטש זיין „משפט שלום“, „האַבות והבנים“ און קאָמפּילירט אַ נאַטורוויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע“.

אין דער צווייטער פּעריאָדע ווערט אַבראַמאָוויטש בעל=מלחמה און מאַראַליסט. די אָנגעבוירענע פּאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר נאַטור=שענהייטען שטערען אפילו אַ ביכעל; אָבער נישט קשה, ער שטרענגט זיך אָן, זיי ענטשווינגן צו מאַכען, ווי ווייט ער קען נאָר. „די קליאַ=טשע“ — ווען מען זאָל בעזייטיגען פון איהר די פּיעל שענע לירישע שטעלען, וועלכע זענען טיילמאָלס אמת'ע פּערעל פון פּאָעזיע, און די וואונדערבארע בעשרייבונגען פון נאַטור=שענהייטען, וועלכע זענען אָפט=מאָל גאַנצע אוצרות פון קונסט, בלייבט אונז אויבער איין אַפּאָלאָגעטיש=פּיבליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פאַר אַ יושר קען מען — פּרעגט ער פשוט — יענעס נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, סידען ביי ער וועט זיך אויסלערנען עפעס קינצען? איטליכס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם=בל אַלעבעדיגע זאך, פּערוואָגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי

נאָר פון זינטוועגען, בכדי דורך זי צו בעקומען אלסדינג, וואָס עס בע-
דארף גויטיג האָבען צום לעבען... „איך בין דיר מוחל דין
רחמנות! — רופט ער אויס אין אַיין אנדער אָרט — איך וויל נישט,
אַז דו זאָלסט אויס אַר ביי זען, מען זאָל מיך נישט אַזוי פלאַגען,
מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפעניש צו דערהאַלטען די נשמה,
טאַקי נאָר גלאַט פאַר רחמנות, ווייל עס איז פשוט אַ צער=בעלי=חיים.
איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט אויס בעטען פאַר מיר אַלע גויטיג=
גע זאָבען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און מען קען
האַבען פון מיר ניצען. דאָס זענען אַלטע מעשות, אַלטע ליעדלעך, וואָס
איך האָב זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פערשידענע
ציטען“. דער שטאַלצער טאָן און די גאַנצע האַלטינג דערמאָנען אונז
אַ ביסעל גבריאַל ריעסער, לידוויג באָרנע און זייער גלייכען. אַ ביסעל
ווייטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערער פאָרם: „איך וויל
נאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בין ווי אַלע אנדערע,
אַ לעבעדיג בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פראַווע, דאָס רעכט צו
לעבען. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פיעל, ווי איך
לעב נאָר אין זיין זכות, ער האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבען און איך
נישט; אינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפע, האָב איך
עס צו פערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר ביידע
זענען גאַנץ גלייכע בעשעפעניש מיט איינערליי בעדערפעניש. לאָזט מיך
יענער לעבען, ווייל איך ברענג איהם ניצען, הייסט עס אַזוי פיעל, ער
איז דער תכלית, דער עיקר, דען איך לעב נאָר, מחמת דערמיט טויג
איך איהם. פאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בעדאַרפט נאָר בעשאַפען
ווערען. איך וויל אָבער לעבען גלייך ווי אנדערע, גלאַט ווייל איך בין
אויך אַ בעשעפעניש פאַר מיר... „אין דער וועלט הערשט אין גע-
זעץ פאַר אַלע בעשעפעניש, פאַר אַלע מענשען גלייך, אַזאַ געזעץ,
וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז ניט אימשטאַנד עס איבערצומאַכען,
וואָס אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייען, קיין רעדען, קיין דרשות
אין קיין שום מיטעל; אַזאַ געזעץ, וואָס איז שטאַרקער פון אַלע שטאַר-
קע, מעהר עקשן פון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם
אַקעגען, זוכט עס זיך אויס טויזענדער אנדערע וועגען, טויזענדער
המצאות און הסברות, כדי זיך צו דערהאַלטען — איך מיין דעם דאָ-
זיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע וויל ען עס ען, וואָס איטליכער
וויל צו דערהאַלטען זיין לעבען, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען

אופן, מיט וועלכע מיטעל עס וויל זיך. — אין דער דאָזיגער פּעריאָדע רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלענאָריעס און משלים; זיין ליעבסט ווערטעל איז דענצמאָל: „נישט דאָס בין איך אויסען“. ער האַלט ופּיחים, ער זאָגט מוסר, ער ישטראָפּט, ער קריעגט זיך מיט דאָס זייניגע און מיט פרעמדע, ער זוכט די סבות פון יעדער זאָך און יעדער ערשיינונג — און שטערט איהם אַמאָל זיין פּאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דער שטיקט ער איהם. אין דער דאָזיגער פּעריאָדע איז ער אונזער בעסטער פּובליציסט. ער איז אַ שטרייטער און אַ מאָדאָליסט.

און אזוי קומט מענדעלי צו זיין דריטער און לעצטער פּעריאָדע פון זיין שריפטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעמט סוף=בל=סוף די אויבערהאַנד, און עס בעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַ זעלבער, ווי ביי אידען איז זיין גלייבען נישט געווען. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אונזערע שונאים פון דרויסען און מיט אונזערע תקיפים פון דרינען, ער שרייבט נישט מעהר קיין אַלענאָריעס, נאָר ער מאַלט דאָס לעבען אין דער אידישער גאַס, אזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, און עס איז נישט פאַרהאַן קיין ואָך, וועלכע ער זעהט נישט, און עס בלייבט נישט קיין פינקט, וועלכער איז פאַר איהם פּערבאָרגען. און עס איז נישט דאָ קיין בעווע=נונג, וועלכע איז איהם אומבעקאַנט; אַלעס זעהט ער און ווייסט ער, און אַלעס מאַלט ער, און דער פּאָן פון דעם דאָזיגען געוואַלטיגען גע=מאָלעכץ איז דער שרעקליכער, פירכטערליכער דלוח, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעברעקעלטע און צעווייטיגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלטיגע, פירכטערליכע טראַגעדיע, וועלכע נעמט=אָן ביים האַרץ און פּער'סמ'ט די נשמה. עס איז שוין גענוג פאַר אונזערטוועגען די נעמען פון זיינע שטערט, אום צו וויסען, וואו דאָס אומגליק הויבט זיך אָן: קאַבצאַנסק, גליפּסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זענען סימבאָלען. בל=ישראל איז איין קבצן. די גרויסע איד=שע אַלטע טאָרבע, דאָס איז אונזער אומגליק. דער איד מוז זיך לער=נען מוותר זיין אויף דעם ביסעל עולם=הזה און ברעכען די תּאוה פון עסען. „דער יצר=הרע פון עסען איז אַגעמיינע תּאוה“. ער טאָר נישט וויסען פון דער פּרייד פון קינדער=יאָהרען און פון דער שענהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן=קישאַמען מעהרען זיך ביי איהם, יענע „בנימין השלישי'ס“, וועלכע פּאָהרען אין די וועלט אַריין, און דאָס לעבען אין דער „קבלה“=און

אין דער „ווהר“ וועלט ווערט פאר איהם עפעס נאטורליכעס. די סאטירע פֿינֿט גרויסען דיכטער ווערט וואָס אַ מאָל שטאַרקער, וואָס אַ מאָל גאַליגער, און עס צעשפּיעלט זיך דער גרויסער שפּאַט און ער ווערט אזוי ביטער.

די פיגור פון אַבראַמאַוויטשען אין זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אינו אַלואָ פּאַר אזוי: אַ איד ווערט געבוירען אין עפעס אַ פּערזאָנלעכען שטערטעל, ווי טווענד אַנדערע פון זיינע ברודער. קיינער ווייסט נישט, וואָס עס לעבט אין איהם, און ער ווייסט עס אים אַלער-וועגנסטען — און דערפֿי איז זיין נשמה אַ נשמה פון אַ גרויסען פּאַעט. ווען ער קומט אין די וועלט אַרײַן און הויבט-אַן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אזוי ווי די פּיעלע אַנדערע צווישען זיינע ברודער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערען שריפטשטעלער. ער ווערט אַ מוכר-זאַגער, אַ קעמפּפּער פאַר אויפקלערונג, אַ מליץ-יושר, ער ווערט אַ ביסעל ריבֿל, אַ ביסעל צווייפּעל און אַ ביסעל גאַטלאָבער. אין אַ גע-וויסער בעציעהונג שטעהט איהם זיין פּאַעטישער זין ווי אַ שטערעניש אויפֿן וועג, ער אָבער בעזיענט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אײַך אָבער פּאַר, ווי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פּאַעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו קונסט, אַז ער האָט זיי פּאַרט נישט געקענט בעגראָבען, אזוי אַז סוף-בל-סוף האָבען זיי זיך דורכגעבראַכען. ער איז שוין העכער פּערציג יאָהר אַלט געווען, ווען ער האָט אָנגעהויבען אַלס ריינער קינסטלער, אזוי אַז ער האָט נישט מעהר אוספּעיעט צו געהען אין פּרעמדע פּיס-טריט און ער איז געווען געצוואונגען צו ערפינדען פאַר זיך אַ נייע טעכניק און אַ נייע פּאַרם און אַ נייעם פּאַרטראַג. און דאָס גרעסטע וואונדער איז, אַז דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געשריעבען, האָט ער געשריעבען שוין אַלס זעכציגער, זעכציגער! „פּישקע דער קרומער“, „מסעות בנימין השלישי“, „דאָס ווינשפּינגערעל“ און „שלמה ר' היים'ס“ זענען און בלייבען די גרעסטע מייסטער-ווערק פון אינווער ליטעראַטור.

III.

„פישקע דער קרומער“. אלס ספור-המעשה פאר זיך איז „פישקע“ שוין א ביסעל צו איינפאך. בכלל צייכענט זיך דאך נישט מענדעלי אויס אלס מעשה-שרייבער מיט פערזויקעלטע און פערציקעלטע געשעהענישען; על פי רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האנדלונג“ נישט, און זיי זענען אזוי איינפאך, אז ווען איין אנדערער זאָל קומען, וועלכער בעזיצט נישט דעם טאלענט פון מענדעלי, וועט ער גאָר נישט וויסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאַף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דו דאָרט גאָר נישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפּאָזיציע“, און געפינסט גאָר אַ צונויפשמעלונג פון בעזונדערע מעשה'לעך, שטיקלעך, עפיוואָרען, בעטראַכטונגען, נאַטור-שילדערונגען און וואונדערשענע שטעלען. די אייגענטליכע מעשה פון פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איינפאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דינט אין דעם מרחק אין דער קהלה גלופסק, און חברה מאכט איהם חתונה מיט דער „בלינדער יתומה“, וואָס בעט נדבות ביי דער „טויטער שול“. דערנאָך לאָזען זיך ביידע, מיט אַ גאַנצע האַליאַסטרע אָרעמעלייט, געהען איבער די הייזער און וואַנדערענע פון שטאָרט צו שטאָרט און פון הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאָר קארטינעס און סצענעס פון אידישע אָרעמע לייט. אין דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפעס נישט אזא שטאַרקען שלים-בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר'ט זיך אַ ביסעל מיט איין אנדערען אָרעמאָן, מיט דעם „רויטען ממור“, און ער אליין, פישקע, דערשטאַפט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מעדעל, און ביידע פערליעבען זיך מיט אַ מין פערליעבעניש, וועלכע איז פשוט גאָר נישט צו דערטראַגען, און יעדעס מאָל, ווען פישקע נעמט זיך דערצו, אָבצו'גט'ען זיין ווייב, קומט אלעמאָל אַריין עפעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאקי די האָרבאַטע איז נעלם געוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממור'ס אַ שפיצעל, און אונזער פישקע פאָהרט דאָס איצט זי זוכען... און אזוי ווי ער ויצט אויף דער בויד, פאָהרענדיג קיין גלופסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פלוצ-לינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אין גאַנצען. דאכט זיך, עפעס נישט אזוי שטאַרק פערזויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט, און אויך די פערליעבעניש איז עפעס נישט אזא נאַטירליכע זאַך און

אזוי ספעציעל אידישליך ביי אידישע אַרעמעלייט אין הקדש, אזוי אז מען קען מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוטשעפעניש, בכדי לקיים מצות-עשה פון שרייבען אַ לעבעניש אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מייסטער ווי מענדעלי מוכר-ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אזוי לעגען גלייך אויפֿן מוח און זאָל קריעכען גלייך אינ'ם האַרץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלעס איז אזוי נאטור-ליך און דאָס אַלעס מוז אזוי זיין.

נאָר אפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה'לע מיט פישקע דעם קרומען, דאָכט זיך, איז ביי מענדעלי מוכר ספרים נאָר נישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאַנצע סביבה: דאָס לעבען פון אידישע אַרעמעלייט, וועלכע געהען איבער די הייזער שנאָרען — אַ בילד, וועלכעס נעמט אָן ביי דער נשמה. די שנאָרעריי הערט פלוצלינג אויף צו זיין אַ שנאָרעריי, און ווערט אַ מלאָכה, אַ מין פראָפעסיע, אַ געשעפט ווי טויזענד אַנדערע געשעפטען, ווי למשל האַנדלען מיט תבואָה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאַסקווער ציץ, און די מענשען, וועלכע בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אַנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואַלד-סוחרים אָדער פערזיכערונגס-אַגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל-אַדוואָקאטען, און צווישען זיי זענען פאַרהאָן גוטע און שלעכטע, און שמעלען נאָר נישט פאַר קיין שום בעזונדערען טיפ. און אויך זייער ענות און זייער היטראָסט און זייער גנב'יש לשון זענען זאָכען, וועלכע מיר געפינען ביי יעדען סוחר. מענשען מיט זייכע ווייבערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האַרבאַטע מעדעל, זענען, דאָכט זיך, פלל וכלל נישט פאַרהאָן אין אַזאַ האַליאַסטער, און מען קען זיך נאָר נישט ערקלעהרען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אַרין און ווי אזוי עס קענען אַ זעלכע ריינע נפשות דאָרט אויס-וואַקסען אין זיך דערהאַלטען אין זייער ריינקייט. און די אַלע איבריגע אַרעמעלייט — איי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זענען קלאַמפערשט פון דער היים אויס נאָך געוועהנט אַ ביסעל, רחמנות צו האַבען אויף עלענדע, אַרעמע מענשען, און דאָ זעהען מיר עלענדע אַרעמע מענשען, וואָס מיר טאָרען אויף זיי אפילו רחמנות אויך נישט האַבען. עס זענען לויטער ענות-פנימ'ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז, און די גאַנצע קדושה, וועלכע האָט אַ מאָל גערוהט אויף אַרעמקייט און אויף

עלענד, ווערט פערשוואונדען פאר אונז און פליהט ארויף ווי א ליבטער רויך... אינזערע חלומות אין אינזער פאָעזיע פון אַ „סאָציאלע פראַגע“ שטארבען אויס, און קברים עפענען זיך פאר אינזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קבריוב.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָר נישט זוכען ביי מענדעלין אַ „מעשה“ מיט אַלע פליטערלעך, מיט פערוויקלונגען און מיט עכטע ליבעס און מיט געטאָקטע טיפען, און מיר ווילען גאָר נישט פּרעגנען קיין לאַנגע קשיות וועגען קאָמפּאָזיציעס, דען פאַרדעם האָבען מיר דאָך עפעס אַיין עסק מיט מענדעלין, מיט אַ איד מיט אַ שפּיצגען געלען בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן ביסלעכווייז גרוי צו ווערען. און אזא איד וועט מיך הערען ווי די גרויע קאָץ, ווען איך וועל אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים און חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען“ — וועט מיר מענדעלי אַ מאַך טהון. פישקע דער קרוימער איז אייגענטליך גאָר נישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרוימער“, און איהם מיט זיין האַרבאַטע מיידעל און מיט זיין האַליאַס-טרע פּטריט מען אָב אין עטליכע בלעטלעך. איהם נעמט מען אַרויף אויף אַ בויד, וועלכע פּאָהרט קיין גלופסק, איז מען זעצט איהם אַרויף צווישען צוויי אידען, צווישען מענדעלי מוכר-ספרים און צווישען אַלטער מוכר-ספרים, און לאָזט איהם ערצעהלען זיין מעשה'לע, און אַ סוף, אַיין עק, — דער עיקר איז דאָס שטיק לעבען אינ'ם בוך, די פּערי-שיעדענע בילדער, די וואונדערליכע קאַרטינעס, די שענע שטיקלעך, דאָס פיהלען פּונ'ם אידישען האַרצען און דאָס דענקען פּונ'ם אידישען מוח, וואָס דאָס דאָזיגע בוך איז פול מיט זיי פּונ'ם אָנפאַנג ביז'ן סוף. נישט די קייט איז דאָ דער עיקר, גאָר די איינצעלנע רינגען. פאַלד דאָס ערשטע בלעטעל ווייזט אונז, אַז דער, וועלכער ערצעהלט, איז אַ מייסטער.

אַ בויד געהט זיך אויף דעם טראַקט קיין גלופסק. דאָס פּערדעל איז גאַנץ אידישליך, דאָס הייסט הוננעריג און קראַנק, מיט קאַלטענעס און מיט אָפּגערויעבענע קניען; דאָס אידעל, וועלכער זיצט אין דער בויד, איז אָבער גאָר נישט פּערדיש — עס איז מענדעלי מוכר-ספרים, מיט אַ ביימט אין דער האַנד און אָנגעטאַן אין סלית אין תּפּלין, און אַ קאָפּ האָט דאָס דאָזיגע אידעל, פּשוט אויף רעדער. פּערשטעהט מען דאָך, אַז אין מיטען דאווענען דרעמעלט מען אַ ביסעל אַיין. די בויד קרויכט דער-וויל אַרײַן אין אַ קאַלוזשע, און פּערטשעפעט זיך בינתיים אין דעם אַקס

פון א צווייטער בויד, וועלכע איז אויך גראָד אָנגעקומען. דאָרט אויף דער צווייטער בויד זיצט אויך אַ איד אין סלית און תפלין מיט אַ ביימט. ביידע ווערען אין פעם און האַפען זיך איינער צום אַנדערען שלאָגען — אַך, מען דארף אָנקוקען די דאָזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער פעם און זייער וועלען שלאָגען! פערשטעהט מען דאָך, אז מענדעלי דערקענט באַלד דעם צווייטען, אז דאָס איז גאָר ר' אַלטער יקנה"ו, אויך אַ מוכר-ספרים ווי ער, און ר' אַלטער דערקענט ר' מענדעלין, און איך פערשטעה, ביידע וואָלטען מסתמא אַרויפפאלען, איינער אויפ'ן צווייטען, קושען זיך, ווען נישט די של-ראש'ן וואָלטען שטערען. און דאָ הויבט זיך אָן די מעשה מיט די בוידען; ווי שלעפט מען זיי אַרויס פון דער קאַלזשע? מילא, פערשטעהט מען דאָך, אז אידענ'ס פח איז נישט צו אַזאַ אַרבייט. דאָ קומען גראָד אונטערענפאָהרען גוים, פראָם=מע פויערים, די ידים ידי עשו מאַכען שוין אַלעס רעכט, זיי שלעפען אַרויס די בוידען, און לאַכען אפיו אַב אַ ביסעל פון די „פראַקליאַטיע זשידי“ מיט זייערע תפלין, גאָר „משטיינס-געוואַנט, פאַר וועמען מען האָט זיך דאָ צו שעמען“ — און די בוידען פאָהרען זיך זייער וועג,

און גאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע, קומט אַ צווייטע: צוויי אידען, מענדעלי און אַלטער, וועלכע רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ טאַפ אין וואָגען ביים צווייטען, צו דערגעהן, ווי דער מסחר זעהט=אויס ביי איהם — אַ, ווי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע פעוועגונג! מיר דאַכט, איך האָב ערשט געכמען גע=זעהן דעם דאָזיגען מענדעלי דורכפאָהרענדיג אויף דער פראַנצישאַקאַנער=גאַס, און איך קען שווערען, אז היינט נאַכמיטאָג וועל איך זעהן אויך אַלטער'ן, דאָרט אונטען אויף דער גרויבאָוסקאַ=גאַס, בשעת ער וועט געהען קויפען סמאָלע צו שאַרען די רעדער, אין וועט זיך אַיילען אום נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַרייב מהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען געבען וואָגען דאָזיגען...

און דאָן אַנדערע סצענעס: ר' אַלטער ליגעט אויפ'ן וואָגען ראַ=קיס, „רויט ווי אַ צוויק“ און שוויצט, „שוויצען איז אַ אידישע זאַך“. די זין ברענט, און דאָ פאָהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמוקט און מען הערט שפיעל=פייגעלעך זינגען. ר' מענדעלי אין בלו=מען סלית-קאַטן, ליגעט פּעריטראַכט — און דאָ הויבען זיך אָן נאַטור=שילדערונגען, פעלד=פאָעזיע און וואַלד פאָעזיע, ווי גאָר אַ געוואַלטאָגער

פאָעט קען זי שרייבען. עס שמעקט אין עס זינגט אַרויס פון יעדער שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה“ און מיר ווייסען נישט, וואו דער כישוף שטעקט. ר' מענדעלי זיצט אין דער בויד, און פדי ער זאָל מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך צו צו גאָט'ס שען וועל-טעל... „דער הימל איז בלוי, לויטער אָהן אַ פיצעל וואָלקען. די זון בראַט, סמאלעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין ליפטעלע. די הנוֹאָה אויף די פעלדער, די ביימער אין די וועל-דער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאוועט, קיין שאַקעל אפילו זיך נישט צו טהון. קיה אויף דער פאָשע ליגען מיד, אויסגעשטרעקט די העלוער, שאַקלען צו-וויילען די אויערען, קייען און מעלה-גרהיץ, אַנדערע גראָ-בען אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּע-טעם און רעווען, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בוהי פערריסט דעם עק, לויפט גאַלאַפּ, וואַרפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט פלוצלינג זיך אַנידער, אָנגעבויען דעם שטערען האַרט צו דער ערד, שמעקט, פאַכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברומען, סאָפּעט און דריגעט מיט די פיס. נעבען איין אַלטער, אויסגעקרימטער און האַלב-פערדאָר-טער ווערבע, איבערגעשפאַלמען פון דער העלפט אַ מאָל פון אַ דונער, שטעהען פערד, איינער אויפ'ן אַנדערען פערלעגט די קעפּ, צו מאַכען האַטש עפעס אַ שאַטען, און שמיסען מיט די וויילדען, פטור צו ווערען, ווי ס'איז, פון די בייזע פליעגען. — אויף אַ צווייגעל אין דער הויך וויענט זיך אַ סאָראַקע, אויסוועהענדיג פון דער ווייטענס ווי אָנגעטהון אַ ווייס טלית'ל, מיט פאַסען תכלת פאַרענט, און דאווענט שאַקלענדיג זיך, זי בוקט זיך, פאַלט תחנון מיט'ן קעפעל, שפרינגט אַ פיסעל אונטער, אַ קליין קראַקעלע געבענדיג אַ פאַר מאָל, בלייבט דערנאָך ווייטער שטעהען אָהן לשון, שטרעקט אויס דאָס העלועל און קוקט, גלאַט אַזוי, אין דער וועלט אַרײַן, מיט פערשלאָפענע אייגעלעך. אויף דעם גאַנצען וועג איז שאַ-שטיל, מען זאָל דאָס הערען ערגעץ אַ שאַרף, אַ פּיפּס, מען זאָל דאָס זעהען פליהענדיג ערגעץ אַ פּויגעל, נאָר קאָמארען, מיקען טראַגען, ווי די רוחות, זיך אין דער לופט אַרום, פליהען טאַג-צענדיג פאַרביי די אויערען, טהוען אַ גרילץ, אַ זשוזשע, איינרוימענדיג עפעס אַ סוד, און באַלד טאַקי מאַרש ווייטער; נאָר צווישען היי, צווישען הבוואות דאָרט שמוצערען די גרילען, זומען, צימבעלען, און געהען מיט די טאַצען... ס'איז הייס, ס'איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שאַ! גאָט'ס בעשעפעניש רוהען... פיעל אַ זעלבע קאָפיטלען קען איך נישט

אין דער וועלט=ליטעראטור, און די דאזיגע עפישע ברייטקייט, וועלכע פערגעסט נישט קיין שום פרט און קיין שום קלייניגקייט, אפשר וועלען מיר איהר גלייכען געפינען נאָר ביי די אלטע דיכטער.

און דאָן מנחה=צייט. „א געשמאק ווינטעלע הויבט=אָן צו בלאָזען אין אויפ'ן הימעל וויזען זיך שטיקלעך וואַלקען, אויף וועלכע מען האָט, ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקומט. די בוימער הייבען פאַמעליך אָן זיך צו שאַקלען, איינער צום אַנדערען אַינגעבויגען דעם קאָפּ, און פיהרען צווישען זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָכדעם אַז זיי האָבען אַזוי לאַנג געשוויגען שטיל. דאָס ווינטעלע האָט אויפגע= וועקט די שלאָפּעדיגע תבואָה, אַלע זאַנגען האַפען זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט אַ קול און צעקושען זיך נאָר פריינדליך. גאָטס בעשעפעניש ריהרט זיך אומעטום: אויפ'ן פּעלד, אין וואַלד און אין דער לופט. איינס נאָך דאָס אַנדערע טרעמען שפּיעלפּייגעלעך אַרויס, אויף צווייגלעך, ביימלעך, נידריג און נאָנץ הויך, פּוצען זיך די פּעדערלעך, אַ וויש מיט דעם שנעבעלע, אַ טרעסע, אַ שאַקעל, אין הויבען=אָן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו שווישטשען. באַבעטשקעס רייך געקלידט אין אַטלעס, סאַמעט, מאַרע=אַנטיק מיט טייערע ציהרונג, האַפען אַ מענצעל, שוועבען= דיג אין דער לופט, הויבען זיך, דרעהען זיך און מאַכען חן. צוויי בושלעס, גוואַרדייצעס, מיט לאַנגע, רויטע פּיס שטעהען אויפ'ן גראָן, פאַררייסענדיג די קעפּ אין דער הויך און קוקען מיט גדלות. עפעס אַ קונדעס, אַ פּויגעל, שטויפט, פליהט פון איין בויס צום אַנדערען, מאַכט „קוקו, קוקו!“ ווי ער שפּיעלט זיך אין פאַהעלטעניש. איהם ענטפּערט אָב פון צווישען ווייץ און קאָרן איין אַנדער מין פּויגעל עפעס. „פּיק=בער=וויק, פּיק=בער=וויק!“ ווי גערעדט: אייביג וועסט דו מיך דאָ נישט האַפען, האָטש שייט כּויר אָן זאַלץ אויפ'ן עק, פאַקט זיך, ר' קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק!... נישט ווייט אין אַ וועלדעלע קנאַקט דער סאָלאָווי, צולאָזט זיך אויף זיין העלזעלע, מאַכט זיסע שטייגער און שפּיעלט נאָר מחיה. איטליכער, וואָס קען נאָר עפּנען אַ כּויל, האַלט דעם וועלט=בעריהמטען חן אונטער. זשאַבעס אפילו פון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אפילו פּליגען, בינענען האָבען נישט געשוויגען, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אָנחאַפּער, האָט פליהען= דיג אויך געשוושעט. דאָס איז געווען אַזא קאַנצערט, וועלכען מען האָט געמעגט אויף בילעטען געהען הערען... די נאַנצע וועלט איז עפעס ווי לעבעדיג געוואָרען און בעקומען אַ פּרעהליך פּנים. אַ פּרייד,

א פערגעניגען צו הערען, צו זעהען, צו שמעקען די זיסע ריחות פון אלע זייטען. — ר' אלטער, ס'איז גוט! ר' אלטער, ס'איז שעהן! עם ציהט עפעס ביי דער נשמה, עם רעדט עפעס צום הארצען: גאָטס וועלטעל איז שעהן, גאָטס וועלטעל לעבט! עם ציהט און גלייבט זיך ארינוואַרפען זיך עפעס אַהין, אַהין, מיט הענד און מיט פיס...

און דאָן די וואונדערליכע סצענעס אין וואַלד און אין דער קרעטש-מע. דאָס לייכטע שפרות מענדעל'ים, ממש אויף אזוי פיעל ווי א איד קען שפור זיין. זיין אריינקומען צום וואַלד-שרייבער. די אכסניא און די לבנה-פאָעזיע, דער מלמד און די בעל-הבית'טע, דער בעל-הבית, וועלכער איז א שטיקעל שמענדריק, און דאָס פּערהערען דעם אינגעל — עם זענען לויטער סצענעס פון א מייסטער געשריעבען. און אזוי פּער-ציהען זיך די סצענעס ביז'ן סוף בוך, ביז מען נעמט אַרויף אויף די ביידלעך אויך פישקע דעם קרומען, וועלכען מען טרעפט אים וואַלד, אין מען זעצט איהם אַוועק, איינמאַל אויף אלטער'ס בויד אין איינמאַל אויף מענדעל'ים בייד, און מען לאָזט איהם זיין מעטהאלע ערצעהלען. און אזוי געהט עם ווייטער ביז מען קומט קיין גלופּסק, און אזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלואַ נישט צו זוכען אַ יין מעשה, נאָר אַ סך מעשה'לעך, אַ סך עפיוזאָדען, שטיקלעך סצענעס און קאַרטינעס. מענדעלי מוכר-ספרים איז נישט קיין מעשה-דערצעהלער — ער איז אַבער אַ מייסטער, ווי ער האָט צו זיך נישט קיין צווייטען, וועלכער זייכענט אונז אלעס, וואָס אַ מענטשען-אויג קען זעהען, און אלעס, וואָס אַ מענטשען-אויגער קען הערען. אַבער דאָס, וואָס ער זייכענט אונז, דאָס איז קולטור-היסטאָריע פון אַ גאַנץ פּאָלק אין אַ געוויסען אָרט אין אַ געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען-זייכענונגען אין אלע זייערע איינצעלנהייטען. אַבער אויך די אַרט פון זיין פּאַרבראָג איז איינציג; ער פּערשטעהט שעהן און אַנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון אַ ליידענדע נשמה צו שרייבען. און אויס דעם גאַנצען שרייבען, עם מעג זיין נאָך אזוי סאַטיריש אין נאָך אזוי ווייניג, קלאַנגט אַבער אַרויס דער טרווריגער ניגון, וועלכער זינגט זיך איהם אין האַרצען, איבער דעם עלענד און די פּירכטערליכע טראַגעדיע פון זיין פּאָלק. מענדעלי וואָנט פון זיך אין דער הקדמה צו דער דאָזיגער ער-צעהלונג: מיר חלומ'ט זיך נאָר בעטלערס וכו' וואָהין איך וואָל מיך

נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאר מיר די טאָרבע וכו' אוי, אלץ די טאָרבע, די אידישע טאָרבע!"...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעארבייטונג, האָט אונז מענדעלי מוכר-כפרים צום ערשטען מאל געוויזען, ווי ווייט זיין קראפט גרייכט אלס מאָלער אין צייכנער און דיכטער, בשעת ער קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק. דער שרעקליכער דלות פון אַ גאַנצער אומה פּיפט אונז אַ קעגען פון יעדען ווינקעלע -- אין אומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט זיך אין אים פון צרות, די צרות פון קבצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פאַסעס פלייש לעבעדיגעהרייד דורך זיין ביטערסטען שפאָט, און דערביי צייכענט ער אונז, אלס צולאָג, נאַטור-שענהייטען מיט אַ קונסט, וואָס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַ סך אַלעגאָריעס און אַנשפּילונגען; דאָס ווערטעל „נישט דאָס בין איך אויסען“ שפיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפּען פון די מענשען זענען נאָך אַ ביסעל שוועבענדיג און פליהענדיג אין די לופטען און זענען נישט גענוג פעסט און בולט; מעהר פעסטע און מעהר בולט'ע טיפּען האָט ער זיך געלאָזען פאר שפעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי“ זענען די געשמאלטען מעהר פונ'ם רעאלען לעבען, אָבוואָהל דער אינהאַלט אליין איז מעהר פאַני טאַסטיש. דער מרת הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פון דעם מרת הרחמים; דער סאַמירישער שפאָט איז דאָרט אומדערבאַרמליך און אָהן אַ גרעניץ. דאָס ווייכע און דאָס האַר-ציגע איז כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען, און די בייטש שלאַנט אויף רעכטס און אויף לינקס...

דאָס שטערמעל איז טונעיאַדאָוקע -- ווידער אַ נאָט-פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כמעט נישט אין בע-ריהרונג. קומט אַ מאָל אַ פרעמדער דאָרט אַהין, קוקט מען אויף איהם פון אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פון איהרע אַינזואייהנער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבענים, רחמנא-ליצ'ן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משינה'דיגע בעלי בטחון. פרעגסט דו אַ טונעיאַדאָוקער: רב איה, מיט וואָס אייגענטליך דערנעהרט איהר זיך און וואָס איז אַייער פרנסה. -- וועט ער שטעהן אַ פערדרעה-טער און וועט דיר נישט וויסען, וואָס צו ענטפערן. און נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַ ביסעל בערוהיגען, וועט ער דיר שטאַמעלדיג

ענטפערן פהאי לישנא: — דערנעהרען? מיט וואס איך דערנעהר מיך למשל? הבל הבלים! עם איז דא א גאָט, זאָג איך אײך, למשל, וועל-כער זיצט און שפייזט אלע זיינע בעשעפעניש, און אין זיין גרויס גוטסקייט האָט אונז עסען נישט געפעהלט און וועט אונז קיינמאָל נישט פעהלען, זאָג איך אײך למשל, פאַרט אָבער, וואָס איז אײער געשעפט? וועלכע אויטנות אָדער וועלכע פרנסה האָט איהר? — געלויבט און גע-בענשט זאָל זיין זיין הייליגער נאָמען. אזוי ווי איהר זעהט מיך א לעבע-דיגען פאר אײך, למשל, האָט מיר השם-יתברך געגעבען א טייערע מתנה: איך האָב א שעהנעם קול גנינה און קען דאווענען פאר'ן עמוד, דאווען איך מוספים אין די ימים נוראים אין א שטערטעל אין דער דאָזיגער סביבה. איך בין א קונציגער מוחל און א מצה-רעדלער, איינס אין דער וועלט, און טיילמאָלס שרביץ איך שידוכים, שרביץ איך. איך האָב אויך אויף עולמית — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאַר אײך א לעבעדיגען — א שטאַרט אין שוהל. אגב האָב איך ביי מיר אין דער היים — בליבען זאָל עם צווישען אונז בסוד — א ביסעל משקה למשל, א טאָפּ בראַנפּען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האָב א ביסעל שפע, און אויך א ציעג האָב איך א מעלקעדיגע, עם זאָל איהר קיין בייז אויג נישט שאַדטען. איך האָב אויך א שטיקעל קרוב, א נגיד, וועלכער העלפט מיר א מאָל, ווען עם איז ענג, מיט גוטען אָדער מיט ביזען. חוץ דעם זאָג איך אײך למשל, דער בורא יתברך שמו איז אײן אב הרחמים און ישראל זענען רחמים בני רחמים, זאָג איך אײך למשל, און וואָס זאָל זיך א לעבע-דיגער מענש בעקלאָגען? ...

דער איד, ווען ער עסט דאָרט, עסט ער העכסטענס א שטיקעל שוואַרץ-ברויט און א קרופניק; דאָס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, ווען איינער האָט די זכיה און האָט גאָר א שטיקעל ווייסע חלה מיט אַראָסעלפלייש אין פרייטאָג; דאָס אַרדאי ובודאי שוין אַ מאַבל-מלכים, וואָס ס'איז נישט דאָ קיין בעסערס. און ווען דו דערזעהלסט זי, למשל, וועגען לאַקאָמסטוועס און עסענוואַרג, וואָס עם גיט אויף דער וועלט אַ חוץ פיש און יויך און טאָפּגעבראָטענס און צימעס, קומט עם אויס ביי זיי אזוי משונה-וויילד, אַז מען הויבט אַזש אָן אַבצולאָבען און חוץ צו מאַכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אזוי לייכט אין אַלע שטותים און ווייל דייעטהאַלבען איז אפילו רעכט, אַז אַ קוה זאָל זיין געפלויעגן איבער'ן דאָך און זאָל האָבען געלעגט אײן איי! ... און אַ מאָל האָט זיך געמאַכט, אַז עפעס אַ איד האָט געברענגט אין שטערטעל

אריין אטיטעל, איז דאָס גאַנצע שמערטעל געלאָפּען אויף חידושים. צו זעהען דעם דאָזיגען וואונדער. מען האָט גענומען אַ חומש און מען האָט מיט'ן פינגער אָנגעוויזען, אַז דער טייטעל, דער דאָזיגער טייטעל, שמעהט דערמאָנט בפרוש אין דער תורה! אַ קלייניגקייט — די דאָזיגע פרי, דער טייטעל איז פון ארץ-ישראל! ... מען האָט איהם אָנגעהויבן בען צו בעקוקען — און ארץ-ישראל איז אַרויפגעשוואומען פראָסט פאַר זייערע אויגען: אָט געהען זיי אַריבער איבער'ן ירדן! אָט איז די מערת דמכפלה! אָט איז דער מוטער רחל'ס קבר! אָט איז דער פּתל מערבי! אָט קאָכען זיי זיך אָב אייער אין די הייסע המי טבריא! און אָט בע-שמיניען זיי דעם הר הזיתים, עסען באַקסער און טייטלען אָהן אַ שיעור, און שיטען זיך אָן פולע זעקלעך ארץ-ישראל-ערד! אוי, אוי, האָבען זיי אָנגעהויבן קרעכצען און אין די אויגען האָבען זיך געשמעלט ביי זיי די טרעהרען...

אין יענער צייט האָט דאָס גאַנצע שמערטעל אַרומגעחאַפט אַ מין ווילדע, משונה'דיגע תאווה קיין ארץ-ישראל, און זיי האָבען טאָג און נאַכט גערעדט נאָר פון משיח'ס קומען און האָבען טאָג און נאַכט גע-זעהען סימנים, אַז די נאווה געהט — און גאַנץ בעזונדערס האָט די דאָזיגע תאווה אַרומגענומען בנימינען, אַיינגען מאַן פון טונעיאַדאָוקע, וועלכער האָט געהאַט זיין פאַנטאַזיע צעהיצט מיט דעם אָנלייענען זיך ספרים ווי דער „צל עולם“, „אלדר הדני“, „מסעות בנימין מטודילה“, „שבחי ירושלים“ און נאָך אַ זעלכע. און דער דאָזיגער יונגער מאַן האָט זיך בעשלאָסען צו מאַכען אַרייזע אַרום די וועלט, אַזש ביוז'ן סמבטיון און די רייטע אידעלעך און ארץ ישראל און די בני משה און די עשרת הישבטים און אַלכסנדר מוקדון... תרגום-לשון קען ער דאָך — און וואָס בעדאַרף ער מעהר. אַיי עסען? וועט ער געהן איבער די היוער...

נאַטירליך, גלויבט דער איד פון טונעיאַדאָוקע, אַז טונעיאַדאָוקע איז די גאַנצע וועלט, און אַז אונטער דער שטאָדט, דאָרט איז שוין עק וועלט. דאָרט הויבען זיך שוין אָן די מדבריות און די סמבטיונים מיט די שלאַנגען און עקרעסען און פיפערנאָטערס מיט די אויפגעריסענע משונה'דיגע פיסקער און מיט אַלע חידושים און נפלאות, וואָס שמעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האָט זיך מיטגענומען דעם גאַנצען פאַראַט, וועלכען מען האָט נויטיג צו אַזא נסיעה, נישט פלי-זיין און נישט מאַשינדלעך מיט אינסטרומענטען, נאָר

טלית ותפלין מיט'ן ריזע-זעקעל, מיט'ן סידור, דרך ההיים" און א "הק'על" און א "תהלים'על", און האָט אָנגערעדט א צווייטען יונגען מאַן, זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האָט גערופען „סענדערעל די אידענע“, צו מאַכען מיט איהם צוזאַמען די נסיעה, און אזוי האָבען זיך ביידע אַרויסגע'גנב'עט שטילערהייט פון דער שטאָרט און זענען אַרויס אין די וועלט אַרײַן... אמת, פון נאַטור איז אונזער בנימין, דער וועלט-רייזענדר, געווען אַ משונה'דיגער בעל-פחדן. ער האָט מורא געהאַט אַרויסצוגעהן איינער אַליין ביי נאַכט אין גאַס אַרײַן, און שלאָפען אײַ-נער אַליין ביי נאַכט אין אַ צימער וואָלט ער נישט פאַר קיין שום הון דעלמא. אַרויסגעהען אַ טריט אונטער די שטאָרט איז פאַר איהם שוין געווען פּחוקת סכנה; ווער ווייס, וואָס דאָרט קען זיך טרעפען חס-ושלום. פאַר אַ הינטעל, מעג עס זיין געווען נאָך אזוי קליין, האָט ער מורא געהאַט אימא מות — אָבער זעלבסטפערשטענדליך איז אזא משונה'דיגע בריה גראַד דער ריכטיגער, אום צו מאַכען אַ ריזע אַרום דעם ערד-קוגעל...

נאַטירליך: דערגעהענדיג ביי צום ערשטען דאָרף, האָבען זיי געמיינט, אז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערוועהנדיג דאָס ערשטע פרעמדע שטענדערעל, האָבען זיי גערעכענט, אז דאָס איז שוין דאָס בעריהמטע סטאַמפּול; אָנקוקענדיג די גיילעפּיאַטקע אין גלופּסק, איז ביי זיי געווען פעסט, אז דאָס איז דער סמבטיון אָדער דער אוקיננס מיט אַלע זיינע משונה'דיגע וואונדער; די לאָדקע, וועלכע שווימט אַרום אויפ'ן וואַסער, איז געווען ביי זיי אַ מין געוואַלטיגע שיף, און דער פיהרער פון דער לאָדקע — אַ מין קאַפיטאַן, וועלכען זיי האָבען אויס-געפרעגט אויף האַלב תרגום-לשון וועגען אַלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפּעניש, וואָס זענען פאַרהאַן אינ'ם דאָזיגען פּירכ-טערליכען ים. און אזוי זענען אונזערע לייט אַרומגעפּאָהרען און געמאַכט זייער נסיעה אַרום די וועלט, גלויבענדיג, אז משיח'ס צייטען זענען שוין געקומען...

די סאַטירע איז שטאַרק און בייסענדיג, אָפּט אפּשר שוין נאָך צו בייסענדיג. די גאַנצע פּיסטקייט פּונ'ם אידישען לעבען אינ'ם קליינעם שטענדערעל קימט אונז אומדערבאַרעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאָס גרויסע עלענדר, וועלכעס ציעהט דעם מענשען אוועק דאָס לעצטע ביסעל רע-אַלען באַרען פון אונטער די פּיס און לאָזט איהם נישט מעהר איבער ווי נאָך דאָס פּיסטע פאַנטאַזיע-לעבען, נאָך הוריות און חלומות. און

נישט נאָר איינער — ניין, אַ גאַנץ פּאָלק איז פּער'משפּט צו לעבען אַזאָ לעבען פּון לויטער פּאַנטאַזיעס און הוריות און חלומות. עס געהט אַ שוידער אַריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאָס בוך פּול מיט די הערליכסטע נאַטור-שילדערונגען און מיט די מייסטערהאַפּטעסטע בעטרייבונג פּון אידישע טיפּען און אידיש לעבען, פּונ'ם ערשטען בלע-טעל ביז צום לעצטען.

מיר פּערלאָזען אָבער דאָס דאָזיגע בוך און קומען צו דער גרעס-טער קאַנווע, וועלכע מענדעלי מוכר-ספרים האָט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפּינגערעל“. די דאָזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונזער ליטעראַטור, וועלכע האָט געפרובט אונז געבען אַ פּאָלשטענדיג און אומפּאַסענד בילד פּון אונזער גאַנצען גלות-לעבען מיט אַלע אונזערע מענשען, גרויסע און קליינע, יונגע און אלטע, מענער און פּרויען און סוהרים און קרעמער און לוכדים און דאָס גאַנצע בלי-קידש און אַלעס, וואָס מיר פּערמאַגען אין אונזערער אידישער גאַס. אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר שוין רעאַלע טיפּען, ממש פּון טעגליכען לעבען, און עס איז דאָרט קיין איינציגער טיפּ נישט פּאַרהאַן, פּון וועלכען מיר זאָלען זיין גלייכען נישט האָבען געזעהען אין אונזער געסעל געכטען אָדער אייערנעכטען. אויב אין „פּיסקע דער קרומער“ האָט מענדעלי מוכר-ספרים נאָר געמאַכט דעם אָנהויב: געמאַלט דעם איד פּון דער טאָרבע, וועלכער האָט אין זיין לעבען קיין אַנדער אידעאַל נישט, ווי נאָר דאָס שטיקעל ברויט, האָט ער אינז אים „ווינשפּינגערעל“ שוין געוווּען דעם איד אויך אויף דער העכערער מדרגה: דעם איד מיט זיין גאַנצען רוחניות און מיט זיין גאַנצען נשמה-לעבען. די דאָזיגע ערצעהלונג איז דער גאַנצער כּולל, וועלכען מענדעלי מוכר-ספרים האָט אונז געגעבען. אָט די דאָזיגע ערצעהלונג האָב איך געהאַט אין זינען, ווען איך האָב אויבען געזאָגט, אַז ווען אַ מבול זאָל אַוועקווישען פּון דער ערד דעם גאַנצען בעשטאַנד און בלייבען זאָל אונז נאָר דאָס דאָזיגע איינציגע בוך, וועלען מיר גאַנץ גוט לויט איהם יך קענען צוריק אויפשטעלען דאָס גאַנצע אַלגעמיין-בילד פּונ'ם אידען און פּון אידישקייט אין רוסלאַנד אין קליינעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פּונ'ם פּאַריגען יאָרהונדערט. די פּאַרס, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, איז די איינפּאַכ-כּמע: די פּאַרס פּון אַ ביאָגראַפּיע פּון אַ איד, פּון הערשעלע, זייט זיין געבורט — און אין אַ געוויכער הינזיכט, נאָך אידער ער איז געבוירען

געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פאַרטיגער מענש. אין אַרט, דוד קאַפּער-
פּעלד". און ביי'ם מאַלען דאָס לעבען פּונ'ם דאָזיגען אידישען קינד,
מאָלט ער אונז דרך-אַנב אויך די גאַנצע אומגעבונג און די שטאַרט און
די מענשען און זייערע געשעפטען און זייער פיהלען און טראַכטען, און
אויך אלע פּלל-געשעהענישען, וועלכע פּלעגען פאַרקומען ביי אידען אין
דער דאָזיגער צייט; נישט פאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וועלכע איז דאָרט
נישט געמאָלט. און וואָס דעם אופן פון שרייבען בעטרעפט — האָט די
דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די
פריהערע ווערק.

דער אָרט פון דער מעשה איז קאַבצאַנסק. וואָס מען וויל, מעג
מען אויף קאַבצאַנסקער אידען זאָגען: זיי זענען עפעס נישט אַ זעלכע
גרויסע בריות, טהוען אין דער וועלט נישט-אויף עפעס אַ זעלכע גרויסע
חכמות, משטיינס-געזאָגט, זייער לעבען, שטערעכען-אַב די וועלט עט,
אזוי, מיט גאָרנישט, און קומען אָב מיט שהי-פהי — דאָס און נאָך
אַ זעלכעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פון פּרוּפּערען און
מעהרען זיך, קען מען צו זיי חלילה נאָר נישט האָבען. זיי זענען
דרינגען געוואָהרענט, נישט ערנער פון אלע אנדערע אידען. שונאים
אפילו קענען נישט לייענען, אַז איטליכער קאַבצאַנסקער איד איז אַ
מטופּל, אָהן עין-הרע, מיט אַ סך קינדערלעך. ווען דאָס קינד ווערט גע-
באָרען, פאַלט זיינע עלטערען נישט אין, צו טראַכטען אפילו אַ וויילע,
צו וואָס האָבען אַ זעלכע קבצנים ווי זיי אַראָפּגעבראַכט אויף דער
וועלט אַ לעבעדיג בעשעפעניש, אויף צרות נאָר פאַר זיך און אויך פאַר
איהם. די מאַמע האָט געמאָגן איהר זאָך, איהם געטראַגען און געהאַט,
פשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ אידענע, זי זאָל קינד-
לען. אפילו אַ הוהן, להבריל, טהוט דאָך, וואָס גאָט האָט געבאַטען:
לענט זיך, קוואַקעט, נישט צו פרעגען קיין קשיות. דעם טאַמען ווידער
האָט עס אויך נישט אזוי שטאַרק אויסגעמאַכט. מילאָ, איז דאָ נאָך אַ
נפש. אי וואָס, ער איז אַ קבצן, און נאָך אַ צוגעקומען מויל בעדאַרף
דאָך פיקען? נישטעהר, נאָר נישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף
דרך-אַרץ, ביז מען וועט פאַר אַ אידישער נשמה אָנגרייטען דאָ פריהער
אַלסדינג, וואָס נייטיג איז צום לעבען, און דערנאָך ערשט זי אָבאַכטען
אהער צום גרייטען — דאָס קען אַ איד נישט. אַ איד, אַז ער וועט זיך
נישט שטופּען מיט געוואָלט, וועט ער מענען אייביג טאַקי דאָרט
וואַרטען. עפעס נישט אַזאַ מציאָה, די וועלט זאָל אָהן איהם, הלילה,

מענדעלי, זיין לעבען און זיינע ווערק.

זיך נישט קענען בעגעהן. האָט ער זיך אָבער שוין דורכגעשטופט און איז שוין דאָ מיט ביידע פּיס, שטופט ער זיך מיט גאָטס פּח ווייטער, ווייטער. ער שטופט זיך, קוועטשט זיך מיט אלע קרעפטען, פּאַרענט-אַרום, הינטען-אַרום, אַלץ איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופט אזוי אָב דאָס גאַנצע לעבען און גאָרנישט. בקיצור: — איז צו-געקומען אַ ניי בעשעפעניש, וועט די וועלט פאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאַפּצאַנסקער בעל-פּתים זענען גרויסע אביונים, האָבען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעבראָבענעם גראָשען פּי דער נשמה. אין קאַפּצאַנסק אַליין איז פאַר זיי נישט דאָ קיין שום פּרנסה, סײַדען איינער צום אנדערען מיט אַ טאָרבע אין די הייזער אַרומצוגעהען. זאָל פרובען איינער מאַכען עפעס אַ געשעפטעל, פּאַלד טאַקי טהוט איהם דער איבריגער עולם נאָך, איינער ביים אנדערען דעם ביסען פּונ׳ם טויל אַרויסצוגעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פּון דער פּרעמד. קאַפּצאַנסק שיקט קיין גלופּסק געוועהנטליך אַרויס אַלערליי סאָרטען סחורות: מלמדים, בעהעלפּערס, מעקלערס, בטלנים, צוגעלענערטע, אויך פּריע-צאַפּעלדיגע איידעמלעך אַ ועלכע, ערשט אַראָב פּון קעסט, אידען אזוינע און אזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָך גלוסט: מיט פּתבים, מיט מיחושין, זיידענע, גילדענאָרדעדיגע, בעלי-הפּלות, שופּר-בלאָזערס, אידענעס פּל המינים: זאָגערענס, וויינערענס, שפּרעכערענס, אויסגעקינדעלטע, ווייבער מיט אַיער, מיט פּסחדיג גענוען-שמאַלץ, פּעדערען-פּליקערענס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיט-מאַש בחורים, דיענט-מיידלעך, מיידען מיט צוגעדעקטע קעפּ, ווייבלעך אזוינע און אַמען אזוינע, אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבעדיגע סחורה גילט אין גלופּסק כּושונה שטאַרק, האָט דאָרט אַ גרויסען אָב-גאַנג, און קאַפּצאַנסק פּון איהר זייט, וואָס אַרבייט געשמאַק לטובת הבלל, פּאַבריצירט אַזאַ סחורה צו בעגליקען די וועלט, איז דערמיט זיך זעהר מיחס. דעריבער הייסען אלע קאַפּצאַנסקער אידען מיוחסים. אַז מען בעגעגענט אַ אידען, עפעס אַ ווילדען בעל-גאווה, האָט מען דעם בעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאַפּצאַנסקער...

אָט אין אזאַ מין שטערטעל איז הערשעלע געבוירען געוואָרען, פּי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער-יענקיל און זיין מאַמען מלכה-טויבע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין הרין, אַז קיין בעמערעס פּון קאַפּצאַנסק איז גאָר נישט דאָ. קאַפּצאַנסק אַליין טאַקי איז איין שטאַרט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פּופּעק איהרער,

פונקט אין רעכטען מיטען. ווייטער אין דער זייט, איז שוין מדבר, פארלענטע ערטער מיט ווילדע חיות. מענשען, וואָס מענשען הייסען. אתה-בהרתנו'קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פאַר זיי אליין שיינט די ליכטיגע זון ביי טאָג, די לכנה און שטערען ביי נאַכט און גאָט גיט זיך אָב, האָט מעהר נישט צו טהון נאָר מיט זיינע קאַבצאַנסקער אידען. ער גיט רעגען — אידישע ציעגען וואָלען האָבען פאַרע; קאַליוזשעס וואַסער — בכדי זיי וואָלען פערשאַרען אָבפּרעסען דאָס שטרוי פון אידישע דעכער; ער גיט טרוקענע שענע פּאַגאָדע — כדי די ווייבער זאָל גוט זיין צו געהען פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אַרײַן, אַינצו-קויפּען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס גערעטעניש אין קאַרטאַפלעס, ציבעלעס און קנאָבעל — כדי אידעלעך, נעבעך, וואָלען האָבען, וואָס צו עסען. הכלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער היטער פון ישראל, ער אַרבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט, נאָר צוליעב זיי, צוליעב זיי. דערפאַר בלאָזען איהם אידען שופר, זינגען איהם אַ מלך-עליון, שפּרינגען קרושה, מאַכען פון זיין כבוד ווענען אַ לאַקשען-קינגעל אויף שבת, קניידלעך און חרעמזלעך פסח און געהען אַ מענצעל צו די הקפות שמחת-תורה... נאָך איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז איהם געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפעס ווי אין דער לופטען, געשוויבעלט און געגריבעלט מיט גאַנצע מהנות מלאכים, פליגעל-אדיוטאַנטען אין קוריערען פון גאָט ברוך-הוא צו די קינדער ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט ירושלים, וואו אידען האָבען אַ פּײַג, איילבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציעגען עסען דאָרט באַקסהאַרן. נאָר, אוי-וועה! ירושלים איז אַצינד וויסט און חרוב און אויס שטאָדט, און אידישע קינדער זענען אין גלות. ווען ער האָט גע-זאָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַברילא דעם שבת-גוי, וואָס שנייצט-אָב שבת די ליכט, נעמט אַראָב פונ'ם טיש די מעשענע לייכטער און הייצט ביי אידען די רובעס; אָדער טעקלע, וואָס וואַשט גרעט, שווענקט-איבער געל-גרינע ווינדעלעך פאַר אידישע קינדער אין מעלקט די קיה; אָדער קאַנדראַט דעם שפור, וואָס פאַר אַ גלעזעל בראַנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנסקען חמץ; אָדער דעם פּרײַז, וואָס אידען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך דערפון מיט ווייב און קינדער, און מווען געבעך פון יוצא וועגען איהם צאָהלען אַמאָל ראַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאָ, דעם קליינעם שיינעצעל, און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען נישט

נאָר קליינע אינגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך אירען מיט בערד, בעזייכטע, גרויסע תקיפּים, פלעגען פאַר איהם האָבען דאָס ניין-יעה-דינג אין פאַר איהם פאַר אַ מייל ענטלויפּען. נאָר ווען זיי פלעגען איהם וואָרפען אַ ביינדעל אין זשוקעל פלעגט סלױשען, שטעהען אויף די לאַפּקעס אין דרעהען מיט דעם וויידעל, פלעגען די דאָזיגע אירען ווערען אַ ביסעל דרייסטער, אין כּשעת קנאַקען דאָס ביינדעל מיט די שאַרפע הונטישע ציהן, פלעגען זיי זיך מאַכען קוראַזש, פלעגען איהם אָנצוריהרען פון דער ווייטענס מיט אַ שפיץ פינגער, אַ גלעט צו טהון איהם ביים קעפעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב, פלעגען זיי פּרובען דערווייל טאַקי אָנצורייצען איהם אויף אַנדערע: אַטוינאַ, קוסי! — ווי דער שטייגער איז פון אירען תקיפּים...

אין עס הויבט זיך אָן אַ רייה פון סצענקעס, איינע שענער פאַר דער צווייטער: די בעזיהונג לייער-יענקעל'ס צו הערשעלי; דאָס שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז לייער-יענקעל געווען גוט צו זיין ווייב, גוט ווי די וועלט, נאָר אַרויס-ווייזען עס בעשיינפערליך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר אַיין אום-כבוד, עפעס פּריקע, נישט שען פאַר אַ אירען. ער — איז דאָך ער, אַ מאַנספּערטוין, אַ איד, און זי איז זי, נאָך אַלע זאַכען פאַרט נישט מעהר ווי אַנקבה, אַ אידענע. לייער-יענקעל און זיין ווייב מלכה טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים-געכט — דאָס אַלעס זענען אמת'ע פּערעל. די קינדער-יאָהרען הערשעלע'ס זענען וואונדערליכע קינדער-יאָהרען — כּמעט ווי די קינדער-יאָהרען פון מענדעלי'ן אַליין, אַ קינדעייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פּאָעזיע און פון גרויסע חלומות און פון אַ גרויסער שענער אויסגעלאַסענקייט. בכלל זענען אַ זעלבכע סצענעס פונ'ם קינדער-לעבען עפעס נייעס אין אונזער ליטעראַטור, און זיי בערווישען מיט ויער שענקייט, אַ מייסטער-שטיק איז דאָס קאַפּי-מעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער-יאָהרען אין ער ווערט אַ קליין אידעל. אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות וואַקסט-אויף פאַר זיינע אויגען: גאַנץ בעזונדער די וואונדער-מעשות וועגען דעם אַלטען ר' שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעל, אין וועלכען ס'איז געווען אַינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלא-מנות פון אליהו הנביא צו ר' שמעלקען — אזוי אַז וואָס ר' שמעלקע האָט זיך געווינשט, איז זאָפּאָרט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבעצאַנסק ויצט און הונגערט, קיין

כרנסה איז נישט דאָ, האָטש צעריים זיך, און עם בלייבט נישט איבער
 זיי נאָר איין מיטעל: צו האָפּען, אז השם־יתברך וועט זיי צושיקען אַ
 ווינשפּינגערעל — און זיי פּערברענגען אַ לעבען, צעהיצט און צעפלאַ-
 קערט די גאַנצע פּאַנטאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפּינגערעל. אין
 דאָן די מייסטערהאַפּטע סצענע, ווי די קאַפּצאַנסקער זיצען אין בית-
 מדרש און דערצעהלען מעשות: וועגען גוג־זמנוג, וועגען אַרמילוס
 הרשע, וועגען משיח בן־יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה
 פון משיח בן יוסף מיט דעם רשע אַרמילוס, וועגען די ערשטע הקיעה,
 ווען די מויטע שטעהען־אויף תהית־המתים — דער דלות אין קאַפּצאַנסק
 שווישטשעט אַ שרעק, אין די אידישע קינדער זיצען מיט פּערלענטע
 הענר און חלומ'ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי
 וואַרטען אויף אַ מופת. און דאָן דאָס וואונדערליכע פּערהעלטניש פון
 הערשעלע צו אַ קליין מיידעל, אַ שכנ'טע, ביילע — אַ מין שטילע
 ליבע, וואָס נאָר זיי ביידע האָבען זיי געפּיהלט און קיין מענטש האָט
 פון איהר נישט געוואוסט. וויל מען אָבער וויסען, ווי ווייט די קראַפט פון
 אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, איין אידיליע, וועלכע מ'ען
 וועט זיי קיינמאָל נישט מעהר פּערגעסען, ווען מען האָט זיי אַ מאָל גע-
 לייענט, מוז מען זיך בעקאַנט מאַכען מיט דער פּאָלגענדער
 סצענע:

אין די הייזער ברענט נישט קיין ליכט, מיהר און טויער ווענען
 אָפּען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שו-
 טען זיך, ווי די מורעשקעס, אַרויס פון די הייזער מאַנסבילען אָהן
 קאַפּטעס, אין די איינע מלית־קטנ'ס, ווייבער צושפּילעט, נאָך אין די
 אונטערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהאָן האַלב־נאַקעט. שבנים, אַ
 גאַנצע קופּה, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד אין
 קייט, אַלע אינאיינעם. גילדענע נאַען פון דער לבנה שלאָגען זיך
 דורך ערגעץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבער קעפּ, איבער פּיס
 און דער קופּה מענטשען, קריכען ווייטער, ווייטער, מאַנצענדיג אויף
 ווענט, אויף פלייסען, אין ווייזען־אָן דאָ אַ קאַץ, וואָס דראַפּעט זיך,
 ניסטערט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס,
 מעלה־גרה'ן, אונטערשמיסענדיג זיך פאַמעליך מיט די וויירלעך, אין
 קייכען, זיפּצען מיט אַ חרופּ, עפעס ווי פּונ'ס בויך. די ערשטע עמלי-
 כע מונט איז אימליכער בעשעפּטיגט מיט זיך, מען געהניצט, סלויכערצט,
 מען טרייבט פלייה און מען קראַצט זיך. ווייבער הויבען דערוויל אָן

דעם שמועס וועגען דער היינטיגער וועטשערע, איטליכע מיט איהר'ס: ביי דער זענען די שטשיפקעם בע'טעמ'ט געווען אזוי, אז דער מלכות האָט עס געמעגט עסען, ביי יענער איז דער ארבעס צעקאכט געווען ווייך, ווי מאַרק, אז מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעהלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפּען: פאַר אַ גראַשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאָה — אַרעטיך, גרויס ווי דער קאַפּ, פון וועלכען מען האָט גענוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצונד אויף דער נאַכט, און ס'איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאַרגען, מען זאָל לעבען און געוונד זיין! אלע רעדען הויך אויף אַלערליי דינע, קוויטשעדיגע קולות. די מאַנען ברומען לעת-עתה אונטער, מישען זיך אַריין נאָר, ווי פון יוצא וועגען, גלאַט אזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, און, פּערקוקענע דיג זיך אויף דעם אויסגעשטערענטען בלויען הימעל, נעמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה ווייזט זיך אויפ'ן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פון יהושע און איטליכער מאַכט: איי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק און בעריל, וואָס האַלטען זיך פאַר שטיקלעך שטעט רענועהער, חקרנים, טייטען מיט פינגער אויף דעם „אַלף בית“ פון די שטערען און האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו“ און „חית“. דער איבעריגער גער עולם טהוט צולעב זיי בידע. איטליכען פון די צוויי חקרנים, וואָס טייטעלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען גערעכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקי, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ איד! — אי, אי! צעשרייט זיך שטאַרק פּערוואַנדערט אַ איד, עפּעס אזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט איז די געפּלעקטע, ווייסליכע פּאַסען, אָנגעוועצט ווי מאָהן! אזוי פיעל רענדלעך וויגש איך מיר צו האָבען... געהט שוין, געהט! מאַכט דער אַנדערער, איך לאָז פאַר וועלוועלער, פאַר איטליכעם שטערענדעל אַ קאַפּעקע. עס געפינען זיך בעלנום אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פאַר אַ גראַשען. און בשעת אידען טאָרגעווען זיך דאָ אזוי, רעכענען, צעהלען, לאָזען אַראָפּ די מקחים און וואַרפען דעם קורס פון די שטערען, זיצט דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ ליץ, דרש'נט און זאָגט גלייכע ווערטלעך. די ווייבער אַרום איהם שרייען קלאַמפּערשט: פּע, גענוג! פאַרשטעקענדיג זיך די אויהרען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו און קייכען פאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויך נישט לעדיג, קיצלען זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ,

א שנעל אין דער נאָו הינטען ארום. דער פון דער נאָו טהיט א קוויטש, יענער פונ'ם שנעל מאכט זיך צום תם, נעביך נאָר א צדיק אין פעלץ, און בייזערט זיך קלאָמפערשט: שא, שא! — מאמעס שעלטען די קינ' דער: בענומען זאָלען זיי, הלואי, ווערען, אין אנב טאקי זיי מכבד מיט א קניפ. די טאמעס זארפען אוועק די טאָרנעס און פאלען פלוצלים פונ'ם הימעל אראָב אויף דער ערד. דעם האָט א זשוק זיך אריינגעפלאַנטערט אין באָרד, יענעס — אין די פאות, דעם דריטען קריעכט עפעס אונטער'ן העמד דאָרט אויפ'ן רוקען. א רויטע קוה, א פרעסערין, פון וועלכער עס האָט זיך אָבגעטהון דער שלאָף, פארקריכט, ביי שטשיפען גראָז, אין דער זייט גאס ביז צו דער גאנצער עדה אידען, דרעהט זיך צו זיי אויס מיט דעם הינטען, מחילה, און פיהרט זיך עפעס אויף, פע, נישט מיט דרך-ארץ. אלע זידלען זיי מיאוס אָב, טרייבען זיי און שרייען: היידא! אין איין קול. זיי דרעהט זיך געשווינד אויס פון אידישע הענד און לויפט אהין אין איהר רוה אריין, דערפון שפינט זיך עפעס אל'אנ' גער שמועס: וועמענס קוה איז דאָס? וויפיעל מילך גיט די קוה? וויי פיעל איז די קוה ווערט? שא, וויפיעל, מינט איהר, אידען, טהוט פלוצלים איינער א פרעג, זאָל ווערט זיין די גאנצע קאבצאנסקער טשערעדע, שוין מיט די ציגען אינאיינעם? איינער שאצט עס אזוי פיעל, דער אנדערער — אזוי פיעל, דער דריטער ווינטט זיך דאָס צו האָבען, וויפיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער האפט אָן א ווינטעניש, און מען ווינטט, ווינטט, ביז די צונג ווערט מיר רעדענדיג און מען הערט פון דער ווייטענס ווי איינער חראָפעט שוין אָהן עין-הרע געשמאק. די מאנען טרייבען די ווייבער: קימט שלאָפען! די ווייבער מיט זייער חן קוויינקלען זיך קלאָמפערשט: עס גלוסט זיך זיי נאָר ניט געהען אין בעט אריין אין וואַלטען די גאנצע נאכט גערען דאָ אין דרויסען געשלאָפען. א יונג פאָר-פאָלק געהט אוועק באלד טאקי, די איבעריגע מאכען שיהות, דינגען זיך, ביז פון ערגעץ א ווינקעלע שפרינגט ארויס פלוצלים א ציג, וועלכע א פאָר ווייסע-חברה'ניקעס האָבען איבערגע-שראָקען, אונטער'נגנבה'נענדיג זיך שטילערהייט צו איהר אויף דער פרוי בע דאָרט; זיי נאָך איהר, און זיי אין גרויס אַיילעניש, יאָנעניש, פון אריין צווישען די קיפה אידען. עס ווערט א מהומה, א קאָבעניש, מען גיט זיך א הייב אויף ניד, און במל'נדיג חלומות, צעלויבט מען זיך געשווינד, איינער נאָך דעם אנדערען, נישט צו זאָגען אפילו א גוטע נאכט! —

דאָס איז איינע פון די מייסטער האַפּטסטע סצענעס. וועלכע אַבראַם מאָוויטש האָט אינז נעמאַלט.

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פאַסט=אָן און מאָלט אונז אַבראַם מאָוויטש אויך די אידישע נשמה, דעם שווער=פונקט פון דעם אידענס גייסטיגען לעבען. וועהרענד ער האָט אין די ביז איצטיגע ערצעהלונגען געוועהן נאָר דעם דלות און ווי ווייט דער דאָזיגער דלות האָט פער=קרוםט דעם אידענס גוף, האָט ער דאָ אַריינגעבליקט אין די טיעפע=נישען פונ'ם אידענס נשמה און האָט דערבליקט די ליכטיגקייט פון איהר. דער איד מיט זיין תורה, דער איד מיט זיין תפלה, דער איד מיט זיינע בענקענישען, דער איד מיט זיין זינגען, וועהרענד ער זינגט זיך און דערקלעהרט זיך אַליין דעם פירוש=המלות פון „הבן יקר לי אפרים, א טיער, זעהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשויעם, א קינד א טרייסט, כי מדי דברי בו, ווען איך רעד פון איהם, זכור אזכרנו עיד, קומט ער מיר אויפ'ן זינגען אלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאָס האַרץ געהט מיר אויס נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ה', א גאָטס רחמנות, נעבעך, אויף איהם“, דער איד אין סליחות=צייט און דער איד אין די ימים נוראים — דאָס אלעס האָט אַרויסגעריסען ביים קינסטלער פון האַרצען טענער, וואָס לאָזען אונז דערציטערט ווערען. הערענדיג זי.

און בילדער יאָגען בילדער, אין איינס שענער פאַר'ן אנדערען. הערשעלע פאָהרט מיט'ן פאָטער, וועלכער דאָווענט אין גלופסק מוספים די ימים נוראים, אַהין קיין גלופסק. הערשעלע בלייבט דאָרט לערנען אין בית=מדרש, און דער פאָטער פאָהרט צוריק אַהיים קיין קאַבצאַנסק. הערשעלע ווערט אַ יהום, און ער לערענט און לערענט און די גאַנצע שטאָרט האָט איהם לעב. „רבנו של עולם! וואָס ליענט אַזוינס אין דיין האַרטער באַנק אין בית=מדרש, אז דער, וואָס נעכטיגט אויף איהר איבער אַ נאַכט מיט דעם קולאַק צו=קאַפענס, שטעהט דעם אנדערען טאָג אויף, עפעס גאָר איין אנדערער מענש, ווי נוי געבוירען? שוין יעקב אָבינו, אז ער האָט אין וועג דענסטמאַל, ביי זיין אַזיעקלאָזען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם אָרט“ אויף אַ האַרט געלעגער, צושפּאַרענדיג דעם קאַפּ אויף אַ שטיין — האָט באַלד ביים אויפשטעהען אין דער פריה געשפּירט: אין זה, נישט אַנדערש, פי אם בית=אלהים, דאָס איז אַ בית=מדרש, וזה שער השמים, און דאָ איז אַ טויער צום הימעל! ליגענדיג אויפ'ן האַרטען געלענער גאָר אין דעם

ערשטען בית-מדרש, נאך אהן ווענד, אהן א דאך און אהן איין אונטער-אויבען, האט ער שוין דערוועהען — פיערדיגע מלאכים, וואס האבען איהם אין די אויגען זיך געדריעהט ארויף און אראפ, עפעס אויף א הויך לייטערעל פון דער ערד ביז העט-העט אין הימעל אריין... אזוי זאגט אבראמאָוויטש שירה לכבוד דעם אלטען בית-מדרש...

אין דאן: „עס ציהט זיך גאָטס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער ברייט, אהן א סוף, אהן איין עק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדיגער ערד, איז דא א קליין פלעקעלע, ווי א פליג האט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופסק. אין דעם דאָזיגען פלעקעל איז דא א פינטעלע — א קליינעל. אין דעם פינטעלע איז דא נאך א ברעקעל פינטעלע — א באַנק. און אין דעם ברעקעל פינטעלע לייענט נאך א פינעקעלע פינטעלע — א מין בעשעפעניש אזוינס, וואָס הייסט הער-שעלע“ — און פון הערשעלעס נשמה געהען ארויס פערעמלעך, און ציהען זיך, און ציהען זיך, העט-העט, אזש קיין קאבצאנסק, און די נשמה קלעטערט, קארצבקעט זיך אהין, אהין — א היים. עס סוד'עט זיך א האַרץ מיט א האַרץ, שושקעט זיך א נשמה מיט א נשמה, גיעסען זיך איינער פאר דער אנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אהן ווערטער...

און נאך א סצענע: ביי איין אָרעמאן, א טאנדעטיק, אין דער היים. די מאמע מיט די טעכטערלעך זענען ביי דער הויז-אַרבייט, ווען דער מאן איז אין דער היים נישט דא, אין די מיידלעך העלפען דער אָרעמער טאמע אין דער אָרעמער ווירטשאַפּט און מאכען דעם שרעק-ליבען דלות א ביסעל וועניגער שרעקליך. א גרויסער העלער ליכט-שיין ברעכט זיך אריין אין דעם דאָזיגען אָרעמען הויז. א הערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערווייל מעהר און מעהר און ווערט א הערשעל. א הערליכער מענטש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויסלאַנד און ווערט א געלערענטער. קומענדיג צוריק א היים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבורט-שטאָרט. נאטירליך קומט ער דאָרט אן נאך א פאָגראָם — א פאָגראָם אין קאבצאנסק, ווייל די קאבצאנסקער עקס-פּלאַטירען דאָס לאַנד!...

אין דער דאָזיגער ערצהעלונג האַט אבראמאָוויטש ארומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע אידישע לעבען פון עק ביז עק מיט אלעם, וואָס מהוט זיך אָב דערין אין לויף פון 24 שעה, ביי טאָג און ביי

נאכט, אין דער וואָכען און שבת און יום-טוב, נאָר ער איז אויך געוואָרען דער מאָלער פון טיפען, — אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי ריזע די בעל-אָכסניא'טע, טריינע-סאָסיע די קעבין, דער אַלמער ר' אברהם מיטן, זהר' און מיט דער לירישער נשמה, דער אינגעל משה'לע, שמואליק דער טאַנדעמניק — הויפטזעכליך ווי ער ברענגט-צו דעם שבת-דקודש אין דער היים בקדושה ובטהרה — שניאור-וואָלף דער האַפער, ר' רפאל לובלינסקי דער משביל'דיגער סוחר — אַ מין למד-וואָוניק פון די בעהאַלטענע משפּילים — ר' אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען און זיין גאַנג און זיין פרנסה, לייבצי דער רויטער, וועלכער באַרנט געלד אויף פּראָ-צענט, ער און זיין ווייב און זיין אידעם און זיין שענע מאָכטער, וועלכע ווערט אַ געלערענטע, האַדעל די מעקלערין פון לעבעדיגע סחורה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפּאַנס“, לוי בחור מיטן נוטען היזעל, זיין ווייב שיינצע די „מומע“, די „טערקין“ און די „פירשטין“ און מאַלויניקע און די איבריגע מעדלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציו-ניק און ריבקיין דער סטודענט און מיכאל סאַפּיר דער פּאַדראַמטיק — דאָס זענען אלעס טיפען, אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבראַמאַוויטש אין זיין לעצטער ערצעהלונג, אין „שלמה ר' היים'ס“ — אַ בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטאַ.

אַלעס וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בעוונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסעדיגע סאַטירע געגען די פירכטערליכע הויהלוקים אינ'ם לעבען פון די איין עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונגענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פּאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צעניעסט זיך ווי אַ פיעדעל און לאַזט דערצי-טערען אַלע פעדים פונ'ם האַרץ, און יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע פּערזוישען דורך זייער עכטקייט; די נאַטור-שילדערונגען און זייער אונ-גענדליכער פּראַכט; די פּערשיעדענסטע טיפען, אַלטעגליכע און אויס-נאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פנימיות — נאָר איז דאָס בילד פונ'ם „דלות“, ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען“, געוואָרען דאָ אַ סך בולט'ער, און דער שפּאַט, וועלכער שניידט אים. ברהמנות אויף רעכטס און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי“

איז דאָ געזאָרען אַ סך שאַרפּער, און דאָס גרויסע מיטלייך מיט דער אירישער נשמה אין מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פּאָלק האָט דאָ געפונען איהר אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפּער ווי אים, ווינטש פינגערעל". דאָס איז דאָס בוך איבער אלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט די פאַרם פון איין אַויטאָביאָגראַפיע. די מענשען, וועלכע קימען דאָרט פאַר, דערקענט מען זאָפּאָרט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר' חיים דער טאַטע פונ'ם קליינעם שלמה און ישרה זיין מאַמע און ליפּא דער מלמד. אַ פאַרטערפליך גע- צייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַחנע=סאַסיע אָדער, "לייבציכע", אַ אירענע אַ מייסטערין אויף וואונדערליכע מעשות צו דערצעהלען, אין אַזוי אויך פראַדעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער הער- ליכער בילע אין "ווינטשפינגערעל"), אָדער די פיגור פון אַייזיק חקרן און זיין אייביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, און ר' נחום רוזעווער מיט זיין נסיעה קיין ארץ=ישראל, און הערציל קיילעס דער סמאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלע=נשמה, וואָס רייסט זיך תמיד אַרויס צו'נס ליכט, און נאָך און נאָך — לייטער מערקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאַץ פון מענשען, וועלכע די אירען=גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאָ אויפגעצעהלט.

און בילדער — און מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען. דער אייביג-דרוק פונ'ם דערלעבטען מוז זיין געווען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ'ם קליינעם אַבראַמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפּעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסעלבע אין איין אַנדער אָרט אַמאָל געצייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַמאָל צו דערצעהלען:

"נאָך דעם ערשטען משמר אַרום האַלבע נאַכט, אַזוי שמעהט גע- שריבען, וועהעט אַ צפון=ווינטעלע און די וואַכען פון די מלאַכים בימיני זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאָס ווינטעלע, דעם מלאַך גבריאל אַ ריזר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אַלע מעשים, וואָס ווערען אָפּגעמאָקט ביי טאַג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ מאַרע אונטער די פליעגעל דעם האָהן דאָ — ער האַפט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטימעל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ'ן הימעל. דענסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דריי הונדערט טויזנט

הימלען אַראָב אין גן-עדן אַרײַן. ביתות מלאכים לויפֿען פֿאַראַויס און
 זאָגען שירה: „עפענט, טויערן, פֿרייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז
 אַרויף — אָ, איהר אייביג פעסטע טירען — קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַ-
 צירען!“ — עס זיינען אויך די בוימער אין גן-עדן, גיבען פֿון זיך אַרויס
 זיסע שמעקענדיגע ריחות בון בשמים. אָט איז ער שוין אַרײַן, גאָט
 דער מלך, מיט זיין פֿכוד אַלײַן — שאָ! מלאכים אויף זייערע ערטרער
 שמעהען מיט גרויס דרן-אַרץ און שווייגען. פֿול מיט רחמנות קוקט ער
 אויף די הייליגע נשמות פֿון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָ-
 קעלט מיט דעם קאָפּ. פֿלויגלעך לאָזט ער אַרויס אַ געשרי, אַ ברומען
 ווי אַ לײַב; דאָס וויינט ער, קלאָנגט אויפֿן חורבֿן בית-המקדש, אויף
 ירושלים, די וויסטע שטאָרט, אויף ציון, די ביטערע אלמנה, אויף די
 קינדער ישראל זיינע, וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפֿענעס
 טרעהרען פֿאלען איהם אויס די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים
 אַרײַן ... אזוי וויינט גאָט דרוי מאָל אַלע נאַכט אין זיינע הימלען. גומע-
 פֿרומע אירישע קינדער לאָזט עס נישט איינליעגען; זיי שמעהען-אויף
 ביי נאַכט פֿון די געלענערס, ריכטען-אַב חצות, זיינען זיך אויס פֿאַר
 דעם זיסען באַרמהערצדיגען פֿאַטער אין הימעל — און דאָס אירישע
 האַרץ פֿיהלט עפעס דענסטמאָל אַ מין בעזונדערן טעם, זיס-ביטער און
 זייער אינאיינעם ... שלמה'לע געהט פֿאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס
 שטעדטעל שלאָפֿט, לבנה און שטערען שמעהען אין הימעל אויף דער
 וואַך. עס דוכט זיך איהם, דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אַצינד עפעס
 גאָר אַ שרעק. טהוט פֿון ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט זיך איהם, יענס צפֿון-
 אינטעלע, דאָס גומע ווינטמלע, וואָס וועהעט אונטער די פֿליגעל פֿון
 מלאכים, וואָס האָט אַמאָל זיך געבלאָזען אויף דוד-המלך'ס פֿירעלע,
 איהם צורקאָפֿענעס ביי נאַכט אויפֿן געלענער, און עס האָט זיך גע-
 שפּיעלט זיסע געטליכע ליעדער. זשוושען ערגעץ בוימער אין אַ גאָר-
 טען — דאָס זשוושען דאָרט די בוימער אין גן-עדן. קרעהט ערגעץ אַ
 האָהן — דאָס זאָגט ער שירה. און זענען איהם די האָר דאָס פֿנים,
 פֿייכט פֿון טוי-טראָפֿען — דאָס זענען גאָטס טרעהרען, דאָס וויינט ער,
 יאָמערט אויף זיינע פֿערוואַנגעלטע קינדער. עס שלאָפֿט נישט, עס דרע-
 מעלט נישט דער הימער פֿון ישראל! ... עס צעשפּיעלט זיך שלמה-
 לען די געבליטען, זיין בן-הדמיון איז פֿלאַם-פֿייער, דאָס האַרץ צענעהט
 איהם שיעור פֿאַר גרויסע געפֿיהלען — און ער געהט זיך לערנען מיט
 השֵׁק, געשמאַק אויף אַ ניגון ...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער אידען-גאס, דאָס איהר
 װעלכעס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער אין ווייס עס אליין
 נישט.

און נעהט מען דאָן אוועק פון דעם דאָזיגען סיסטערהאפטען
 ווערק צו די קליינערע ערצהעלונגען אַבראַמאָוויטשענס, וועלען מיר זיך
 נישט וואונדערן, וואָס די טיפען און די סצענקעס דאָרט זענען אַרום און
 אַרום די זעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילווייז געהאט אין דער
 גרויסער ערצהעלונג. די קליינערע זענען פאַר אונז נאָר אַ מיין, תיקון
 ליל שבועות — און מיר וואונדערען זיך נאָר אויף די געשיקלעכקייט
 פונ'ם דאָזיגען מייסטער ווי ער האָט געקענט אזוי פיעל געשטאַלטען
 און בילדער צונויפּהערענגען אין אַזא ווינציגע פּאָרס.

און הויפטזעכליך מוז מען בעוואונדערען די איינפאַכקייט פון דער
 מעשה אין פון דעם טעמא ביי מענדעליץ. מענדעלי אַליין פּרובט אונז
 צו געבען די ערקלעהרונג דערפון: — באמת טאקי, וואָס האָט מען צו
 דערצעהלען פון איינער לעבען אין מיינע צייטען? איבערהאַשט די העלט
 מיט גרויסע וואונדערליכע זאַכען האָבען מיר נישט; קיין גראַפען,
 פּריצים און יענערזאַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען; קיין
 ראַמאַנען מיט „יפּיפּיות“ האָבען מיר נישט געשפּיעלט. שלאָגען זיך אויף
 דוועלען ווי די בעג, אָדער זיין ווי עדות, צו קוקען ווי צוויי פּערגיעסען
 זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפרובט, און טאַנצען קאַדרילען מיט
 נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט געקענט, און אויף געיעג אין
 פעלדער, אין וועלכער, צו האַפען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען.
 גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים'ען, אויפצודעקען נייע אינזלען,
 האָבען מיר נישט. מיט טענצערינגס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין
 געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אָנמהן זיך די
 גרויסע פאַרענגיגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור,
 אָט די אַלע צימעטלעך צום ספור-המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און
 געהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז. אין אָב-
 שטאַט דעם האָבען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער,
 שדכנים, התנים, בלות מיט ווייבער, קליינזאָרג, חלוצות און עגונות,
 אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבגעקומענע, אַלע
 סאָרטען אָרעמע לייט, אַרומגעהענדיגע איבער די הייזער ערב-שבת, ערב-
 יום-טוב, ראש-חודש און גלאַט אזוי זיך מאָנטאַג און דאָנערשטאַג.

ענדעלי. זיין לעבען און זיינע זינער .

בטלנים, גבאים, מקבלים און צדקה=פושקע, אלע מיני פורעניות, דלות, קבצנות און אלערליי מיני משונה'דיגע פרנסות — אָט דאָס איז אוינער לעבען, אז אָך און וועה איז צו אויז! א לעבען, משטיינס=געזאָגט, אָהן נחת, אָהן א רוהיג געמיט... א פינסטערעס אָהן א שיין, אָהן א שטראַהל=ליכט, א לעבען, וואָס האָט א טעם ווי א געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאלץ — — אָבער דערפאַר האָט עס אין זיך א מין אירישען טעם, וואָס ס'איז נישט דאָ זיין גלייכען. ס'איז דאָ א מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים, וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין מאָג אַרײַן און עסען דאָס מיט א מאָדנעס אפעטיט. אָט די ביטערקייט, וואָס איז אין אוינער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די נאַנצע השיבות זיינע — "א, די דאָזיגע ביטערקייט, וואָס איז אין אוינער לעבען!

און ווידער זאָגט אויז מענדעלי: „עס איז נישט דאָ קיין איינציגער פון אוינערע לייט, וועלכער זאָל נישט האָבען א שטיקעל שייכות, מעהר אָדער וועניגער, צו גלופסק, און עס זאָל נישט שמעקען וועניגסטענס א הונדערטסטעל אָדער א טויזענדסטעל פון איהרע אייגענשאפטען אין איהם.“

5

פאַר פינף און צוואַנציג יאָהר בערך, ווען מען האָט אָנגעהויבען צו איבערזעצען מענדעלי מוכר=ספרים'ס ווערק אין אנדערע שפראַכען און איינער פון די פּוילישע שריפטשמעלער האָט עקסטרא זיך אויסגע=לערנט אידיש, כדי ער זאָל קענען איבערזעצען אויף פּויליש דעם „מסעות בנימין השלישי“ און „די קליאַטשע“, דענסטמאָל האָבען די פּוילישע שריפטשמעלער געהאַט איינגעלאָדענט אַבראַמאָוויטשען, ער זאָל קומען צו זיי, כדי איהם אָבצוגעבען כבוד, און ווען ער איז גע=קומען, האָבען זיי איהם געמאַכט א באַנקעט און האָבען רעדען געהאַל=מען, גרויסע, פּיערדיגע רעדען, און האָבען איהם אינ'ם הימעל גע=הויבען, און די פּוילישע צייטונגען האָבען אַרטיקלען וועגען איהם געשריבען, גרויסע, פּיערדיגע אַרטיקלען, און האָבען איהם זיין כבוד אָבגעגעבען — פּין אידען אָבער איז דענסטמאָל נישט געווען קיין איינציגער

מענש, וועלכער זאל האָבען פּערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפטשמעלער איז, און עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָ-זיגע שמחה. זינט דענסטמאָל זענען אַוועק פינף און צוואַנציג יאָהר און אַבראַמאָויטש איז ווידער געקומען צו פּאָהרען אין די ועלביגע מקומות— און ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען! דאָס פּאָלק האָט פּלוצלינג אַנגעהויבען צו פּערשטעהען, ווער און וואָס מענדעלי איז איהם.

זיין ריזע איז געווען, אין גאַנצען זיין פּונ'ם דאָזיגען וואָרט, אַ טריאומפּ-ריזע פון אַ העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טריאומפּ-טויער האָט געגרייכט פון ווילנאָ ביז ביאַליסטאָק, פון ביאַ-ליסטאָק ביז וואַרשא און פון וואַרשא ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר אַ אידישער. ס'איז געווען די ריזע פון אַ פּירשט. טויענדער מענשען האָבען גע-וואָרט ביי יעדער סטאַנציע, טויענדער מענשען האָבען זיך געדערענגט און געשטופּט געהנטער צו איהם און זענען גליקליך געווען, ווען ס'איז זיי געלונגען אַ מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר אַ קוק צו געבען איהם אין פנים אַרײן.

און איך געדענק: אין לאָדז זענען געשטאַנען צעהנטיזענדער מענשען פּערזאמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואָרט פּאַר'ן האָטעל, וואָו אַבראַמאָויטש האָט געוואָהנט. דאַמען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען: „עס לעבע מענדעלי! עס לעבע דער זיידע!“ און ווען דער שריפטשמעלער האָט זיך געוויזען אויף אַ מינוט ביים פּענסטער אָדער אויפ'ן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כּמעט אָהן אַ סוף. שטונדען-לאַנג האָט נישט מענדעלי און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט-געווען מיט איהם אינ'ם האָטעל, געקענט אַרויס אויף דער גאַס. ס'איז פּראָסט געווען לעבענ'ס-געפעהרליך. מיר האָבען פּערשיעדענע מיטלען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אַרײן אין אַ וואָגען. פּלוצלינג אָבער האָבען זיי איהם דערקענט— און וואָס איך האָב דענסטמאָל געזעהען, וועל איך נישט מעהר אַווי ניד זעהען. צו-זאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אינ'ם וואָגען, און טויענדער מענשען זענען געווען אַרום אונז, און זיי האָבען געפרובט, דעם האָגען, צוזאַמען מיט'ן אַלמען, אויפצוהויבען. ענדליך האָבען

פענדעליי. זיין לעבען און זיינע ווערק.

זיי איהם געהויבען — און א שרייען זי, עס לעבע מענדעליי!
עס לעבע דער זירע זי! האָט זיך ארויסגעריסען פלוצלינג פון
טויזענדער קעהלען. און זיי זיי האָבען איהם געהויבען — האָב איך
געפיהלט, אז איך בין מיט איהם מיטגעהויבען געוואָרען.

דוד פרישמן

ווארשא, דעצעמבער 1910

בעל־מחשבות

אנ'אייניקעל דעם זיידען

אנאייניקעל דעם זיידען.

I.

דאָס פערפלוויגענע יאָהר האָט זיך געענדיגט מיט אַ גרויסען
ליטעראַרישען יום-טוב ביי יודען. אָנגעהויבען האָט ער זיך אין אָדעסא
און ציעהען ציעהט זיך דער יום-טוב איבער אלע יודישע שטעט.
שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז דער בן יחיד אין אונזערער
ליטעראַטור, וואָס האָט דערלעבט צו אזאָ שענעם עלטער. ער איז
דער געליעבטער „זיידע“ נישט נור פון די אייניקלעך ליטעראַטען, ער
איז אויך דער געליעבטער זיידע פון אונזער דור, יועלכער האָט קלערער
אין קינסטלערישער, ווי אונזערע לייבליכע זיידעס בענריפען און
בעשריעבען זיין צייט, וואָס איז נאָך טיילווייז אונזער צייט.
שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אונז צוגעצויגען מיט זיין חזק'ל,
מיט זיין סאַטירע, מיט דעם כּח זיך צו דערהויבען איבער דעם גראָבען
גשמיות'דיגען יודישען לעבען דורך אַ שמויכעלע, אַ פיינע געלעכטערעל,
דורך אַ סאַטירישען וואָרט. צוגלייך מיט די גרויסע שריפטשטעלער אין
אנדערע ליטעראַטורען — דאָט ער אונז אויסגעלערנט אָבצולאָכען פון
אַ נאַרישען לעבען און דורך די אָבלאָכעריי זיך אויף אַ ווילע צו בע-
פרייען פון דער לעבענס-ענגקייט.
מיר שעצען און ליגען אַבראַמאָוויטשען פאַר זיין נאַטירליכען
צופונד צו אַלץ וואָס איז יודיש, צו אַלץ וואָס צייכענט זיך אויס מיט אַ
יודישער תנועה לע, גרימאַסעלע און אַ יודישען ריטהמוס.
מיר בעוואונדערען אין אַבראַמאָוויטשען זיין פיינעם געהער, וואָס
האָט דערהאַרכט אין דעם מיש-מאַש פון דעם יודישען זשאַרגאָן די
אַטירליכע, וואָרצעלדיגע מענער פון דער יודישער שפּראַכע.

אפילו די, וואָס האַלטען נישט פון דער צוקונפט פון יודיש, ווערען נשתומם און שטאַרק נתפעל פון דעם וואונדער, דאָס דער זשאַרגאָן, וואָס איז אפילו פאַר טאַלענטפולע פּאָעטען נאָך געווען אַ משל צו אַל-דער ווילדקייט פון אידישען לעבען — איז מיט איינמאָל אַרויס פון אַבראַמאָוויטשעס פּעדער מיט אַ יחוס-בריעף פון אַ קלאָרער ריינער שפּראַך.

די אַלטע באַבעניו, — ווי דער פּאָעט פּרוג האָט אַמאָל גע- שילדערט דעם זשאַרגאָן, — מיט אַ צוריסענער-צוביסענער וואַטראַווקע אין אַלע מיני משונה קאָלירען, אויף איין פּיס אַ חליצה-שיבעל, אויף דעם צווייטען — אַ ווייסע יום-כּפור-זאָק און אויפ'ן קאָפּ אַ קאַלמען — האָט מיט אַמאָל זיך צורעדט אויף אַ לשון, וואָס האָט פּערנומען ביי'ן האַרצען מיט די ריינקייט און לויטערקייט פון די געפּיהלען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אונז געוועזען דעם וואונדער וואָס מיר געדענקען: אָך פון חומש, בשעת בלעם'ס אייזעל האָט געעפּענט זיין מויל. ווער האָט דאָס געקענט גלויבען, אז דער זשאַרגאָן וועט בּפּח זיין אונז אַרויסצוגעבען דעם העכסט קאָמפּליצירטען טיפּ פון אַ ר' מענדעלע, וועלכער האָט גע'ירשה'ט פון פּאָלקס-גייסט אַלע זיינע, קנייטשען, אַלע זיינע געפּיהלען, סיי די אויבעמינגע ווי די פּרעהליכע, סיי די איראַנישע און סאַטירישע, סיי זיין ליעבשאַפט צו דער נאַטור און צו אַלץ וואָס פּויעט אין דער נאַטור.

ווי פּערוואַונדערט שטעהען מיר פאַר די קלאַסישע זייטען פון זיינע ספּור-המעשות, ווען ער שילדערט אונז אַזוינע זאַכען, צו וואָס אויך די נייע העברעאישע ליטעראַטור האָט זיך נאָך לאַנג נישט דער- ווענט צו-צוריהרען.

ווען מיר לייענען די נאַטור-שילדערונגען פון ר' מענדעלי — גלויבט זיך נאָר נישט, אז דאָס איז געמאָלט געווען צו בעשאַפּען אין זשאַרגאָן, אין דער פּעראַכטעטער שפּראַכע פון דינסטמייַד און משרת'ל.

אויך די וואָס שאַקלען זיך אָב היינט פון יודיש, אויך די וואָס זעהען פאַר'ן יודיש נישט קיין לאַנגע צוקונפט — מווען דאָך מודה זיין, אז אין לויף פון הונדערטע יאָהרען איז יודיש געווען די איינציגע שפּראַכע, אויף וועלכע עס האָבען גערעדט, אַלע, אַלע קלאַסען פון פּאָלק. און עס וואָלט געווען אַ גרויסע עם-הארצות, ווען מען וואָלט מיינען, אז דאָס פּעהיגסטע און גייסטניגסטע פּאָלק האָט זיך בע-

ניצט מיט אזא איידעלע זאך ווי א שפראך, ווי מיט א טוימען שייט האַלץ, נישט ווי מיט א לעבעדיגע נשמה-הייטעל פון דער פללישער נשמה.

אום אָבער צו בענעהכען די שפראך, פיהלען די ציטערדיגע און ליכטע פערעמלעך פון א נשמה-הייטעל, האָט מען געמוזט זיך טובלען יאָהרען לאַנג אין דער נשמה פון דער יודישער מאַסע, האָט מען גע-מוזט האָבען אַ פיינעם אויער, אום צו דערהאַרבען, ווי דאָס נאַטירליכע געפיהל געהמט אָן דעם פאַסיגען מלבוש פון דעם געשפראַכענעם זאָץ, אום צו דערהאַרבען דעם קלאַנג פון די שטימע געפיהלס-וועלען פון האַרצען, וואָס קלאַפען זיך אָן אָן דעם פעלזען פון גערעדטען וואָרט.

אַלע די וואָס האָבען פאַרגעוואָרפען דעם זשאַרגאַן, אז דאָס איז די שפראַכע פון „דיענסטמוידען“, האָבען אין זייער בלינדקייט פערגעכען דעם פשוטען אמת, וועלכער איז היינט בעקאַנט איטליכען חדר-יונגעל. זיי האָבען פערגעסען, אז די דיענסטמויד אין דער משרת'ל זענען די סאַמע געדיכטע מאַסע פון פּאָלק, וועלכע קומט אַמוועניגסטען אין מנע ומשאָ, אין בעריהרונג מיט פרעמדע קולטורען, און השפּעות, וועלכע קאָנסערווירען זיך, ענטוויקלען זיך פיעל נאַטירליכער ווי די קלאַסען פון פּאָלק, וואָס זענען דאָס אויבערשטע פון שמויטעל און בעקומען צוערשט דעם קלאַפ פון טוקאַץ, ד. ה. געהמען אָן צוערשט די פרעמדע זיטען, מנהגים, ווערען צוערשט בעגאַסען פון די וועלען פון דער אַלגעמיינער פּראָסטער קולטור, וועלכע מאַכען צונישט דעם האַראַקטעריסטישען פנים פון איטליכער נאַציאָן.

עס איז געווען אַ צייט, ווען די פערטרעטער פון דער נייער ריכ-טונג אין דער פּראַנציוזישער ליטעראַטור, ווי למשל באַדלער, ווערלען, האָט מען גענעבען אַ מיואכען צונאָמען „דעקאַדענטען“ ד. ה. קאַליקעס. די קאַליקעס האָבען זיך אָבער פאַר'ן צונאָמען נישט דערשראָקען. זיי האָבען געזוכט דעם מיואכען צונאָמען צוגעבען אזא אינהאַלט, אז ער זאָל אויפהערען צו קלינגען מיואס. און דער צונאָמען „דעקאַדענט“ האָט מיט דער צייט אויפגעהערט צו זיין אַ זידעל-וואָרט. ביי'ן נאָמען דעקאַדענט האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָהנען אָהן די זעלטען פיינע ליעדער פון אַ באַדלער און אַ ווערלען און אין גאַנצען פערגעסען זיין געוועהנליכע מיואכע בעדייטונג.

דאָס אייגענע איז מיט, דער שפראַך פון די דיענסט-מוידען“.

א דאנק צו ש"י אבראמאָוויטש, פּרץ, שלום עליכם, פּרוג, מאָרים
 ראָזענפעלד, אש, האָט אונזער יודישע ליטעראַטור בעקומען אַזוינע
 טיעפע האַראַקטעריסטיקען פון אונזער יודיש לעבען, אַז מען הייבט
 שוין אָן נאָר צו בעקומען אַנ'אכטונגס-געפיהל צו דער „מויד“, וואָס
 בעזיצט אַזא שאַץ, וואָס בעזיצט אַזא שפּראַך, אויף וועלכע די אַבראַ-
 מאָוויטשעס, פּרץ'עס, שלום עליכם'ס קענען אויסדריקען די פּאָעטישע
 געפיהלען, די קינסטלערישע זעהונגען פון זייער געמיט. ביי'ם זידעל-
 וואָרט „די שפּראַך פון דער דיענסט-מויד“ זעהט ישוין נישט אונזער אויג
 די פּערשלוּמפּערטע קליינשטעלדיגע „דיענסט-מויד“ מיט'ן טשעפּער
 ביי'ן פּלומפּ, נאָר אַ וועלט יודישע מענטשען ביי דער אַרבייט, ביי די
 דאַגות זייערע, ביי זייערע יום-טובים און התונות, ביי זייערע מסחרים
 און מסחר'לעך, ביי זייער געדריקטהייט און רחבות הנפש, די יודישע
 מוטער ביי'ן וועג, דאָס יודישע מיידעל, ווען עס שפּראַצט אין
 איהר האַרצען אַ ליעבעס-בלים, דעם פּערבראַכטען פּערחלומ'טען יונגען
 מאַן, וועלכער זיגט זיין די פּאָעזיע פון אַ שטומער נאַטור.

די „דיענסט-מויד“ איז שוין איצט אַ „קאַמער-קעצעלע“, ווי די
 בערלינער רופען דאָס ציכטיגע, ענערגישע, קאָקעטע און פּראַנטאַ-
 וואַטע דיענסט-מיידעל פון די רייכערע בעל-הבת'ישע הייזער. זי זעהט
 שוין אויס היינט ווי דאָס שטוב-מעדעל אויף פּלאַקאַטען פון די גרוי-
 סע שאַקאַלאַרען-פּאַבריקען — אין אַ קלאָר-ווייסע הייבעל אויף דעם נוט
 פּרויורטען קאָפּ און אַ שנעע-ווייסען פּאַרטויך אויף די שלאַנקע, געוונרטע
 היפּטען. נישט זי יאָגט זיך נאָך דער „מאַראַם“, נאָר די מאַראַם יאָגט
 זיך נאָך איהר, און עס זענען שוין פּאַרהאַן אין אַמעריקאַ אַזוינע „קאַמער-
 קעצעלעך“, וואָס פּערלאַנגען אַנ'אייגענעם צימער פאַר זיך, און למע-
 השם אַ גרויסען צימער, אַז מען זאָל קענען אַריינשטעלען אַ פּיאַנאָ. און
 אין פינלאַנד האָט מען שוין דערלעבט דערצו, אַז די קאַמער-קעצעלעך
 האָבען ביי זיך אין קעמעריל אַנ'אייגענעם טעלעפּאָן.

אויך דער זשאַרגאָן „די שפּראַך פון די דיענסט-מוידען“ איז שוין
 היינט אַ גרויסע תקיפות. נישט זי יאָגט זיך נאָך דער נבירהע (די
 העבר. שפּראַך), נאָר פּונקט קאַפּויער. כמעט אין אַלע העברעאישע
 ליטעראַרישע אויסגאַבען וועט איהר געפּינען די נעמען פון די, וואָס
 זענען גרויס געוואָרען צוילעב דער דיענסט-מויד, וואָס האָבען קונה שם
 געווען, צוילעב דעם וואָס זיי זענען אַיינגעדונגען אין דער שפּראַך פון
 דיענסט-מויד.

אנ'אייניקע' דעם זיידען.

ווען א יודיש טהעאטער-שטיק געהט ארויס פון דער יודישער ענג-שאפט אויף דער ביהנע פון א וועלט-טהעאטער, — האָבען מיר דאָס צו פערדאנקען דער דיענסט-מויד, מיט איהרע געוונדע קרעפטיגע אוי-לענבויענס. און ווען איהר וועט אמאָל זעהען א יודישען ליטעראטאָר מיט א פיאנאָ און אנ'אייגענעם טעלעפאָן, האָט מען דאָס אַלץ צו פער-דאנקען דער מויד, מיט ווענטען דער ליטעראטאָר האָט געהאט שטארקע מחוקות.

און דער צונאָמען פון יודיש „די שפראַך פון דער דיענסט-מויד“ האָט היינט בעקומען גאָר א נייע בערייטונג. דער צונאָמען האָט אויפ-געהערט צו זיין א זידעל-וואָרט ווי א מאָל „די געלע מיטעלאַלטער-ליכע לאַטע“ האָט דאָס אויפגעהערט צו זיין א בויון. דאָס געלע איז, אַררבה, געוואָרען די פאַרנ, מיט וועלכע מיר שטאַלצירען, ווייל זי דערמאָהנט אָהן די יודישע עקשנות, געוונדע לעפענס-עקשנות. ד'ר הערצל ז"ל, וואָס האָט געגרינדעט די ציוניסטישע בלאַט „די וועלט“, האָט מיט א בויון גענומען פאַר דעם בלאַט די געלע פאַר ב. שוין אויפ'עק די צייט, ווען פרוג האָט זיך געפיווערט אויף דעם האַרטען זשאַרגאָן און האָט געטריעבען:

„איך האָב מיט דעם לעצטען צאָהן
געבויעט און געריסען דעם זשאַרגאָן,
געקויט די ליעבע שפראַך פון אינוער מאַמען,
געפעפערט מיט צעזור, געזאָלצט מיט גראַמען,
צו מאַכען זי אַביסעלע האַטש ווייך.
און צו פערדושען יענעם ריח
פון ווילנער מאַרק און דינאָבורגער יאָטקעס
מיט אַלערלי פערזאָליגערטע אַסטאַטקעס,
וואָס שמעקט אויף דווייצעהן טייל אַרום דעם אָרט,
וואו נור עס בליהט זאָטש אין זשאַרגאַניש וואָרט...“

איצט פֿערמאָגען מיר שוין די שטארקע פּאָעזיע פון א ביאָליק;
אין יודיש, און צוגלייך די בליכע, פּאָדעס-דינע, וויכע פּאָעזיע פון דוד
איינהאָרן, דעם קורצען קנאַפען ליעד פון ריווענען און דעם יונגען ליידענ-
שאַפּטליכען ליעד פון שניאָר.
אפילו פרוג אַליין האָט אונז בחוש בעוווּזען, ווי אַ גוט געבענטיש-

טער פאָעט קען ווייך מאַכען דעם זשאַרגאָן און אַרויסטרייבען פון איהם דעם „ריח פון די יאָטקעס“. זיין ליעד „זאָמער און שטערן“ בעווייזט דיטליך, וואָס פאַר אַ שטראָם פון לירישע געפיהלען עס איז בנח אַרויס-צורופען די האַרטע שפראַך פון דער דיענסט-מויד.

ווער איז אָבער געווען דער ערשטער, וועלכער האָט געהאַט אַ ריכטיגען בליק אויף דעם פּעראַכטעמען יודיש? ווער איז אָבער גע-ווען דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט דעם מוט, זיך צו גיין מיט דער „מאָדאַם“ און זיך צו פּער'קנס'ען מיט דער שפּל'דיגער מויד? ווער איז צום ערשטען מאָל-זי — צו דעם אָרעמען יודיש אָהן שום פּונות, אום זי אויסצובעסערען, אָווער זיך צו בעניצען מיט איהם אַלס אַ גראָב מיטעל פאַר דיראַקטישע, מלמדות'ע ציעלען? ווער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערשפּירט אין די גראָבע מלבושים פון דיענסט-מויד און משרת'ל אַ נשמה פון אַ גרויסען יודישען קבוץ מיט אַנ'אייגענטהימליכער שפראַך? ווער איז דאָס געווען, ווען נישט ש. י. אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט שוין דענמאָלט גע'שט'ט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט אַלס אַ גרויסער העברעער און אַ טאַלענטפּאָלער שרייבער.

אַבראַמאָוויטש, ווי בעקאַנט, דערצעהלט אין אַנ'אויטאָביאָגראַפֿ-פּישער נאָטיץ, ווי אזוי ער איז אַריבער פון דער „מאָדאַם“ צו דער „שפּחה“. ער שרייבט: „אָט בין איך דער, וואָס האָט געזוכט אַינצודרינגן נעך אין אינערליכע לעבען פון אַ פּאָלק, אום צו שילדערען עס דער-נאָך אין דער שפראַך פון די נביאים. צי איז דאָס נישט אָבער אַנ'אמת, אז דער גרויסער טייל פון פּאָלק פּערשטעהט נאָר נישט די שפראַך און קען נור דעם זשאַרגאָן? צו וואָס ניצט די גאַנצע גייסט'גע אַרבייט פון אַ שרייבער, ווען דאָס פּאָלק פּערשטעהט איהם נישט? און מיך פּער-פּאָלגט כּסדר די פּראַגע! פאַר וועמען אַרבייט איך דען? אינווערע ליטעראַטען בעטראַכטען דעם זשאַרגאָן פון אויבען אַראָב און האָפען איהם נור פּעראַכט. און ווען איינער לאָזט זיך שוין אַראָב אזוי ניעדריג, דאָס ער שאַפט עפעס אין דער פּעראַכטעטער שפראַך, — טהוט ער אַלעס מעגליכע, אז עס זאָל בלייבען די מעשה בסוד, ווייל דאָס קען אָב-שוועבען זיין פּבור גיי לייטען. דער געדאַנק, אז שרייבענדיג אין יודיש, וועל איך אויפהויבען געגען מיך די עפענטליכע מיינונג, האָט מיך זעהר בעאונרוהיגט, נאָר דאָס בעוואוסט-זיין, אז מיין טהאַט איז ניצליך, האָט סוף פל סוף אַרויסגערופען ביי מיר אַ טיעפע בושע, וואָס איך טראַכט נאָר ווענען אַוועלכע זאָכען, און איך האָב צו זיך אַליין געזאָגט: זאָל

זיין, וואָס עס וועט זיין! איך וועל אַרבייטען צווישען די ערשטע פּאַרן זשאַרגאַן, און איך וועל ניצליך זיין מיין פּאָלק".

די צימירטע ווערטער צייגען, הויך דעם וועג, ווי אַבראַמאָוויטש איז געקומען צו יודיש, נאָך אַ זאַך. זיי בריקען אויס דעם געדאַנקען, אז אימליכער שרייבער מוז זיין אַ דיענער ביי'ן פּאָלק, מוז שטענדיג האָבען דעם געדאַנקען, אז די ליטעראַטור האָט נאָר דאַן אַנעקסוסטעניץ-בע-דעכטיגונג, פּל זמן זי דיענט אַ גרויסען קבוץ, זי גיעט זיך אָפּ די איג-טערעסען פון אַ גרויסען פּלל.

און אזאָ בעציעהונג צו דער ליטעראַטור איז פאַר 50 יאָהר ביי יודען אין רוסלאַנד געווען אַ נאָר נייע בעציעהונג. מיט וועניגע אויס-נאַהמען, האָבען די שרייבער זיך מעהר געשפּיעלט מיט דעם געדרוק-טען וואָרט, זיי האָבען נישט בענומען דעם סאָציאלען ווערט פון דער ליטעראַטור, האָבען איבערהויפּט נישט פּערשטאַנען, אז מיט דעם בּיבּלודיגען נאָמען „שרייבער ביי יודען“ זענען פּערבונדען ערנסטע פּליכ-טען און אַ געוויסע פּעראַנטוואָרטונג.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז אויפגעוואַכסען און האָט זיך ענט-זויקעלט אין אַ צייט, ווען אויף דעם דונקעלען הימעל פון רוסישען לעבען האָבען געלויבט אזוינע שטערן, ווי בעלינסקי, פּיסאַרעוו, נאַנאַל, טורגעניעוו און אַנדערע, בשעת עס איז געבאָרען געוואָרען ביי די רוסען אַדור, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע פּעראַנטוואָרטונג-געפּיהל פאַר זייער פּאָלק, און די צייט מיט איהרע אידעען און גרויסע קונסט-בענאָונג האָט אויך בעדיהרט דעם יונגען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז צוערשט אויפגעטרעטען אין דער ליטעראַטור אַלס פּובליציסט און קריטיקער און שפּעטער אַלס קונסטלער. ווי פּערצייטען טורגעניעוו האָט אַראָנגעמאָען דעם פּשוף פון די אויגען מפה דעם רוסישען פּאָלק, דאָדורך וואָס ער האָט איהם פּאַרגעשטעלט אין זיינע „זאַפּיסקי אָהאַטניקאַ“ אַלס אַ פּיעל פּענאַפּטערע, קליגערע, אייזעלערע מאַסע, ווי מען האָט זיך פּיו אַהער פּאַרגעשטעלט די רוסישע פּאָלקס-מאַסע, אזוי האָט אַבראַמאָוויטש דורך זיינע פּיינע אַנאַליזע און דורך די נייע אָריגינעלע אַרט, צו זעהען, וואָס עס טהוט זיך ביי'ן יודען אין האַרצען, — ענדעקט פּאַרן לעזער-נאָך אַ נייעם שטייגער יודען, מיט נאָר אַ נייע אַרט דענקען און פּיהלען. אַלס ביישפּיעל פון דעם נייעם אַרט זעהען וועלען מיר נור געהאָבן ביי אַבראַמאָוויטשען די גוטערע יולד ערוונגען, וואָס זענען גע-

פיהלט מיט א יודיש הארץ און בעשריעבען געוואָרען אין די הערטער פון א נאטירליכער פּאָלקס-שפראַכע.

די דאָזיגע שילדערונגען זענען אַנ'אמט'ע ענדעקונג געווען פאַרן לעזער. דען אייניג איז מען געווען געוועהנט זיך פאַרצושמעלען דעם יודען מיט אַ פערקאטערטען נאָז, אַ שוואַכען אויג אויף צו זעהן די שענקייטען אין דער נאַטור. און מיט אַ מאָל געט אונז אַבראַמאָוויטש אַ בילד פון אַ שטענדיג הייסען זומער-טאָג און שטעלט אונז פאַר אַנא-טור-פּיזאָזש, וואָס הייבען זיך אָן מיט די קלאָר געמאָלטע יודישע ווערטער:

דער הימעל איז בלוי, לויטער אָהן אַ פיצעל וואַלקען. די זון בראָט, סמאילעט, עס וועהט נישט קיין ווינטמעלע, מען פיהלט נישט קיין ליפטעלע. די תּבוּאָה אויף די פעלדער, די בוימער אין די וועלדער שמעהען שטיל ווי צוגעשמידט א. ה. וו. (זעה פישקע דער קרוטער). אָדער באלד דערויף אין אייגענעם בוך דאָס בילד פון אַ זומער-פאַרנאכט, נאָך אַ שטיקענדיג הייסען זומערדיגען נאָך-מיטאָג.

דאָס קלאַסיש געמאָלטע בילד פון די בהמות און חיות אין פישקען, וואָס האָבען זיך פּערזאמעלט ביי די פּויערשע וועגלעך פאַר אַ יודישער קרעטשנע, דאָס שמומע און צוגלייך דאָס בערעדעווענדיגע אין דעם אָריגינעלען געמעל — ווייזען, אַז דער יודיש פּערמאָנט אַזעל-כע אויסדרוקס-מיטעל פאַר די שמומע לעפּעדיגע נאַטור, פון וואָס פאַר אַבראַמאָוויטשען האט מען נאָך קיינמאָל נישט גע'חלומ'ט אפילו. און די בעשרייבונג פון שמורם מיט אַ שלאַקס-רענגען אין דער „קליאַטשע“ כע-ווייזען, דאָס די יודישע שפראַכע פּערמאָנט אויך גענוג אויסדריקען, אום צו מאַלען עלנימענטאַרע סטיכישע נאַטור-קרעפטען.

אַבראַמאָוויטש איז דער ענטדעקער פון דער יודישער נאַטור-פּעטראַכטונג פון יודישען פּיזאָזש, וואָס פליעסט אָפט צוזאַמען מיט דער טרויעריגער נשמה פון מעלאַנכאָלישען יודען. ער האָט, קען מען זאָגען, פּניר געווען די נאַטור, ער האָט זי אונז געשילדערט מיט אַ שפראַכע, וועלכע איז ביי איהם נאָך אויף דער וועלט נישט געווען, און וועלכע פאַסט אַזוי צום פּאָלקס-גייסט פון דער גרויסער יודישער מאַסע. ס'רָאָענפעלד, טיילווייז פּרוג און כמעט אלע אונזערע היינטיגע פּאָעמען שטעהען אין דער נאַטור-שילדערונג אונטער דעם איינפלוס פון אַבראַמאָ-וויטשעם שפראַכע. ער האָט זי ענטפלעקט פאַר אונזער ליטעראַטור דעם

שליסעל צו א פערמאכטער טהיר, א צייט לאנג פערמאכט פאר די בעסטע פון אונזערע ליטעראטען.

ר' מענדעלי האָט אונז בחוש בעוועזען, אז דער יודישער שפראך-שאַץ האָט אַ גאַנצע רייה פֿין פּאָעטישע בילדער און פּערגלייכונגען, וועלכע עס זענען נור מעגליך ביי אַ פּאָלק, וואָס איז נישט בלינד צו דער בריי-טער שטומער נאַטור, וואָס איז בפה זי אָנצופילען מיט איהרע אייגענע געפיהלען, וואָס מעסטען די אייגענע נשמה מיט דער נשמה פון דער נאַטור, מעסט זיך מיט איהר, און לאָזט זיך מעסטען דורך איהר.

דען וואָס איז דער גרויסער שרייבער און פּאָעט, ווען נישט דער גרויסער האַרבער, דער אויפמערקזאָמער פיינפיהלענדיגער אַרײַער פון פּאָלק, צו וועמען ער געהערט אָן. און אויך ש. י. אַב-ראַמאַזײַטש איז אַלס ערשטער און גרעסטער שרייבער ביי זיידען אין 19-טען יאָרהונדערט געווען דער האַרבענדיגער אויער פון זיין פּאָלק, וואָס האָט צוערשט ריכטיג בענומען די אייגענאַרטיגקייט פון זיין שפראַך און צוגלייך מיט זיין שפראַך, זיין פּערשטעלטע נשמה, דעם שליסעל צו אַ פּערשלאָסענער טהיר.

צו די פיעלע ענטדעקונגען, וואָס ער האָט געמאַכט פּנוגע צום יודישען כלל — האָט ער נאָך געפונען אין זיין נשמה אַ פעלבעלע, וואָס איז אפילו פאַר'ן כלל אַליין געווען אַ וואונדערליכער חידוש און ליכט איז איהם געוואָרען דער דאָרניגער וועג פון אַנענטדעקער, הייל איידער ער איז געגאַנגען אַ טריט ווייטער אויף דעם וועג פון דער שילדערונג פון גלות-אידען, האָט ער פּאַרויס-געשיקט זיינע גאַסעבענש-טע אויערען, אום צו דער האַרבען די שמילע פיינע גערוישען פון אַ קאַלעקטיווער נשמה. דען סוף פל סוף איז איטליכער טאַלענט, איטלי-כער גרויסער פּאָעט אַנאויפמערקזאָמער האַרבער. ער איז דער גייסטי-גער אויער פון זיין פּאָלק. און קודם פל האַרבער ער זיך צו צו דער נאַטירליכער שפראַך פון זיין פּאָלק.

שולם יעקב אַבראַמאַזײַטש איז דער ערשטער גרויסער האַרבער דער ערשטער, וואָס האָט מיט נאונישען געהער זיך צוגעהערט צו דער שפראַך פון זיין פּאָלק.

די שפראַך פון יעדען קבוץ איז דאָס דינסטע לעצטע הייטעל פון זיין נשמה. און ר' מענדעלי, וואָס האָט זיך שטענדיג צוגעהאַרבעט צו דער יודישער שפראַך, זיך אייביג גע'טובל'ט אין דער יודישער פּאָלקס-נשמה — האָט זיך ממילא בעצויגען מיט דעם דאָזיגען הייטעל.

מעגן דורות פערנעהען, שמענדיג וועלען מיר מווען געהען צו
 ר' מענדעלין לערנען זיי שפראך, אויף וועלכע עס רעדט און טראכט די
 יודישע מאסע, דער יודישער כלל.

II.

שלוס יעקב אפראמאָוויטש האָט אָנגעהויבען צו שאַפּען אין דער
 צייט, ווען די אינעוועניגסמע צוריקענקייט בנוגע צו דער שפראך האָט
 נאָך נישט בעקומען ביי יודען דעם טראַגישען כאַראַקטער, וואָס היינט,
 די מאַסע פון אלע קלאַסען האָט געלעבט מיט'ן זשאַרגאָן און מיט'ן
 לשון-קודש. דער פראַסטער יוד האָט גערעדט אויף מאַמע-לשון, און
 מען ער האָט געוואָלט, זיין וואָכענדיג שפראַך בעפוצען מיט פליטער-
 לעך, האָט ער אַריינגעבראַקט לשון-קודש'דיגע ווערטער. דער יודישער
 בעל-הבית האָט געשויעבען זיינע סוהרישע בריעף אויף אַ לשון-קודש,
 וואָס איז געווען אַ וואַמענגעוואַקסענע פּערזענליכע פון יודיש-דייטש
 און העברעאיש. די לערנער, די לומדים, די בלי-קודש האָבען זיך
 אויסגעאַרבייט אַ ביה-מדרש-שפראַך, אַ משונה'דיגע שפראַך פון ספּעציע-
 ליסטען-פאַכלייט, און וואו דער תרגום-גמרא-און משנה-לשון האָבען גע-
 טאַנצט אַ קאַרעקאָד אינאיינעם מיט עברי-טייטש און החינות-
 שפראַך.

צו יענער צייט האָט מען זיך וועניג מצער געווען דערויף, וואָס
 דער יוד וואַפסט אויט אָהן אַ שפראַך. אמת, די משכילים האָבען בע-
 נוצט דעם בעגריף, אַנ'אומה אָהן אַ לשון. אָבער די דאָזיגע פראַזע
 האָט געהאַט ביי זיי גאָר אַנ'אַנדער טייטש, וואָס היינט. דאָס האָט גע-
 הייסען, אַז דער יוד בלייבט אָהן אַ לשון, ווען עס קומט איהם אויס צו
 האָבען צוטאָהן מיט אַ נישט יודישער בעפעלקערונג. נישט צו אַנ'אייגע-
 נער שפראַכע האָבען זיי דאַמאָלסט געשטרעבט, נאָר צו דער לאַנדעס-
 שפראַכע, וועלכע איז אַזוי נייטיג דעם יודען אין פשוט'ן גשמיות'דיגע
 לעבען, אום זיך צו קענען צונויפּרעדען מיט דעם פּאָלק, צווישען וועלכען
 ער לעבט.

ערשט אין די לעצטע 25 יאָהר, ווען עס האָט אָנגעהויבען
 שפראַצען ביי יודען אַ נאַציאָנאַלעם געפיהל, איז די שפראַך-פראַגע גע-

וואָרען ביי אונז אַ ברענענדיגע פראַנע, אַנאָפּענער וואונד פון קראַנקען יודישען אָרגאַניזם. האָטש אַלע מהעאַרעטיקער פון נאַציאָנאַליזם ביי יודען האָבען זעהר קלוג בעוווּזען, אַז אַ פּאַלק אָהן אַ טעריטאָריע, אָהן אַ שפּראַך, אָהן וואָס עס איז פאַר אַנאָימאָנאַמיע הערט נישט אויף צו זיין אַ פּאַלק, — פונדעסטוועגען האָט מען אינסטינקטיוו געפיהלט, אַז די עקסיסטענץ פון אַזאַ מין פּאַלק—אַ מין פּינקובען אָהן פוטער און אייער—קען נישט האָבען לאַנג קיין קיום. און צוגלייך מיט דער שטרעבונג צו אַ טעריטאָריע האָט מען אָנגעהויבען בענקען נאָך אַנאָימענער שפּראַך. און אזוי ווי ביי אונז אָרימע יודען איז שמענדיג דאָ אַזאַ מאָדנע עשירות, וואָס פערמאָגען נישט אפילו די רייכסטע נאַציאָנען — האָבען מיר פּלוצים ענטדעקט ביי אונז צוויי שפּראַכען: יודיש און העברעאיש, איינע — וואָס לעבט אין די ספרים, די צווייטע — אין מויל פון פּאַלק. און באלד האָבען זיך צווישען די יודישע נאַציאָנאַליסטען געבילדעט צוויי פאַרטייען: העברעאיש-אישיסטען און יודישיסטען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז נאָך דער גאַנצער ערציעהונג זינער ווייט געווען פון די שפּראַכפּאַנאַטיקער, האָט נישט ווילענדיג געשפּיעלט איינע פון די גרעסטע היסטאָרישע ראָלעס אין דעם דאָזיגען קאַמפּף. אַ דאַנק דעם וואָס ער האָט בעשאַפּען דורך זיינע קינסטלערישע און פּאַלקספּובליציסטישע ווערק אַ ליטעראַטור פאַר דעם אָרעמען יודיש, האָט ער איהם ממילאָ געגעבען אַ פעסטונג, הינטער וועלכער די יודישים טען פערפאַנצערען זיך, ווען דער שטומער העברעער מיט זיין שטאַלצער ליטעראַטור-שפּראַך פאַלט אָן אויף דעם לעבענדיגען יודיש, וואָס איז נישט בכח געווען צו שאַפּען עפעס אייביגעס, האָטש אַ שטיקעל ליטעראַטור. דער יודישיסט פּאַכט זיך דאַמאָלסט, ווי מיט אַ שטאַרקען בלי זיין, מיט ר' מענדעלעס נאָמען, און טייטעלט מיט די פינגער אויף אַ „פּישקע דעם קרומען“, אַ „ווינשפינגערל“, אַ „מסעות בנימין השלישי“, אַ „ר' שלמה בן חיים“, אַ „קליאַטשע“, וואָס זענען ביי איהם די סימבאָלען פון עכטע קונסטווערק, פון טייערע פּאַלקספּובליציסטיק, פון אַ פּראַכטיגען הומאָר, פון אַ טיעפער סאַטירע, די סימבאָלען פון דעם יודישען גלות-לעבען נישט נאָר אין דער לעצטער צייט, נאָר אויך פון גלות-לעבען אין אַ משך פון הונדערטער יאָהרען, צייט דער גלות האָט אָנגענומען דעם פנים און דעם הלוך פון דער פּויליש-ליטווישער וועלט און איהר נאַטור.

ר' מענדעלי, וואָס איז צייט די אַכציגער יאָהרען געוואָרען דער

רעפארמאטאָר פון דער העברעאישער פראָזע-שפראַך און האָט אוועק-געלעגט אזוי פיעל גאונישע כוחות אום זיך ציריקצוקעהרען צו דער שפראַך, פון וועלכער ער האָט זיך מיט א דור פריהער מיט א פיון אָב-געווענדט — איז נישט בכח געווען אויסצומעקען די היסטאָרישע טהאָז-זאכע, וואָס ער האָט איינמאָל פאַר אלע מאָל בעשאַפען. ער האָט דעם זשאַרגאָן דערהויבען צו א הויכער מדרגה, ער האָט פאַר איהם אויס-געאַרבייט א יחוס-בריעף פון א שפראַך מיט אלע רעכטען פון א נאַטיר-ליכער, פאָלקסט-הימליכער שפראַך. און אויך שפעטער, ווען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש דאָס דורכגעפיהרט די רעפאָרם פון דער העברעאישער שפראַך — האָט ער זעס נור צו פערדאנקען דער טהאָזזאכע, וואָס ער האָט צוזאַמענגעפאָרט דעם גייסט פון דער זשאַרגאָן-שפראַך אינאיינעם מיט דעם גייסט פון משנה-און מדרש-לשון. אזוי ווי דער גערטנער פערפלאַנצט א יונג צווייגעל אין שטאַם פון אַנעלטערען בוים, אום צו בעקומען דערנאָך פרישע שפראַצונגען, אזוי האָט אַבראַמאָוויטש פערפלאַנצט דעם יודישען גלות-גייסט אין אַלטען בוים פון משנה-גמרא-און מדרש-גייסט און בעקומען דאָדורך א נייע בעשעפעניש ווי אַ כסתר רעם" און אזוי וו.

און ווען דער טאָדערנער העברעאיסט פיהרט אַ מלחמה מיט'ן יודישיסטען, כוּו ער געבעך הערען די טענה, אַז ווען נישט דער יודיש, וואָס האָט זיין יונג בלוט איבערגעגאַסען אין אַלטען העברעאיש, וואָלט שוין לאַנג פון לעצטען קיין זכר נישט געווען אין געווענהליכען טעגליכען געברויך; אַז נאָר דעם קלאַסיקער און שעפּפער פון דער יודישער ליטעראַטור, ש. י. אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט געחאַפט דעם שטייגער פון זשאַרגאַנישען גלות-יודישן וואָס האָט בענומען דעם גייסט פון פשוטען וואָכענדיגען מאַסעניודען — האָט דער היינטיגער העברעאיסט צו פער-דאַנקען, וואָס יודישע קינדער לייענען אַמאָל אַ העברעאיש קינדער-זשורנאַל, וואָס דאָס העברעאיש האָט אויכגעעהערט צו זיין אַ לשון-קודש", זונדערען אַ וואָכענדיגע שפראַך מיט דעם גייסט פון מאַרק, פון פאָלק, פון דער מאַסע, מיט דעם גייסט פון פעראַכטעטען זשאַרגאָן. אַז צו בעגרייפּען די גרויסע איבערקעהרעניש, וואָס ר' מענדעלי האָט געמאַכט מיט זיינע יודישע ביכער אין גייסט פון פאָלק, לאַמיר געהמען די ווערטער פון ר' מענדעלי'ן אַליין, ווען ער שילדערט אונז אַ יודיש קינד, וואָס האָט זיך אויפגעהאַרעוועט אויף ריינעם לשון-קודש. שלמה'לע נאָך אַ יונג קינד איז פערוואָגעלט אין מצרים, אין

די לענדער פון סיחון און עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאָפּ ליענט איהם אין ים־סוף, אין דעם ים הכלח, אין דעם טייך פרה, אין דעם ירדן. פאר איהם געצינגען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען דארף רעדען לשון־קודש, עפעס נאָר תרגום, מען זיצט ביי זיי אין די געצעלטען, מען רייט אויף מוילאיוולען און קעמלען, מען טרינקט פין אַ „לאָגעל“, מען געהט באַרפּים און טראָגט נאָבאָנדען אלצדינג ווי דער שטייגער איז. אונזער נאָטור דאָ מיט איהרע געוועקס... גע=הער זיך מיט שלמה'לען נישט אָן. וואָס מאַכט איהם אויס פעלדער מיט תבואָה—קאָרען, רעטשקע, קארטאָפּלעס, פון וואַנען ער עסט אַ „קרויפּניק“ מיט ברויט אַלע טאָג? וואָס ווייס ער אַ סאָסנע, בערעווענע און דעמבענע בוימער? ער ווייס נאָר ביי זיך אין האַרצען: ווינגערט=נער, טייטלען, פייגען, בילגרוימען און איילבערשען, פּימפּסענהאָלץ אין באַקסען=בוימער. פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש ווייס ער אַ וויזל=טיר, אַ לינדענוואָרם און אַ פיפּערנאָטער, אַ לעמפּערט, אַ אינר, וואָס מהוט טהאָן געליסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור=הבר און אַ טירקעל=טויב. הכלל, שלמה'לע איז נאָר אַ געפּירטיגער דאָ און אליין איז ער עפעס ווי נישט קיין היגער, לעבט ערגעץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז — פּער צייטען, און זיין וועלט איז אַיענע, וואָס אַמאָל, דאָ איז ער אַ גר אין דאָרט — אַנאַלטגעוועסענער; ער קומט אַ היים נאָר אויף אַ וויילע, ווי אַ גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט אָב, נעכטיגט איבער — און מאַרש אַהין, ווייטער מאַקע אַהין“. (ז. שלמה ר' חיים'ס ז. 39) אַ דאַנק זיין „פּישקען“ און אַנדערע ווערק האָט ר' מענדעלי געמאַכט פון דעם נישט היגען, פון דעם גר אַ קאַבצאַנסקען תּושב, אַ רעאַלען מענשען, וואָס לעבט שוין נישט מעהר אויף אַנ'עולם התועה. דאָרויך וואָס ער האָט זיך בענוצט מיט דער שפּראַך פון לעבעדיגען כלל, האָט ער ווי מיט אַ פּשוף פּערטריעבען די פיפּער=נאָטערס און לינדענווערס, די פּאַנטאַסטישע סטושטשע בילדער, וואָס האָבען פּאַר'ן אויג פּערשטעלט די לעבעדיגע רעאַלע וועלט. און שפּע=טער, ווען צוליעב פּערשיעדענע סבות האָט ער רחמנות בעקומען אויפ'ן לשון־קודש, וואָס צוליעב זיין ראָמאַנטישען האַראַקטער האָט אויפּגעהערט צו זיין אַ רעאַלע לעבענסקראַפט — האָט ער געזוכט ווי מיגליך אַריי=צוברענגען אין איהם די העויות, דעם ריטהמוס, דעם קנייטש פון פּראַקטישן יודיש, האָט ער געפרוכט איהם געבען דעם לעבענס=פּולס פון היינטיגען יודען. דער לעזער, וואָס פּערטיעפט זיך היינט אין אַ

בעמק-הבכא, (אנ'אויטאָריוורטע איבעראַרבייטונג פון, הינשפּוננערל' אין העברעאיש), פיהלט שוין נישט דאָס, וואָס אַ מאָל דער קליינער שלמה'לע, ווען ער האָט נישט דערקענט אַ דעמפּאָווען בוים, וואָס איז געוואַקסען נישט ווייט פון זיין חדר, און וואָס האָט גע'חלומט וועגען אַ צערער אין לבנון, וואָס זיין אויג האָט דאָס קיינמאָל נישט געזעהען און נאָר נישט געהאט די מיגליכקייט צו זעהען.

זעלטען ווען אַ נאָטגעבענשמער טאלענט האָט אזוי בעוווּזען די קראַפט פון פּעראַכטעטען גערעדטען יודיש, ווי דער וואָס האָט יאָהרען לאַנג זיך אָבגעגעבען צו דערפרישען, בענייען און צו מאַדערניזירען דעם העברעאיש. קיין בעסערען בעוווּז קען מען נישט ברענגען פּאַר די לעבענדיגקייט און קראַפט פון דער פּאָלקס-שפּראַך, ווי די טהאַטואַ-כע, אַז מען מוז זיך נראָבען אין זיין גייסט און אָבצופרישען דעם אַלטען אָבגעלעבטען קערפּער פון דער אַריסטאָקראַטישער אַלטער העברעאישער שפּראַך.

מען דערצעהלט אַ מעשה אַז אום צו ראַטעווען איינעם אַ פייבסט פון אַלטערס-שוואַכקייט, וואָס האָט זיך געמוזט ענדיגען מיט'ן טויט, האָבען אַ פּאָר פּראָסביע יונגע לייט געלאָזען איבערגיטען זייער יונג בלוט אין צוקנייטשטען אַלטען קערפּער פון זקן. פון דער אָפּעראַציע זענען, געבער, די יונגע לייט גיך אַוועק פון רער וועלט, וועהרענד דער זקן איז אויפגעשטאַנען אַ געזונדער לעבעדיגער פון בעט. דאָס אייגענע האָט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש געטהאָן מיט דעם אַלטען לשון-קודש. דער חלוק איז נאָר דער, וואָס דער יודיש איז נישט דאָס בלוט פון עט-ליכע יונגע לייט, זיין גייסט שטאַמט פון אַ גרויסען קבוץ און ער האָט אַ הונדערט-יאָהריגע היסטאָריע די אָפּעראַציע, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געמאַכט, פּערושאַרגאָניזירענדיג דעם העברעאיש, האָט דעם יודיש נישט אָבגעשוואַכט. אַדרבה, ער האָט פולט בעוווּזען, ווי נייטיג עס איז זיין קיום דאָמיט עס זאָל כּטאָיען בלוט אויף הייבערדיגע אָפּעראַציעס.

III.

עס וועט נישט זיין קיין גומא, ווען מיר וועלען זאגען, אז מיט אבראמאָוויטשען הויבט זיך אָן אין דער ליטעראַטור דאָס רעאַלע פּערהעלטעניס פון יודען צו זיך אליין. אָדער רעדענדיג מיט ר' מענדע- לעס ווערטער: דער נישט היגער יוד, ווערט מיט אַמאָל אַ היגער. אין מסעות בנימין השלישי ניעט אונז אבראמאָוויטש אַ הומאָרפּאָלען בילד פון דער גייסטיגער ענגשאַפט פון יודישען לעבען אין מיטען פון 19-טען יאָרהונדערט. בנימין און זיין חבר סענדערל די יודענע — אַ מיין דאָן קישאָט און סאַנחא-פאַנחא — וויזען אינו די צוויי גענענגענע צע פון דאַמאָלסדיגען יודישען לעבען, דעם אידעאָליסטען און דעם פראַקטישען. און ביידע שטעלען זיך אַרויס פאַר אונז אין זייער פינס-טערער בלינדער גייסטיגער בערגענצשקייט. אין „פישקען“ און „ווינשפיג-נערעל“ ווייזט אונז ר' מענדעלע דעם יודען אין זיין גשמיות'דיגען און גייסטיגען לעבען. מיר זעהען דעם יודען ביי דער טאַרבע, ביי דער גרויסער יודישער טאַרבע, מיר זעהען איהם אין זיין קאַמפּף פאַר אַנ-אַרעמע שטיקעל חיונה. און צו אונזער גרויסער פּערוואַנדערונג בע-מערקען מיר, אז אַלץ וואָס דער יוד טהוט אום זיך צו דערנעהרען, אז זיין גאַנצעס מאַטעריעלעס לעבען איז אזוי אַרעם, גייסטיג עלענר און טראַגט מעהר אויף זיך די סמנים פון אַ לעבען; אין דער אמת'ן איז דאָס אַ נאַרישער, בלינדער קאַמפּף מיט די תּאוות פון אַ מאַגען, וואָס איז נישט גרעסער פון אַ כּוּת, וואָס איז איינגעשרומפּען פון נישט עסען. אַלע יודישע עסקים האָבען עפעס אַ מעס, ווי די פּאַזעלנע ציצר, וואָס זעהט זיך אַרויס פון אַ יודענס קאַפּטאַן. עס איז מעהר נישט זי אַ זכר צו דעם אַמאָליגען תּבלת. מיט די אַמאָליגע שענע פראַנזען פון אַ יודישען בנר האָט דאָס נישט מעהר צו טהאָן, חוץ דעם נאָמען זיינעם.

דאָס אייגענע איז מיט דער יודישער רוחניות, האָטש זי גיעט אַ גרויסע לינדערונג דעם יודישען קבוץ און בערוהיגט אָפט דעם צוועה-מאַטען יודען אין קלוין ביי אַ בלאַט גמרא, אָדער ביי אַ חזניש שטיקעל — דאָך האָט זי קיין שום שייכות נישט צו דעם לעבענדיגען קאָכענדיגען טאָג אַרום.

דאָס יודישע גייסטיגע לעבען איז אזוי אַבגעריסען פון זיין מאַטעריעלען לעבען, ווי דאָס לעצמערע פון לעבען בכלל.

אין אבראמאָוויטשעס וועלט איז דער יוד צירוסען אין מעהרערע שטיק און ער מאכט אויף דעם בעאַבאכטער דעם אייגענעם איינדרוק, ווי מאַנכע ריעזען-שלאַנגען, וואָס מען האָט אָבגעהאַקט דעם קאָפּ פון לייב: סײַ דאָס לייב מאַכט קאָנוואַלסיווע בעוועגונגען, סײַ דער קאָפּ שטעקט אַרויס ווײן צונג און האַפּט זיך בײַסען מיט זײַנע גיפטיגע צײהן. דער יוד אין קלײז איז נאָר אַ האַלבער יוד; אויפֿן מאַרק איז נאָר דער לייב זײַנער. און אין ערגעץ איז ער נישט קײן גאַנצער, און אומעטום איז דאָס נאָר אַ זוכר פון אַ לעבעדיגע בעשעפעניש.

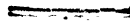
מיט אבראמאָוויטשען הויבט זיך אָן די גאַנצע פּעראַכטונג צו אַ קבוץ, וואָס טראָגט זיך אַרום מיט דעם געדאַנקען, אַז דער אויבער-שטער אַליין האָט זײַ אויסדערוועהלט צווישען אַלע פּעלקער, און וואָס איז אין דער אמת'ן דער ערנסטער עקזעמפּלאַר אונטער די פּעלקער, וואָס לעבט שטענדיג אַ האַלבען לעבען, וואָס שלעפט-נאָך נאָך זיך אַ טויטען נוף, און טראָגט אויף זיך אַ מוח פון אַ פּערחלוּמ'טען נישט היגען מענשען.

אדאַנק ר' מענדעליס רעאַליזם האָט דער יוד זיך דערפיהלט אַלס אַ בריה, וואָס איז דורך און דורך נישט צוגעפאַסט צום לעבען, האָט זיך אָנגעהויבען אַ קלערערעם קריטישעם פּערהעלטניס צו זיך אַליין, אַלס צו אַ קינד פון אַ פּאָלק, וואָס פּאָדערט נייע אידעאַלען אום אויפגעבוט צו ווערען.

שלוּם יעקב אבראמאָוויטש, וואָס איז אַ קינד פון דער השפּלה-עפּאָכע, וועלכע האָט צוערשט אָנגעהויבען רעאַל צו רענקען, האָט טיעפּער בענומען די אידעען פון זײַן עפּאָכע, אַלס אַלע אַנדערע פון זײַנע צײַט-חברים. אין דער צײַט, ווען די מײסטע פון דער עפּאָכע האָבען זיך נאָר בעגענוגענט מיט אַנאָבערפּלעכליכער קריטיק — האָט ער גענו-מען פּאַנאָדערצוגליעדערען דעם גרויסען יודישען קבוץ, די הויפּט-סבּה פון אַלע יודישע נישט-נאָרמאַליטעטען. און ווען מיר ווילען פּעראַייניגען די רינגען פון אונזער היינטיגער צײַט מיט דער צײַט פון דער השפּלה-עפּאָכע — מוזען מיר זיך צוערשט פּעראַייניגען מיט אבראמאָוויטשען, וועלכער איז דער נאַטירליכער איבערגאַנג פון היינט צום אַמאָל. און ווען מען נעהמט אין בעטראַכט די הויפּט-מעלה פון ר' מענדעלעס שאַפּען, וואָס איז דער קרוין פון זײַנע ווערק — דענמאָלסט ווערט אונז נאָך דאָס אַסך קלערער.

די הויפּט-מעלה פון אבראמאָוויטשען בעשטעהט אין דער פּאַנ-

טאזיע צו זעהען אין אימליכען פרט דעם כלל, און איינצעלנעם דאָס אלגעמיינע און אזוי דאָס קונציג צו מאַלען, אז אויס יעדעס פרט שינמ אַרויס דער כלל. און דאָס קאָנען נאָר די, וואָס זעהען דאָס לעבען סינטעטיש, ביי וועמען דער שטראָם פון מענשליכען קיום צופאַלט נישט אין איינצעלנע טראָפענס. נור די נשמה, וואָס טובל'ס זיך אין אַ ברייטערען לעבען, ווי דאָס אייגענע פּערוזענליכע, וואָס זעהט די וועלט נישט דורך די שפּאַקולען פון אייגענעם ענג-ענאָאיסטישען בליק, איז בכח צו זעהען אין צו פיהלען שטענדיג דעם גרויסען כלל, די אלגע- מינע נשמה פון אַ קבוץ. און ביי וועניגען פּאָר און נאָך אַבראַמאָוויטש'ן זעפיגען מיר אזא ברייטען סינטעטישען קוק אויפ'ן יודישען לעבען.

IV.

צייט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שאַפען, זענען אַזעק 50 יאָהר. און האָט דאָס יודישע לעבען האָט זיך אין דער צייט געענדערט אַ ביסעל, דענאָך האָט עס נישט אוספּיעט אינגאַנ- צען אויסצומעקען די גרונדציגע פון יודישען לעבען. נאָך עד היום זעהען מיר פאַר זיך די וואָבענדיגע קרושה אין יודענס לעבען, ווי ר' מענדעלע האָט אונז זי געשילדערט אין זיינע פּערשיעדענע ווערק, ד. ה. דער געענוואַץ פון גייסטיגען און מאַטעריעלען לעבען אין אונז אין דער פּח זיי צוזאַמענצומישען, אָבער זיי נישט צו פּעראַייניגען. נישט אויסגעמעקט איז נאָך פון דער צייט די גרימאסע, די העויות פון דער יודישער גאַס, ווי ס'האָט זיי געזעהען ר' מענדעלע אויף די ירידען און אויף יודישע אַסיפות און אַז. וו. שלום-עליכם, וואָס דופט זיך אַליין אָן, דער ליבעראַרישער אייניקעל פון ר' מענדעלע, האָט 25 יאָהר נאָכאנאַנד — ווייטער ענטוויקעלט און פּערברייטערט דאָס בילד, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט איהם אָנגעצייכענט. מנחם-מענדעל פון יהיפּיץ, וואָס איז אזוי נאָהענט צו אונזער צייט, איז אַ ליבליכער קרוב סיי פון ר' אַלטער'ן סיי פון פּישקען סיי אפילו פון ר' מענדעלען אַליין. אין די קליינע שטעדטלעך, אפילו אין אַ „שטעדטעל" פון אַש, לעבען נאָך היינט די אייגענע געטיטה'ס-שטימונגען, וואָס אַמאָל אין קאַבצאַנסק.

אלם בעסטער בעווייז קען דיענען טאקע, דאָס שטערטעל פון אש, וואו מאַנכע ימים-נוראים-מאָטיווען זענען מיט אנדערע ווערטער נאָר איבער-גע'הור'ט געוואָרען, וואָס אבראמאָוויטש האָט שוין געשילדערט אין זיין „ווינשפּינגערל“.

ר' מענדעלי, נישט קוקענדיג אויף די 50 יאָהר, איז אַינגעדרונגען אין אונזערע נייעסטע ליטעראַטור אומעטום, זיין אַינפלוס, זיינע שפּירען געפינען מיר ביי די עלטערע, ווי ביי די יונגסטע פון די יונגסטע. מען דאַרף נישט זיין קיין טיעפער קענער, אום דאָס צו האַפּען אויף ער-שטען בליק. נאָך נד' היום לעבען אונזערע יונגע מיט דעם פּסיחאָלאָג-נישען סינטעז, וואָס ר' מענדעלי האָט זיך געמאַכט מכה דער יודישער מאַסע. און אזוי ווי דאָס נייע לעבען האָט נאָך נישט בעטאַפּען, נאָך דער אַלגעמיינער צוריסענקייט. אַ נייעם פּללישען יודישען פּנים, האָבען מיר דערוויילע קיין אנדער סינטעז, הויך דעם וואָס עס האָט אונז געגעבען אבראמאָוויטש.

דאָס אַלץ איז נויטהיג צו דערמאָהנען דעם לעזער, ווען ער געהט צו, צו דער יובילעאום-אויסגאַבע פון ר' מענדעלי'ן. וואָס טיעפער ער וועט שטודירען די נייע אויסגעבעסערטע און פּאַלשטענדיגע אויסגאַבע, אַלץ טיעפער וועט ער דערפיהלען, דאָס אבראמאָוויטש, נישט קוקענדיג דיג אויף דעם, וואָס ער שרייבט שוין 2 דורות, איז איינער פון די, וואָס שטעהען אונז אַם נאָהענטסטען פון אַלע יונגע. וויל מען בעקומען אַ טיעפערען בעגריף פון יודישען קבוץ, מוז מען געהען צו די וואור-צעלען פון יעדען קבוץ. אין ערגעץ זענען אָבער די וואָרצלען נישט אזוי נאָקעט אַרויסגעשטעלט פאַר אונזערע בליקען. ווי אין די ווערק פון אבראמאָוויטש.

אין ים פון יודישען לעבען איז ר' מענדעלי די העכסטע פיגור. ווילען מיר מעסטען די ווייטקייט אונזערע, קוקען מיר זיך אַיין אויף איהם. ווילען מיר וויסען, ווי ווייט מיר זענען געגאַנגען פאַרויס, וואַרפען מיר אונזער בליק אויפ'ן „זידען“, און ווילען מיר גענויער בע-גריפּען דעם פנים פון היינטיגען יודישען לעבען, קוקען מיר זיך געטוי צו צו די העיות פון ר' מענדעלי'ן.

און בעת אנדערע האָבען שוין מוטעלערע וועלען פּערגאַסען, שטעהט ער נאָך אַלץ אַ קאָפּ העכער פאַר אַלע זיינע יאָהר-חברים אין

אני אייניקער דעם זיידען.

טאלענט, ער איז דער שפיץ טהורם, נאך וועלכען מיר מעסטען די
כילען פון אונזער גלות-רייזע. נישט איטליכען איז בעשטימט צו זיין א
מאסשטאב פאר די ווייטערע ענטוויקלונג פון א פאלק.
פאר דעם טיעפערען לעזער איז שלום יעקב אבראמאָוויטש אונ-
זערער זיכערסטער מאסשטאב.

בער מחשבות.

ש. ניגער

שלום יעקב אבראמאָוויטש

שלאם יעקב אבראמאזויטש.

(פון א רעפעראט צו זיין 75-יעהריגען יוביליי)

... אבראמאזויטשעס ליטערארישער נאָמען — מענדעלי
מוכר ספרים — איז אליין א ווערק, א געשטאלט, א איבערנאנגס-
טיפ פון א איבערנאנגס-צייט. מיט א סך געזיכטער און מיט איין שטיי-
בעל אויף זי אלעמען. מיט איין רוהיגען, איינגעהאלטענעם, כמעט
פערגליווערטען און דאך לעבעדיגען שטייבעל. א לעבעדיגע עראינערונג
פון א געשטארבענער עפאכע. מענדעלי האָט זי אָפגעוואָשען, אָנגעהוּן
אין בנדים פון איין פארב און איין שטיק און בעהאלטען לזכרון פאר
די קומענדיגע דורות ...

דאָס יודישע לעבען איז ניט געשטאנען אויף איין אָרט; ס'האָט
דורכגעמאַכט פאַר דער צייט פערשיעדענע פּעריאָדען, „עפאָכען“. אויף
יעדע פון זיי האָט זיך מענדעלי אָפגערוּפּען, זיך אָפגערוּפּען אויף זיין
אייגענעם שטייגער; יעדע פון זיי האָט ער בעלייט מיט זיין איראָנישען,
ניט גאַנץ אָפּענעם בליק, מיט זיין אַמאָל ביזען, אַמאָל מילדען, אָבער
שטענדיג אונפּערטרויליכען שטייבעל ... דאָך איז דער שרש מענדעלי'ס
שטעקען געבליבען אין דער פריהערדיגער עפאָכע, אין דער עפאָכע,
וואָס אָנגעהויבען האָט זי זיך פאַר איהם און וואָס ער האָט דאָך איינ-
געקריצט אין איהר זיין נאָמען, אריינגעשריבען אין איהר זינעס אַנ-
אייגענעם קאַפיטעל. דאָס איז די תקופה, ווען איין מענש מיט אַ שאַרף
אויג האָט געקענט שוין זעהען, אַז די השפלה האָט צוויי פּנימ'ער:
איינס אַ יודישליכעס „באהליך“, אין דער היים, אויף די שאַל-
קעס און אין דער ווייבערשער שול, וואו מען איז געוועסען בעהאלטע-

נערהייט, מיט מסירת־נפש און מיט דער הנאה, וואָס מ'האָט פון אַ זאך, וואָס מען מאַך ניט, און געלערנט דקרוק און דיטשען אלף־בית, און געקוויקט זיך נויט די „קורצע שורה־לעד“, און געקאָכט זיך וועגען דער „טאָקסע“ און וועגען דעם רב, וואָס וויל ניט מתיר מאַכען „קטניות בפסח“, — און דאָס צווייטע געזיכט — אַ דייטשעס — „בצאתך“, אין דער פרעמד, אין „דער גרויסער וועלט“, וואוהין דער משביל, דער פריהערדיגער אידעאָליסט און יודישער פאַטריאָט, פלעגט אוועקגעהען, בעקומענדיג אַ דיפּלאָם, אַ הכשר אויף אַראָבוואַרפען פון זיך דעם יאָך פון דער אַלטער, בית המדרש־דיגער יודישקייט. מען האָט שוין געקאָנט, זאָג איך, זעהען דאַמאָלס, אַז אויפ'ן עץ הרעת פון דער השכלה וואַקסען, אַ הויך גן־עדן־עפעלעך, אויך אַנדערע, ניט אויניע געשמאַקע. מענדעל־האַט עס געזעהען. מיט די פינגער האָט ער גע־טייט אויף דעם, וואָס איז פאַר אַנדערע נאָך בעדעקט געווען מיט אַ שליער. דער פּערזינסט — און די פּראָבלעם — פון אַ מענשען, וואָס איז מעהר ווידער אַנעכא פון זיין צייט — בעשטעהט דערין, וואָס, זייענדיג אַליין פּערגלענדעט פון דער צייט, צו וועלכער ער געהערט, עפענט ער איהר דאָך די אויגען. געוויס האָט מענדעל־בי זיין צייט גענומען אַ סך, ער האָט איהר אָפּער געגעבען מעהר, וויפיעל ער האָט גענומען. די סמנים, וואָס די השכלה־צייט האָט אויף איהם איבערגע־לאָזען, זענען ריין־אויסוועניגסטע. אינערליך האָט די השכלה אויף מענדעלען שפעטער אַ פּערקעהרטע ווירקונג געהאַט: זי האָט איהם גע־טריבען צו ווערען אַויס משביל, אַריינצוברענגען אין דער יודישער ליטעראַטור טענדענצען, וואָס דעם טיפישען משביל זענען זיי פּרעמד. דער טיפישער משביל — ווי בכלל יעדער טיפישער אָנהויבער פון אַ נייער עפאָכע — איז נאַאיוו; ער רעדט, דאַכט זיך, וועגען שכל הישר און אַליין איז ער אַ ראַטאָנטיקער, און דער קאָפּ איז ביי איהם אָנגעשטאַפּט מיט פאַנטאַזיעס; ער האָט ליעב מליצה, ד. ה. זיסע און שענע — און ס'מאַכט ניט אויס, זען פּוסטע — רייד; פון קלאָרע דבורים האַלט ער נישט, ער קעהרט זיך אָב פון זיי מיט פּעראַכטונג; קלאָר איז אין זיינע אויגען נאָר דאָס קומענדיגע, דאָס געווינשמע. אינ'ם היינט זעהט ער שאַטענס און הערט נאָר דאָס פליגעל־גערויש פון די פלעדערטיין אין דער דונקעלער לופט, — פּרטים געהען איהם נישט אָן. . . . קורץ, ער האָט אַ שם פאַר אַנ'אפי־קורס — און אין דער ברוסט צאָפעלט זיך ביי איהם, נעבעך, אַ גלויביג, אַ קינדיש האַרץ, מענדעל־איז דער היפּך פון

דעם, דער היפך פון קינדישקייט (אפטר דערפאר האָט ער ליעב אוי די קינדהייט און גיט איהר אָב זיינע האַרציגסטע שורות). מענדעלי איז דער היפוך פון ראָמאַנטיק, מענדעלי איז נישטערקייט, קלאַרקייט, ער איז געבוירען געוואָרען מיט אַנ'אויג, וואָס זעהט דאָס קלענסטע, ער זעהט דאָס ווייטסטע, אפילו זיך אַליין זעהט ער גוט (ווי הויך דאַרף מען זיך שטעלען צו זעהען זיך!) , ער איז אַנאַטאָמיקער, ער איז די פערקערטע פקחות. ווען ער מאַכט זיך תּמּעוּוּאָטע, איז די פּקּחוּת נאָך קענטיגער. פון אַלע יודישע שרייבער איז ער דער געניטסטער און לעבענס-זאַכען, ווען ער רעדט מליצה, איז עס מעהר גיט ווי מליצה, ל שוין, סטיליאַזציע, דער אינהאַלט איז שטענדיג ביי איהם אַנ'אויג פאַכער, אַרעאַלער.

מענדעלי איז גיט קיין טיפישער משביל, ער האָט געשאַפּען אַ נייעם טיפ משביל. ער האָט געשאַפּען מענדעלי'ן, אַ משביל, וואָס בלייבט אינוועניג און דער אידישער מאַסע, אַ משביל אַרעאַליסט, אַ משביל אַ סקעפטיקער, אַ הומאָריסט. (ס'אַראַ אונגערדיכט צונויפפאַרונג!) אין מענדעלי'ן זענען פאַרהאַן סתירות, ער זאָגט אַליין, אַז און איהם זיצען צוויי מענדעליך; אי קינסטלעריש, אי פּסיכאָלאָגיש איז ער ווייט פון האַרמאָניע, אָבער וואו האָט איהר געזעהען אַ פערשטעלטען, וואָס זאָל זיין האַרמאָניש? און מענדעלי איז אַ פערשטעלטער. פערגעסט אָן די סתירות, וואָס אין איהם, וועט איהר זעהען יעדענפאַלס, אַז ס'איז אַ טיפ, וואָס אין דער השכלה-ליטעראַטור, אַז איהר זאָלט איהם זוכען מיט ליכט, וועט איהר נישט געפינען. שוין די סתירות גופא, אויב איהר ווילט, איז אַנ'אויג. אין דער השכלה-ליטעראַטור זענען נישטאָ קיין מענשען מיט סתירות, דאָרט איז נישטאָ קיין קאָמפּליצירטהייט, די מענשען זענען דאָרט אָנגעצויגען אַזוי ווי אויף שנירלעך, דאָ אַזאַ סאָרט שנירעל, דאָ — אַנאַנדערער; אינמיטען מיט זיך אַרײַן אַ מאָל דער צבוע'ק, אָבער צביעות איז נישט קיין אינוועניגסטע סתירה. מענדעלי האָט אַרײַנגעבראַכט אין דער אידישער ליטעראַטור די אינוועניגסטע סתירה, דעם אינוועניגסטען קאַמפּף, ער איז געקומען מיט ספּקות, וועלכע האָבען זיך דעם משביל נישט גע'חלומ'ט אפילו — — —

אויסוועניגסטע סמנים האָט דאָך דער משביל, ווי איד האַב געזאָגט, איבערגעלאָזען איהן מענדעלי'ס שאַפּען. אויסער ליך האָט מענדעלי פּינד זיך אָבצושיידען פונ'ם כלל. צווישען דעם פרומען פאַר-צייטיגען עולם איז ער אַ פרומער און אַ פאַרצייטיגער, צווישען משבילים —

א משכיל. ער איז „אי אהין, אי אהער“, עהנליך צו יאקאָבזאָהן אינ'ם קליינמענשעלע“. דאָס זענען אָבער איינצעלהייטען, קלייניגקייטען, נישט מעהר. פון די איינצעלהייטען און קלייניגקייטען, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער צייט, אין וועלכער מען לעבט, איז זיך שווערער אַ מאָל צו בעפרייען, וווּ פון איהרע גרונד-יסודות.

וילען מיר אָבער אויפזוכען די גרונד-יסודות פון מענדעלי'ס שאַפען, מוזען מיר זיך ווענדען ניט ספעציעל צו דער השפלה, נאָר בכלל צו דער סביבה, אין וועלכער מענדעלי איז אויסגעוואַקסען: די השפלה איז נאָר איינע פון די קרעפטען, וואָס האָבען געווירקט אין דער סביבה. אמת, זי האָט רעאָגירט אויף אַלע כחות, אויף אַלע עלעמענטען פון דעם אַרומיגען לעבען, און אַז מען רעדט וועגען איהר, רעדט מען וועגען אַ געוויסען פּערהאַלטען זיך צו אַלע קרעפטען, צו אַלע עלעמענטען פון דער אידישער סביבה; מענדעלי איז אָבער צו גאָהענט צום לעבען, ער זאָל עס געניסען פון אַ צווייטער האַנד; געוויס האָט ער זיין חיות געשעפּט פון ערשטען מקור, און מען דאַרף זיך דעריבער ווענדען ניט צו דער השפלה, וואָס איז מעהר ניט, ווי אַ אידעאָלאָגישע אָבשפּיגלונג פון לעבען, נאָר צום לעבען זעלבסט. אין דאָס לעבען פון יענער צייט פיהרט אונז אַרײַן די יונגענדי-ביאַגראַפיע אַבראַמאָוויטשעס.

זי דערנעהנט אונז, אנב, ניט נאָר צום אויסוועניגסטען, ס'ביבה'שען, נאָר אויך צום מעהר אינטימען — פּערזענליכען קוואַל פון מענדעלי'ס שאַפען.

אין מענדעלי'ס ליטעראַרישען שאַפען איז פאַרהאַן אַסך אויטאָ-ביאַגראַפישעס; דער גרעסטער און — אין קינסטלערישען זין — בעסטער טייל פון מענדעלי'ס ווערק איז אָנגעזעטיגט ניט אזוי פון קינסטלערישער פאַנטאַזיע, ווי פון קינסטלערישער עראַינערונג. קיינער פון די יודישע שרייבער איז ניט גאָהענט אזוי צום טיפּ פון מעמאָרען-שרייבער, ווי מענדעלי, קיינער פון זיי האָט אזויפיעל ניט אויסגעניצט זיינע אויסוועניגסטע פּערזענליכע ערפאַהרונגען ווי ער, און קיינער, דוכט מיר, האָט נאָר ניט געהאַט אזויפיעל אויסוועניגסטע — און דערצו נאָך אזוינע ריין יודישע — ערפאַהרונגען; יעדענפאַלס האָט זיי קיינער ניט פּער ווענדעט אזוי קינסטלעריש-בעוואוסטזיניג, ווי מענדעלי. איינס פון די לעצטע ווערק זיינע, שלמה ר' חיים'ס, אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטאַ, (1898) — האָט ער לכּתחילה געשריבען אָנ-שטאַט אַנ'אויטאָביאַגראַפיע.

שלמה ר' חיים'ס — דאָס איז שלום יעקב בן חיים
 משה אבראמאָוויטש. קאפּוליע (Копыль) מינסקער נוב. סלוצקער
 אויער — דאָס שטעדטל, וואו ער איז אין 1835 געבוירען געוואָרען,
 איז א טיפיש ליטוויש שטעדטל. עס געהערט צו א פּריץ. אז ס'איז
 פארהאן א פּריץ, זענען פארהאן מעשיות, לעגענדעס ווענען פּריץ.
 פארהאן יודען מקורבים דעם פּריצ'ס, אַיינגעהער אין הויף. דער
 פּריץ נעמט צינזען ביי שטעדטל. דער פּריץ מאַכט גורות אויף יודען,
 טוט חסדים מיט יודען... אין די בענעמיינען פון שטעדטל צום
 הויף שפיגלען זיך אָב, ווי אין אמרעאָפּען וואַסער די זון, די בענע-
 מונגען פּינ'ס געטא צו דער וועלט. אויפ'ן קאפּוליער הויבט וירקט נישט נאָר
 די צוויי-הונגע-קראַפט פון קהל, פון געטא, נאָר אויך די אָבשטויסונגע-
 קראַפט פון הויף, פון דער פרעמדער אַרומיגער וועלט. און הינטער
 קאפּוליע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד, יעדענפאלס
 לאָזט זיך אַראָב אַ שליער אַגעדיכטער, אין מען זעהט דורך איהם
 געפעלדיגע פאַנטאַסטישע געשטאַלמען: די הויף-חשך, די מדבריות מיט
 די עקרישען, סמבטיון מיט די רויטע יודעלעך... ליטעראַטור, וואָס
 ייִהר מקור זענען זכרונות פון קאפּוליע, דאַרף האָבען — און זי האָט
 מאַקי ביי מענדעל'יץ — אַנ'אייגענאַרטיגע, ניט נאָר קיין געהעגליכע
 פאַרב; ביי מענשען, וואָס קומען פון דער וועלט, פון אַייראָפּע, קאָן
 זי אַמאָל ניט נאָר נושאַ חן זיין. אַנ'אמאָר יוד אָבער זוכט ניט קיין
 פּבור ביי דער וועלט, ער האַלט זי ניט פאַר קיין מבינ'טע...
 אוי-צו-אוי, קאפּוליע איז אַנ'אייגענאַרטיגע, יחוס'דיג שטעד-
 טל, מיט אַנ'אַלמען בית-עולם, מיט פּנקס'ן, נאָך פון פאַר דער ער-
 שטער שרפה... א שכן האָט זי — א באַרג, מ'רופט איהם שלאָס.
 א סברה, אז אַמאָל, נאָר פאַרצייטען, זענען געווען דאָרט פירסטען
 ליטווישע, האָבען געלעבט אַ פּירסטליך לעבען, און זיי איז אַדאָי אויף
 זינען ניט אַרויף, אז ווען עס איז וועלען יודישע קינדער, חדר-יונגלעך,
 קינדחים מיט פערשמורטע פּינ'לעך, זיך שפּילען דאָ אין ניס שבת און
 יום-טוב און פּוּד-הומנים... און אַלטע יודען און יודענעס וועלען
 האָבען, וואָס צו דערצעהלען... און אויף די פּריובעס זומער און אין די

*) „Изъ Николаевской эпохи“. Воспоминания П. А. Папер-
 ны. Пережитое II

לאנגע, אומעמיגע ווינטערדיגע אָווענדען נעבען גרויסען אויווען, ביי'ס
 „לוטשניק“, און אונטער'ן אויווען אין שול, און אויף דער אויבערסטער
 באַנק, אין באַד, להבריל, האָט מען ניט געשוויגען: שלום יעקב
 אבראָמאָוויטש האָט זיך בערג מיט מעשיות אָנגעהערט. מעשיות פון
 דוכס'ן און פון מכשפים און פון גלחים און פון משוכרים און פון בער-
 לינער און פון נאַפּאָלעאָנען און פון הונג און פון ניט גוטע און פון
 שפרעכערס און טאטערס... אַנב, די טאטערס האָבען געוואוינט
 מאַקע גופא אין קאַפּוליע, אין דער גוישער גאַס; פערשטעהט זיך —
 ער לים; פאַר שטערטעלדיגע, פאַר אייגענע האָט זי קיינער נישט
 געהאַלטען. אין זייער גאַס, אז מען פלעגט געהען, פלעגט מען נעמען
 א שטעקען, און ביים א שטעקען איז מען אויך ניט גאָר זיכער געווען.
 דאָך פלעגט דער קליינער ר' מענדעלי זי זעהען אי אין דער היים שבת,
 חען דער ערל פלעגט די ליכטער אַראָפּנעהמען און די ערליטע — די
 ציג אויסמעלקען; אי אין שול, וואו ער, דער שבת-גוי, פלעגט לע-
 שען די ליכט, אי אין מאַרק אויפ'ן יריד, אי אויפ'ן וועג, וואָס פיהרט
 אין וואַלד, וואוהיך דער היטציגער אומרוהיגער שלום יעקב פלעגט זיך
 פערקלייבען אַ מאָל. און די אַלע שטעדטישע אָדער דאָרפישע גאָר-
 לע'ס און מי קיב'ע'ס, וואָס זענען צווייט איבער מענדעלי'ס ווערק
 און זענען געבאָלט אזוי וואַרהאַפטיג און מיט אַזאָ הומאָר; — די אַלע
 שבת-גויים און אזוי גויים, שפרעכערס און שפרעכערינגס, סיי די, וואָס
 זענען מבין, און סיי די, וואָס זענען ניט מבין בלשון, — זיי אַלע האָבען
 ניט איינמאָל שבת זיך מיט קאַפּוליער חלה געקויקט און פערביסען ביי
 אַ קאַפּוליער שענקער אָהן אַ פאַטענט. גלייך פון שטעדטיל אָדער פון
 דאָרף, פרישע, לעבעדיגע, חילדע און גוטמוטיגע, אזוינע פרעמדע
 און דאָך נאָהענטע — האָט זי מענדעלי אין דער ליטעראַטור אַרײַנגע-
 געבראַכט.

אַבער וויכטיגער איז דאָס, וואָס קאַפּוליע האָט מענדעלי'ן געגעבען
 שטאַף פאַר זיינע יודישע פאַרשוויגען, פאַר זיינע קהל'ס-לייט, זיינע
 נבירים און קבאָנים, קאַבלעפלעך און מעלערלעקער און בטלנים
 שדכנים, מלמדים, מקבלים מחברים, קליינע מענשעלעך; פאַר זיינע
 יודיגעס און קליינע יודעלעך, — כל הקהל הקדוש הזה, די גאַנצע
 הייליגע, אָרימע, געליבטע און געהאַסטע עדה.

אין קאַפּוליע זענען געווען אַלע אינסטיטוציעס און חברות, אָהן
 וועלכע אַ קהלה איז קיין קהלה ניט: אַ שול-הויף מיט קלויזען מיט אַ

תלמוד-תורה, מיט א קהלס-שטיבעל, מיט א הקדש, מיט א הברד-
 קרישא, מיט א טאקסע, מיט א באָד, להבריל, מיט רבנים, דיינים,
 חונים, גבאים, כלי-קודש, רופאים, באַנקעס=שטעלער, בעל מופתים,
 אַבשפרעכער, מיט א „מסור“ אפילו. אין קאפוליע האָט דער קינפטיגער
 פאָלקסדיכטער אָנגענומען זיך מיט איינדרוקען און געשטאַלטען פונ'ם
 קהל'שען און שטוביגען לעבען אין יענער צייט.

קאפוליע איז אָבער ניט נאָר א מוסטער=שטאַרט געווען פון יודי-
 שע „פאראַנדקעס“, פון יודישע פרנסות, פון יודישען דלות; קאפוליע איז
 אויך געווען א מקום-תורה „אין אַרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו
 די איינוואוינער זענען כמעט אַלע לומדים, וואו דער בית-המדרש, דער
 קלויז איז פול מיט בעלי הבתים און בעלי הבית'לעך, וואָס זימען און
 לערנען, אויך מיט ישיבה=בחורים, פרושים פון דער פרעמד, וואָס
 פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען די גמרא און עסען טעג; וואו אַלע
 פארנאָכט בין מנחה למערב, פערקלייבען זיך ארום בעוונדערע טישען
 בעלי=מלאכות און נאָך אַנדערע פונ'ם עולם, צו הערען א גוט וואָרט
 פון די פירונגער דאָרט — ביי איין טיש — מדרש, ביים צווייטען —
 „עין יעקב“, ביים דריטען — פסוק, ביים פיערטען — חובות הלכבות
 וכדומה אועלכע הקירה=און נוסר=ספרים; וואו שבת און יום טוב ווערט
 פון בעלעמער נעבען אָרון=קודש געוואָנט פלאַמענדיגע דרשות, וואָס ציג-
 דען אָן דאָס האַרץ פון די כנסת ישראל מיט הייליגע ליעבע צו דער
 שכינה, וואָס זענען געווירצט מיט טרייסט=ווערטער פון די נביאים, מיט
 משלים, קלוגע, שאַרפע, גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט א קול,
 מיט א ניגון, וואָס דערקוויקט, צונעהט זיך אין אַלע אברים“ (*). ...

אין איינער פון די דאָזיגע עולען האָט געלעבט יונגעלוויז אויך שלום
 יעקב. דאָ, אינ'ם „בית-היוצר לנשמת האומה“, האָט ער אריינגעזיגען אין
 זיך דעם פאָלקס=גייסט און טראַדיציע, דאָ האָט ער די קלייטשע,
 די כנסת ישראל, אין דער געשטאַלט פון א פרינג געוועהען, דאָ האָט
 ער געלעבט א לעבען פול רוחניות, א לעבען, וואָס האָט קיין שייכות
 ניט צו דער ווירקליכקייט און צום חשך און צום דלות פון דער ווירק-
 ליכקייט... בעת ער איז אריינגעטהון געווען אין חומש, איז ער אַרומגע-
 רינגעלט געווען מיט, וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און

(* שלמה ר' תיים'ס.

אילבערטען, פרימסע:האלץ און פוקסענבויער*. פון לעבעדיגע מיני בע-
 שעפעניש האָט ער געוואוסט: אַ וויזילטיער, אַ לינדענוואָרס און אַ פיפער-
 נאָטער, אַ לעמפערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען אויף קוואלען
 וואסער, אַ שור הבר און אַ טירקעלטיוב (*). ער איז אויסגענווען אין
 אַרם נהרים, אין פּנען, אין מצרים, אין פרס ומדי, אין שושן הכיורח
 דאָרט און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויסטע-
 ניש און מדבריות אין אָנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פּיענ
 וואונדערליכע זאכען (**). דער תלמוד, דער פאַרצייטיגער ריעז, דער
 עוג מלך הבשן פון דער וועלט-ליטעראַטור*, ווי מענדעלי רופט איהב
 אָן אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, דער תלמוד איז אין זיינע אויגען עפּים אַ
 יריר אויפ'ן הימעל, עפּים קויפט מען און מען פּערקויפט און מען בייט,
 און מען שרייט און מען די-תורה'ט זיך... דער תנא-קמא און אַנדערע
 וואונדערליכע אונבעקאַנטע געמען האָבען אָבגעלעבט אין זיין פאַנטאַזיע,
 געקראָגען פלייש און בלוט... מיט פּערגעניגען און ענטציקונג האָט ער
 אומגעשפּאַצירט אינאָם, ברייטען און ווילדען פעלד* פון די אנדרות, וואו
 דער הימעל לאָזט זיך אַראָב אויף דער ערד און די ערד ווערט פּער-
 הימעלט (*), די אנדה האָט געשפּייזט די פאַנטאַזיע, דער פּלפול —
 דעם מוח; ווי עס ווייזט, האָט ער מעהר פעולה געהאַט, ווי די פאַנ-
 טאַזיע, און דער שטעטערדיגער, יודישסטער יוד* (יחודי היהודים)
 איז, ווי אַלע זיינע ווברים, יונגעלוויז שוין, אַ קליין יודעלע* געזען,
 אויפ'ן גאס שפּיעלט ער זיך, שטיפט, בטבע איז ער אַ קאָכיגער, אַ
 היסבלוטיגער, אַ יונגעל מיט ביינער*, אָבער אין חדר צי אין קלויז
 ביי דער גמרא, — דאָ ווייזט זיך אַרויס אין איהם די רוחגקייט אין
 מיושבדיגקייט פון שפּעטערדיגען תלמיד חכם. לערנט ער, איז געלערנט,
 ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטאָן אין לערנען*... פּיער אַזוי-
 גער פאַרטאָג ווינטער, אַלע שלאָפען נאָך, וועקט איהם דער טאָטע —
 אינגאַנצען איז ער אַלט דאָן אַ יאָהר עלף — אין שול געהען לערנען
 אַ בלאַט גמרא. אַזוי ווי אַלע יודען אַמאָל, האָט אויך ר' חיים משה
 אַבראַמאָוויטשעס פּאָכער, געזעהען איבערגעבען דעם זעהן די ירושה
 פון די עלטערן, די הייליגע תורה, ער זאָל זיין בעזאָפּענט גייסטיג און
 קאָנען דינען, ווי פּיערבערג רופט עס, אין גאָטס גוואַרדיע

שלמה ר' חיים ס. (** דאָרט. (***) ספר הזכרון.

דער פּאָטער האָט געהאַט אויף אַבראַמאָוויטשען קינדווייז אַ גרויסע און, ווי עס ווייזט, אַ גוטע ווירקונג. ער איז געווען אַ למדן אַ עהרליכער יוד, אָבער אויך וועלטליך: מיט אַ פען אין אַ האַנד, אַ בעל-לשון, אַ ריידער. „ער איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאָט אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו דער פרנסה, צו תורה און אויך צו שטערמישע זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט ער געהאַלטען די טאַקע פּונ'ם פּלייש אין דעם שמועדטיל. יאָהרענלאַנג אַוועק געווען אַקאָיאָגער רב דאָרט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאַר. פּלעגט אויך זאָגען אומ-זיסט אַ שיעור גמרא מיט פּוסקים פאַר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַרײַן, יענער אַרײַם. קיין זאַך האָט מען נישט געמאָן אָהן איהם. וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש, איז ער געווען דער פּער-מיטלער. בשעת עפּים אַ נויט אין כלל-זאַכען פּלעגט מען אָנקומען צו זיינס אַנעצה און וועגען אַלסדינג מיט איהם זיך מיטש געווען“ (*). ווי עס ווייזט, איז ער געווען דאָס פּאַרבילד, ווען מענדעלי האָט געשאפּען שפּעטער די סימפּאטישע געשמאַלט פּונ'ם קלוגען, רהויגען תלמיד-חכם, דעם שטאַדטישען בעל-עצה, ר' בנימין (אַנ'אַלטע מעשה; אין העפּע-רעאיש: „לא נחת ביעקב“). אין מענדעלי'ן אַליין, אין זיין געלאסענקייט אַין זיין לעבענסקלוגהייט, אין זיין דערקעגען אַ מענשען, און זיין ליעבע צום „רך-הממוצע“ איז פאַרהאַן אַ ניצוץ פון דער דאָזיגער חשוב'ער שענער פּערזענליכקייט ...

דאָס, וואָס זיין פּאָטערס הויז איז פול געווען תמיד—דער אַרײַן, יענער אַרײַם, — דאָס האָט אַבראַמאָוויטשען קינדווייז שוין געגעבען די מעגליכקייט צוצוקוקען זיך צו פּל'ערליי פּאַרשוניגען, צו פּל'ערליי מינים יודען און יודענעס, צוהערען זיך צו זייערע רייד, אַכטונג געבען אויף זייערע תנועות. שוין קינדווייז האָט אַבראַמאָוויטש אַרײַסגעוויזען די שאַרפּקייט פון זיין אויג און די הנאה, וואָס ער האָט פון נאָכקרימען, פון מאַכען אַנ'אַנשמעל. „ס'איז אין איהם געלעגען בטבע, זאָגט מען-דעלי וועגען שלמה'ן, זי. ה. וועגען זיך, — ס'איז אין איהם געלעגען בטבע עפּים אַזוינס, אויפצוכאַפען באַלד ביי'ם ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּים נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע“ (**). דער פּאָטער האָט אַזוי ווי געשפּירט, אַז פון זיין זוהן וועט אַרײַם-

(* שלמה ר' חיים'ס. (** שלמה ר' חיים'ס

וואקסען איה"ש א גרול, האָט ער געלעגט אויף איהם כחות מעהר, ווי אויף אנדערע קינדער. ווי זעקס יאָהר גיט ער איהם אָב צו איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל לערנען ביי איהם תנ"ך. תנ"ך פלעגט מען מיט קינדער לערנען וועניג: ראשית, איז תנ"ך סתם קיין למוד גיט, וויסען דעם טייטש פון נוסק — אויך מיר א קוניץ, א יונגעלע נישקשה קען בעשטעהען וויסען א בלאַט גמרא מיט אַלע אויסרעדענישען; ווען דער שמעקט פון תנ"ך מיט מליצה, מיט השכלה. אַבראַמאָוויטשעס פאָטער איז פון השכלה געווען וויטליך, אָבער אַ מליץ איז ער געווען אַ פערברענטער, תנ"ך האָט ער ליעב געהאַט, האָט ער געוואָלט אויך זיין קינד זאָל עס קענען. דערמיט האָט ער אַבראַמאָוויטשען געגעבען דעם שליסעל צו לשון, ס'איז געווען אייגענטליך דער אָנהויב פון מענדעלי'ס השכלה...

אַט אַזוי האָט מענדעלי זיין ערשטען, הגם נאָך זעהר שוואַכען, טריט צו דער השכלה געמאַכט מיט דער הילף פון זיין אייגענעם פאָטער, מיט דער הילף פון אַ פרומען יודען, אָהן אַ שווערען קרייז, אָהן אַ מלחמה מיט די אַרומיגע און אָהן דער ראַמאַנטיק, וואָס אין אַ מלחמה. שפעטער, ווען ער איז גרעסער געוואָרען, און אונטער ווער ווירקונג פונ'ם איבערגאנגס-אַלטער און פון דער נאַטור, וואָס אין תנ"ך און אַרום שטערטיל, האָט אָנגעהויבען אין איהם עפּים אויפצוכאַפּען זיך, עפּים האָט איהם געצויגען ערגיץ, — שפּעטער האָט ער מיט זיך אַליין געפיהרט אַ שטרייט, בעהאַלטענערהייט אין די מחשבות פלעגט ער, זינדיגען און תשובה טהון, ווי דער שטאַנער איז פון קינדער עלוים, אָבער אנדערע זאָלען איהם רודפֿן — וועגען דעם ווערט אין זיין ביאָגראַפיע גישט דערמאָנט. און אַפילו מיט גאָטלאָבער'ן דעם אַפיקורס אין אַ צייט אַרום אין קאַמענעץ איז ער בע-קאַנט געוואָרען דורך אַ פרומען יודען. און אַוועקגעפיהרט צו נאָט-לאָבער'ן האָט איהם דער שמש פון שול, וואו ער האָט געלערנט. דער-פאַר, קאָן זיין, איז אַבראַמאָוויטש אַוועק פון שול, פון די ד' אמות של הלכה, גישט קיין פערביטערטער, ווי דאָס רוב משכילים אין יענער צייט; די יודען פון אַלטען דור, די פרומע, זענען גיט געווען זינע פערזענליכע שונאים. און דאָס איז אפשר איינע פון די סבות, וואָס ער האָט זיך פערדאַלטען צום אַלטען דור מיט מעהר סבלנות, מיט מעהר אַכטונג, ווי אנדערע משכילים, וואָס ער האָט געזעהען אין זיי גיט נאָר, פאַנאַטיקער, נאָר אויך מעגשען, און ער האָט דאָס יודישע פאָלק גיט איינגעטיילט, ווי אנדערע שרייבער פון זיין צייט אין

גינסטערע" (חשובים, מורדי=אור) און „אייפגעקלערטע" (משכילים, אורים), נאָר אין אונטערדרוקער און אונטערדריקטע, אין עהרליכע און ניט עהרליכע. ער האָט אײַנגעפיהרט, אָנשטאָט דעם דעליגיעזען, דעם סאָציאַל=עטישען שטאַנדפונקט. שוין אין ערשטער יודישער ערצהלונג, אינ'ם „קליינמענשעלע", וואו עס זענען פאַרהאַן נאָך שפורען פון דער אַמאָליגער, נאַאיווער השכלה, — שוין דאָ איז ד'ר שטיינהערץ, ווייל ער האָט אַ שטיינער נעם האַרץ, ווייל ער איז ניט קיין עהרליכער מאַן, צוגערעכענט צו די אײַסר וואָרנערס, צו די קליינמענשעלעך, — הגם ער איז אַ געבילדערטער, אַמשביל, פערקעהרט, אַ רב איז פאַרדאָן דאָ דוקא אַ סימפּאַטישער (הגם קינסט=לעריש איז ער אַ שאַטען, אָזן בלוט און פלייש), און יצחק אברהם תקופּ פערלאָזט זיך אויף איהם, אַז ער וועט פיהרען די תלמוד=תורה אינאיינעם מיט גוט מאַנ'ען דעם משכיל, און עס וועט ניט זיין קיין מחלוקת צווישען זיי. גוט מאַן אַליין איז אַביסעל פערצויבערט, און אויך וועקער אין דער „טאַקסע" איז אידעאָלויזרט, אָבער אויך זיי זענען פריהער ווי אַלץ ניט סתם משכילים, נאָר עהרליכע וויבערע לייט, אידעאָליסטען, יודישע פאַטריאָטען. און אויך דער משכיל רפאל (ווינשפּינגעריל) איז פריהער ווי אַלץ אַ עהרליכער, גענימער וועלטליכער סוחר, און וויפיעל אַזוינע עהרליכע לייט, אידעלע נאַטורען, אידעאָ=ליסטען ווייזט אונז מענדעלי צווישען די אַלטע, די פרומע? וואו האָבען מיר ביי די שרייבער=משכילים געהאַט אַ ר' בנימין („אַנאַלטע מעשה"). אַ ר' אברהם (ווינשפּינגעריל)? מענדעלי מוסר'ט אַ מאָל די פרומע? אָבער ניט פאַר זייער פרומקייט, אפילו ניט פאַר זייערע נאַרישע אַבער=גלויבענס, נאָר דערפאַר, זאָס די פרומקייט און דער אַבערגלויבען ווערען אויסגענוצט פון די תּכּיפּים, די קהלס=לייט, אין זייערע שמד=שטיק געגען „שטאַרט", געגען די אָרימע.

די השכלה איז פאַר אַבראַמאָוויטשען ניט געווען עפּים אַ אונגע=ריכטע זאַך, אַזוי ווי אַ בליץ, וואָס פערבלענדט די אויגען אין מיטען דער במאָרע, זי האָט ניט געהאַט פאַר איהם דעם חן, דעם געשמאַ=קען טעם פון אַ טרפּה'ר זאַך, וואָס איז אַ ספּנה צו געהען דערצו און מ'דאַרף אַינשטעלען דאָס לעבען; דערפאַר איז זי איהם ניט אַיינגעבאַ=קען געווען אַזוי אין האַרצען, און ער האָט זיך מיט איהר אַזוי ניט גע=צאַצקעט", ווי אַנדערע משכילים. . .

וועגען זיין פּערהאַלטען זיך צו דער השכלה, איברויגענס, וועט

אינו נאך אויסקומען צו רעדען. דאָ האָב איך געוואָלט נאָר אָנווייזען אויף די טיעפע וואָרצלען, וואָס אונזער פּאָלקס=דיכטער און פּאָלקס=ערציהער האָט אינ'ב אַלטען דור, — אָז זיין אייגענער פּאָטער, אַנ'אַלטפּרענקישער האָט אויף זיין ענטוויקלונג געהאַט אַ גוטע, אַ פּאָזיטיווע ווירקונג.

אָבער אַ חרין דעם פּאָטער מוזו מען נאָך איינעם דערמאָהנען, נאָך איינעם פון אַלטען דור, וואָס אַבראַמאָוויטש איז איהם דאַנקבאַר גע' בליבען און וואָס אין זיין אויטאָביאָגראַפיע רעדט ער וועגען איהם מיט אכטונג און ליעבען. דאָס איז יוסף הר אובני אָדער, ווי ער רופט איהם אין שלמה ר' היים'ס, ליפא ראובנ'ס דער מלכה. דאָס איז געווען, איינער פון יענע מענטשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגע' לעגט אַלע גוטע זתנות: גיסט, האַרץ און געפיהלען, נאָר פּערזעסען זי אָבער געבען אַ קלייניגקייט — מול". (1) איינע פון יענע בליבען, וואָס אין דער געמא=לופט, אָהן שטרעהלען פון דער זון, זענען זי צו' דארט געוואָרען, נאָך איידער זיי האָבען אויפגעבליהט. זיין טון און אַלץ מיט אַנאָדערע האָט בעשינפערליך געוויזען, אָז אין איהם איז דאָ דאָס פינטעלע, דער גרען פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שניצען, צו מאַלען, צו שרייבען און צו קריטצען אויף קופּער און אויף שטיינער, גישט צו מאַכען זיך דאַרויס אַ פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין פעסטער פּערגניגען; ווייל עס האָט איהם דערצו עפּים געטריבען און ער האָט בעדאַרפט, געמוזט מייסטערן". (2) יונג געלויזיג האָט מענדעלי געקענט נאָך אזוינע קינסטלער=למה=ווינקעס, שטומע נשמות, פּאָעמען, וואָס האָבען אונז זייערע ליעדער גישט איבערגעלאָזען. אין סוף ערשטען טייל פון שלמה ר' היים'ס מאַכט אונז מענדעלי בעקאַנט מיט אַ פּאַר אזוינע שענע, קינדערשע, פּאָעטישע נאַטורען: דאָס איז אייזיק דער שמיעד און הערצל קיילעס דער סטאַליער. ביידע האָבען געווירקט אויף שלמה'לעס גיסט, דער האַלטען אין איהם דאָס יונגע פייערל, ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און צו ביידע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען". (3) זיי זענען געווען אָבער בעל=מלאכות, פּראָסעטע מענטשען; אויף שלמה=

(1) שלמה ר' היים'ס ז. 21. (2) שלמה. (3) דאָרט.

אבראמאָוויטשען האָבען זיי געווירקט ניט מיט די רייד מיט זייערע, נאָר מיט זייער בענעהמען זיך, מיט זייער האַרציגקייט, מיט זייער קינדישקייט; אנדערש איז אָנער ליפא ראובנ'ס — ער איז געווען אברא-מאָוויטשעס רבי, פריהער האָט ער געלערנט מיט איהם תנ"ך, דער-נאָך — גמרא. בשעת דעם לערנען ביי'ן טיש פלעגט דער רבי זיצען מיט עפּיס אַנ'ארבייט — מאָלען אָדער שטעכען אַחתימה'לע" . . . (*) שפעטער, ווען ער איז געוואָרען א שרייבער, האָט מענדעלי געוויזען, אז ער איז נאָך מעהר בריה, ווי זיין רבי, אין דער דאָזיגער דאָפּעל-טער אומנות: — קנעלען — און מאָלען א בילד דערביי, זיין איין ער-ציהער פאַר'ן לעזער, זאָגען איהם מוסר, און בעת מעשה שאפען שטענע, ריין קינסטלערישע געשטאלטען . . .

מיר זעהען, וואָס פאַר אַ גוטע ביישפּיעלען און וואָס פאַר אַ פּינע ערציהער עס זענען פאַר מענדעלי'ן געווען זיינע רבי'ס, דער פּאָטער און ליפא ראובנ'ס דער מלמד. נאָר אויב זיי האָבען אַ חלק אין זיין לעבענס-פּילאָזאָפּיע און אין זיין פּאָעזיע, האָט דוכט מיר, די מוטער זיינע אַ שייכות צו דער זעלבענער זויבערקייט פון זיין סטיל און צו זיין פּעראַכטונג צו דער אונזיכטיגקייט פון קאַפּצאַנסק, ווי אויך צו דער עטוואָס סענטימענטאַלער האַרציגקייט פון זיין רחמנות-ליריק; די מוטער האָט ווייכער, וואַרעמער געמאַכט זיין שטרענגקייט. מיט אַ שטילער צערטליכער ליעבע שילדערט זי מענדעלי אין „שלמה ר' היים'ס", און איהר איידעלע געשטאַלט ווערט בולט'ער, ווען ער פּערגלייכט זי מיט אַנ'אנדער פּרוי פון אַנ'אנדער משפּחה: „ס'איז, זאָגט ער, אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע-סאָסיען, חנאים ווייב, און דער מאמע זיינער. טויבע-סאָסיע איז אַ ברייט-ביינענדיגע, איאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פנים זענען עפּיס מגושם, פּערברענט-פּערכראָטען פון דער זון. געהט זי — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אז זי שטעלט אַ פּוס, רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפּצען, אויף דער געמבע. זי איז נוט, נאָר אָבער פּראָסט. זי איז פּרום, וויינט ביי ליכטבענשען, כלפּעט, ווי באלד זי דערהערט פון דער פּיראָגערין אַ קול, כאָטש זי פּערשטעהט ניט קיין וואָרט. אַקעגען-זשען שרה, די מאמע זיינע, איז אַנ'איי דע-לע, אַשוואַכע, האָט קליינע ווייסע הענד, מיט דינע בלויע אָדערלעך, אַ פּערפּרוסט בלייך פנים, מיט דינע ליפען — אינגאַנצען

(* שלמה.

עפ"י ארוחניות אין אז זי געהט, דאכט זיך, זי שוועבט א. ז. ו. (1) שפעטער, אז ר' חיים משה, אבראמאָוויטשעס פאָטער, איז גע- שטאָרבען (אינגאנצען איז ער אלט געווען דאן 41 יאָהר), און זיין פרוי איז אַנאַלמנה געבליבען, אָהן מיטלען צום לעבען, האָט אַבראַ- מאָוויטש — ער איז געווען דאן אינגעל פון אַ יאָהר 15 — געמוזט זיך שידען מיט זיין מוטער. ער האָט זיך אַרומגעוואַלגערט אין סלוצק און אין ווילנא אין ישיבות, און אז ער איז אין אַ פאָר יאָהר אַרום געקומען צוריק אין שטעדטיל, האָט שוין זיין מוטער געהאט אַ צווייטען מאן, אַ מילנער, זי האָט געוואוינט מיט איהם אין מעלניקי, 10 וואָרסט פון שטעדטיל. אַבראַמאָוויטש האָט זיך בעועצט אין מעלניקי. און דאָ אַ פנים האָט זיך צום ערשטען מאָל בעוויזען צו איהם „די מוזע“. יונג- געלויבט, נאָך זייענדיג אין שטעדטיל, האָט אַבראַמאָוויטש געפיהלט אָפט אין זיך עפ"י, וואָס, וואָס לאָזט זיך נישט דערקלערען, אַ מיין ציהעניש אוועלכע, וואָס אָהן אַ נאָמען; אין אזוינע מינוטען פלעגט דאָס „קליין יודעלע“ אויסבון זיך פון שפאָן, נאָכגעבען דעם יצר הרע און אוועקגעהן אין פעלד אָדער אין וואַלד אַריין שפּאַצירען; אַנאַנדערס מאָל פלעגט ער זיך צוגיסען אין אַ טרעלעליקען — אין אינגונדעל פון זמירות און אַ וויינענדיגס צו אַ בעדעקענס אָדער געוואָנט ברכי נפשי הויך אויפ'ן קול, צוקיענדיג איטליכעס וואָרט און געפיהלט דערביי עפ"י נאָר אַ בעוונדער טענה... (2) אז מען קאָן שרייבען, אויסניסען דאָס האַרץ אין אַ שיר, אין מליצה, — האָט ער נאָך נישט געוואוסט. ערשט אין מעלניקי הויבט ער אָן שרייבען. אין העברעאישע שירים בעזינגט ער די נאָטור. „דער טייך פלעגט איהם צופלעסקען, דאָס וואַלד- עכא — אָבענטפערן“. אַחוץ דעם טייך און דעם וואַלד האָט זיינע שירים קיינער נישט געהערט. ער איז געווען איינזאם, די נאָטור אַרום — ווילד. דאָס דערפיל איז אַרומגערינגעלט געווען מיט וועלדער, עס ליגט פערבאָרגען אין אַ ווינקעל, אָפגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ'ם טראַקט, נאָר קליינע שמאַלע וועגעלעך שלענג- לען זיך דורך דעם וואַלד, דורך טאָלען און בערגלעך, און פיהרען צו דערפער, וואָס ליגען צווייט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זענען דאָ זעלטען, עס רעש'ט נישט, עס קאָכט נישט, ווי אין שטעדט, דער-

(1) שלמה ז. 32. (2) שלמה.

פאר שוויבעלט און גריבעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפען און פעלדער אלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, דערפאר לאָזט זיך דאָ הערען אלערליי קולות: אַ געזאנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואַקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצען זומער, אַ וואַייען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער און אַ מאָל אַ ברומען פון אַ פערבלאָזשטען בער אויך — אין אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראַגט זיך אַ ראַישען פונ'ם וואַסער ביי'ם אַראָבפאלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָלען פון דער מיהל" (1) איך ברענג מיט אַ פיון די דאָזיגע לאנגע ציטאטען, מיר זאָלען זעהן דערביי, ווי מענדעלי מאָלט די נאַטור, מיט וואָס פאר אַ זיכערהייט און וואָס פאר אַ ברייטקייט. ער איז קאַרג אויף ווערטער, ער איז פינקטליך, ביי איהם איז זליך געמאַסטען און געוואויגען, נאָר ביסלעכע ווייז, ביסלעכווייז מאָלט זיך אויס פאר אונז דאָס בילד ביו'ן לעצטען שטריבעלע, ביו'ן לעצטען פינטעלע. דאָס רוב גיט זיך איהם ציין אין סוף מיט איין וואָרט צונויפגיסען די אלע פרטים אין איין גאַנצעס... נאָך אין שטעדטיל ביי זיך, אין קאַפּוליע, האָט אַבראַמאָוויטש זיך צוגעוועהנט צו די שגנדייטען פון דער נאַטור. קאַפּוליע ליעגט אויף אַ באַרג אין זעהר אַ שענעם אָרט. די טאָלען באַרג-אַראָב זענען ערטערווייז בעזעצט, בעוואַקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָרט, צו-וואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פאַנגאַראַמעס: גערטנער, פעלדער און פעלדלעך פון ניס, אויך געמיינאכטען גרינבע-וואַקסענע זומפען מיט פלוישניק (ושאווער) און הושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער. עס שוויבלען און גריבלען מיני עופות, אויף יענער זייט טאָלען, ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער" (2), די אָפט פערזאָנפּיצירטע און פעריוודישטע, אָבער תמיד רעאַליסטישע און וואונדערליך-קלאַרע נאַטור-שילדערונגען, וואָס זענען צושפּרייט איבער מענדעלע'ס ווערק, — האָבען מיר צו פערדאַנקען נישט נאָר די רייזען, וואָס ער האָט שפּעטער געמאַכט איבער וואָהלין, אוקראַינאַ און פּאָדאָליען, נאָר אויך זיין לעבען יונגעל-ווייז אין קאַפּוליע און אינ'ם דערפיל מעלניקי. ער האָט דאָרט ליעב געקראָגען אלץ, וואָס וואַקסט און לעבט. פון מענשען האַלט ער גיט שטאַרק: ער איז צו-גוט מיט זיי בעקאַנט; אין חיות און עופות

(1) שלמה ז. 4-3, 2 שלמה.

אָבער איז ער פערליענט, דאָס לעבען וואָלט ער אָנגעגעבען פאַר זי. ער טוט און עסק'ט זיך מיט זי, זיי דינען איהם אלס ביישפיעלען און משלים, זינע בעלעטריסטישע ווערק זענען אזוי ווי דער המשך פון דער נאטורגעשיכטע (תולדות הטבע), וואָס ער האָט פערפאַסט... און אין דער אייגענער צייט, ווען ער בעזינגט די נאטור, — שרייבט ער א „דראַמע“ (אין חרוזים). אייגענטליך, וואָס איז אזוינס אַ דראַמע, ווייס ער נישט אויף קלאָר, נאָר ער האָט גע-לייענט דאָס האַלב-וועלטליכע מוסר-ווערק פון ר' משה חיים לוצאטו, „לישרים תהלה“ (א ריזע אלענאָרישע דיאלאָגען און סצענעס) — האָט ער עס גענומען פאַר אַ מוסטער. געדרוקט געוואָרען, פערשטעהט זיך, איז די „דראַמע“ ניט, נאָר פון דער אויטאָביאָגראַפיע אַבראַמאָוויטשעס דערוויסען מיר זיך, אז עס האָט געטראָגען אַ סאַטירישען כאַ-ראַקטער.

שוין אין די ערשטע אונזיכערע פראָגען פון מענדעלי'ס פען, ווי-זען זיך ארויס אויף דעם איפן צוויי הויפט-שטריכען פון זיין גאַנצען שפּעטערדיגען שאַפּען: — (1) די ליעבע צו דער נאטור, (2) די סאַטירע. ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבען שרייבען, זאָגט אַבראַמאָוויטש, האָט זיך בעוויזען צו מיר דער זוטן, מעפיסטאָפּעל דער מלאך פין שפּאַט, וואָס גע-וועלטיגט איבער מיר אין דער געשטאַלט פון מענדעלי מוכר ספרים און האָט מיך אָנגעלערנט אַבצושפּאַטען פון מענשען און אַראָברייסען פון זיי די מאַסקע (*).

נאָר ווער ווייס, צי וואָלטען די ערשטע ליטעראַרישע פראָגען מענדעלי'ס ניט געווען אויך די לעצטע, צי וואָלט ער ניט געוואָרען אַ קאַפּוליער איידעם, אין עס וואָלט ניט צוגעקומען נאָך איינער צו די ליפּא ראובנ'ס, די הערצל קיילעס און אנדערע מושלמים, וואָס זענען געבליבען מלמדים, קינסטלער, וואָס זענען געוואָרען סטאַליאַרעס — ווען ניט אַ אונגליקליכער — ניין, אַ גליקליכער — צופאַל, וואָס האָט דעם 17-יעהריגען מושלם אַרויסגעפיהרט פונ'ם ליטווישען שטערטיל און געמאַכט פון איהם אַ וואַנדערער?

אין דער ליטאַ זענען געווען דאַמאָלס הונגער-יאָהרען, אַ מורא'די-גער יקרות און עס איז ניט געווען קיין פרנסה. ווי תמיד אין אזא צייט, זענען יודען געשטאַנען אויפ'ן וועג, די פעקלעך אויף די פלייצעס.

(* ספר הזכרון.)

גרייט צי וואנדערן . . . געטומעלט האָט זיך וועגען כערסאָנער גובערניע , דאָרט האָבען זיך אָנגעהויבען זאָן די קאָלאָניעס. פּלוצלונג קומט אָן אַ יוד אין קאַפּוליע , אַ בַּרְהַמ'ל כַּרְאָמָאָי האָט מען איהם גערופען , ער איז געווען פּריהער אַ שטעדטעלדיגער , דערנאָך איז ער אַוועק „אין דער וועלט“ — און דערצעהלט נסים , ממש וואונדער פון וואָלין . וואָלין , זאָגט ער , איז אַ געבענשט אָרמ , מיט אַלעס גוטען . קיילעטשען עסט מען דאָרט נאָר אינמיטען דער וואָך , וויין טרינקט מען דאָרט , ווי וואַס-סעה . היינט וויער ראָסעלפּלייש , קנאָבעל , פּראַקעס , פּאַליאַרטשיקעס , איז אַ מאַבל מלכים א. א. וו. נאָר די מענשען דאָרטיגע זענען גראָב , פּערשטאָפטע קעפּ , יווען פּונ'ם היגען ווינקעל קאָנען זי אין זאָק אַריינארען און מאַכען גומע געשעפטען , מלמדים פון אונזער קאַנט האָבען דאָרט די בעסטע קנעלינגען . א. א. וו. *) נון , פאַר אונזער יונגען אַבראַמאָוויטשען , וואָס איהם האָט שוין דערעסען דאָס לעבען אינ'ם וויסטען , אָרימען שטעדטיל (ער האָט שוין וויעדער געוואוינט אין שטעדטיל , ניט אין מעלניקי ביי'ם שטיפּפּאַטער) — פאַר'ן יונגען אַבראַמאָוויטשען עפענט זיך אַ נייע פּערספּעקטיוו — וואָלין ! אַבראַמאָעל דער קאָליקע רעדט איין זינער אַ מומען , אַנעגונה , זי זאָל פּאָהרען מיט איהם (ער האָט אַ אייגען פּערזעל מיט אַ וועגיל) זוכען איהר מאָן ; ער נעמט זיך אָן איהם געפינען . אַנג אורחא , וועט ער דעם פּלימעניק איהרען , אונזער אַבראַמאָוויטשען , אויך נעמען , און וועט איהם בריינגען קיין וואָלין , אין דאָס גליקליכע לאַנד , וואו ער וועט זיך דערשלאָנגען צי אַ תּבּלית איה. די עגינה און איהר פּלימעניק לאָזען זיך אַיינגערעדען ; אין אָנהויב פּריהלינג , נאָך פּסח , לאָזט מען זיך אין וועג אריין .

אין וועג ווייזט זיך אַרויס , אַז אַבראַמאָעל איז אַ שווינדלער און אַ שנאָרער דערצו . די עגונה איז ביי איהם מעהר ניט , ווי אַ מיטעל אויסצוגארען נדבות ביי יודען , רחמנים פּני רחמנים . אין יעטוידען שטעדטיל שטעלט ער זיך אָב , נעמט ביי'ן רב אַ פּתּב , קלייבט געלד , פאַר דער וויסטער עגונה נעבאָך , און וועגען דעם ציעל פון איהר ריזע האָט ער אינגאנצען פּעריגעסען . אין איין שטעדטיל איז ער זיך מישב אין וויל דעם יונגען , עלענדען , געראָטענעם בחור'ל , וואָס פּאָהרט מיט איהם , חתונה מאַכען : אין דער אמת'ן , אַז מען האָט אַזא בחור'ל ,

*) די אַלטע מעשה .

ווי לאָזט מען עס אַרויס פון האַנד נישט צוכאַפּען שרעקנות=געלד, און
 בשר פּערדינסט'ל? דער בּהור'ל אָבער האָט געהאַט, ווי עס ווייזט,
 גאָר אנדערע פּלענער אין קאַפּ. בשום אופן וויל ער נישט בלייבען אַנ-
 אַיידעם ביי'ם שטערטעלדיגען נגיד אויף קעסט. זיי פּערלאָזען דאָס שטערטיל
 און וואַנדערן ווייטע. וואָס ווייטער ווערט די נויט אַבראַמאָוויטשעס, די
 עלענדקייט און די דערנידערונגען אַלץ שרעקליכער. ער געפינט זיך אין
 אַ חברה פון קבצנים, שנאָרער, ער זינקט אַלץ טיעפּער און טיעפּער
 אינ'ם תּהום פון דלות, „די גרויסע יודישע טאַרבע“ הענגט איהם ממש
 אויפ'ן רוקען, — די גרויסע יודישע טאַרבע, וואָס פון דאָן אָן שטעהט
 זי איהם תּמיד פאַר די אויגען: „וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און
 ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאַרבע; וואָס איך זאָל נישט וועלען
 עפּים דערצעהלען אָדער זאָגען, קומט מיר אַפּיר די טאַרבע“ (1). מען-
 דעלי, וואָס האָט געזאָגט, אז „ווירקען אויף אַ פּאָלק מענשען קען נאָר
 אַ זעלכער, וואָס איז בייַן פון זייער בייַן, פלייש פון זייער פלייש; וואָס
 האָט געליטען איינע צרות, געפיהלט איינע וועהטאַגען מיט זי“ (2) —
 מענדעלי האָט אָבעריכט גלות און איז געווען גע-ונד, אזוי ווי דאָס
 פּאָלק, אויף וועלכעס ער האָט געוויקט, און אזוי ווי דעם פּאָלק,
 האָט אויך איהם דאָס גלות, דאָס גע-ונד זיין רייכע און נוצליכע ער-
 פּארהוינגען געגעבען. ער איז בעקאַנט געוואָרען מיט יודישע קהלות,
 שטערט און שטערטליך, ער איז דערגאַנגען, אז זיי האָבען אַלע איין
 נאָמען: קאַבצאַנסק (קבציאל), און אז פון קאַבצאַנסק פיהרט דער
 וועג קיין גלופּסק (פּסלון)... ער האָט געזעהען די קליאַטשע,
 די כּנסת ישראל, אין כל המעגליכע צושטאַנדען: אי דאָן, ווען מען
 שלאָגט און מען טרייבט זי דערפאַר, וואָס זי פּיטערט זיך אויף פּרעמדע
 פּעלדער, — און זי זיפצט שטילערהייט און זוכט אַ קאַפּ גראָז, אַ ביטעל
 היי; אי דאָן, ווען זי ליגט אין קאַבצאַנסק אויפ'ן שולחויף, וואַרעמט
 זיך אויפ'ן זון און מעלה=גרה'ט, און אויך דאָן, ווען עס עפענט זיך
 איהר פּלוצלונג דאָס מויל, זי הויבט אָן רעדען, להבדיל, ווי אַ מענש,
 און דערמאָנט זיך, אז אַ מאָל, גאָר אַ מאָל, איז זי אַ פּרינק געווען...
 אין אַלע צושטאַנדען האָט מענדעלי אויף זיין וואַנדער=וועג דאָס וואַג-
 דערפּאָלק געזעהען, זיך צוגעקוקט צו אַלע זינע גענג, צו אַלע זינע
 אַנשטעלען און תּנועות, צו זיין נאַצען הילוך, אייגענזייגען אין זיך די

(1) שריפטען, ז 117 יוביליי-אויסגאַבע, (2) „וינשפינגערייל“.

גרויע פארבען און דעם אַרױמען רױטמוס פון זײן שפּראַך, געלױטען זײנע צרות און געפױהלט זײנע וועהמאָנען, — און שפּעטער, אז ער האָט זיך אָבגעטױלט פון פּאָלק, געשמעלט זיך אויף אַ העכערער מדרגה פון קולטור און געוואָלט זיך צוריק צום פּאָלק אַראָבלאָזען, האָט ער גענוג מען בײַ איהם אַנאָמען פיר זיך, אַפּאָלקספּאַספּאַרט, און גערעדט מיט איהם אויף זײן לשון: אמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים...

נישט אזוי גרינג אָבער איז אָנגעקומען אַבראַמאָוויטשען דאָס אַרױסראַטעווען זיך פּונ'ם תּהום, וואו ער האָט געוונקען. נאָך היבשע עטליכע חדשים האָט ער זיך אַרומגעשלעפט אויף אַבראַמאָל'ס וועגעל מיט דער ענגה מיט איהר קינד, ביז אַ צופאַל האָט איהם צונויפגעפיהרט נעבען קאַמענעץ=פּאָדאָלסק אייפֿן וועג מיט אַ בעקאַנטען פון זײן שטעד=טיל, עפּיס אַ משורר'ל בײַ אַ חון, וועלכער האָט איהם אויסגעלעזט פּונ'ם שטאָרעם הענד און געבראַכט קיין קאַמענעץ. אין קאַמענעץ האָט ער זיך בעזעצט אין אַ בית=המדרש — דאָרף מען דען אַ בעסער אָרט? דער בית=המדרש איז אין יענער צײַט געווען דער מרכז פּונ'ם גײסטיגען און געזעלשאַפטליכען לעבען בײַ יודען; ער איז געווען די יודישע אַקאַדעמיע און דאָס יודישע פּאָלקס=הויז... דורך די בית=המדרש=לײט איז אַבראַמאָוויטש בעקאַנט געוואָרען מיט אַבראַם דוב גאָטלאָבער, דעם בעריהמטען אין יענער צײַט משורר, וועלכער איז געווען דאָרט אין דער קאָזיאַנער שול דער יודישער אַלעהרער. אַבראַמאָוויטש האָט דאָן נאָך נישט געוואוסט, אז איהם איז בעשערט צו זײן אַשרײַבער בײַ יודען, נאָר אזא מנהג איז שוין געווען: ווען מען פלעגט אַרײַנגעהען צום ערשט מען מאָל צו אַ משורר אָדער סתם צו אַ משפּיל, אַ מפורסם, פלעגט מען אַרױסנעמען פון קעשענע צוקנייטשמע, נאָר זעהר שטען אָבגעצאָקעטע בױגעלעך פּאַפּיער מיט מליצוו, — ס'איז געווען אַ מין רעקאַמענדאַציע. אַבראַמאָוויטש האָט גאָטלאָבער'ן געוויזען זײן „דראַמע“. האָט ער איהם אַנעצה געגעבען — „לערנען זיך“. צו ווייל ער האָט דערשפּירט אין איהם טאַלאַנט אָדער ווייל גלאַט צו אַ משפּיל, אז ס'קומט אַישיבה=בחור, ראַט ער איהם פּילדען זיך, — ווי=ושע אַנדערש? אַבראַמאָוויטש האָט שוין לאַנג געדורשט נאָך בילדונג, ווי זײן בײַגראַף דריקט זיך אויס; האָט ער זיך צוגעכאַפט צו איהר מיט פלייס, מיט אַ ברען. השכלה=ספרים האָט איהם גאָטלאָבער געגעבען פון זײן ביבליאָטעק. רוסיש און דײַטש לײענען האָט איהם געלערנט די מאַכטער דעם פּאָ=

עס'ס. אינגיכען האָט ער חתונה געהאַט, גענומען די טאָכטער פון אַנ'ס אַרטיגען גביר, אַ האַלבען משכיל, נאָר די פרוי איז אַ פּראָסטע געווען, ניט קיין פאָר פאַר איהם, גט ער זי אָב. דערנאָך האַלט ער עקזאַמען אין ווערט אין דער קאַזיאָנער יודישער שול אַ לעהרער. אין אַיאָהר אַרום דרוקט זיך אָב אין „המגיד“, אין דער העברעאישער צייטונג, וואָס האָט דאָן אָנגעהויבען אַרויסצוגעהען, זיין ערשטער אַרטיקעל. ער איז געדרוקט געוואָרען אָהן אַבראַמאָוויטשעס וויסען. אזוי ווי אין די דערצעהלונגען זיינע, שפיעלען אויך אין זיין לעבען אַ ראַליע צופעליגקייטען. און אויך זיין אַרײַנטרעטען אין די ליטעראַטור איז געשעווען דורך אַ צופאַל. ביי איהם אין צימער האָט זיך געוועלנערט אַ בויגען פאַפּיער, וואָס ער האָט אָנגעהויבען שרייבען, אַלס אַנ'ענטפער אויף אַ בריעף פון זיינעם אַ פריינד. גערעדט האָט זיך אין פאַפּיער וועגען „חנוך“ (ערציהונג). איינעם אַ משכיל, אַנ'אַרײַנגע־הער ביי אַבראַמאָוויטשען אין שטוב, איז עס געפעלען געוואָרען, האָט ער עס אַוועקגעשיקט גאָטלאַבער'ן. אין אַ קורצע צייט אַרום בריינגט אַבראַמאָוויטשען דער פּאַסט־טרעגער אַ נומער „המגיד“ מיט זיין אַרטיקעל, מיט אַ בריעף פֿין זילבערמאַן, דעם רעדאָקטאָר, וואָס בעט איהם שיקען וואָס אָפּטער „זיי פּרוכט פון זיין פעדער“.

אזוי ווערט אַבראַמאָוויטש אַ שרייבער.

זיינע ערשטע אַרטיקלען האָבען געמאַכט אויף די לעזער אַנ'ס אַייגנדרוק. (קיין סך, אַנגב, האָבען דאָן די לעזער נישט געפּאָדערט) אין זיינע אַרטיקלען האָט אַבראַמאָוויטש, צווישען אַנדערס, אָנגעוויזען אויף די נויטיגקייט צו לערנען רוסיש מיט יודישע קינדער. מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש איז, ווי דאָס רוב לעהרער פון די „קאַזיאָנע אומשולישצעס“, געווען דאַמאָלס אַנ'אַסימיליאַטאָר. ער איז געווען נאָך, פּשוט, יונג, האָט ערשט דורכגעמאַכט די „האַניג־חדשים“ פון זיין השפּלה און האָט נאָך ניט געהאַט צו איהר די קריטישע, סקעפטישע בעציהונג, וואָס האָט זיך אויסגעאַדרייט ביי איהם שפּעטער. דערצו איז עס געווען אַ רעאַקציע געגען דער איינזייטיגער, רײַן־רעליגיאַז יעזער ערציהונג פּונ'ם אַלמען חדר, וועלכער איז, לויט דער מיינונג פון די משכילים, געווען ווייט פון לעבען און זיינע רעאַלע בעדערפניג־שען. אייגענטליך איז אין רוסיש געווען נאָך אַ קלענערע בעדערפניש, און ווער רעדט דער גערדיטשעווער דייטש, וואָס מען האָט אין די רע־זירונגס־שולען געלערענט, איז געווען געוויס ווייטער פון לעבען, ווי די

הדרים, און אויב די חדרים זענען געווען נאָר צו גאָט און נישט צו לייט, זענען די שקאַלעס געווען נישט צו גאָט און נישט צו לייט: יודען האָבען דאָן געלעבט נאָך אָבגעזונדערט, מיט דער אַרומיגער וועלט איז מען נישט געווען אזוי אויפגעטראַגען, ווי איצט, און טאָמער איז אויסגעקומען אמאָל ריידען מיט אַ נוי אָדער אַ פּריץ, האָט אַ יודען, דער מוח ניט אויסגעדאַרט, מען האָט גערעדט ווי מען האָט געקאָנט...

אלאָ, קיין פּראַקטישע בעדערפניש אין פרעמדע שפּראַך איז ביי דער ברייטער פּאָלקס=מאַסע נישט געווען, און מען דאַרף נישט מיינען דעריבער, אז אַבראַמאָוויטש האָט זיך דאַמאָלס שוין אָנגענומען פאַר די רעאַלע לעבעדיגע בעדערפנישען פּונם יודישען פּאָלק. אלא וואָס=דען? ביי אַ טייל פון די גבירים, די גרויסשטעדיגע סוחרים און פאַרריאד=טייקעס האָט זיך אָנגעהויבען דאָן אַרויסצוויווען אַטענדענץ צו קולטור=רעלער אַסימיליאַציע מיט'ן רוסישען פּאָלק, אַטענדענץ, וואָס איז נאָכדעם אין די 60=טע יאָרען, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשטאַרקען אין רוסלאַנד דער האַנדעל און די אינדוסטריע — געוואָרען אַלץ שאַרפער און שאַרפער. די שטרעבונג פון די דאָזיגע העכערע שיכטען איבערצוגעהען צו דער אַרומיגער ניט יודישער קולטור, — האָט געפונען זיך אין די אויגען פון די משפּילים, זיי האָבען געוועהען אין איהר דעם איבערגאַנג פון „פּונסטערניס“ צו „ליכטיגקייט“, און פון גרויס היץ האָבען זיי די בעדערפניגען פון אַ קליינעם הייפּעלע פון פּאָלק צו=נייפגעמישט מיט די הצטרחה'ן פּונם גאַנצען פּאָלק. דעם דאָזיגען טעות אין חשבון האָט אַבראַמאָוויטש געהאַט אינאיינעם מיט אַנדערע משפּילים. דאָך איז אין זיין רוסיש=פּרעדיגען געווען אַ רעאַליסטישע טענדענץ, הגם אַ נעגאַטיוועס. רוסיש האָט געדאַרפט פּערנעמען דעם אָרט פון דייטש. אין די רעגירונגס=שולען איז דייטש געווען די אונטעריכטס=שפּראַך; די „בערלינער“ האָבען פון דער עלעמענטאַר=שול דער יודישער געוואָלט מאַכען אַ מיין ווערקשטאַט פון יונגע משפּילים'לעך, און היות ווי אָהן דייטש איז אַ משפּיל קיין משפּיל ניט, האָבען אָרימע יודישע קינדערלעך, קינפטיגע שניידער, שוסטער און קאַראַבעניקעס, זיך געפּייניגט און פּער=טייטשט חומש און חיי=אָדס אויף טייטש. מענדעלע איז אייגער פון די ערסטע געווען, וואָס האָבען דערפיהלט די אונטאַטירליכקייט פּונם משפּילישען דייטש. און, הגם דאָס רוסיש לערנען איז אויך געווען געקינ=צעלט, נעמלאַכה'ט, איז עס דאָן נישט געווען אזוי קאַמיש, ווי דאָס דייטש...

אלזא, אין דער ערסטער משכילישער ארבייט אבראמאָוויטש'ס
שטעם זענען פארהאן שוין סמוניט פון זיין שפעטערדיגען נעאָ-משכילישען
רעאליזם. דער רעאליזם — דאָס איז אַ גרונדשטריך אין מענדעליי'ס
שאַפּען, נישט וועניגער וויכטיג, ווי זיין ליעבע צו דער נאטור אין זיין
גייגונג צו סאַטירע.

דער רעאליזם אבראמאָוויטש'ס טרעט נאָך בולט'ער אַרויס אין'ס
ליטעראַריש-קריטישען ספּראַך, "משפט שלום", וואָס איז געשריבען געווען
אין 1859. מיט פינף יאָהר פריהער, איידער אין דער העברעאישער ליטע-
ראַטור איז אַרויסגעטראָטען פּיסאַרעו'ס תלמיד, אורי קאַוונער, — מיט
פינף יאָהר פריהער הויבט דער יונגער אבראמאָוויטש אָן אַ שטרייט געגען
דער מליצה-ראַמאַנטיק, געגען דער ראַמאַנטיק פון ווערטער, דער ראַ-
מאַנטיק, וואָס קומט נישט פון אַ הויכער, נאָר פון אַ ענגער וועלט, אין
ער איז די ערשטע שוואַלב פון דער נייער רעאליסטישער שטרעבינג אין
דער העברעאישער ליטעראַטור. (איך זאָג מיט אַכפּיון: אין דער
העברעאישער, ווייל די יודיש-ליטעראַטור, ווי ווייט מען קאָן רעדן,
וועגען אזא ליטעראַטור פאַר מענדעליי'ן, — איז פון אָנהויב אָן געווען
און האָט אַנדערש ניט געקאָנט זיין, ווי רעאליסטיש).

זיין דאמאָלסדיגע פּראָגראַם האָט אבראמאָוויטש שפּעטער אָם אַזוי
פאַרמולירט: "איך האָב געוואָלט מיט'ן גאַנצען האַרצען, אַז אונזערע
מליצים און דיכטער זאָלען ניט רעדען קיין הויכע פּראָזען (לאַ ישיתי
בשמים פיהם לדבר גבוהה, גבוהה), זאָלען ניט נעמען פאַר שטאַף צו
זייער שרייבען די, בנות לוט", "אשת פּוטיפּרע" וכדומה פאַרשוניעל
א. אַז, ווי, נאָר זיי זאָלען זיך אָפּגעבען מיט ממשות'דיגע זאַכען (לשונם
תהלך בארץ), זיי זאָלען זיך צוקוקען צום לעבען פון פּאָלק
און צו אַלץ, וואָס מוט זיך ביי איהם אין דער היים און אין קהל, און
זאָלען עס איהם אַלץ אָבשילדערן; זיי זאָלען זעהען אויסבעסערן זיין גע-
שטאַק מיט אַ ריינער, אַ שענער און אַ לאַגנישער שפּראַך,
אויך זאָלען זיי איהם נוטע קלוגע לעקציעס געבען, עס זאָל פּער-
שטענדיגער ווערען" (*). אלזא, דריי זאַכען: רעאליזם פונ'ם אינהאַלט;
אַ שענע אָבער אַ ריינע אַ לאַגנישע שפּראַך; קלוגע לעקציעס (די פּראַקטיק).
דאָס האָט אבראמאָוויטש געפּאָדערט פון אַנדערע און אויך פּין זיך;

(*) ספר הזכרון תרמ"ט

דאס איז געווען זיין פראגראם. זיין ווייטערדיגע ארבייט איז די אויס-
פיהרונג פון דער פראגראם.

אין 1852 נעמט ער זיך ארויסגעבען דאס „תולדות הטבע“,
א בעארבייטונג פון א דייטשער נאטור-געשיכטע. ער מאכט רייך מיט
זיין ארבייט די העברעאישע שפראך, הויבט אן אין איהר שאפען א
סאך ערנע נאטור-וויסענשאפטליכע טערמינאלאגיע; זיין עיקר פונה אָבער
איז בעקאנט צו מאכען דעם יודישען לעזער מיט די פאזיטיווע וויסענ-
שאפטען, ער זאל זיך צוגעוואוינען צום רעאלען דענקען אָנשטאָט די
אינקלאַרע, אָפט פוסטע, מליצה'דיגע פראזען פון דער „הימלישער מאַכטער“.
אין דער אייגענער צייט שרייבט ער אויף העברעאיש אַנ'ערצעה-
לונג פונ'ם רעאלען לעבען, „למדו היטב“. און ווי מען זעהט פון האַבנות
והבנים, וואָס איז ש פ ע ט ע ר אַרויס (1868) איז די שפראַך אין
דער ערצעהלונג, אמת, אַ קלאַרע און ניט אַזאַ אַבסטראַקטע, ווי בי
אַנדערע מליצים, אָבער נאָך אלטמאָדיש, רייך=ביבליש, האַלבע פסוקים.
אין עס קאָן זיין, אַז שרייבענדיג אָט די פונ'ם רעאלען לעבען גענומענע
ערצעהלונג, האָט ער דערפיהלט צום ערסטען מאל, וואָס פאַר אַ בע-
דייטונג עס האָט פאַר'ן פּאָלקס=שרייבער די פּאָלקס=שפראַך.
פריהער ווי אַלץ איז זי אַליין אַ טייל פונ'ם פּאָלקס=לעבען; ניט בענוצען
זי, ניט אַרייננעמען זי אין דער ליטעראַטור אַרײַן, הייסט האָבען פאַר
זיך אַ שטיק פּאָלקס=לעבען און ניט אָבשפיגלען עס. דערצו איז די
פּאָלקס=שפראַך ניט אַנ'איינפאַכער, אַ געוועהנליכער טייל פונ'ם פּאָלקס-
לעבען און פּאָלקס=שאַפען; ס'איז אַ טייל, אין וועלכען אַלע
איבעריגע טיילען שפיגלען זיך אָב, אין וועלכען זיי געפינען זייער
אויסדרוק, אָהן וועלכען זיי זענען שטום. וועלען געבען אַ בילד פונ'ם
פּאָלקס=לעבען אָהן דער פּאָלקס=שפראַך, הייסט, לויט'ן געוויסען
הלכוּדישען פּערגלייך, אויפווימען דעם וויין, צוברעכענדיג דאָס פּאַס.
אַבראַמאָוויטש האָט עס (ווען אונבעוואוסט אפילו) דערפיהלט. ער האָט
געפיהלט, אַז דאָס בעהעפט=זיין פונ'ם פּאָלק מיט זיין שפראַך איז אַי-
גענטליך נאָך גרעסער, אינערליכער, ווי דאָס בעהעפט=זיין פונ'ם וויין
מיט'ן פּאַס: דאָס איז די פּערוועבונג פון דעם שאַפּער און דער שאַפונג,
פון דעם אינהאַלט און דער פאַרב. ער האָט עס געפיהלט אַלס פּאָלקס-
מענש און — פריהער ווי אַלץ — אַלס קינסטלער און רעאליסט. רעא-
ליסטיש=קינסטלעריש קען מען דעם ריטמוס פונ'ם פּאָלקסלעבען
נישט איבערגעבען אָהן דעם ריטמוס פון דער פּאָלקסשפראַך.

שפעטער האָט אַבראַמאָוויטש זיך (און אויך אַנדערע) אויסגעלערנט איבערצוטראָגען מיט גרויס מיה און קונסט דעם ריטמוס, דעם שטייגער, פון דער פּאָלקסשפראַך אין דער פון איהם בערייכערטער און פערפיינערטער העברעאישער שפראַך; ער האָט זיך אויסגעלערנט געבען אין העברעאיש אַנאַבשפּיגלונג אַ ווידערקלאַנג פון יודיש, דאָך איז עס מעהר ניט, ווי אַנאַבשפּיגלונג, אַ ווידערקלאַנג מיט דער הילף פון זיין שפראַך=איג=סטינקט און שפראַך=קונסט האָט ער צוגעפאַסט די בוך=שפראַך צו דער פּאָלקסשפראַך, מאַכען זי אַליין פאַר אַ פּאָלקסשפראַך — האָט ער נישט געקאָנט: צו אַ פּאָלקסשפראַך מוז מען האָבען אַ פּאָלק... אין דער צייט אָבער, וועגען וועלכער מיר ריידען, אין דער צייט ווען אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שרייבען — איז העברעאיש אפילו נאָך נישט צוגעפאַסט געווען צו די איינפאַכע, פּרישע, קרעפטיגע אויסדרוקען פון פּאָלק. אין „האבות והבנים“, וואו עס ווערט, אנב, איבערגעחזרט עטליכע מאָל די נייטיגקייט, צו שרייבען פונ'ם רעאלען לעבען, פונ'ם פּאָלקס=לעבען — אין „האבות והבנים“ איז אַבראַמאָוויטש געצוואונגען צו בריינגען עטליכע מאָל אונטען, אין די אָנמערקונגען, פּראָסט יודישע' ניט העברעאישע, אויסדריקען, פּדי עס זאָל נישט פּארלאָרען געהען דאָס כאַראַקטעריסטישע פונ'ם געשפרעך (*). אין די איבעריגע פעלען זעצט ער דאָס געשפרעך איבער פון יודיש, איז עס אָבער אַ איבער=זע צונג: אַ געזיכט אָהן אַ אויסדרוק, אין וואָרט איז קיין חיות ניטאָ, דער דיאַלאָג איז טויט, מען מוז עס איבערזעצען צוריק אויף יודיש, חעט דאן ערסט זיין אַ איליוויע פון לעבען.

איז די גלייכסטע זאך שרייבען לכתחילה יודיש.

און אַדאנק אַבראַמאָוויטשעס עצה און השתדלות הויבט אָן צע=דערבוים, דער ״עדאקטאָר פון „המליץ“, אַרויסצוגעבען אין אָדעס אַ יודיש בלאַט, „קול מבשר“, וואו עס דרוקט זיך צום ערסטען מאָל דאָס „קליינע מענשעלע“ (1864).

נאָר אידער מיר געהען איבער צו די יודישע ווערק אַבראַמאָ׳ חויטשעס, מווען מיר נאָך קלערער מאַכען די בעציהונג זיינע צו דער יודישער שפראַך. דאָס איז אַזאָ וויכטיגער מאָמענט אין דער געשיכטע

(* „האבות והבנים“ אדעסא (1868) ז. 5, 27, 112.

און אזוי צו זאָגען, אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דער יודישער ליטעראַטור, אז עס ליינט זיך לענגער אויף דעם אָבזושטעלען. אין אַבראַמאָוו'ס מאָוויטשעס שריפטען געפינען מיר ערניץ נישט קיין רמו אויף די רייף-קינסטלערישע מאָטיווען, וואָס צוליעב זיי איז איהם יודיש געווען נאָהענט און נויטיג; ער גיט אונז אַנ'אָנדער טעם — אַ סאָציאַל-עטישען: דער גרעסטער טייל פונ'ם יודישען פּאָלק פערשטעהט ניט די הייליגע שפּראַך, רעדט יודיש, מאַמע-לשון, היינט, וואָס, פּרעגט אַבראַמאָוו'ס וויטש, וועט בליבען דעם שרייבער פון זיין גאַנצע מיה און זיין האַרצענסבעגעהר, ווי פאַלד ער וועט זיין פּאָלק ניט בריינגען קיין נוצען? (ומה הוה לסופר בכל עמלו ורעיון לבו אם לא יועיל לעמו?)*) איז עס אייגענטליך די אַלטע נויט צענס-טעאָריע, די אַלטע צדקה-טעאָריע פון, לכּס ולא ל'י, אַלץ פאַר אַיך, אָרימע ברידערלעך. די טעאָריע, וואָס פון איהר האַבען געהאַלטען אַלע אינטעליגענטען-משפּילים ביי און נאָך אַבראַמאָוו'סען. יודיש, האַבען געזאָגט, און זאָגען אין זאָגען אויך איצט, די משפּילים-פּיאָניערען און משפּילים-עפיגאָנען, — יודיש איז קיין שפּראַך ניט פאַר אונז, געבילדעטע מענ-שען, יודיש איז סתּם ניט קיין שפּראַך, ס'איז אַ זשאַרגאָן, אַנ'אָנשיקע-ניש פון זיין ליעבע נאָמען, אַ פּלדך פון גלות א. א. וו. מעהר ניט — די אָרימע ברידער אונזערע — זיי זענען ווילד, פּערפינסטערט, זעהען די וועלט ניט, קאָנען געבאָך קיין, שפּראַכען, ניט, מוז מען דערוויילע, בלית-ברירה, ריידען מיט זיי אויף זייער לשון — וואָס טוט מען ניט פון השפּלה ווענען? אייזיק מאיר דיק, אַבראַמאָוו'סעס פּאָרנענגער, האָט דעם דאָזיגען השפּלה-שטאַנדפּונקט, דעם בלית-ברירה-שטאַנדפּונקט קלאָר און בילדליך אויסגעדריקט: צוואַר, שרייבט ער אין דער הקדמה צו, שבעים-מאָהלציט, — צוואַר, דער זשאַרגאָן (אידיש טייץ) איז אין אַלגעמיין נאָר קיין שפּראַך, הלואי וואָלטען מיר עס געקענט און געשפּראַכען בעסער אין אונזער לאַנדעס-שפּראַך, ווי אַלע אונזערע אידישע ברידער א. א. וו. אלא-וואָס-דען, למאַי שרייבט ער זשאַרגאָן און געברויכט ניט, ווען ניט די לאַנדעס-שפּראַך, איז לכל הפּחות די אַלטע, הייליגע, היסטאָרישע שפּראַך? אויף דעם ענטפּערט ער: אַנ'אַלטען בנין צערשטערען קען מען דורך קלעפּ פון אַ פּראָסטער האַק.

(*) ספר הזכרון.

ניט דורך א שטאך פון א דינעם גילרענעם נאָרעלע* (*). זשאַרגאָן איז אַ האַק, וואָס מען דאַרף מיט איהר ברעכען די ווענד פונ'ם גייסטיגען געמאָ; אַז די ווענד וועלען פאלען, וועט מען די האַק מעהר נישט ברויבען... קאָן מען, זאָג איך, מיינען אַז אויך פאַר אַבראַמאָוויטשען איז זשאַרגאָן מעהר ניט געווען, ווי אַ האַק, אַ מיטעל; אין דער אמת'ן איז עס נישט אַזוי. אַז מען הערט זיך גוט אַיין אין מענדעלי'ס רייד, פיהלט מען, אַז ער געמט זיך פאַר יודיש, ניט בלויז דערפאַר, ווייל דאָס פּאָלק, די אָריגע ברידערלעך געפאַך, דאַרפען עס האָבען, נאָר אויך ווייל איהם אַ לייזן איז עס נויטיג. ניט ער טהוט חסד מיט'ן זשאַרגאָן, וואָס ער לאָזט זיך אַראָב צו איהם און, פערפלעקט מיט איהם זיין פערער, נאָר פערקעהרט, דער זשאַרגאָן טוט איהם אַ טובה, וואָס ער פערענטפערט איהם זיין לעבענס-פראַגע, זיין פערזענליכע פראַגע. די פראַגע פון יעדער פּאָלק-שרייבער: — למי אני עמל? — פאַר וועמען אַרבייט איך? דאָס פינמעלע איז אויפ'ן איך...

ווען די יודיש פראַגע וואָלט ניט געווען פאַר אַבראַמאָוויטשען קיין אַיך-פראַגע, ווען יודיש שרייבען וואָלט ביי איהם געווען נאָר אַ ציסקה-זאַך, וואָלט ער ניט געלאַכט אַזוי ביטער פון די בעל-לשונ'ס, די בעל-גאוה'ניקעס, וואָס שעמען זיך מיט יודיש און האַלטען עס פאַר אַ ווייבערשע, אַנ'עם-האַרצישע זאַך; וואָלט ער נישט געזאָרגט אַזוי פאַר יודיש. מען זאָרנט נישט פאַר אַ זאַך, וואָס טויג נאָר אַ מיטעל צו זיין. מען מאַכט קיין וועזען נישט פון דעם, וואָס איז היינט פאַרהאַן און מאָרגען — אויס. די שרייבער-משכילים, וואָס פאַר זיי איז יודיש געווען נאָר אַ זאַך פון היינט — האָבען עס בעוויזען. זעלטען ווער פון זיי האָט געמיהט זיך זיין יודיש זאָל זיין ריין, שען; אויף יודיש האָט מען געשריבען אַבי ווי, אַבי וואָס. אפילו די, וואָס האָבען גע-צאצקעט אין העברעאיש יעדעס וואָרט, געזוכט עס זאָל זיין, על טהרת השפה, האָבען אויך יודיש גערעדט אָפּט, שיחת חולין, גראַם-שטראַם, האַלב-דייטש, פּאָלאָווינאַ-דייטש. יודיש איז די שפראַך פון מאַרק, פון קיך; פאַרהאַן דאָ מיט וועמען איידעלקייט צו פראַווען! נישטקשה, זיי וועלען פערציען, די שניידערונגען און די דינסטמוידען, זיי וועלען לעקען די פינגער, זיי פערשטעהען זיך דען אויף בעסערס?

און טאָמער וועט עס אַרײַנפאלען צו אַ אינטעליגענט, וואָס האָט זיך צושיידט מיט דאָס ביסעל יודישקייט און בענקט נאָך דער באַבען, וועלען איהם אַרדאָי הנאָה טון, שאַרף הנאָה טון די אלע „ווערטלעך“, די יודישע „וויטצען“, זיי וועלען זיס זיין צו זיין גומען, אַזוי ווי טשאַלענט און אַנדערע נאַציאָנאַלע מאַכלים, וואָס קאָסטען נישט טייער און דער-מאָגען אָן די אלטע, ליעבע, נאַרישע צייטען...

מען איז זיך מיט יודיש בענאַנגען ניט ווי מיט אַ „דינסט-מויד“, נאָר ווי מיט אַ שטיפקינד, וואָס מ'האַלט פאַר נויטיג געבען איהם צו פיהלען, אַז עס איז אַ שטיפקינד... אַבראַמאָוויטש איז געווען דער ערסטער, וואָס האָט בעוויווען, אַז ס'איז ניט אַ פרעמדס, נאָר אַנאָי-גענס, טאַקע אַנאָי-גענס, אַ ירושה פון פיעלע דורות. אין האַרצען האָבען עס געפיהלט אפּשר אויך אַנדערע, אַ חוץ איהם: וועלכער איז דעלער מענטש איז אייגענטליך אימשיטאַנד זיך אַבציקעהרען, ווי אַ פרעם-דער, פון זיין מאַמעס און זיין קינד הייטס שפּראַך — אפילו ווען זיי איז „ניט אַזוי שען“? ווער זוכט שענהייט, וואו עס איז פאַרהאַן חן גענוג, דער יודישער חן? אפּשר, זאָג איך, האָבען עס געפיהלט אויך אַנדערע, אַ חוץ אַבראַמאָוויטשען, זיי האָבען זיך געשעמט אָבער זיך מודה צו זיין: שעמעוודיגקייט, וואו עס פאַסט צום עסק, איז אַ יודישע מדה... אַבראַמאָוויטש האָט זיך מודה געווען.

דער שאַרפּער קוק און דער רעאַלער פּערשטאַנד האָבען איהם נישט געלאָזען זיין פּערנאַרט אין חשבון. דערצו האָט ער געפיהלט, אַז ער ווערט, נאָכ'ן פּאָלק, דער צווייטער פּאַטער פון יודיש, און ער האָט עס גענומען כאַליען און טוליען, אַזוי ווי אַ קינד. הערט מען אויף זאָרגען פאַר אַ קינד, ווען עס איז שוואַך, ווען עס גוסס'ט אפילו? ווערט עס דאָן ניט ליעבער, ניט ציטערדיגער? צום ליעבע-געפיהל קומט צו דאָס געפיהל פון רחמנות: אויף זיך אליין; אויף דער אייגענע ליעבע איז אַ רחמנות... „הבת לא רוחמה“ רופט מענדעלי אָן יודיש. די האַרציגקייט, וואָס אינ'ם דאָזיגען וואָרט, קאָן מען דורך אַנאָנדערעס נישט איבערגעבען. „הי מה“, זאָגט ער, עס מעג זיין, וואָס עס וועט זיין: „אַרחם את היהודית“, אַזוי ווי איינער זאָגט, איך קאָן מעהר נישט צוקוקען, ווי מען בעגעהט זיך מיט איהר... „דער יצר הרע פון רחמנות“, זיי מענדעלי רופט עס אָן ערגיץ, איז גרויס, מענדעלי אליין לידט פון איהם שטאַרק, און עס איז שוין אַ טבע פיי איהם צו רעדען בלשון געבאָך, רעדט ער אויך וועגען יודיש אויפ'ן געבאָך-לשון, אָבער פּונ'ס

רחמנות=נעבאך קוקט ארויס צו אונז וייבע, כאָטש אַ פּערבאַרנענע
ליעבע.

אין שפעטער, ווען ער האָט אָנגעשריבען דאָס, קליין מענשעלעך
און איבערגעלעבט די ערסטע פרייד פון פרייען, אונגעצוואונגענעם אין
אינגעקונצעלטען שרייבען, — שפעטער איז צום ליעבע=געפיהל צוגעקומען
דאָס געפיהל פון דאָנקבאַרקייט און פון יענער מוטערליכער טרעהייט,
מיט וועלכער דער שאַפער קוקט אויף זיין שאַפונג, און ער רעדט זיין
ניט בלשון רחמנות: „חשקה נפשי ביהודית“. מיין זעעל האָט זיך כע־
העפט צו דער יודישקע, וארשתיה לי לעולם, און איך האָב זי פער־
קנטט צו מיר אויף אייביג...

ער האָט ליעב געהאט די שפראַך, האָט ער געקאָנט אויף איהר שאַ־
פען; ער האָט געשאַפען אויף איהר, האָט ער זי נאָך מעהר דעריבער
ליעב געהאט.

ער האָט אָבער ניט נאָר געשאַפען דורך דער שפראַך, זי איז
אליין ביי איהם אַ שאַפונג. די אין טרעהרען און גאל אויסגעוויקטע,
פערזויגטע און אַ שפאָטענדיגע, אָרימע אין פאַרבען און רייכע אין
פּינעלעך, אָפט ניט דערוואַלצענע און שטענדיג פערפעפערטע, ווילדע
און פּקחות־דיגע יודישע שפראַך — דאָס איז דער רייכער אוצר, וואָס
אַבראַמאָוויטש האָט אין פאָלק געפונען, דאָס איז די שענע מהנה, וואָס
ער האָט דעם פאָלק צוריקגעגעבען. די מהנה, — ווייל גענומען האָט
ער ביי'ם פאָלק טיילען און טיילעכלעך און אומגעקעהרט האָט ער איהם
אַ גאַנצע זאַך; גענומען האָט ער שטיקלעך שפיגעל=גלאַז, וואו דאָס
פאָלק זעהט זיך אברויס=ווייז, אומגעקעהרט איהם האָט ער אַ שפּאַ־
געל, וואו עס זעהט זיך אינגאַנצען, ווי עס שמעהט און געהט. דער,
וואָס וועט נעמען אויף זיך די אויפגאַבע, די דאָנקבאַרע אויפגאַבע אָב־
צושילרערן אויפ'ן סנוך פון מענדעלי'ס ווערק דעם פּסיכאָלאָגישען אין
סאָציאלען טיפּ פון אַיודען, דערהויפּט פון אַנאַלט=פּרענקישען געטאָ־
אין בית=מדרש=יודען, — דער וועט געפינען זיין שטאַף, ניט אזוי אין
די פיהרונגען און טואונגען פון מענדעלי'ס פּרשוינען, ווי אין זייער
שפראַך, אין זייערע רייד.

יעדער שרייבער האָט סמנים, נאָך וועלכע מען דערקענט איהם,
מענדעלי'ן דערקענט מען נאָך זיין שפראַך, ניט ווייל זי איז אַנאַיגענ־
אַרטיגע: — וועלכען שרייבערס שפראַך איז ניט אייגענאַרטיג? — נאָר
ווייל זי איז אַנאַיגענע. קיינער, אַ חוץ איהם, האָט זי ניט. עס

הָאֵם זי דאָס פּאָלק, וואו איהר ערסטער מקור איז, אָבער בייַן פּאָלק
 איז זי אַ ווילד-גראָז; ביי מענדעלין — אַ בלום, אַ בלום ערצויגען אין
 אַראַנשווערע. ווייל זי איז ערצויגען אין אראנשווערע, היט זי ניט
 שטענדיג אויף איהר פרישקייט, איז זי צו-גלאַט, צו אויסגעצוואַנגען,
 דערפאַר איז זי אָבער ריין, ניט בעוואַקסען מיט גראָז, און האָט אַ
 חוץ דעם לעבענס-חן, נאָך אַ חן — פון קונסט. מענדעלי'ס שפראַך איז
 אַ פּאָעמע; אַ דאנק איהר זענען די איינפאַכסטע דערזעהלונגען זיינע —
 פּאָעמעס...

איבער אַ ווערק, ליעב אייניקעל, שרייבט דער זיידע צו שלום-
 עליכס'ן, איבער אַ ווערק בעדארף מען שוויצען, מען בעדארף פּיילען
 אים ליכעס וואָרט; געדענקט וואָס איך זאָג אײַך; פּיילען,
 פּיילען! *) און ער פּיילט און שלייפט זיין שפראַך, פּיילט און שלייפט
 זי, ניט צוליעב זיין קונסט-ווערק, נאָר צוליעב איהר אַליין, ווייל זי
 אַליין איז ביי איהם אַ קונסט-ווערק. פּערגלייכט מען פּערשיעדענע אײס-
 גאבען פון מענדעלי'ס ווערק, זעהט מען, מיט וואָס פאַר אַ ליעבע,
 מיט וואָס פאַר אַ אַרײַנטון-זיך, ער זאָרנט פאַר יעדעס וואָרט, פאַר יעדעס
 פינטעלע; דאָ מאַכט ער עפּים איבער, דאָרט פּערמעקט ער עפּים
 אָדער שטעלט עפּים אַרײַן; די פּרעמד-קלינגענדיגע ווערטער, וואָס
 בעגעגענען זיך אין די ערסטע אויסגאבען פון די ערסטע ווערק, ווערען
 אין די שפּעטערדיגע אויסגאבען פּערביטען מיט ווערטער, געהענטיגערע
 צום גייסט פון יודיש, אַלזאָ, אַז עס איז ניטאָ נאָר כּמעט ביי מענדעלין
 קיין ווערטער אָדער אויסדרוקען, וואָס זאָלען ניט אײַנגעוואַרצעלט זיין
 אין דער פּאָלקשפראַך אָדער פּאָלקסליטעראַטור (טייטש-הומש, מוסר-
 ספרים, תּחינות). אַלס רעאַליסט, נעמט ער די פאַרשוניען זיינע פון
 לעבען, — און אויך די שפראַך נעמט ער פון לעבען; ניט נאָר די
 איינציגע ווערטער, נאָר אויך די פּערשיעדענע פּערבינדונגען זייערע.
 ער איז אָבער אַ קינסטלער שער רעאַליסט, קאָפּירט ער נישט
 דאָס לעבען, ער נעמט דעם תּבּצית, דאָס טיפּישע, און אויך אין זיין
 שפראַך איז פאַרהאן דאָס טיפּישע, די עסענין פון דער פּאָלקס-
 שפראַך, כאַטש זי איז ניט קיין פּאָלקשפראַך, נאָר אַ קולטיווירטע,
 סטיליווירטע ליטעראַטור-שפראַך.

די גרויסע האַליע, ווערבע עס שפּיעלט די שפראַך ביי מענדעלין,

*) זעה די הקדמה צו „סטעטפעניו“ שלום ערוב'ס.

פיהרט דערצו, אז ער כאפט איבער א מאָל די מאָס, אין עס קאָן זיך
 דוכטען, אז ער שפיעלט זיך מיט דער שפראַך; ער שרייבט:
 „די מלאכה הויבט זיך געוועהנליך אָן מיט פל עבודת פרך:
 פאמאָניצעס סראָגען, וואסער אָנטראָגען, מיט דעם בעל-הבית'ס
 קינדערלעך זיך אַרוםטראָגען, דער בעל-הבית'טע ביים אָנקויפּען אלץ=
 דינג צו-טראָגען, שטיקלעך אַרבייט אהין-אָהער אָנטראָגען, מיט
 בעל-הבית'שקייט שטענדיג זיין פערטראָגען, און אימליכענס קאָפּרין,
 קלעפּ און בעלידיגונג איבער צומטראָגען“ (*). אָדער: ... און ליגענ-
 דיג מיר אזוי האָב איך אומעטום געקוקט, אַלצדינג פערטראַכט,
 אַביסעל אויך געטראַכט און זיך פערטראַכט“ (**).
 אַנאָדער מאָל דריקט זיך דאָס שפראַך-שפיעל ביי מענדעליץ
 אויס דערין, וואָס אויף אַלטע ווערטער און ווערטלעך טאכט ער אַנייט
 פּשט און לייגט אַרין אין זיי אַנייע פּונה צום ביישפיעל, ריידענדיג
 וועגען בין-הזמנים, זאָגט ער: „די מלמדים לויפּען דענסטמאָל,
 געהען צו קינד“, ד. ה. געהען זוכען קינדער, תלמידים. בעזונדער
 אָפּט זאָגט ער נייע טייטשען אויף אַלטע ווערטער אין די העברעאישע
 בעאַרבייטיגונגן פון די יודישע ווערק. דער, וואָס פערשטעהט ניט קיין
 יודיש, וועט ניט באַזען אַ מאָל דעם פערפאַסערס מיין, ער וועט ניט
 דערטאָפּען דעם שפּיז, די פּעפּער פון די ווערטלעך. דער יודישער
 לעזער אָבער וואינדערט זיך און קאָן זיך ניט אָבוואַנדערן, זעהענדיג
 די קינסט, מיט וועלכער מענדעלי פאַסט-צו צו די שאַרפּע, אָפּט פיעל-
 דיטיגע ווערטלעך פונ'ם היינטיגען געטאָ-און-זשאַרגאָן-יודען — ווערטער,
 וואָס זענען בעשאַפּען גאָר אין אַנאָדער עפּאָכע און צוליעב אַנדערע
 צוועקען...
 בעוואוסט זינג האָט מענדעלי אין דער צייט, ביי וועלכער
 מיר האַלטען, נאָך נישט געקוקט, קאָן זיין, אויף יודיש, ווי מיר האָבען
 דאָ אָבגעשילדערט: אין דער הקדמה צו פרק-שירה רעדט ער נאָך
 אַלץ וועגען המון, ווייבער און פּראָסטע מענטשען, וועלכע מען טאָר
 נישט איבערלאָזן אָדן גייסטיגע שפּיז. גאָר אויב מיר זאָלען אין זינען
 האָבען ניט דאָס אונביטעלבאַרע, פערבאַרנענע געפיהל, גאָר די „מע-
 אָריע“, האָט מענדעלי אויך צו העברעאיש דאָן פּערהאַלטען זיך אזוי

(* „דאָס קליינע טעגשעלע“ שריפט גן 1, ז. 107. יוביליי-אויסגאַבע 1907.
 (** „די קליאַטישע“.

ווי אנדערע משכילים. אויך וועגען העברעאיש רעדט ער אין דער הקדמה צו „האבות והבנים“, אזוי ווי עס וואלט געווען מעהר ניט, ווי א מיטעל צו בילדונג, א פאָרשטופע צו דער לאַנדעס=שפראַך; ער קלאַנט זיך אויף די אינטעליגענטען=אויפקלערער, וואָס זיי בענוגען זיך וועניג מיט דער העברעאישער שפראַך, וועלכע קאָן זיין „א מליץ“. א פערמיטלערין צווישען זיי און דעם פאָלק...

אַבער דאָס גאַנצע שאַפען מענדעל'ס האָט געוווּזען, אז פאַר איהם אַליין איז די העברעאיש, אי יודיש געווען אַ סך מעהר, ווי אַ „מיטעל“, אז אי העברעאיש, אי יודיש האָט ער געשריבען ניט פאַר די, וואָס נויטיגען זיך אין „בילדונג“, נאָר פאַר'ן גאַנצען פאָלק. אזוי נע ווערק, ווי „יודעל“ אָדער די „קליאַטשע“ קאָן אַ פראַקט ער מעניש גאָר ניט פערשטעהן, ווי עס דאַרף צו זיין. מען האָט עס אַבראַמאַ=וויטשען אויפגעוואָרפען אַפילו: „אויב די ביידע ספרים, האָט געשריבן בען איינער, וואָס האָט געקוקט דאָן אויף יודיש, ווי אויף דער אַרײַ מער שפראַך פון דער אַרימער מאַסע — אויב די ביידע ספרים, די „קליאַטשע“ און „יודעל“, האָבען זיך אַ בעריהמטען נאָמען געמאַכט, איז דער נאָמען ניט פון דעם המון, אָבער נאָר פון זיינע חברים, די משכילים און מחברים אין לשון קדש, דאָס פאָלק קויפט זיי ניט און לעזט ניט, און זעלבסט ווען מען לעזט איהם פאַר, פערשטעהט אײַ נער פון טויענער, וואָס דאַראַן האַנדעלט זיך א. א. ז. ו. בלייבט מיר אַלזוי די פראַגע, פיר וועמען האָט ער די „קליאַטשע“ און „יודעל“ געשריבען אין זשאַרגאָן? (*). דער משכיל, וואָס האָט אַליין געשריבען — און אָפט שיען געשריבען — יודיש, האָט זיך ניט געקאַנט דאָן פאַרשטעלען, ווי אזוי שרייבט מען עס יודיש פאַר זיך און פאַר גלייכע, ניט פאַר נידעריגערע פון זיך. אַבראַמאַוויטשען איז עס אויך שווער אָנגעקומען, אין איהם איז פאַרגעקומען אַ שטרייט, ניט איין מאָל האָט ער זיך גע=מוזט פערענטפערען פאַר זיך און זיינע פריינד, ער האָט אָבער דאָך געשריבען יודיש פאַר זיך און פאַר נאָך אזוינע, ווי ער. ער איז ניט געקומען צו דער יודישער ליטעראַטור אזוי ווי אַ וויטיגער, אַ פּרעמדער, אַנאַורח. ער איז תיבף געוואָרען אַ תושב אין דער פאָלקס=ליטעראַטור, אַנאַינווענינסטער מעניש. מענדעלי מוכר ספרים איז ניט ש. י. אַבראַמאַוויטש, דער קאָזיאַנער לעהרער, דער אַפיקורס. מענדעלי מוכר

(* הויזפרטנדר 1889; „די יודישע שפראַך און איהרע שרעבער“.)

ספרים אין א פערדעמיל, איינגעוועבט אינאיינעם מיט זיי, מיט די לעזער, אינ'ם גרויסען שטיק נאָטערע, וואָס געהט אין דער וועלט פון אייביגע צייטען אונטער דער נאָמען יוד. ער איז, ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש". ער פאָהרט מיט זיי אויף איין וועגעלע, פיהרט די אייגענע ספרים, די אייגענע כפול-שמונה דיגע ציצית, רצועות, שופרות, הייעלעך, כוונה'לעך, וואָלפציגנרלעך, מויערקעפלעך, קמיע'לעך, וואָס אלתר יבנה"ז, רעדט מיט זיי אויף זייער לשון, זיי שבעקען איהם אָב א שלום=עליכם, רופען איהם ר' קרוב און פּרעגען: מה שמכם, וואוהיין פאָהרט'ס א יוד?

און דערמיט אַלץ שוין האָט מענדעלי זיך אָבגעטיילט פון אנדערע משכילים, וואָס ער איז געקומען צו די יודישע לעזער אָהן בערדיטשע-ווער דייטש, וואָס ער איז געקומען צו זיי, ווי אַנאַלטער בעקאנטער, זיי אַזוי ער יגער: „די קליאַטשע“, זאָגט מענדעלי, איז געשריבען אויף אַ הייביקען גאַנג, אויף דעם גאַנג, ווי די אַלטע האָבען גע-טריעבען. ער האָט געוואוסט די קראַפט פון דער ירושה, ער האָט זיך געוואָלט איינפלעכטען אין דער קייט פון די אַלטע. און אז ער האָט אַרויסגעגעבען דאָס „פרק-שירה“ (1875), האָט ער געוואָלט, עס זאָל ווערען אַ פּאָלקס-ספר'ל, אַ מיין קו הישר“ אָדער „שבט מוסר“, און ער האָט עס, פּערדייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי אַיטליכער יוד בעזונדער זאָל גוט פּערשטעהן זיין טייערן ווערט, ווי שיען עס איז נאָר אַ גאָס וואונדער“ אין האָט געמאַכט אויף דעם אַפירוש אויף לשון-קודש — טוב-מעם — הנותן מעם לשבח ומפרש על פי הכמת הטבע ודברי הו"ל" א. ז. וו. און אין סוף האָט ער אויפ-געשריבען: הם ונשלם הפרק שירה, בעזרת הבוחר בשירי זמרה, — יודישליך, אזוי ווי עס וואָלט געטאָן יעדער כשר'ער מחבר... זאָל אַ יוד זיך ניט בענגענען מיט'ן ספר הברית, זאָל ער וויסען, וואָס די חוקרים, די „טבעיים“ זאָגען, און בעת מעשה טאקע פּערשטעהן אויך דעם פּשט פון אַ מדרש, פון אַ מאמר הו"ל. איין זאך שליסט ניט אויס די אנדערע; פּערקעהרט, זיי ווערען נאָך מעהר בטעם'ט אינאיינעם.

און ניט נאָר אין דער פּאַרם פון זיין טרייבען האָט מענדעלי אויפגעהיט די טראַדיציע פון ריב"ל, ביי וועמען דאָס נייע איז צונויפגע-נאָמען, צונויפגעוואַקסען געווען מיט דאָס אַלטע; אויך אין זיינע גע-דאַנקען, אין זיין סאַטירע אַפילו, איז ער מעהר יוד, מעהר אינוועניגס-

בער מענטש, מעהר נאָהענט צום פּאָלקס-לעבען און פּאָלקס-גייסט, ווי אנדערע משכילים פון זיין דור.

אדאנק זיין נאָהענטקייט צום פּאָלקס-לעבען און צום לעבען בכלל, איז ער אין אַסך פרטים קאָנסערוואַטיווער פון די איבעריגע משכילים, אין אנדערע פרטים איז ער, אדאנק דעם ועלביגען לעבענסגעפיהל, דאָדיקאלער פון זיי.

קאָנסערוואַטיוו איז ער אין פראַגען, וואָס האָבען קיין שייכות ניט צו, בין אדם לחברו, אין פראַגען, וואָס זענען געווען אַ שטייגער, רע-ליגיעזע מנהגים: אַסימפּאָטישער טיפּ פון אַ משכיל ביי איהם איז רפאל, פון יענעם מין משכילים-למד-ווינקעס, וואָס, זענען נישט אָבגעוונדערט געווען פון איבריגען עולם נישט אין דער יודישקייט, נישט אין דער הלכה (1), יצחק אברהם תקיף, וועלכער טוט תשובה אין ווערט אַ משכיל פאַר'ן טייט, בעט אין זיין צוואה, אַז אין דער תלמוד-הנהגה, אויף וועלכער ער לאָזט געלד, זאָל געלערנט ווערען, הויך יודישקייט און לשון קדש, אויך דאָס לשון פּוּג'ים לאַנד און וועלטליכע זאַכען (אין אַ פּרייהערדיגער אויסגאַבע שטעהט: יודיש, רוסיש, שרייבען און רעכע-נען). בכרי צו מאַכען פון די קינדער יודען און מענטשען צוגלייך, זיי זאָלען טייגען צו גאָט און צו לייט, און די פיהרער, בעט ער, זאָלען זיין דער רב און גוטמאַן דער משכיל: מיט אַיך ביידע, זאָגט ער וועט אין די נייגעמאַכטע שולען זיך פּעראַייניגען תורה מיט חכמה (2) שפעטער אַ צייט אין דער הקדמה צו ספר הבהמות חור'ט איבער אַבראַמאָוויטש, אַז דת' און לאומיות זענען ביי אונז איינס. אין האבות והבנים לאַכט ער אויס פון איין זייט די נחום הקמחים, די משכילים-בטלנים, משכילים-שנאָרער, די בעל-לשונ'ס, וואָס געשיכטע איז ביי זיי — די מעכטער פון לויט' און פּאָעזיע — סחור סחור וסחור סחור בחור, פון דער אנדער זייט אָבער — די משכילים, וואָס ווערען פּערבלענדט פון דער השכלה און פּערוואַרפען אינגאַנצען דאָס יודיש-קייט. זענען די דאָזיגע משכילים-דייטשליך זאָגט ער אין, יודעל, אַז דער חלוק צווישען זיי און די פּאַנאַטיקער פון אַלטען דור איז די זאך: איהר פרומע גלויבט אין אַלטע זאַכען אָהן אונטערשייד, זיי (די דייטשליך) האַפען ווי הייסע לאַקשען נייע רייד. די לייט טייגען, וואָס

(1) וויכשפּוינגערל.

(2) דאָס קליינע מענטשעלע, 8—107, יובלי-אויסגאַבע 1907.

אלט איז נאָר איז און שלעכט, און איטליכע זאך, וואָס ני, איז קלוב
אין רעכט.

אָבער דער אייגענער אַבראַמאָוויטש, וואָס אין דער קריטיק פּונ'ם
יודישען לעבען און זיינע פּערעלטערטע פּאַרמען האָט ער ליעב דעם
דרך-הטובֿע, — דער אייגענער אַבראַמאָוויטש איז ראַדיקאַל, יעדענע
פּאַלס ראַדיקאַלער פּון אַנדערע משכּילים, וואו עס דערט זיך וועגען די
סבות פון דער יודישער לאַגע און דער יודישער, מאַטעריעלער אין
נייטיגער, אָרימקייט. די סבות פון דער אָרימקייט פּערשטעהט
אַבראַמאָוויטש טיעפּער אַ סך, ווי אַנדערע משכּילים. (פּונ'ם דאָזיגען
טיעפּערן פּערשטעהען נעמט זיך אייגענטליך אויך דער קאַנסערוואַטיוו
אַבראַמאָוויטשעס בנוגע צו די אלטע אייגענעוואָרצעלטע לעבענס-פּאַרמען)
זיי, די משכּילים, מיינען, אַז שולדיג אין אַלץ איז די „פּינסטערניס“;
די ערנסטע פּינד פּונ'ם יודישען פּאַלק זענען די „מורדי אה“,
„פלעדערמייז“, ווי נאָר עס וועט אַ שוין טון אין דער יודישער גאַס. די זון
פון דער השכלה — איז אַ סוף-אַנעק צו אַלע צרות. אַבראַמאָוויטש
פּערשטעהט, אַז די פּינסטערניס איז ניט די סבה, נאָר אפשר נאָר דאָס
רעזולטאַט פון אַלע צרות; די סבה ליגט אַנדערשוואו; בעטראַכט זיך
אַדרבה אַליין, זאָגט דער אַשמדי צו ישראל'יקן, — בעטראַכט זיך אַליין,
אויב דו ביזט ניט ריין משונע. פאַר דיר שטעהט אַ פּער מאַטעריעלע,
אַ הונגעריגע קליאָטשע, וואָס זי בעדאַרף נייטיג ווי אין לעבען
אַרין האָבען כאָטש אַ ביסעל מנוחה, אַ מעסטיל האָבער, אַ בינע-
טעל היי, ווילסטו איהם נאָר בעווייזען אַהא אין סדור און אַלץ
אויסדרינגען, ווי גוט, ווי שען עס איז זיך אויסצולערנען עפּיס
קונצען. און אין „ווינשפּינגעריל“ זאָגט דער אונבעקאַנטער: „היגע
יודען, נעבעך, בעדאַרפּען ברויט; נישט קיין ספרים“. און אַז מענדער-
ליץ פּערדריסט פּלומרשט, וואָס ער, צושטערעכט איהם זיין קרעמיל,
זאָגט ער איהם: „חלילה, נישט אייערע דאָזיגע ספרים מיין איך, יענע
מיין איך, יענע, וואָס אַלץ מיט שטראַף-ווערטער, מיט עצות און אַנע-
פּילדער: פע, הכלים, פע, אָבעלאָזטקייט! נוואַלד, בילדונג!“ יענע,
די השכלה-ספרים, מיינט ער. און ער ענדיגט: „גענוג, כּלעבען, סליחות!“
מ'דאַרף טאָן עפּיס מכּשות'דיגעס. מען דאַרף הייסט עס, אויסוואָרצעלען
די סבות, וואָס שאַפּען די לאַגע פון קאַבצאַנסק און גלובּסק. די
סבות, מיינט אַבראַמאָוויטש, ליגען אין דער אויסוועגנסטער אייגענע-
טיגקייט בנוגע צו יודען פון איין זייט, און אין די אינוועניענטע

סאָציאלע אינגערעכטיגקייטען — פון דער אנדער זייט, אויף דער אויס-
וועניגסטער אינגערעכטיגקייט איז פארהאן אַנאַנצהערעניש אין דער
„קליאטשע“, און נאָך קלערער אין דער „טאָקסע“: „וואָס העלפט עס,
זאָגט פיקהאַלץ, אז זיי האָבען, נעבאָד, ניט קיין מול, אז זיי זענען,
נעבאָד, אונגליקליך און פון כמה שנים שטיקט מען צו=
נויף אלע אינאיינעם אין אײן אָרט, ווי די שאַף, אז
זיי זעהען פאר זיך ניט קיין וועלט און קאַנען ניט
עמעסען קיין פרייע לופט“. דערפון איז נישט געדורנגען,
אז פיקהאַלץ איז חלילה געשטאַנען אין אָפּאָזיציע צו דער רעגירונג;
אדרבה אין דער רעגירונג, וועלכע האָט דאָן, אין די 60=סטע יאָהרען,
געמאַכט אַ מינע פון אַרעפּאָרמאַטאָר — אין דער רעגירונג האָבען די
משבילים, און מענדעלי בתוכם, געגלויבט; פון קירא האָט מען גע-
וואַרט אויף יודען ישועות ונחמות... און טאַקע דערפאַר האָט מען דעם
גאַנצען פעס אויסגענאַסען אויף דער אינוועניגסטער, דער יודישער, רע-
גירונג — אויף די פעל=טובות, די בעל=טאַקסעס, די קהל'ס=לייט, די
„בנפיה“...

די העברעאישע ליטעראַטור, די ליטעראַטור פונ'ם מאַטעריעל און
גייסטיג העכער שטעהענדיגען בעל=הבת'ישען אינטעליגענט, האָט זיך
מעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעז=גייסטיגע, ווי מיט סאָציאלע פּראָ-
בלעמען, זי האָט מלחמה געהאַלטען ניט מיט די גבירים, נאָר מיט די
רבנים, מיט די עלטערן=פּאַנאַטיקער זי האָט געפּאָדערט פרייהייט פון
גייס; און אויך אין, האבות והבנים, וואו עס זענען פארהאן שוין רע-
אליסטישע און סאָציאלע מאַטיווען, איז די הויפט=פּראָבלעם דאָך אַ
גייסטיג=משבילישע, דער שטרייט פיהרט זיך צווישען דעם פרומען פּאַנאַ-
טישען פּאַטער און דעם זוהן, וואָס לייענט טרפה=פּסול'ן. אָבער די
פּאָלק=ליטעראַטור, די ליטעראַטור אויף יודיש — זי האָט
פון אָנהויב אָן זיך אינטערעסירט מעהר מיט דעם נביר, ווי מיט דעם
רב, מעהר מיט'ן גבאי, ווי מיט'ן רבי'ן; אין רב חאָט זי אין ערגסטען
פאל געזעהן דעם נגיד'ס אַגעוועהר, אין איהר סאַטירע האָט, אַ חוץ
עטליכע אויסנאָהמען אַסאָציאַלען כאַראַקטער. אין טוניעיאַדאָוקע,
זאָגט מענדעלי, איז דאָ אַ ווערטיל: פון וואָס מען זאָל ניט שמועסען,
מוז אַרויסקומען אויפ'ן טויט, און פון וואָס מען זאָל נישט ריידען אויף
צוין אַסיפה, מוז מען אויסלאָזען מיט דער טאַקסע פון פלייש“. אין אויך
די פּאָלק=שרייבער, וואָס האָבען טוניעיאַדעווקע געוואַלט אויסבע-

סערן — פלענען אויסלאָזען שטענדיג מיט דער טאָקסע. זי איז גע-
ווען די „סבה פון אלע סבות“... די ליטעראַטור אין אַנאָיבֶרֶגאַנאַנס צייט
האָט שטענדיג, אַ חוץ אַ גוטען, אַ געליבטען העלד, וואָס זי לויבט אין
הימעל אַרײַן, נאָך אַ העלד אַ בײַזען, אַ רשע, וועלכער ליגט בײַ איהר
צעהן איילען אין דער ערד. די בײַזע פאַרשוין פון דער השבּלה-ליטע-
ראַטור אין העברעאיש איז געווען—די חומרא, אין יודיש—
די טאָקסע. מענדעלי האָט אָפּער די טאָקסע פערשטאנען כרייטער,
טיעפער, ווי אנדערע. אזוי ווי די טאָרבע איז בײַ איהם ניט גלאַט
אַ טאַרבע, אַ לעכע-דינגער שמוציגער זאק, מיט וועלכען מען געהט אַ-
בער די הייזער, נאָר אַ סימאָל פון דעם יודישען דלות, פון דעם
יודישען לעבען-פּוֹן-וײַנד, פון די „יודישע פרנסות“, אזוי איז אויך די
טאָקסע בײַ איהם אַנאָיסדרוק פון די אינווענינסטע סאָציאַלע אונגע-
רעכטיגקייטען, וואָס פערביטערן און פערפֿינסטערן דאָס יודישע לעבען.
אַנאָיסדרוק פון די קהל'ישע יודישע „פאַראַנדקעס“, פון דער גאַנצער
פּמפּיה בעל טובות, בעל עצות כלל-פּערזאָנער, נבירים, שתדלנים,
קאָבלעפעל, טעלערלעקער. די אָרימע אין קונסט-בילדער, אָפּער רייכע
אין געדאַנקען און אין פּאַכאַט סאַטירע, וועלכע מענדעלי האָט אָנגע-
שריבען נאָכ'ן „קליין מענשעלע“ און וועלכע האָט פאַר אַ מאַטטא דעם
פּסוק — „משך עניים מאַנקת אביונים עהה אקום“ — די דאָזיגע
סאַטירע רופט זיך, די טאָקסע אדער די באַנדע שטאָדט-בעלי
פּוֹבוֹת. דער עיקר איז דאָ ניט דער בעל-טאָקסע (אַ בעל-טאָקסע
בענגענען מיר אין „פּרײַוו“ דוקא אַ סימפּאַטישען מענשען, וועלכער
לייזט אַליין פון די בעל טובות) דער עיקר ווערט אַרויסגעשטעלט צום
שאַנד-סלופ די באַנדע, דער גאַנצער הערשענדרער קלאַס פון יענער
צײַט, אָנגעהויבען פֿון ר' איציק וואָלף ספּאַדיק, דעם פּרומען
צבועק און ר' יודעלע שטאַנדהאַפט, דעם משבּילישען צבועק
און געענדיגט מיט ר' אהרן קנעכטבאַרג דעם קאָבלעפעל, ר'
מענדעל דעם גילען, דעם שטאַדט-שייגען, דעם בילער, וואָס דינט
בײַ די בעל טובות און פאַלט אָן, אויף וועמען מען הייסט איהם, און
די דיינים, וואָס זענען אויך, געבאַך, אין די הענד פון די בעלי טובות,
אין מוזען זיי אונטערבאַמקען.

די „טאָקסע“ איז אזוי ווי אַ באַמבע געווען אין דער גלופסקער
קהל'ס-וועלט. אָפּער די באַמבע איז אָנגעפּילט געווען מיט גאַל, מעהר
ביט גאַרנישט; די גאַל האָט געפּלאַצט און עס האָט קיינעם ניט גע-

שאַרט (דער פערפאַסער האָט עס פאַראויסגעוועהן: דער סוף פון דער סאַטירע איז זעהר אַ פעסימיסטישער). אַ טומעל איז דאָך געוואָרען — אַ שרעק. זייער אַינדרוק איז געווען אַ גרעסערער, ווי פּוּנ'ס „קליין מענשעלע“ (הגם ליטעראַריש איז די „טאַקסע“ אַרימער פּוּנ'ס „קליין מענשעלע“). די באַנדע-לייט, די בעלי-טובות פון גלופסק האָבען עס אָנגענומען פאַר אַ פאַמפּליעט, פאַר אַ חיצופּה. פון די „צאן קדשים“ אָבער האָט ניט אַינער דאָ צום ערכמען מאָל דערשמעקט דעם ריח פון פּילזער — פון סאַציאלען קאַמפּף, פון קאַמפּף פאַר'ן המון געגען די גבירים.

דער המון אַליין ווערט נאָך אין דער „טאַקסע“ ניט אַרויסגע-שטעלט פאַר אַ קעמפּפער (אײַזיק זאַאי קע איז אַ קרבן פון נאַאיווער, פאַנאַטישער עהרליכקייט, ניט פון קאַמפּף), דער המון איז נאָך דער-שלאָגען, אינטערטענינג, ער בעט זיך רחמים ביי דער כּנופּיה, ער קאָן מייער ניט, ווי זיפּצען: „אַז אַז און וועה איז אונז“. דערפאַר אָבער איז דער פאַרשטעהער פון דער אינטעליגענץ, וועקער, אַ פּראָטעסטאַנט, אַ היציגער קאָפּ און אַנ'עכטער פּאָלקספּריינד, ער איז דער ערסטער סאַציאַלער דרשן אין דער יודישער ליטעראַטור: „ניין! שרייבט ער: די גאַל ווערט צוועצט, מען קאָן זיך שוין ניט מעהר אַינהאַלטען! פערפּלובט זאָל זיין דער, וואָס זעהט אַ זעלבע עילות און שווינגט! פערפּלובט זאָל זיין דער, וואָס איז אַ טרום (אַ פּחדן). וואָס האָט מורא צוואַנגען דעם אמת! פערפּלובט זאָל זיין דער, וואָס פערשטאַפט די אויערן ניט צו הערען די יללות און די קרעכצען פון די אויבנליקליכע, פון בעלידוגטע און נויטבעדערפּטיגע, פערפּלובט, פער-שאַלטען אַלע, וואָס פערקויפּען זייער געוויסען, אַלע, וואָס זענען איבישטאַנד צו העלפּען מיט אַ וואָרט, מיט דער פּען און שטעהען פון זייטען, טאַמער וועט זיי חלילה עפּוּס דאָס מינדעכטע שאַדען! ... וואָס זאָל איך מיך בעהאַלטען? א. א. ו. איך קאָן ניט שווינגען! איך מוז געהען אַרויסוואַגען דעם אמת גאַנץ פּריי, זאָל כאַטש די וועלט זייסען!“ און ער געהט און האַלט דרשות פאַר'ן פּאָלק, אין לעבעדיגע בילדער שילדערט ער די נויט און די אַרימקייט פון דער יודישע מאַסע, אין זעהר העפּטיגע, כאַטש זעהר אונקלאָרע, אויסדריקען פּראָטעסטירט ער געגען די יודישע בעלי טובות ...

שפּעטער, אין אַ יאָהר 12-15 אַרום, האָבען אויך אין דער העברעאישער ליטעראַטור גענומען קלינגען שטימען פון סאַציאַלען פּראָ-

טעכט, דאָס זענען געווען אָבער אַנדערע שטימען. דאָס זענען געווען אָבקלאַנגען פון דער אַרומיגער ניש-יודישער וועלט. אין די שירים פון יהל'ל און אויך אין די מאמרים פון „האמת“ האָט זיך גערעדט נישט וועגען יודישע סאָציאלע אונגערעכטיגקייטען, נאָר וועגען דער סאָציאלער אונגערעכטיגקייט, דער סאָציאלער פראגע בכלל. עס האָט געזאָגט אַנאַבסטייאַקטען כאַראַקטער. ביי יודען איז נאָך נישט געווען נאָר קיין „פּראָלעטאַריאַט“, עס זענען געווען בעלי-מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט און געווען נגידים. וועקער האָט גערעדט אין נאָמען פון אָט די בעלי-מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט. מיט זיין מויל האָט גערעדט צו אונז דאָס יודישע לעבען, די יודישע נויט. דערמיט שייט זיך זיין פּראַטעסט אָב פון די שפּעטערדיגע פּראַטעסטען אין די 70-סטע יאָהרען.

פון דער אַנדער זייט אָבער געהערט וועקער צו אַ דור, וואָס האָט נאָך נישט קיין אידעאל, נישט קיין סאָציאלען, נישט קיין נאַציאָנאַלען. זיינע פּאָדערונגען זענען מעהר נעגאַטיווע, ווי פּאָזיטיווע. עס איז געווען דאַמאָלס אַנאַיבערנאַנגס-צייט; אזוי ווי שטענדיג אין אַ איבערנאַנגס-צייט, האָט מען געמוזט אַ סך צושטערען אידער מען האָט אָנגעהויבען בויען. וועקער איז אזוי ווי זיין נאָמען, מעהר נישט ווי אַ וועקער, ער איז אָבער דער ערסטער וועקער, דער אָנאָגער פון דער סאָציאלער דיפּערענצירונג, פון דעם סאָציאלען קאַמפּף, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען שפּעטער און וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין דאָס יודישע לעבען נאָר נייע טענדענצען... די „טאַקסע“ — האָט דע-ריבער אַ ווערדע נישט נור פאַר דער יודישער ליטעראַטור-געשיכטע, נאָר אויך פאַר דעם היסטאָריקער פון די געוועלשאַפּטליכע בעווע-נונגען ביי יודען אין דער צווייטער העלפט פונ'ם פּאָריגען יאָהר הונדערט.

און אויב די „טאַקסע“ איז דער אָנהויב פונ'ם סאָציאלען פאַמאָס אין דער יודישער ליטעראַטור, איז די „קליאַטשע“, וועלכע איז אַרויסגעגאַנגען שפּעטער מיט פיער יאָהר (1873) — דער אָנהויב פונ'ם נאַציאָנאַלען פאַמאָס. די „קליאַטשע“ האָט מענדעלי אַרויסגעגעבען אַנשטאָט אַ צווייטען טייל פון דער „טאַקסע“, און עטליכע קאַפיטלעך זענען פאַרהאַן טאַקע אין איהר, וואָס דערמאָנען אָן דער „טאַקסע“, — דאָס זענען די קאַפיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען די צרות, וואָס די קליאַטשע, די בנסת ישראל, האָט אויסצושטעהען אין דער היים ביי

זיך, פון די הימישע בעלי-טובות; דער עיקר אָבער דאָ איז די לאַגע, וואָס יודען פּערנעמען אין דער פרעמד, צווישען די אומות, עס ווערען ניט געשטעלט פּערשיעדענע טיילען פּונ'ם יודישען פּאָלק אינע אַנטקעגען די אַנדערע (אָווי ווי אין דער „טאַקסע“), נאָר דאָס פּאָלק גענומען אין גאַנצען ווערט אַנטקעגען געשטעלט דער וועלט. מענדעלי גיט אַ טראַגט פּון דער יודישער מאַסע צום יודישען פּאָלק... כמעט אַלץ, וואָס מיר האָבען אין גלות געשאַפּען ביוֹן סוף פּונ'ם פּאַריגען יאָהרהונדערט, אָנהויבענדיג פּון דער אַגדה, — האָט אין העלד: די אומה; די שענע שולמית אפילו איז געוואָרען אין גלות אַ משל אויף דער „אומה הישראלית“. פאַר דער „קליאַטשע“ האָבען מיר דרך-אַרץ שוין דערפאַר גופא, וואָס איהר העלד איז ווידער — די גאַציע. די מאַסע איז געווען און געבליבען די שקאַפּע, די גאַציע אָבער — זי איז אַ מאָל אַ פּרינץ-געווען! די שקאַפּע וועקט אונזער רחמנות — און וואָס איז נאָך אָווי אָרעם און מאַכטלאָז ווי רחמנות? אָבער דער פּערשאַלטענער פּרינץ, ווען ער הויבט אָן ריידען, מענען מיר איהם זעהען אין דער געשטאַלט פּון אַ קליאַטשע, — צינדט זיך אָן אונזער ליעבע. „די קליאַטשע האָט פּלוצלונג אַ זיפּץ געמאַן. איהר זיפּץ האָט אין האַרצען זיך אָבגערוּפּען, ווי אַ דונער. איך בין פּערציי-טערט געוואָרען. פּייערדיגע געפיהלען פּון רחמנות האָבען ווידער אָנגע-צינדען מיין בלוט, איין זיפּץ איהרער האָט אין מיר אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש און מיך ווידער שטאַרק געצויגען צו איהר, ווי אַ מאַג-נעט“. ווי אַ מאַגנעט, דאָס איז די שפּראַך פּון ליעבע, ניט פּון רחמנות. און ווען מיר לייענען מיט קאָפּ דאָס דריטע קאַפיטעל און פיהלען דעם קאַמפּף, וואָס קומט פאַר אינוועניג אין ישראליקען, צווי-שען זיין ליעבע און זיין האַס צו דער קליאַטשע, — זיין ליעבע פאַר דעם אָדער פּון פּרינץ, וואָס שלאָגט נאָך אין איהר, און זיין האַס פאַר איהר שמוע אונטערטעניגקייט, פאַר איהר פּערדישע געדולד, — ווען מיר לייענען עס און הערען, ווי ישראליק גיט איינמאָל אַ געשריי: „אומגליקליכער פּרינץ, בידנע קליאַטשע!“ — פיהלען מיר, אַז דאָס איז דער קאַמפּף, וואָס קומט פאַר אינוועניג אין דער קליאַטשע גופא, דער קאַמפּף צווישען דער פּרינצישער נשמה אין דעם שקאַפּישען גוף, צווישען דעם שענעם „אַמאָל“ און מאוסען „היינט“... „אתה עבד ומלך!“ — דו בויט אַ קנעכט און אַ קעניג! זאָגט אַבראַמאָוויטש אין „האבות והבנים“ וועגען דעם יודישען פּאָלק.

אין דער „קליאטשע“ (און אין אנדערע שפעטערדיגע ווערק מענדעלי'ס) איז אָבגעשפיגעלט דזער קאַמפּף, דער אינווענינגסטער קאַמפּף, וואָס קומט פאַר אינ'ם יודישען פּאָלק צווישען ראָס קנעכטישע און דאָס קעניגליכע.

דער אינווענינגסטער קאַמפּף אָבער איז דער אָנהויב פון דער אינ-ווענינסטער בעפרייאונג. די „קליאטשע“ איז דעריבער דער אָנהויב פון דער יודישער בעפרייאונגס-אידעע. זי איז דער אָנהויב פון דעם חשבון-הנפש, וועלכען דאָס יודישע פּאָלק האָט אָנגעהויבען מאַכען אין סוף פּונ'ם 19-טען יאָרהונדערט. אייניגע קאַפיטלעך אין דער „קליאטשע“, די קאַפיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען טענות, וואָס עס האָבען צו יודען די אומות העולם, מאַכען דעם איינדרוק, אזוי ווי זיי וואָלטען געשריבען געווען ניט פאַר יודען; אין דער אמת'ן אָבער איז עס אַ פּאָלעמיק געגען די יודישע אינטעליגענטען אין יענער צייט. געווען אינטעליגענטען אזוינע בי יודען, וואָס זענען געשטאַנען אייגענט-ליך אויפ'ן זעלבונגען שטאַנדפונקט, וואָס די גוים; יודען, האָבען זיי געטראַכט, זענען טויטעניכטסען. לידיגנעהער, אַ אונפראָדוקטיווער עלע-מענט; יודען זענען ווילד, פאַנאַטיש, פערדאָרבען; זאָלען זיי זיך אויס-בילדען, אַוועקוואַרפען די נאַרישע מנהגים, די אַלטע טראַדיציעס, זאָלען זיי ווערען לייטען גלייך, זיך נעמען פאַר אַרבייט, פאַר שטענע פּרנסות, — וועט מען זיי געבען פּראַוועס; פריהער ניט...

— קיין טאַגן געהט נישט פאַר'ן עסען! האָט געענטפערט אויף דעם די „קליאטשע“: וואָס פאַר אַ שייכות, איך בעט אײך, האָט עסען און דאָס נייטיגע בעדערפנים מיט בילדונג? מיט וואָס פאַר אַ יושר קאָן מען יענעם נישט לאָזען עסען, עטעמען פריי, סידען ביו ע-וועט זיך אויסלערנען עפּיכ קונצען? איטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט גע-בוירען, איז קודם בל אַ לעבעדיגע זאַך, פאַרזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקע נאָר פון זיינטווענען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען. א. א. וו. — מען זאָגט, איך זאָל מיך לאָזען לערנען. פרעג איך דיך ערשטענס, חכם מיינער, פאַר וואָס הייסט מען עס דוקא מיר? די „קליאטשע“ וויל ניט זיין מעהר קיין „אתה בחרתני“, קיין אויסנאַהם אין דער וועלט — זי פאַרדערט גלייכהייט. זי פאַר-דערט דאָס רעכט אויף חסרונות, נישט נאָר אויף מעלות. זי פאַרדערט רעכט פאַר שיללאַקן, נישט נאָר פאַר „נתן דעם וויזען“. און זי וויל

רעכט, נישט קיין רחמנות: „איך בין דיר מוחל, זאָגט זי, דיין רחמנות“. איך וויל נישט, אז דו זאָלסט אַרבייטען מען זאָל מיך נישט אזוי פלאַנען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפניש צו דערהאלטען מיין נשמה טאקע נאָר גלאַט פון רחמנות, וויל עס איז פשוט אַ צער בעלי חיים. איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט אויסגעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טימא, וואָס מען האָט און וואָס מען קאָן פון מיר האָבען נוצען, דאָס זענען אַלטע מעשיות א. א. ו. איך וויל נאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין ניטצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע אַלע בעדיגע בעשעפּעניש ניש און האָב ווי זי אַ פראַווע, דאָס רעכט צו לעבען... פאַר אונז זענען די דאָזיגע ווערטער ניט נוי, דאָן אָבער איז עס געווען אַ נייע פּסיכאָלאָגיע, אַ נייע שפראַך... און דער היסטאָריקער וועט די דאָזיגע שורות בעטראַכטען געוויס ווי דעם מאַניפעסט פון דעם אויפגעוואַכטען און שטאַלן-געוואָרענעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין. דער באַדען פאַר נאַציאָנאַליזם אינ'ם היינטיגען זיין איז אין יענער צייט נאָך נישט פאַרטיג געווען, די השכלה האָט נאָך נישט אָנגעהויבן איהר אַרבייט, דער „אַנטיסעמיט“ איז אין דער אינטעליגענץ נאָך זעהר שטאַרק געווען, און אויך מענדעלי האָט נישט געהאַט נאָך קיין פראַגראַם קיין נאַציאָנאַלע. ער האָט זיך אַליין נישט אָנגעגעבען נאָך קיין רעכענונג פון זיינע געדאַנקען. אין ער האָט נישט שטאַרק געגלויבט אין זייער ווירקונג, און אזוי ווי די „טאַקסע“, דער סאָציאַלער פראַקטעס, ענדיגט זיך מיט אַ קרעכץ און אַ נכנע/דיגען געבעט צו נאָט און דער רעגירונג, אזוי ענדיגט זיך אויך מיט אַ קרעכץ און עס שפירט זיך אַ ציבראַכען נעמיט אין דער „קליאַטשע“, אינ'ם אויסדרוק פונ'ם נאַציאָנאַלען געפיהל.

דאָך איז די „קליאַטשע“ זעהר אַ וויכטיגער גרעניץ-צייכען צווישען דעם ערסטען משפּילישען, און דעם צווייטען נאַציאָנאַליסטישען פּעריאָד פון דער קולטורעלער אויפֿוואַכינג פונ'ם יודישען פּאָלק; אַ גרעניץ-סלופּ צווישען דער „קנעכטשאַפט אין פרייהייט“ — און דער פרייהייט אין קנעכטשאַפט...

מיר האָבען זיך אָנגעשטעלט לענגער אויפ'ן ריין-פּיבליציסטישען אינהאַלט פון דער „טאַקסע“ אין דער „קליאַטשע“, ערשטענס, וויל אין

די דאָזיגע ווערק איז די פובליציסטישע טענדענץ זעהר קלאָר אויסגע-
 דריקט, און וויעדער, ווייל בכלל איז מענדעלי דאָ נאָך מעהר פובלי-
 ציסט, ווי בעלעטריכט. אַ פובליציסטישער עלעמענט איז פארהאן אין
 אלע, אפילו אין די שפעטערדיגע, ווערק מענדעלי'ס; נאָר דאָרט איז
 די פובליציסטיק אַ זאָך פאַר זיך, זי שטערט ניט דעם קינסטלער צו
 טון זיין קינסטלערישע אַרבייט, און עס טרעפט זיך אַמאָל, אַז זי ניסט
 זיך צונויף אין איין גאַנצעם מיט דער בעלעטריסטיק און עס ווערט אַ
 משל מיט אַ נמשל, און מיר האָבען, ווי שלום עליכם האָט עס ריכטיג
 אָנגערופען, בילדער מיט צוויי געשטאַלטען, אַ רעכטע זייט מיט
 אַ לינקער זייט, איין איבערצוג מיט אַנאָנטערשלאַק; ווייל מען — קאָן
 מען די אונטערשלאַק פערשטעלען פון זיך, האָט מען אַ ריין קינסטלע-
 רישע זאָך. אין די ערסטע מענדעלי'ס ווערק אָבער, און בעזונדערס
 אין דער „טאַקסע“ און אין דער „קליאַטשע“, וואָרפט זיך די ערסטע
 זאָך אין די אויגען „דער אונטערשלאַק“, די פובליציסטיק, זי פילט אָן
 די גאַנצע לופט, זי שאַפט דעם גרונד-טאָן פון די ווערק — — —
 פאַרוואָס איז עס אזוי?

געבוירען איז אַבראַמאָוויטש אַ קינסטלער, אַ מאַלער פון איינציגע
 קליינע, אין זיך פערענדיגטע און נישט פערוויקעלטע נאַטור-און לעבענס-
 בילדער, אַ פסיכאָלאָג פון סאָציאַלע טיפּען, פון מענשליכע, אָנשטעלען,
 פון מענשליכער פערדאָרבענהייט, וואָס ווען ער שילדערט זי, איז ער
 שטאַרק און טיפּע, און פון מענשליכער איידעלקייט, וועלכע איז שמענ-
 דיג ביי איהם זיסליך, סענטימענטאַל; געבוירען, זאָג איך, איז מענדעלי
 אַ קינסטלער, און אויך בלייבען אין דער ליטעראַטור וועט ער ניט אַלס
 לעהרער, נאָר אַלס שפראַך-מייסטער, נישט אַלס סאָציאַלער דענקער,
 נאָר אַלס סאָציאַלער פסיכאָלאָג, נישט אַלס מוסר-זאָגער, נאָר אַלס
 קינסטלערישער עטנאָגראַף און קינסטלערישער היסטאָריקער; נאָר
 די צייט, ווען ער איז אַריינגעטראָטען אין דער יודישער ליטעראַטור,
 די צייט איז געווען אזא, אַז מען האָט נישט געטאָרט נאָכגעבען דעם יצר-
 הרע פון קונסט, מען האָט זיך ניט געקאָנט פערניגען דעם נחת צו
 שאַפען צוליעב שאַפען. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען דער, וואָס איז
 געבוירען געווען צו פּרעגען, אזוי ווי אַ קינד, אזוי ווי אַ קינסטלער,
 האָט געמוזט ווערען אַ געבער פון ענטפּערן, אזוי ווי אַ זקן, אַ בעל-
 יועץ; דער ליריקער איז אַ דרשן; דער עפיקער — אַ משלים-זאָגער;
 דער הומאָריסט — אַ סאַטיריקער; דאָס איז געווען אַ צייט, קורץ, ווען

פּוֹן פּענעם מאַכט מען פּיילען, און יבנה-לייט, יושב-אהלנוקעס, גור-
טען אָן די לענדען" צו געהען אין מלחמה...

איך טו דאָס, זאָגט וועקער, איך טו דאָס, וואָס אונזערע על-
טערן האָבען געטאָן אמאָל בשעת חורבן דאָרטען אויף די טייכען בב'ל'ס.
אויף די ווערבעס דאָרטען האָבען די משוררים אויפגעהאנגען זייערע
פּיידלען, זיי האָבען מעהר נישט געוואָלט זינגען, שפּילען, נאָר קלאַנגען,
יאָמערן און טרויערן... גענוג זינגען, גדליה! גענוג שרייבען שירים,
מליצות. בשעת אונזער פּאָלק, אונזער אָרעם פּאָלק ליידעט אויף דעם
טייך גנולאָפּיאַטאָווקע, צעררייס איך די סטרוגעס פון דער יודישער
פּיידעל. יוֹדען זענען נישט געבוירען געוואָרען צו
זינגען, צו שפּילען... מען מוז האָבען אין זינגען
ערנסטערע זאָכען... און מענדעלי נעמט זיך פאַר, ערנסטערע
זאָכען". ער צעררייסט די סטרוגעס פון זיין פּיידעל און נעמט דאָס
טייטעל אין האַנד. ער פּערלאָזט יבנה, דאָס שטילע געצעלט פון
שטילען שאַפען און געהט אַרויס אויפ'ן שלאַכט-פּעלד.

אָבער דער וואָס איז געבוירען צו זיין יוחנן בן זכאי קאָן נישט
גלייבען קיין יוחנן מגוש חלב. סטרוגעס, בעזונדערס די, וואָס קלינגען
אין האַרצען, קאָנען פּלאַצען אליין; צעררייסען זיי איז שווער... און
ווען מענדעלי פּלעגט פון די סטרוגעס נעמען פּלעכטען אַ נעץ, פּרי זיי
זאָלען, "נוטצען" צו עפּיס, פּלעגט נישט איינמאָל זיך דערהערען פּלוצלונג
אַ קלאַנג אין דער שטילקייט, דאָס איז געווען די בענקשאַפט נאָכ'ן
פּיידעל, און נישט איינמאָל פּלעגט מענדעלי אליין זיך נישט איינהאַלטען
מעהר, און פּלעכטענדיג די נעץ, פּלענען די בענקעדיגע פינגער שטילער-
הייט ציהען קלאַנגען פון די סטרוגעס... דער קינסטלער פּלעגט זיך
אַריינמישען דעם פּובליציסט אין די רייד... און אויך די נאַטור-שילדע-
רונגען, וואָס זענען פאַרהאַן לרוב אין די ערסטע, אַזוי ווי אין די לעצטע
ווערק מענדעלי'ס, און וואָס אָפט האָבען זיי צום עצם ווערק, צום
ספור המעשה, נאָר אַ קנאַפע שייכות — אויך די נאַטור-שילדערונגען
זענען מעהר נישט, ווי אַ צינו, וואָס מענדעלי דער פּובליציסט און מוסר-
זאָגער פּלעגט צאָהלען שטילערהייט מענדעלי'ן דעם קינסטלער, ער
זאָל רוהיג זיין און נישט ציהען פּונ'ם שלאַכט-פּעלד צוריק אַהיים, אין
דאָס שטילע געצעלט פּונ'ם שטילען שאַפען. די פאַרשוינען, די מענ-
שען, וואָס מענדעלי, פּאָהרענדיג אויפ'ן וועגעלע מיט ספרים, בעגע-
גענט אויפ'ן וועג — זיי דאַרף דער פּובליציסט פאַר זיך, זיי דאַרף

ער אין מויל אריינלענען זיינע משלים, זיינע שטעכווערטלעך, זיך מוסר; די „נאטור“ אָבער — זי גיט ער אָפּ במתנה מענדעליץ דעם קינסטלער, ער מעג זיך קוויקען מיט איהר, וויפיעל זיין האַרץ געלויבט. און מענדעלי דער קינסטלער לאָזט זיך גיט בעטען, טרעפט זיך איהם א שטיקעלע נאטור, א וועלדעלע, איין בוימעלע אפילו, — צעשפילט ער זיך אויף אלע בליים, איצט איז זיין וועלט, און ער לאָזט שוין די פען גיט ארויס פון זיין האַנד, וואו ער וועט גיט אויסמאָלען דאָס לעצטע שטריכעלע, דאָס לעצטע פינטעלע. איך וואָלט א סך זייטלעך געדארפט פערשרייבען ווען איך וואָלט בריינגען, ביישפיעלען פון מענדעליים מאָלען די נאטור; איך וויל בריינגען נאָך עטליכע שורות, וואו עס איז היי מאַריסטיש אָבגעשילדערט, ווי אזוי דער יוד, דער בעל-תכלית, וואָס זיצט אין מענדעליץ, שטראָפט דעם קינסטלער, וואָס אין איהם: „אונטערזענענס איינמאָל שבעה עשר בתמוז, גאנץ פריה, זיך איך מיר אויף דער קעלניע פון מיין ביידעל אין טלית און הפילין, מיט דער בייטש אין דער האַנד, גאנץ יודישליך. די אויגען זענען מיר צוגעמאַכט, בכדי נישט אָנצוקוקען ביי'ם דאוונען די לייב-טיגע וועלט, מעשה-זוטן אָבער איז זי, די נאטור, ווי הייסט מען עס, געווען וואונדער-זען, נאָר א בילד, און עס האָט מיך געצויגען עפּים, ווי א פּישיף, א קוק צו טון. איך האָב א היבשע צייט זיך גע-ראַנגעלט מיט מיר אליין. דער יצר-טוב זאָגט: פע! מען טאָר נישט. דער יצר-הרע אנקענען טאָרעט: נישקשה, האָב הנאָה, נארעלע! און עפענט מיר דערפּי טאָקע אויף מיין אויג, עס טיט מיר א שיין, נאָר ווי אויף צו להכעיס, עפּים א בילד-שענע פּאָנאָראַמע; פעלדער גע-שפרענגעלט מיט בליהענדע רעטשקע ווייס ווי שניי, נעבען געלב-גילדע-נע ראַצמאָרענע פּאַסן פון ווייץ און מאַט-גרינליכע, הויכנע וואַקסענע קוקרוועס; א שענער גרינער טאָל, בעדעקט פון ביידע זייטען מיט וועלדלעך, ניסבויער, אונטען פלייצט א טייכעל, ריין, קלאָר, ווי א קריסטאַל, אין וועלכען עס טוקען זיך די שטראַהלען פון דער זון און בעלייגען עס מיט פינקעלדיגע, גילדענע פליטערלעך. די שאָף אין די קיה אויף דער פּאַשע דאָרט זעהען פון דערווייטענס אויס ווי טונקעלע, רויטע, געפלעקטע פינטעלעך... פע, פע! מוסר'ט דער יצר-טוב אן צו. וו.“ און דער יצר-הרע אליין, דער קינסטלער, וואָס אין מענדעליין, פיהלט, אז ער האָט זיך שוין צופיעל נאָכגעגעפען, און בעפרידיגט דעם יצר-טוב, דעם מוסר-זאָגער, דעם בעל-בכי דערמיט, וואָס ער

וואָרפט איהם אונטער" אַ מאָל אַ שטיקעל „נאַטור": און דער „קלאַטשע" אין איין אָרט שענקט ער איהם אזא טייערן געשענק ווי דעם „סאַלאַ-וויטשיקעל". „שפיל, זאָנט ער, סאַלאַוויטשיקעל, שפיל. איך וויל אַ ביסעל וויינען!". דער סאַלאַוויטשיקעל שפיעלט און אונטער זיין אומע-טיגען, זיסען אַקאַמפּאַנימענט בעטראַכט מענדעלי דערווייל די יודישע „פּאַראַנדקעס"...

אַ הויז אין די נאַטור-שילדערונגען איז מענדעלי (שוין אין די ערסטע ווערק זיינע) אַ מייסטער, ווען עס בעגעגענען זיך איהם פאַר-שווינען, וואָס געהערן צום פּאָלק, צום פּראָסטען עולם, פאַרשווינען, וואָס האָבען קיין שייכות ניט צום קהל און קהלטע ענינים, אזוי ווי, אַ שטייגער, אין „פּישקע דער קרומער", היים-הנא הייה-טריינעס, אַ פּאַנ-טעפעל-העלד, און הייה-טריינע אליין, אַ יודענע אַ קאַזאַק, פון די מיני יודענעס, וואָס מענדעלי האָט ליעב צו שילדערן, ווען ער רעדט וועגען יודינעס, נישט וועגען פּרויען (פּרויען ניבען זיך מענדעלי'ן וועגיגער אין, איידער יודינעס).

אַריינער קינסמלער אין די ערשטע ווערק זיינע איז מענדעלי אויך דאָן, ווען ער רוקט זיך אָב אויף אַ וויילע פון דער יודישער גאַס, פון קאַבצאַנסק, פון דער „יודישער טאַרבע"; דאָן דערפיהלט ער זיך פטור פון מצוות, פון מוסר, פון שטעכווערטלעך; דער קינסמלער וואָרפט אַראָב פון זיך דעם ראָק, וואָס דער „יהודי היהודים", דער מוסר-זאָגער האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט, ער דערפיהלט זיך פריי און מיט אַ ברען כאַפט ער זיך צו צום פענויל און מאָלט, און מאָלט, און מאָלט. זיין אויג טרינקט די פאַרבען פון לעבען, אזוי ווי אַ וואַנדערער טרינקט פון אַ קוואַל, וואָס האָט זיך איהם ענטפלעקט אין דער וויסמעניש... וואָס איהם זאָל ניט קומען אין דער האַנד, וועט ער אויסמאַלען, אָב-צאַצקענען: אַ דאָרפישע קרעטשמע — איז אַ דאָרפישע קרעטשמע, דעם אַרענדראַ'ס ציג — איז דעם אַרענדראַס ציג, אַ רויטער קאַלנער מיט מעכענע קנעפּ — איז אַ רויטער קאַלנער מיט מעכענע קנעפּ. („פּישקע דער קרומער").

אַבער ווי נאָר ער פּאַרט צוהיק אַריין אין קאַבצאַנסק, אין דער יודישער גאַס אַריין, אזוי ווערט זיין וועגעלע גלייך אַ בימה, און ווער עס געהט נאָהנט צו איהם צו הויכט אָן דרשענען... אַ גליק, וואָס יצחק אברהם תקיף, דאָס קליינע מענשעלע, האָט געהאַט אַנ'אַרימע מאַמע און קינדווייז האָט ער זיך אויסגעוואַלגערט

אין בל'ערליי אַרומע הייזער, געהאט צו טון מיט איינפאַכע מענשען פון פּאָלק, מיט עזריאל דעם מלמד, לייער דעם שניידער, מיט אַ חון אַנ'ארומפּאָהרער; אַ דאַנק דעם האָבען מיר אפילו אין אַזאַ ליטעראַרישן שוואַכער זאַך, ווי דאָס קליינע מענשעלע" אַ נאַנצע שורה געשטאַלטען און פילדער, וואָס פּערשאַפּען אונז אמת'ן פּערגעניגען. דאָס פּאָלקס-לעבען, אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום כאַראַקטער, צו דער שפּראַך, צום בענעהמען זיך פון פּאָלק — דאָס קאָן מענדעלי ניט שילדערן אַנדערש, ווי קינסטלעריש. די פּאָלקסגעשטאַלטען זענען שען אפילו אין אַזוינע ניט גאַנץ קינסטלערישע ווערק, ווי „האַבות והבנים“, די „טאַקסע“ און אַנדערע. דערמאָנט זיך אויף לאה'ן אפּרימ'ס ווייב, די פּראָסטע יודענע און אַנדערע פּאָלקסמענשען אין „האַבות והבנים“, ווי אַ שטייגער, דער שמש, די קינדער, וואָס רייצען זיך מיט איהם, חנה די מוקערין . . . אַדער בתיה און טויבע-לאָה אין דער „טאַקסע“, ישראליק'ס מאַמע אין דער „קליאַטשע“ . . . „פישקע דער קרומער“ איז קינסטלערישער, ווי דאָס קליינע מענשעלי“, ניט נאָר ווייל עס איז געשריבען ניט מיט אַזאַ אָפּענער פּובליציסטישער טענדענץ, ווי דאָס לעצטע, נאָר אויך, ווייל די סביבה, אין וועלכער מענדעלי פיהרט אונז אַרײַן דאָ, איז נאָהענט זעהר צום פּאָלק און צו דער נאַטור — צו די צוויי טיעפּסטע קוואַלען פון מענדעלי'ס שאַפּען.

„פישקע דער קרומער“ איז אין דעם ערשטען פּעריאָד פון מענדע-לי'ס ליטעראַרישער אַרבייט (איך רעכען דעם דאָזיגע פּעריאָד ביי מסעות בנימין השלישי" 1878) דאָס רייכסטע פון די בעלעטריסטישע ווערק, אַזוי ווי די „קליאַטשע“ איז דאָס שענסטע פּובליציסטישע זאַך (*). פּרובט מען נאָכען אַ סך-הכל פּינ'ם ערסטען פּעריאָד פון מענ-דעלי'ס אַרבייט, אַזוי מוז מען זאָגען, אַז די קינסט מענדעלי'ס אינ'ם דאָזיגען פּעריאָד איז פּריי און גאַנץ נאָר דאָן, ווען זי שטעהט אויף אַ נייטראַלען באַדען, אויף זי באַדען, וואָס האָט קיין שייכות ניט צום קהל

(* צום דאָזיגען פּעריאָד געהערט נאָך אַ חוץ אפּאָר העברעאישע מאַטריס און קליינע יודישע ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב ניט דערמאָנט — די איבערזעצונגען אין תּרוּם פון „פרק שירה“ (1875), פון שבת'ריגע זמירות (זמירות ישראל) און פון תּהלים און „יודעל“, אַ כּפּור המעשה אין שירים. די אָפּטמאַל שענע געדאַנקען און חקירות, וואָס בענגע-זענען זיך דאָ, קליינגען אונז פּרעמד, מיר האָבען זיך אָבגעזעהנט פון אַזאַ אַרט שרייבען. איבער דער שפּראַך אָבער איז מענדעלי אויך דאָ אַ אויבּערהאַר-און דער ליבהאַבער פון יודיש וועט דאָ ניט וועגיג נוצליכעם נעציגען.

אין קהלשע געשעפטען; דאָס איז דאָן, ווען זי האָט צומאָן אָדער מיט דער נאָטור אין דער פּאָלקסשפּראַך (וועלכע איז פאַר מענדעליץ, אנב, אויך אַ שטיק נאָטור, וואָרום, הגם מען קען זי בעפּוצען, מוז זי דאָך זיין גרונד נענטער בלייבען, ווי זי איז) אָדער מיט דעם איינפאַכען מענשען בײַן פּאָלק, אָדער מיט דער פּאָלקספּסיכאָלאָגיע, גענומען אַלט גאַנצעס, פּרובט אָבער מענדעלי וויסטיילען פּון פּאָלק, פּון דער פּאָלקסאַטערע זײַ איינציגע פּסול'ע שעטנוּ-פּעדים אָדער ער פּער-נעמט זיך מיט קהלסלייט — אזוי מייסט זײַ גלייך אַרײַן די גוומא, די קאַריקאַטור, די טענדענץ...

אונז איז שווער, אונגעגליך כּמעט פאַרצושטעלען זיך אַבראַמאַ-ווייטשען אַנדערש, ווי ער איז; אָהן זיינע שוואַכקייטען קאָנען מיר איהם נאָך וועניגער אפּשר פאַרשטעלען זיך, ווי אָהן זיינע מעלות; די באַסקע מענדעלי'ס איז אין אַבראַמאַוויטשעס גלייכט אזוי איינגעוואַקסען, אַז מיר קענען ניט וויסען, וואָס וואָלט אַבראַמאַוויטש געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערען אין אַנ'אַנדער צײַט, אין אַנ'אַנדער סביבה, בײַ אַנ'אַנדער פּאָלק. אכט וואָלט צו זיין קינסטלער-בלוט ניט צוגעמישט זיין קיין איין טראָפען פּובליציסטען-טינט; אפּשר וואָלט ער דאָס, וואָס ער איז, ניט אויסען, מיט אַנאַמת טאַקע ניט אויסען געווען און וואָלט נאָך מאַלען בילדער און מאַכען לעבעדיג פּיזאזשען, — מיר קאָנען עס ניט וויסען. זײַן אַינציגע טײַטש איינגענטליך טײַג עס אונז צו וויסען? מענדעלי איז אונז לייעב, אזוי ווי ער איז. זײַן אַזוי ווי ער איז — איז אין זיין קלאָרען איידעלען קינסטלערישען בלוט אַריינגעקאַפּעט טראָפּענס גאַל, זיינע ווערטלעך זענען צונויפּגעמישט מיט שמעכווערטלעך, זיין הומאָר — מיט סאַטירע.

אפילו די ווערק פּונ'ם צווייטען פּעריאָד, די ווערק, וואָס ווערען וואָס אַ מאָל ריינער אינ'ם ליטעראַרישען און קינסטלערישען זײַן, — אפילו זיי זענען ניט פּרייַן רײַן כּוסר, פּײַן משלים, פּון בעהאַלטענע פּונות. אין אַ בריעף זיינעם שרייבט מענדעלי: „... האָב לייעב, אַז אַ חוץ דעם שענעם פּנימעל, זאָל אין אַ קאַרטינקע אויך זיין לעבען, שכל און געדאַנק, ווי אין אַ לעבעדיגען מענשען. אַ קאַרטינקע בעדאַרף אַ חוץ שענע מליצה אויך מיך לאַזען עפּים הערען“ (*). דאָך ער-

(* זעה די אויבען ציטירטע הקדמה צו „סטעמעניו“.

לויבט זיך שוין מענדעלי אינ'ם צווייטען פעריאָד צו מאַלען סתם שענע פּנימ'לעך. ער מיהט זיך יעדענפאלס, אז דער געדאַנק, וועלכען ער וויל אונז לאָזען הערען, זאָל האַרמאָנירען מיט'ן „שען פּנימ'ל“, זאָל עס הלילה נישט פּערוואַלקענען.

א שריט צום צווייטען, פּינערען אינ'ם קינכטלערישען זין, טייל פון זיין שאַפען האָט מענדעלי געמאַכט, מיט זיין וואונדערליכען „מסעות בנימין השלישי“ (1878). דאָ איז שוין וועניגער זייטיגע זאַכען און מעהר קינכטלערישע רהינגקייט, מעהר אויסגעהאַלטענקייט ווי אין די פריהערדיגע ווערק. דער גאַנצער טאָן איז שוין דאָ מעהר אַ הומאָ-ריסטישער, ווי אַ סאַטירישער. דער סאַטיריקער מאַכט אַ וועזען פון דאָס אונזירדיגע און קליינליכע, זיין „הייליגער חוב“ איז דערפון אָבצו-לאַכען; דער הומאָריסט מאַכט קיין וועזען נישט דערפון, ער איז העכער פון דעם און ער האָט קיין „חובות“ נישט אויף זיך, ער האָט אָבער אַ רעכט—צו שמייכלען, שמייכלט ער... וועגען זיך אַליין זאָגט מענדעלי: „און אז איך פּערציה די ליפּען, דאַכט זיך, עס שוועבט אויף זי אַ מילד שמעכעדיג שמייכל“ (*). אין אַ פריהערדיגע אויסגאַבע שטעהט אַ „שטעכעדיג געלעכטערעל“. און ביידע נוסחאות זענען ריכטיגע. פריהער איז מענדעלי'ס שמייכל געווען שטעכעדיג: עס איז געווען סאַטיריש; דערנאָך איז עס געוואָרען מילד-שטעכעדיג: צו דער סאַטירע איז צוגעקומען דער הומאָר. די סאַטירע און דער הומאָר זענען צוויי עלעמענטען אין מענדעלי'ס שאַפען, אזוי ווי די פּיבליציסטיק און די בעלעטריסטיק. די ביידע עלעמענטען, דער סאַטיריש-פּיבליציסטישער און הומאָריסטיש-קינכטלערישער, האָבען זיך געדאַנגעלט שוין אין די ערסטע ווערק מענועלי'ס: אין „מסעות בנימין השלישי“ האָט צום ערשטען מאל דער קינכטלערישער הומאָר די אויבערהאַנד בעקומען אויבער דער מעהר נובליציסטישער סאַטירע. וועגען דער טאַקסע אפילו רעדט זיך שוין דאָ נישט אזוי ביז, ווי פריהער. אַ פּונת, אמת, האָט מענדעלי אויך דאָ געהאַט, ער איז אויסען געווען אָבצושפּאַטען פון דער טוניעיאַדאָווקער בטלנות און ליידינגעהערי, פון דער יודישער וועלט-פּרעמדקייט, פון דער ספּעציפּיש יודישער קליינשטערטילדיגקייט, וועלכע האַלט זיך פאַר אַ „אַתה בחרתנו“ און איז זיכער, אז הינטער טוניעיאַדאָווקע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד. נאָר וואָס

(* הקדמה צו קליינענשעלע, יובליי-אויסגאַבע 1907.

פאר א פונות דער פערפאסער האָט ניט געוואָלט, — אונז פּערשאַפט עס ריין עסטעטישעס פּערגעניגען .

אריבענדיג דאָס דאָזיגע ווערק, האָט מענדעלי געהאט פאר זיך אַ גרויסען מוסטער, דאָס אינשטערבליכעפּוין סערוואַנטעס; אונשטערבליכע ווערק ווערען ניט געשריבען צוויי מאל, און עס איז איבעריג צו זאָגען, אז קיינער וועט נישט פּערגלייכען דאָס שענע, מסעות בנימין השלישי, וואו דער עיקר איז דער יודישער, אויב מען קאָן זאָגען אזוי, „ענטאָראַפּישער“ הומאָר — מיט דעם, דאָן קיכאַט“, וואו עס איז פארהאן אַ אייביגער אַלמענטליכער אינהאַלט. וויכטיג איז אָבער די זעלבשטענדיגקייט, מיט וועלכער מענדעלי האָט פּעריודישט דעם דאָן קיכאַט. ער האָט פּעריודישט דעם אינהאַלט, נישט נאָר די פּאַרס. אַ דאָן קיכאַט, אזוי ווי מיר פּערשאַטעהען איהם ביי סערוואַנטעס, קאָן אין טוניעיאַדאָוקער נישט אויסוואַקסען. דאָן קיכאַט האָט קינדישע פּאַנטאָזיעס און קינדערשע עקשנות, ער האָט אָבער אַ מענליכען ווילען, ער איז טאַטקערפּטיג; בנימין איז פּונקט אזאָ יודענע, ווי דער חבר זיינער, סנדרל. דאָן קיכאַט האָט פאר קיינעם קיין מורא ניט; בנימין שרעקט זיך פאר אַ הונד, און אז ער דערזעהט אַ גוי אין וואַלד, פאַלט ער אין חלשות, ער מיינט, ס'איז אַ גולן. דאָן קיכאַט שמעהט גענען דער וועלט, אזוי ווי די תּמימות געגען דער פאַלשקייט, אזוי ווי דער עקסמאָ געגען דער ניכטערקייט. ווי שמעהט בנימין אַנקעגען דער וועלט? פשוט, ווי אַ נאָר געגען קלוגע, ווי אַ בטלן געגען מענשען, וואָס זענען געניטער פון איהם און קאָנען איהם אַריינגארען אין זאַק. פון אַנדערע טוניעיאַדאָוקער שידט ער זיך אָב נאָר דערמיט, וואָס ער האָט אַביסעל מעהר פּאַנטאָזיע פון זיי און וואָס ער האָט זיך אָנגעלייגענט מעשיות פון אלדר הדני, אלקסנדר מוקדון און די רויטע יודעלעך, אַ חוץ דעם איז ער אַ טוניעיאַדאָוקער אזוי ווי אלע טוניעיאַדאָוקער. אזוי ווי שטענדיג ביי מענדעלי'ן, קומט אויך דאָ דער פרט צו געבען אַנזעהערעניש אויפ'ן בלל.

„מסעות בנימין השלישי“ געהערט יעדענפאַלס צו די זעלטענע ביי מענדעלי'ן ווערק, וואָס זענען „מעור אחד“, פון איין שטיק. מען האָט שוין ניט איין מאל אָנגעוויזען אויף דעם, וואָס מענדעלי'ס ווערק בעזונדערס די גרעסערע, זענען ס'רוב אַ מעשה איבער אַ מעשה און אַ מעשה אין אַ מעשה; מען קאָן זיי זעהר גרינג צוטיילען, און יעדע מעשה, יעדעס בילד וועט זיין פאר זיך אַ זאַך; אינאיינעם זענען זיי בעזעפּט, צונויפגעקלעפט מיט קינצען. מען דאַרף עס דאָך מענדעלי'ן

נישט אויפוארפען. אזוי ווי יעדען אייגענארטיגען שרייבער, דארף מען אויך איהם מעסטען מיט זיין אייגענער מאָס. ער האָט זיך ניט אָנגענומען געבען אונז מעשיות, וואָס יעדע פון זיי זאָל האָבען אַנאָנ־הויב, אַ מיטען און אַ סוף, וואָס יעדע פון זיי זאָל זיין מיט אַ בעזונדער פאַבולע, אויף אַ בעזונדער טעמע. מענדעלי'ס מעשיות האָבען אלע איין טעמע: דאָס יודישע לעבען. יודעל, דער קראַנקער יודעל, דאָס קראַנקע יודישע פּאָלק, איז ניט נאָר דער העלד פון דער פּאָעמע אין חרוים, וואָס טראַגט דעם נאָמען: ער איז דער העלד פון אַרע מענ־דעלי'ס ווערק. די פּלע'רלי יודען און יודענעס און „קליינע יודעלעך“, וואָס מיר בעגעגענען ביי מענדעלי'ן, זענען פעדים, איינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס טראַגט דעם נאָמען יוד; מענדעלי מיינט נישט די פעדים, ער מיינט די מאַטעריע. דערועהט ער אינו פון אַ ר' יעקב, איז ער מוסוף, אַז ס'איז פון די מיני ר' יעקב'ס, וואָס זענען דאָ אַצינד, און וואָס וועלען זיין אויך שפּעטער אין אלע יודישע ערטער. פל זמן פון די קינדער־ישראל וועט נאָך בלייבען אַ זכר און אין זיי וועט שלאָגען נאָך אַנאָדער (די אַלטע מעשה). ער דערצעהלט אונז ניט פון ר' יעקב'ן, נאָר פון דעם מין ר' יעקב'ס.

דאָס הייסט אָבער ניט, אַז ער האָט קיין אויג נישט פאַר דאָס אינדיווידועלע. ניין, צוזאַמען מיט די פּאַרשוינען, פון וועמענס טייל עס רעדט מענדעלי אליין, האָבען מיר אין זיינע ווערק צעהנדליגער נעמען, וואָס יעדערער פון זיי, אַז מען זאָל איהם אָנרופּען, וועט ער אויפּווע־קען אין אונזער זכרון סמנים, בולטע, פּלאַסטישע סמנים, נאָך וועלכע מיר קאָנען איהם דערקענען און אָבשיידען פון אלע אנדערע; אפילו אין דער „טאַקסע“, וואָס איז געשריבען מיט אַ טענדענץ אין וועלכער עס פיגורירען גבירים, קהל'ס־לייט, וואָס מענדעלי זעהט אין זיי נאָר דאָס גבירישע, דאָס קהל'שע — אפילו אין דער „טאַקסע“ איז ר' איציק וואָלף ספּאָדיק נישט דער אייגענער, וואָס ר' שמעיה תּם, און ר' יוסף מהיב־י תּהי וועט איהר נישט פּערבייטען אויף ר' יודעלע שמאַנדהאַסט, און ווער רעדט אזוינע ווערק, ווי „פּישקע“, „דער פּרויוו“, „דאָס ווינשפּינגערל“, „די ישיבה של מעלה“, „שלמה ר' היי'ס“ — דאָ האָט איהר אַ גאַנצע עדה זיפּען און געשטאַלטען: פּערשיעדענע גבירים, פּער־שיערענע בעל־מלאכות, סרסורים, שדכנים, קרעמער, מלמדים, קהל'ס־לייט, משפּילים, פּערשיעדענע סאָרטען יודישעס אפילו. אין אַרן ווינשפּינגערל האָט זיך מענדעלי פּערגונען געבען אונז אַ גאַנצע גאַ-

לערייע מיט יודינעס, אַמין ווייבערשע שול, און יעדע יודינע איז אַזוי דינע אויף איהר שטייגער: טריינע-סאַסיע איז טריינע סאַסיע, מלכה-טויבע—מלכה-טויבע, יענטיל איז פאַר זיך אַבעל-הבית'טע, און דער לייעבער מומע-רייזען, דער בעל-אַכסניה'טע, וועט קיינער ניט צונויפֿ-מישען מיט דער מומע שיינצען, וועלכע געהמט אויך צו געסט, נאָר אנדערע.. זאָל אַמאָלער די אלע געשטאַלטען פֿרובען אילוסטרי-רען, וועט ער פאַר יעדע פֿון זיי געברויכען אנדערע שטריכען, עס וועט זיין אַנ'אַלבוס אַ גאַנצער, ניין, מענדעלי איז אַ מייסטער אויף דאָס אינ' דיזידועלע; אלא וואָס דען? ער וויל, אַז יעדע זאָך, וואָס ער שאַפט, זאָל לעבען אַדאָפּעלט-לעבען: דאָס אייגענע, אינדיזידועלע לעבען, און דאָס לעבען פֿונ'ם מין, צו וועלכען ס'געהערט. דער געוועהנ-ליכער קינסטלער זעהט דאָס אַלגעמיינע דורך דאָס אינדיזידועלע, מענדעלי זעהט ביידע זאכען מיט אַ מאָל: ער איז אַמין דאָפּעלט-זעהער.

דאָך, ווען זיינע פֿאַרשוינען וואָלטען געווען פֿערזענליכקיי-טען, וואָלט ער זיך בענוגענען, קאָן זיין, מיט דאָס פֿערזענליכע, וואָס אין זיי; איצט אָבער, אַז ער האָט צומאָן מיט אַ קופּע מילבען (גל של נמלים), מוז ער אין זיינען האָבען, ניט יעדע מילב בעזונדער, נאָר די גאַנצע קופּע, די גאַנצע עדה. אַגליקליכער אינסטינקט זאָגט איהם אונטער, אַז די גרויסע ווערדע וועלען די ווערק זיינע האָבען ערשט דאָן, ווען זייער טעמע וועט זיין ניט איינציגע אינוואוינער פֿון קאַבצאַנסק, נאָר קאַבצאַנסק אינגאַנצען. דער איינציגער קאַבצאַנסקער אינוואוינער איז שטאָף פֿאַר אַ הומאָריסטישע סקיצע; גאַנץ קאַבצאַנסק, קהל — דאָס איז אַ גרויסאַרטיגע פֿאַעמע!

אין נאָך אַ זאָך:

ווען מענדעלי וואָלט קאָנען זיך בענוגענען מיט שילדערן דאָס אינווענינסטע לעבען, וואָלט ער אויך אין אלטען דור אין קאַבצאַנסק געפֿינען, אַ חוץ „מילבען", — פֿערזענליכקייטען, וואָס יעדע פֿון זיי איז אַ וועלט, אין וועלכער עס לוינט אַריינצוקוקען (האָט דאָך פֿרין שפעטער ענטפלעקט אַזוינע וועלטען); אין מענדעלי'ן אָבער לעבט אַ תּאוה צו פֿלאַסטיק, צו אויסערע פֿאַרמען, און אויסער לייך האָט זיך אין יענער צייט דער יוד, דער טיפּסטער אַפּילו, נאָך וועניג וואָס אָבגעשיידט פֿון דער אַרומיגער סביבה: „צי איז פֿאַרהאַן, פֿרעגט מענדעלי, נאָך אַזאַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער לעבענסשטייגער פֿון

איהרע קינדער, זינד זיי געהען ארויס אויף דער ווייסער וועלט ביוץ לעצטען אָטעם, זאָל זיך ציהען אזוי אין איין נוסח, ווי ביי אונז? ער בריינגט ביישפיעלען דערצו אין לאָזט אויס: „מיר זענען אַנ'עדה, אַ קי-פע מילבען, וואָס אלע זענען גלייך איינע צו די אַנדערע (שאין בפרט אלא מה שבכלל). אין דער לעהרע זענען פערשיעדענע בעשעפענישען איז פאַרהאַן אַ פּרק ווענען דעם מין מילבען, ניט ווענען אימליכער מילב בעזונדער“ (בימים ההם“).

און עס איז נאָר צו בעזונדערן דאָס שאַרפע אויג, מיט וועלכען מענדעלי האָט אויסגעפאַרשט די זאָלאָגניע פון איינ-צעלנע „מילבען“, הגם זיין ציעל איז געווען און געבליבען דאָס גאַנצע מילבען-געסט. און דאָס מילבען-געסט, דאָס שטיק מאַטעריע, וואָס רופט זיך יוד — אָט דאָס שאַפט די איינהייטליכקייט פון יעדען ווערק מענדעלי'ס און פון אלע אינאיינעם. און אזוי ווי איהר וועט זיך ניט וואונדערן אויף אַ רייזונדען, וואָס ער קלייבט זיין שטאַף „אַהן אַסיס-טעם“, און ווי נאָר געט טרעפט זיך איהם אָן עפּיס אַ אינטערעסאַנטע זאַך, פּערצייכענט ער עס גלייך, אזוי דאַרף מען זיך ניט וואונדערן אויף מענדעלי'ן, וואָס ער מאַלט אָב יעדער פיגור, וואָס איהם קומט אויפ'ן אויג, יעדען פּסיכאָלאָגישען יודישען שטריך, וואָס ער בעמערקט, הגם „צום ענין“ האָט עס ניט אזא שטאַרקע שייכות, נאָר ווייל עס האָט אַ שייכות צום אָרט, איבער וועלכען ער רייזט אַרום אין זיין וועגעלע, צו דער גרופע מענשען, מיט וועלכער ער וויל אונז בעקאַנט מאַכען. אַבראַמאָוויטשעס ערצעהלונגען — דאָס איז איין גרויסעם קינסט-לערישעס מעטאָדען-בוך פּינ'ס קלוגען, געניטען, אין אלע ווינקלעך פון קאַפּצאַנסק אויסענגעוועזענעס מענדעלי'ס מוכר ספּריס, איין גרויסעם קינסטלערישעס מעטאָדען-בוך, וואו איהר גע-פינט אַלץ, וואָס איהר ווילט: פּאַלקס-פּאַעזיע און פּאַלקס-פּסיכאָלאָגניע, קולטור-געשיכטע און עטנאָגראַפּיע, טאַראַל און הומאָר, — און וואו אַלץ דינט נאָר צו איין צוועק: בעקאַנט מאַכען אונז דורך לעבעדיגע בילדער מיט דעם פּאַלקס-לעבען און פּאַלקס-כאַראַקטער פון די יודען אין געטא. מענדעלי איז דער גייער יוסיפּון איינזערער.

אַבער הויפטזעכליך איז ער דער יוסיפּון פון דער פּאַרלעצטער עפּאָכע, פון דער עפּאָכע, ווען דער געטא-און בית-המדרש-יוד איז גע-ווען נאָך גאַנץ, דאַכט זיך, איינגעגלויבט אין זיך, נאָר זיין יונגערער זוהן איז שוין געשטאַנען אָן אַ זייט און געקוקט אויף איהם, ווי אויף אַ מומיע.

א גוף אָהן אַנשמה, און ערניץ אין דער הויך אויף אַ שאַלקע איז גע-
ועסען שוין דער אַלטער, דער קלוגער, מיט'ן קיהלען פּערגליווערטען
שמיכעל אויף די ליפּען, מיט די קנייטשען אויפ'ן געזיכט, געשאַרפט די
טרוקענע געלבלוכע געזענע פּעדער, געזעצט דעם פינגער אין געמאַס-
טען זיך איבערקעהרען אַ בלאַט אין פּנקס...

אין די לעצטע ווערק זיינע, אין די 90=טע יאָהרען, האָט מענדעלי
געפרובט מאַלען יודען פּון דער נייער צייט, פּון דעם ושבו=בנים=לגבולם-
פּעריאָד (בישיבה של מעלה, אַ גרויע האָר, און אַנד), און אויך פּאַר די
דאָזיגע יודען האָט ער קלאָרע, קלוגע, אָפט — שאַרפע ווערטער, —
אָבער נישט מעהר ווי ווערטער. קול דברים שימעים ותמונה אינם
רואים. נישטאָ קיין געשמאַלטען. און עס איז ליכט צו פּערשטעהן,
פּאַרוואָס. די נייע נאַציאָנאַלע בעוועגונג איז די בעוועגונג פּון דער איני-
טעליגענץ. אין דער אינטעליגענץ זענען אָהן קיין שום ספק אויסגע-
וואַקסען נייע סאַציאַל=פּסיכאָלאָגישע טיפּען; זיי זענען נאָך אָבער אָהן
פּלייש און אָהן בלוט, זיי זענען ניט פּלאַסטיש, די נשמה הענגט זיי ניט
, אויף דער נאָז, און מענדעלי'ס קינסט בעשטעהט אין וויזען די נשמה
, אויף דער נאָז, אינ'ם קוק פּון די אויגען, אין די בעוועגונגען פּון די
הענד, אין די קנייטשען פּון די בגדים. מענדעלי איז דער גרויסער
קער פּער=שילדערער, דערפּאַר איז ער געווען און געבליבען
דער שילדערער פּון דער עפּאָכע, ווען דער יודישער קערפּער האָט
נאָך געהאַט זיין אייגענע חזונית, זיין אייגענעם הילוך...

נאָך, מסעות בנימין השלישי* האָט מענדעלי אוועקגעלעגט די
פּען און אַ לאַנגע צייט געשוויגען. אינמיטען האָבען אויסגעפּראָכען די
פּאַגאַמטען. כּמעט פּאַר אַלע גרעסערע שרייבער פּון דער השּבלה=עפּאָ-
כע זענען די פּאַגאַמטען פּון די 80=טע יאָהרען געווען אַ ווענדע=פּונקט.
אזוי ווי דורך אַ בליץ איז בעלויכטען געוואָרען דאָס יודישע לעבען,
עס איז אַראָבגעפּאַלען אַ שלייער, מען האָט דערזעהן דעם חורבן. אין
מענדעלי'ס וועלט נאָר האָט עס נישט אָנגעמאַכט קיין איבערקעהרעניש.
דער פּערפּאַסער פּון דער „קליאַמשע“ איז צו די פּאַגאַמטען געווען
מעהר, ווי אַנדערע, צוגעגרייט, עס איז געוועזען פּאַר איהם אַ ניי בלע-
טעל פּון אַניאַלטער געשיכטע. אויפ'ן האַרצען איז דערפּון אָבער נישט
גרינגער געווען. און דאָס שווייגען, אין וועלכעס מענדעלי איז פּון 1878

בערוונקען געווען, איז נאך טיעפער געוואָרען. די צרות, שרייבט ער
 שפעטער, אין 1884 אין דער הקדמה צום „פּריוויו“, — די צרות אין
 דער לעצטער צייט האָבען פּערשטיינערט מיין האַרץ, אזוי אז די צונג
 האָט זיך נישט געלעגט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט.
 דאָס איז אזא שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע
 יסורים טרעטען צו מיט אַ מאָל און קאָסט איהם געוונד און לעבען
 אַסך מעהר, ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרערען, וואָס
 אויב אזעלכעס געדויערט אָהן עפּים אַ הילף פון דער זייט, איז מען און אַ
 גרויסער סכּנה צו ווערען אויס מענשׁ. די צרות האָבען ניט אויפגעהערט.
 דאָך האָט מענדעלי צוריק גענומען זיך פאַר דער פּען, און געלאָזען
 אָברוקען אין 1884 דעם נאָר וואָס דערמאָנטען „פּריוויו“, אַ דראַמע
 אין פינף אַקטען. דאָס רוב שרייבער האָבען זיך גענומען דאָן פאַר
 נייע נאַציאָנאַליסטישע טעמעס, מענדעלי האָט זיך אומגעקעהרט צו
 זיין אַלטער טעמע. עס האָט מיך עפּים געצויגען, זאָגט ער, אַהין
 אין יענעם ווינקעל פּונם יודישען לעבען, וואו עס געפינען זיך
 מינע אַלטע בעקאַנטע פאַרשווינען, פון וועלכע איך פּלעג אַמאָל דעם
 עולם דערצעהלען משונה=ווילדע, וואונדערליכע מעשיות“, און אין
 „פּריוויו“ איז דער וויין קינסטלערישער הימאָריסטישער טאָן פון „מסעות
 בניבון השלישי“, ניט שוואַכער, נאָר שטאַרקער געוואָרען, עס פּיהלט
 זיך, אז מענדעלי איז מיט ביידע פּים איבערגעגאַנגען אויפֿן באַדען
 פון קונסט. די פּידעל, אויף וועלכער ער האָט זיך ניט פּערגונען צו
 שפּילען אַמאָל, וועלכע ער האָט ניט איינמאָל שוין אויפגעהאַנגען אויף
 דער שטומער, טרויעריגער ווערבע פון גלות=שפּאַט און מוסר — די
 פּידעל ווערט מענדעלין אַלץ געהענטער און ליעבער. אַ פּובליציסטישע
 טענדענץ, און אַ שטאַרקע טענדענץ, איז פאַרהאַן אויך אין „פּריוויו“,
 אָבער עס פּיהלט זיך אַ שטרעבונג צונויפצופאַרען זי מיט דער קינסטלע=
 רישער וואַרהאַפטיגקייט. אַלפס נדר, אַ אינטעליגענט פון די 80=סטע
 יאָהרען, וועלכער וויל פּערגעמען צוריק די שטעלע, וואָס פּיקהאַלץ
 (אין דער „טאַקסע“) האָט אוועקגעוואָרפען, די שטעלע פון אַ ראַבינער,
 וואָס אַרבייט פאַרן פּלל, — אַלפס נדר איז ווי אַלע אינטעליגענטען
 פון נייעם דור ביי מענדעלין אָהן פּלייש און אָהן בלוט. די עצם אינאָ-
 מריגע פון דער דראַמע איז, ווי ווידער אַמאָל אָפּט ביי מענדעלין,
 צופּעליג, געקוינצעלט, דערפאַר אָבער די פּאָלקסטימליכע פאַרשווינען,
 ווי אַ שטייגער פּייבוש גאַטסוואונדער ער דער לאַנד=שרדן.

מענדעל דער משרת, דוואָסע די קיבמויד, שמואליק דער אויסנעדינטער ניקאָלאַיעווער סאָלדאט, גלאַט אַ יוד' ר' אליה, איציק דער קרעמער, אָדער שפּרינצע, שמחה מאַריאַ-שעס ווייב, אָדער אפילו די עטוואָס מגומ'דיגע ר' יוחנצע דעם רב'ס און זיין זוהן האַסקעל — אלע זיי שפּראַצען מיט זאָפט און לעבען.

אין אַ פּאָר יאָהר אַרום נאָכ'ן „פּריוויז“, שוין וואוינענדיג אין אָדעס, קעהרט זיך מענדעלי אום צוריק צו העברעאיש. אין 1887 הויבט זיך אָן דרוקען אין „היום“ זיין „בסתר רעס“. מענדעלי שטעלט פּאָר פאַר דעם העברעאישען לעזער אינזער אלטע בעקאָנטע גלופסק (כסלון) מיט איהרע פּאַרשויען, מיט איהר גאַנצען חן. דערביי פּער-געסט ער ניט דערמאָנען אונז, אַז גלופסק איז דער גאַמען פּונ'ס גאַנצען יודישען תּחום, און אַז גלופסקער בלוט רינט אין יעדערן פּון אונז, אין דעם אָרימען, אַזוי ווי אין דעם רייכען, אין דעם אינטעליגענט ניט וועניגער ווי אינ'ם פּראָסטען מענשען פּון פּאָלק. דערנאָך שילדערט ער, ווי זיין שטייגער איז, מיט אַ משל די צייט נאָך די פּאַגראָמען. די פּאַגראָמען אליין מירט ער אויס צו שילדערן. עס פּיהלט זיך דער וועהמאָג, וואָס ער טראַגט אין האַרצען, נאָר — ווען איך פּאל אַרײַן אין עצבות, זאָגט מענדעלי אין דער העברעאישער ערצעהלונג, בישיבה של מעלה, — דוקא ווען די עצבות פּערשטאַרקט זיך, ווילט זיך מיר לאַכען, און מענדעלי לאַכט אין „בסתר רעס“; ער האָט דעם מוט צו לאַכען, דעם מוט, וועלכען עס ניט דער קינסטלעריש-הומאָריסטי-שער קוק אויפ'ן לעבען.

די איבריגע העברעאישע ערצעהלונגען מענדעלי'ס זענען טיילווייז נייע, טיילווייז איבערועצונגען פּון יודיש, איבערועצונגען, דורך וועלכע מענדעלי האָט בעשאַפּען כּמעט אַ נייעם פּראָזאַ-כּטיל אין העב-רעאיש, אַ סינטעז פּון אלע ענטוויקלונגס-פּאַזען, וועלכען די העברעאיש-שע שפּראַך האָט דורכגעמאַכט ביז אַהער.

אין דער אייגענער צייט הערט מענדעלי ניט אויף צו שרייבען יודיש. אין 1889 געהט אַרויס דאָס גרעסטע און רייכסטע, הנם ניט דאָס איינהייטליכסטע, פּון אלע זיינע ווערק — דאָס ווינשפּינגעריל, (שפּעטער איז עס אַרויס אין העברעאיש מיט'ן נאָמען „בעמק הבכא“). אין די ניינציגסטע יאָהרען האָבען מיר אַ גאַנצע רייע נייע העברעאישע און יודישע ערצעהלונגען. אין די נייע ערצעהלונגען, אין די העברע-

אישע בעזונדער, בענענענען מיר אָפּט נייע פאַרשווינען: חובבי-ציון, לאומיים, בעלי-השובה'ניקעס. בכלל אָבער ווערען דאָ איבערגעחורט די אלטע מאַסיווען מענדעלי'ס. צום רעש פון חבת-ציון, פון די קאָ-לאַניעס און די היציגע יונגע-לייטלעך, לאומיים פּערהאלט ער זיך מיט דעם אייגענעם ביטערען סקעפטישען שמייכל, ווי צום אימפעט פון דער השפּלה און משפּילישע טומלער. די אלטע געדאַנקען זענען דאָ נאָר קלערער, עס ווערט געמאַכט אַ סך-הפּל, זכרונות ווערען געזאַמעלט, אין בימים ההם און אין שלמה ר' חיים'ס (חיי שלמה) טראַגעדיע זי אַ פּערזענליכען אויטאָביאָגראַפּישען כאַראַקטער, אָבער קיין נייע שטריכען צו מענדעלי'ס שאַפּען און סטיל געפינען מיר ניט אין זי. מענדעלי איז שוין פריהער פאַר אונז געשטאַנען, ווי אַ גאַנצע אַ לעבעדיגע געשטאַלט מיט אַלע איהרע חן-גריבעלעך. און ווען עס וואָלט מעגליך געווען אויס-דריקען אין איין וואָרט דעם תּמצית פון אַזאַ פּערזענליכקייט, ווי אַבראַמאַ-וויטש, וואָלט איך צום פריהער געברויכטען בעגריף דאָ פּעל-ט-זעהער, צוגעגעבען דאָס וואָרט סטיליזאַטאָר. אַבראַמאַוויטש טוט און סטיליזירט, ד.ה. ער שאַפט ניט זיין סטיל, זיין שאַפענס-ריטם, פון זיך, פון קאָפּ; ער האָט תּמיד מוסטערן פאַר זיך, מוסטערן פון פּאַלקס-לעבען, פון דער פּאַלקס-ליטעראַטור, פון דער פּאַלקס-שפּראַך. זיין ערסטער מוסטער איז — מענדעלי מוכר ספרים אַליין. דאָס איז זיין ערסטע מאַסקע. איינמאָל האָט ער זי אָנגעטאָן, פון דאָן אָן איז זי אַ פּערגליווערטע געבליבען ביי איהם אויפ'ן געזיכט, ער געהט און שטעהט און פּאַהרט און רעדט ניט ווי אַבראַמאַוויטש, נאָר ווי מענדעלי מוכר ספרים. אַמאָל פּערגעסט ער זיך, פּערגעסט אויף דער מאַסקע, וואָס ער טראַגט, און מיר הערען פּלוצלינג זיין אייגענע שטים, נאָר דאָס איז אַ יוצא מן הכלל. דער כלל איז די מאַסקע. און די תּאוה צו דער מאַסקע, מיט וואָס פאַר אַ פּערגניגען שרייבט מענדעלי אַ הקדמה צו זיין ספר אינ'ס סטיל פון אַנ'אַלטען מחבר, הויכט אָן: אָמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: געלויבט איז דער בורא, וואָס בעשטימט דעם גאַנג פון די נגלים ... און חתמת זיך: הקמן מענדעלי מ'ס. מיט וואָס פאַר אַ הנאה לאָזט ער רעדען. אַנשטאַט זיך, ר' בנימין השלישי, אָדער ער ברענגט אַ פּסוק און פּער-טייטשט איהם, ווי דער רבי אין חדר: ווי אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוםטען קוואַלען וואַסער, „בין המשפּתים“ — „צווישען די געמאַרקען“, „והשפּיף“ — און דער „פיפּערנאָטער“ ... ווי אָפּט רעדט ער מיט'ן

לשון פון שרה בת-טובים... „די גאנצע וועלט, זאגט מענדעלי, איז לויטער גלגולים“, און אויך אין מענדעלי אליין זיצט א גלגול. ער איז ער — און ניט ער. די דאָפעלטקייט איז דער מקור פון יעדער סטיי-ליזאציע: „דער אינהאַלט איז מינער, די פאָרם — ניט; דער אינהאַלט געהערט איינעם, די פאָרם — א גאנצען דור, א גאנצער עפאָכע. דער פאר איז דער סטיליאַטאָר אַזוי ווייט פונ'ם נאָכמאַכער. דער נאָכמאַכער ניט אונז דעם סטיל פון איינעם, א יחיד, דער סטיליאַטאָר — דעם סטיל פֿין אַנְעפּאָכע. דעם סטיל פון אַנְעפּאָכע קען מען נישט נאָכ-מאַכען, מען מוז איהם שאַפען. כדי איהם צו דערפילען, מוז מען אליין האָבען א טיעפעס און אידעלעס סטיל-געפיהל. מענדעלי האָט עס. זעלטען ביי וועמען פון די יודישע שרייבער איז דער סטיל אַזוי אויס-געהאַלטען און „פון איין גוס“ ווי ביי אַבראַמאָוויטשען.

נאָר די דאָפּפּעלטקייט ליגט ניט נור אין דעם סטיל זיינעם, זי איז זיין צווייטע, און אפשר זיין ערסטע נאַטור. מיר לייענען אין „שלמה ר' חיים'ס“: „עפּים האָבען צוויי נשמות — א מלאך מיט א רוח — גע-שטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי אַינגעשפּאַרט, הארט, ווי א שטיין, אי ווייך, ווי א טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען א מאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט, ווי די וועלט; אי ביטער-גאַל, אי צוקער-זיס; אי ערנסט, אי אַ קאַטאַוועס-טרייבער; אי אומעסיג פּערטראַכט, אי לוסטיג פּרעהליך“. דער הומאָר און די סאַטירע, דער מילדער שמייכעל און דער שטעכעדיגער שמייכעל, די סאַנטימענטאַלע זיסליכקייט און די ביטערע גאַל — די דאָזיגע אַלע סתירות געפינען זיך אין דער נאַטור אַבראַמאָוויטשעס. אַבראַמאָוויטש איז ניט נאָר אַ דאָ-פּעלט-זע-ה-ער, אויך זיין פּי ה ל ען איז אַ דאָפּפּעלטעס. נישט נאָר ער זעהט, ווי פון די איינצעלנע פּעדים, וועבט זיך אַ מאַטעריע, און ווי די מאַטעריע צושייט זיך אין איינציגע פּעדים נאָר אויך ער פּי ה ל ט, ווי איין מאַטעריע ווערט מגולגל אין אַנאַנדערע, ווי דאָס ערנסטע ווערט קאָמיש און דאָס קאָמישע — ערנסט.

זיין אייגענע בעציהונג צו זיינע פאַרשוינען די קאַבצאַנסקער איז אי אַנְעֶרנסטע, אי אַ הומאָריסטישע; אָט מאַכט ער פון זי חזק און אָט פּאַלט ער זי אויפ'ן האַלז און וויינט אויף זייער גורל דעם ביטערען. זיין עצם לאַגע צווישען די קאַבצאַנסקער איז אַ דאָפּפּעלטע! ער איז אי אַ תּוֹשֵׁב, אַנאַלטער בעקאַנטער, אי אַנאַורח ביי זי, אי אַנאַייגענער, אי אַ פּרעמדער. ער איז אַנאַייגענער, — קאָן ער זיך צוקוקען צו אַלץ.

ניטאָ פאַר איהם קיין פערבאָרגעניס; איז ער אָבער אויך אַ פּרעמדער: האָט ער זיין אייגענעם קוק אויף אַלץ. ער איז אַנאייגענער — רעדט ער מיט זיי אויף זייער לשון. ער איז אַ פּרעמדער — לעגט ער אין זייער לשון אַרײַן זיינע אייגענע כּוונות. ער מאַכט אָנשטעלען. ווען ער וואָלט ניט געהערט צו דער ליטעראַטור, וואָלט ער — איך בין זיכער — געהערט צום טעאָטער. אין איהם זיצט אַ שוישפּילער. שוין פון קינדווייז אָן, איז אין איהם געלעגטן במבּע עפּים אַזוינס אויפצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק, יענעמ'ס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּים נישט אַזוי, משונה, ווי ביי אַנדערע. ער פּלעגט וואונדער־שען נאָכמאַכען אַבי וועמען, מיט אַלע פּאָסטעמקעס, ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט, אַזוי אַז מען פּלעגט זיך האַלטען ביי ד' זייטען פאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזונדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָנערין, ווי זי קושט די מוזה ביי'ס אַרײַנקומען אין שטוב, אָנגעטון אין דער יופּע אויף איין אַרבעל... א. א. וו. די קינסט פון דער מאַסקע האָט ער אַרײַנגע־טראָגען אין דער ליטעראַטור. און זיין אויפנאַבע איז געווען אַראָברייסען די מאַסקע פון לעבען, די מאַסקע, וואָס איז ניט קיין קינסט, נאָר אַ מלאכה, די מאַסקע, וואָס איז ניט קיין שאַפונג, נאָר אַ פּערדראַבונג. ווייל ער האָט זי געקענט, די מאַסקע, האָט ער זי געוואוסט וואו צו זוכען, און קיינער פון די יודישע סאַטיריקער האָט ניט געוווּזען אַזוי קלאָר, ווי מענדעלי, די יודישע אָנשמעלען, די אַלע נמרא־פּשטלעך און אויבער־הסברות און קאָפּ־שטיקלעך פּונים יודישען לעבען און שטרע־בען: קיינער האָט אונז ניט ענטפּלעקט אַזוי דייטליך און שאַרף, ווי מענדעלי, דעם אונטערשלאַק פּונ'ם יודישען כאַראַקטער, פון דער יודישער שפּראַך...

אינקורצען וועגען די גרונד־שטריכען פון מענדעלי'ס שאַפּען האָבען מיר אָט די שורות:

די טיעפּסטע קוואַלען, פון וואַנען עס שפּאַ איהר חיות מענדעלי'ס פען, איז דאָס לעבען פון פּאַל און די נאַטור.

מענדעלי האָט דער ערסטער די סאָציאַלע דיפּערענצירטהייט און סאָציאַלע אונגלייכהייט אין דער יודישער געזעלשאַפּט בעמערקט, און ער איז איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען אין דער השכלה־צייט אונזער נאַציאָנאַלען בעוואוסטוין געוועקט.

ער איז אויך איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען געשריבען יודיש
נישט נאָר פון צדקה און רחמנות וועגען; איינער פון די ערסטע, וואָס
האָבען די יודישע שפראַך קולטיווירט און געבראַכט זי צו דער מדרגה
פון אַ ליטעראַטור-שפראַך. אין העברעאיש האָט ער אַ נייעם, רייכען און
בויגיגען פראָזא-סטיל געשאַפּען.

פאַרנעמט ער זיך מיט'ן יחיד, איז ער אַ גרויסער קער פּער-
שילדערער; שטעלט ער פאַר דעם כלל — איז ער אַ טיעפּער
פּסיכאָלאָג.

די קומענדיגע דורות וועלען זעהען אין איהם אויך דעם קולטור-
היסטאָריקער. אַלס קינסטלער איז ער אַ גרויסער בריה אויף קליינע
אין זיך פּערענדיגטע לעבענס-און נאַטור-בילדער; אַלס היסטאָריקער
אַבער, ווי אויך אַלס פּאָלקפּסיכאָלאָג, גיט ער אונז אַ ברייטעם בילד
פונ'ם קולטורעלען און סאָציאלען לעבען פון דער יודישער מאַסע.

אין זיין גאַנצען שאַפּען איז פאַרהאַן עפּים אַ פּערשטעלטקייט, אַ
דאָפּעלטקייט; זיין סטיל איז סטיליזאַציע, ער איז זייער — אין ניט
זייער; אינ'ם אינהאַלט שטרייט ביי איהם דאָס מענשליכע מיט דאָס
קינסטלערישע, דאָס פּובליציסטישע מיט דאָס בעלעטריסטישע, די
סאַטירע מיט'ן הומאָר; אין זיין העלד, אינ'ם יודישען פּאָלק, זעהט ער
אויך אַ צווייאונקייט: ס'איז אַ קליאַטשע, אַ פּרינץ... און ער
לאַכט און היינט: לאַכט פון דער מאַוסער קליאַטשע און וויינט
אויפ'ן גורל פונ'ם אומגליקליכען פּרינץ.

ש. נייער.

בערן, נאָוועמבער 1910.

ח. נ. ביאליק

מענדעלי'ס נוסח

ווייל מען אָבשאַצען מענדעלין אין זיין גאַנצער גרויס
אַלס ער שטער. - איז גענוג צו זאָגען איין קורצען זאַך, און
מיט דעם ווערט געזאָגט אפשר דאָס וויכטיקסטע: מענדעלי האָט
אין דער ליטעראַטור געטאָפּען „נוסח“*. דאָס הייסט - ער האָט
אונז דער ערשטער געגעבען אַ ליטעראַרישען שאַבלאָן.

טייט ניט מיט דעם פינגער: סטיל, שפראַך, ריטמוס;
טייטשט ניט אויס: טיפען, פּאָלקס-פּסיכאָלאָגיע, נאַטור-שילדע-
רונג, לאַנדשאַפט; אודאי איז מענדעלי גרויס אומעטום. ער איז
דאָך אומעטום כמעט געווען דער ערשטער. דאָס וויכטיגסטע
אַבער, וואָס ער האָט געטאָפּען, איז דער יסוד-און אפשר דער
סך-הכל-פון זיין אַלעם: דאָס איז „נוסח“; פשוטער, ליטעראַ-
רישער נוסח.

אַ יודישע ליטעראַטור-מען שמועסט פון שענער, אומ-
שטיינס געזאָגט-האַבען מיר געהאַט אויך ביז דעם זיידען. יו-
דען האָבען, ברוך השם, געשריבען. זיי האָט אָבער געפעהלט
דער עיקר: נוסח.

„ווי איז דאָס מעגליך? - טאַקע אַ שווערע קשיא, איך
פרעג אויך. אַט דאָס איז טאַקע די מעשה מיט נוסח. נאָכדעם
ווי ער איז געשאַפּען, איז טאַקע שווער, כמעט אונמעגליך זיך
פאַרצושטעלען: ווי איז עס געווען פאַר איהם, ווי אַזוי איז
מען אויסגעקומען אָהן איהם?

* אין וואָלין רופט מען אַזוי די „סקארבאָוע“ מאַטיווען און דערפון יעדען
אַנגענומענעם דרך.

נוסח גיט דעם קינסטלער גיט נור דעם פעסטען באַדען, אָהן וועלכען ס'איז נישטאָ וואו אַ פּוס צו שטעלען; ער גיט איהם אויך לופט און רוים, אָהן וועלכע ס'איז אונמעגליך אַנאַטעם צו טהון, זיך בעוועגען, איין שריט מאַלען פאַרווערטס. יעדער קינסטלער מעג און דאַרף זיך בריה'ן ווי ער וויל, אויף זיין אייגענעם שטייגער-אַבער אַלץ אויף דעם באַדען פון נוסח. אַרויסקריכען פון נוסח טאָר ער נישט. ער וועט דאָס גיט קאָנען-ער זאל זיך אפילו שניצען און מאַלען. קריכט ער יאָ אַרויס-איז ער ווי אַ פּיש, וואָס שטעקט אַרויס דעם קאָפּ פון וואַסער.

דאָס אינדיווידועלע שאַפען, דאָס דיפערענצירטע, דאָס פּונאַנדערגעגליעדערטע, הויבט זיך ערשט אָן שפּעטער. פריהער מוז זיין נוסח. פריהער מוז געשאַפען ווערען דער גויטיגער לייטעראַרישער שאַבלאָן, אָנגענומענע אַלגעמיינ-גילטיגע, גאַנגבאַ-רע, פעסטגעשטעלטע, קיילעכדיגע „מטבעות“.

און דאָס האָט ביז מענדעליץ די דאָפעלטע יודישע לייט-טעראַטור גיט פערמאָגט. די העברעאישע לייטעראַטור האָט כּאָטש פערמאָגט אַ פּסוק, אַנאַטמאָספּערע פון פּסוקים. ס'ניט אמת, און אַ פּסוק טויג ל'ח'וטי'ן גיט. מען דאַרף נור וויסען ווי זיך צו בעגען מיט איהם. מען דאַרף נור קאָנען זיך אויסדריקען אין פּסוק. ווערטער, אַלטע גוטע ברידער, פּרעהען זיך, ווען זיי בעגענען זיך נאָכאַמאָל, נור ביי נייע אומשטענדען. און מיט זיי אינאיינעם פּרעהט זיך אויך דער לעזער. דער פּסוק-ווי אַלעס קלאַסישע-איז קאָנסערוואַטיוו, ער איז אָבער דער טאַטע פון נוסח. פיהרענדיג מיט איהם אַ שטענדיגע מלחמה, מוז מען זיך דאָך שטענדיג טאַקע אויף איהם אַנשפּאַרען. די העברעאישע לייטעראַטור האָט אַ פּסוק שבכתב, לייטעראַטורען פון לעבעדיגע שפּראַכען-אַ פּסוק שבעל-פה. דער חלוק איז אָבער גיט אַזוי גרויס ווי מען מיינט.

זי, די יודישע לייטעראַטור, האָט נעביך קיין פּסוק אויך גיט געהאַט. זי האָט צו יענער צייט גאָר גיט פערמאָגט, טאַקע „גאָר-גאָר נישט“.

נעהמט אויף „ציקאוויעס“ אין דער האַנד אַ „ווערק“ פון יענער צייט—איהר וועט דאָס באַלד אַ שמיץ טהון צוריק. ווער-טער, בלינדע און שטומע ווערטער, בלאַנדזשען דאָרט אַרום ווי גרים. זיי האָבען דאָרט לחלוטין ניט וואָס צו טהון און קאָנען פאַר זיך קיין אַרבייט ניט געפינען. האָט זיי דער „פערפאַסער“ אַנידערגעלעגט איינס נעבען אַנדערען—ליעגען זיי דאָרט ווי די ליימענע גולמ'ס, קאַלטע און גלייכגילטיגע. זיי טוליען זיך אַפילו ניט. דאָס איז צופעליגע שכנים, וואָס וועלען אייביג בלייבען ווילד-פרעמדע.

מכח קונסט, מכח שענקייט, מכח אַנ'אינערליכען, אַראַגאַני-שען לעבען, איינהייט, גאַנצקייט און מכח נאָך און נאָך אַזעל-כע זאַכען—איז שוין גאַר קיין רייד ניט. אָבער אַפילו יעדעס וואָרט גענומען פאַר זיך, און בפרט יעדער זיווג פון ווערטער, יעדער צוזאַמענזאָץ—צוקריכט עפּיס, ווי אַ פּוילס און אַ פּליסיגעס, אונטער די פינגער. ס'האָט ניט קיין קיום און קיין ממשות, קיין בלוט און קיין פאַרב; ס'גלויבט ניט אין זיך אַליין, אין זיין אייגענעם כּח, אין זיין אייגענעם היינט און מאָרגען. עפּיס קומט דאָס אויס ווי דער „פערפאַסער“ זאָל האָבען געשריבען אויף קלעק-פּאַפּיר.

גענומען האָט זיך דאָס הויפטזעכליך ניט אַזוי פון נאַט-לענטלאַזיגקייט, ווי פון דעם, וואָס דעמאָלט האָט נאָך די יודי-שע שפּראַך קיין נוסח ניט געהאַט. פשוט גערעדט, ס'האָט איהר געפעהלט אָט דער איינזאַכער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָהן וועלכען ס'איז אונמעגליך זיך פאַרצושטעלען אַ ליטעראַטור. אָט דער נויטיגער און וויכטיגער נוסח, וואָס ערשט שפּעטער האָט איהם דער זיידע אַליין, מיט אַזוי פיעל קונסט, מיט אַזוי פיעל קראַפט, מיט אַזוי פיעל געדולד און ליעבע געשאַפען פאַר אַלעמען.

אַ קלייניגקייט: שאַען אַ שאַבלאָן! אַזעלכס פערמאָגט צו בעווייזען נור אַ ריעזען-גייסט. שאַפען אַ נוסח—הייסט אַפּטהון אַזוינס, וואָס דאַרף אַפּגעטהון ווערען דורך אַ רביס, דורך גאַנ-צע דורות.

קאָמבינירען אַ פּאַרטיגען שאַבלאָן מעהר אָדער וועניגער געלונגען—איז ניט קיין גרויסע מלאכה, אָבער שאַפען איהם—דאָס שמעקט מיט „מעשה בראשית“.

שאַפען פאַר לייטעראַטור אַ נוסח—דאָס הייסט אין נאָר פאַר אַלע מאָל צוגעבען פעסטע און דויערהאַפטע פאַרמען פאַר די געפיהלען און געדאַנקען פון פּאָלק און דערמיט ממילא איהם פּערגרינגערן דעם פּראָצעס פון זיי ביידע; דאָס הייסט מיטהעלפּען דעם פּאָלק צו דענקען און צו פיהלען, דאָס הייסט דיסציפלינירען זיין גייסט, דאָס אונפּערמיגע אין איהם פּערמיג מאַכען; פון רויהען ערץ גאָלד אַרויסבעקומען, און אין גאַנגבאַרע „מטבעות“ צושמעלצען.

און שענקען אַ „נוסח“ דעם פּאָלק—דאָס הייסט אונבער מערקט אַריינקריכען דעם פּאָלק אין מאַרך אַריין; שטילערהייט זיך איהם אַריינבאַקען אין האַרצען, אַריינגיסען זיך, און אפּשר אויף אייביג פּערושוואונדען ווערען אין זיין נשמה, אַזוי אַז קיין בעל-שם און מכשף זאָל דערנאָך ניט קאָנען אַרויסבעקומען פון דאָרט קיין איינציג שטיקעלע פון איהם, פון דעם „ער-שטען“—האַטש אַ שטיקעלע פאַר אַ זכר.

דער אמת'ער „עובד מאהבה“, שלא על מנת לקבל פרס—איז דעריבער דער, וואָס שאַפט אַ נוסח. זיין „השארית הנפש“ איז גאַראַנטירט, אָבער אויף אַנאַנדער אופן, אַ געוועהנליכער „פּשר-ודם“ קאָן מיט אַזאַ „עולם-הבא“ ניט צופריעדען בלייבען. ער וויל איהם טאַקע אַליין אַנטאַפען מיט די אייגענע צעהן פינגער...

וואָרום „נוסח“ ווערט באַלד אַ הפקר-זאָך. ס'איז יעדענס און קיינעמס ניט. דער ערשטער בעל-הבית זיינער האָט ניט איבער איהם אויף אַ האָהר מעהר שליטה ווי דער לעצטער בעטלעער. נוצט מען דאָס אויס—זאָגט מען דערפאַר קיינעם קיין דאַנק ניט. ס'איז ניטאָ וועמען.

„נוסח“—זאָגען יודען—איז „מסיני“...

נאָכמעהר: וואָס לענגער מען נוצט אויס דעם „נוסח“, אַלץ וועניגער לאָזט ער זיך מערקען, אַלץ וועניגער שפירט

מען זיין אויפטהו, זיין מאי קמשמע לן". אזא טבע האָט ער שוין: ער איז געגליבען צו אַ וואַנד-זייגער. מען דערהערט איהם—ווען ער שטעלט זיך אָב.

און אָט דאָס שטיקעל אַרבייט האָט אָפגעטהון דער זיידע. העכער פופציג יאָהר, אַז דער זיידע מיט די ברילען אויף זיינע שאַרף-שפיציגע אויגעלעך זיצט אין זיין פּאָטער-שטוהל איינגעבויגען: זיבער האַלבע בויגענס און פּערילט. אַזוי לאַנג—ביז ער האָט פאַר אונז אַלע אויסגעפּערילט אַ שפּראַך, אַ סטיל-אַליטעראַטור.

פאַר די פופציג יאָהר האָט ער אפשר ניט קיין סך טינט אויסגענוצט. אָבער קיין איין טראָפעלע זיינס איז ניט געגאַנגען לאַבד. געשעפט עמערווייז פון דעם אייביגען שאַפענדען באַלקס-גייסט, האָט ער דאָס צוריק, זיעבען מאָל אין זיין אייגענעם גייסט געלייטעוּט, טראָפענווייז אַריינגעפּערילט אין פּאַלק אַריין...

איצט איז אונזער ליטעראַטור פעסט און שטאַרק, אפשר שטאַרקער אַפילו פּאַר זיידען. דאָס איז דערפאַר—ווייל דער זיידע האָט זיך אין איהר אַריינגעגאַסען. מיט זיך האָט ער זי געמאַכט שטאַרקער פאַר זיך. מענדעלי מיט נאָך עפּיס—איז מעהר ווי מענדעלי.

און אָט דעם חסד ואמת מיט אונז אַלע וועלען מיר דיר, זיידעניו, אייביג ניט פּערגעסען.

יעקב פיכמאן
מענדעלי מוכר-ספרים

מענדעלי מוכר ספרים

(שטרובין)

I.

מ'איז געווען א זומער=פארנאכט. פון דער גרויסער שול=געביידע, אין וועלכער מענדעלי וואָהנט שוין זייט לאנגע יאָהרען, האָבען זיך אים בער'ן לעדיגען הויף געלעגט ברייטע, זיכערע שאַטענס; נאָר אין ביב=ליאַטעק=צימער, וואו מיר זענען געוועסען, האָט דורך די אָפענע פענס=טער נאָך אריינגעקוקט דער לויטערער דרום=הימעל און אין דער לופט האָט געציטערט דער גאָלדענער שטויב פון די רויטע אָבענד=שטראַה=לען, וואָס האָבען אונבעמערקט פון איין שראַנק ביכער צום צווייטען איבערגעגליטשט זיך און זיך געלעגט אויף די טאָוולען פון די רייען גרויסע און קליינע ספרים, וואָס שטעהען אין אזא לייעכער, זאָרגזאמער אָרדנונג אויסגעשטעלט אין זיי.

געקומען בין איך צו מענדעלי'ן מיט ביאליק'ן און רבניצקי'ן, וואָס האָבען זיך ניט לאנג אומגעקעהרט פון ארץ=ישראל און איצט געבראכט דעם זידען אייניגע מתנות און א גרוס פון דער אלטער היים. איך בין געוועסען בי' דער זייט און, ניט געהמענדיג אליין כמעט קיין שום אנטהייל אין דעם געשפרעך, געהאט די מעגליכקייט צו בעאָפאכ=טען מענדעלי'ן אין דער געזעלשאפט פון אזא אלטען נוטען פריינד, ווי רבניצקי, און אזא געלייבעטען חבר און תלמיד, ווי ביאליק. איך בין

געווען צופריערדען, וואָס איך האָב געקענט זיטצען ניט בעמערקט און זיך צוהערען צום קלאנג פון די קולות, וואָס האָבען זיך געטראָגען איבער'ן צימער, און בעזונדערס — צו בעטראַכטען מענדעל'ס פנים אין דער צייט, ווען ער האָט אליין גערעדט אָדער געהערט ביאָליק'ס גיטמטהיגע אַנעקדאָטען פון דער ריזע. ביאָליק האָט דערצעהלט פון די צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען אויף דער ריזע איבער די רע-דעס און מאַסטען, וואָס זענען אַ מין מכת-מדינה אין ארץ-ישראל.

— אַ קאלטער שווייס פלעג מיך בעשלאַגען — האָט ביאָליק לאַכענדיג דערצעהלט — ווען איך בין געזעסען און געמוזט אויסהערען די לאַנגע אונגענדליכע „נאומים“ פון מיין כבוד וועגען... און דאָ געהענטפער נאָך אַב אליין מיט אַ נייעם „אויך“ יעדעס מאָל, ווייל אויסגו-צען אַ אַלטען האָב איך ניט געקענט איבער מיין מלאך-המות רבניצקי'ן, וואָס האָט מיך שמענדיג געשטאַכען די אויגען...

מענדעלי האָט הערצליך געלאַכט און אָנגעקוואַלען פון יעדען וואָרט ביאָליק'ס, נאָר געמאַכט האָט ער זיך פֿלומר'שט ברוגו און אלץ גע'מענה'ט:

— ווען וועל איך שוין זוכה זיין צו הערען אַ מאָל אַ וואָרט ווע-גען ארץ-ישראל גופא? דערצעהלט מיר בעסער פון דער מוטער רחלים קבר... דעם עיקר פּערגעסט איהר...

איך געדענק ניט, וואָס ביאָליק האָט איהם דאָן געענטפערט. איך געדענק בכלל וועניג, וואָס האָט מען דעמאָלט גערעדט. דערפאַר אָבער געדענק איך גוט, ווי אַזוי מ'האָט גערעדט. אין דעם איז געווען עטוואָס אינטערעסאַנטעס און וויכטיגעס פאַר מיר. מיך האָט אינטערעסירט די גאַנצע פריעדליכע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אַרום מיר, דער לע-בעדיגער קלאנג פון די קולות און דער רוהיגער, געלאַסען-זיכערער געלעכטער, וואָס האָט אָבגעזאָגט מיט עפּים דאָרפישעס, אונגעווענה-ליך נאַאיוועס... בעזונדערס האָט מיך אינטערעסירט מענדעל'ס פנים, אין וועלכען איך האָב זיך ניט אויפגעהערט אַינצוקוקען. אזא אויסדרוק האָב איך ניט ערוואַרט ביי איהם צו געפינען. דאָס דרייבנע קול מיט'ן שעלמיש-גיטמטהיגען שטייבעלע, מיט דעם נאַאיוו-גאוה'דיגען טאָן און קינדערשען צופרידענקייט, ווען ער האָט אָבגעזאָגט עפּים אַ חכמה'לע אָדער עפּים אַינגעמישט אַ פּסוק אויף זיין שטייגער, און דער געמאַכ-טער ערנסטער אויסדרוק, דעאָלט ווען ער האָט געמיינט דעם גרעס-טען הויך, איבער אַלעמען — די הנאה, די פּוּלע הנאה און נתת.

וואָס ער האָט געקליבען פון אלסדינג און פון זיך אליין — דאָס אלעס האָט מיר געשיינט צו זיין אזוי פרעמד, אזוי ניט האַרמאָנירענד מיט דעם בילד, וואָס האָט געלעבט לאַנגע יאָהרען אין מיין פּאָרשטעלונג, מיט דעם בילד פון דעם אונגלייכען סאַטיריקער מיט'ן שטענדיגען בע- האַלטענעם, ביטערען רמו, מיט די דינע געדרייטע קנייטשען און פּקא- דיגען שטייכעלע, אין וועלכען עס שטעקט טויזענד רוזות, און מיט'ן קאַלטען, דורכדרינגענדען בליק, וואָס קוקט דורך ברוגז'ע ברילען און דערזעהט אין דיר דוקא דאָס, וואָס דו ווילסט, ער זאָל אין דיר ניט דערזעהען... איך בין דעריבער געווען גענויגט צו רעכענען דעם גאַנ- צען אָבענד פאַר עפּים צופּעליגעס, וואָס געהער זיך נאַנץ וועניג אָן מיט די גרינדליכע שטריכען פון מענדעלי'ס כאַראַקטער.

אין דאָך, יענענדיג שפּעט אין אָבענד אַ היים, איז מיר דאָס ערשטע מאָל געקומען אויפ'ן געדאַנק, אז עס קאָן זיין, איך האָב געהאַט מיין גאַנץ לעבען אַ פּאַלשע פּאַרשטעלונג וועגען אונזער גרויסען דיכטער, און דוקא דער אונגעריכטער שטראַהל, וואָס איז היינט אין אָבענד צו- פעליג געפּאַלען אויף זיין פּערזענליכקייט, זאָל מיר געווען ענטדעקען דאָס וויכטיגסטע, וואָס איך האָב פּריהער אין איהם ניט בעמערקט. צווי- שען די פּיעלע מענדעלי'ך, קען זיין, האָב איך דעם עכטען אַם ווע- ניגסטען געשעצט. זאָל געווען שולדיג זיין אין דעם דאָס, וואָס איך האָב מענדעלי'ן ניט גענוג ערנסט שטודירט, אָדער אונזער קריטיק, וואָס בע- מערקט שטענדיג אלע קנייטשעלעך פּונ'ם דיכטער'ס פּנים, נאָר ניט דאָס פּנים אליין, — נאָר איך האָב גענומען לעזען מענדעלי'ן מיט אַ גאַנץ אנדערען קוק.

אין נאָר ערנט ניט לאַנג, נאָכדעם וואָ איך האָב איבערגעלייענט די מיסטרעישע קאַפיטלעך פון לעצטען גרויסען ווערק מענדעלי'ס „שלמה ר' היים'ס“ (העברעאיש: בימים ה. ה. האָב איך אין קליי- געם שלמה'לען דערקענט דעם איצטיגען 75-יעהדיגען ליכטיגען אַלטען מיט דער גרויסער ליעבע צום לעבען און אויך צו די פּנימות פון לעבען, מיט'ן אויסערליכען ברוגז'ן אויסדרוק פון אַ בעשולדיגער און מיט'ן אינערליכען בעהאַלטענעם טרויער פּונ'ם אלפּערגעבענדען דיכטער, און פּערנלייכענדיג די פּערשיעדענע אויסגאַבען פון די גרעס- מע טהייל פון זיינע ווערק מיט זייערע אונזעהליגע אויספּעסערונגען און קינסטלערישע לייטערונגען, איז מיר אַלץ קלאָרער געוואָרען, אַ

דער גרויסער ענטוויקלונגס-גאנג, וואָס מענדעלי האָט דורכגעמאכט אין זיין לאנגען שענעם לעבען, איז געווען דער וועג צו דער ריינער קינסט-לערישער אויפפאסונג פונ'ם לעבען — דער וועג פון בעפריי אונט. זיין גאנץ לעבען האָט ער געוואָרפען פון זיך אפּעקיל נאָך אפּעקיל דעם שווערען נלוה-באלאסט, אין אַרייַהע פון לאנגע יאָהרען האָט ער זינע אויגען געלערנט צו זעהן דורך דעם געדריכטען נעבעל, וואָס איז געלעגען אויסגעשפּרייט פאַר זיי, דאָס אייביג-שטראַהלענדע, דאָס שמענ-דיג-בלוהענדע און שמענדיג-טרייסמענדע, וואָס דאָס לעבען, יעדער לעבען, מוז האַלטען אין זיך פּערבאַרגען. ווי אפּאַרצייטיגער נזיר האָט ער אין דער שטיקקייט פון זיין געצעלט יאָהרענלאַנג אָבגעריכט זינע תּפּלות און זיך געהיים גערייניגט און געלייטערט, און נאָר אויף דער עלטער, ווען דער שענער קאָפּ האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו פּוּי-גען אונטער דעם לאַסט פון זעהונגען און די אויגען האָבען שוין געקוקט דורך די גאַלדענע נעטץ פון געלייטערטע זכּרונות, — האָט אַם ענדע דער גרויסער קינסטלער אין איהם אָבגעהאַלטען זיין פּאַלשטענדיגען נצחון און די פּערגעסענע קינדהייט זינע האָט אויפגעלעבט אין אַריי-הע פון ריין-עפּישע בילדער, בעגאַסען מיט'ן צאַרטען קיהלען שוין פון די ערשטע מאָרגען-שטראַחלען.

.II

דער גרעסטער אויגליק איז נישט נאָר דאָס, וואָס מיר לעזען טענעליין; פּערהעלטניסמעסיג זעהר וועניג, וועהרענדר איהם מוז מען, ווי יעדען גרויסען אַרייניגעלען קינסטלער, לאַנג און מיט גרויסער לייעבע שטודירען, אום ער זאָל זיך פאַר אונז ענטדעקען מיט זיין גאַנצער שענקייט און טיעפּקייט. שלעכט איז אויך דאָס, וואָס אין אונזער פּאַר-שמעלונג לעבען עטליכע געשמאַלטען פון מענדעליין, יעדערער מיט זיין בעזונדערער פּיוואַנאָטיע. מענדעלי דער פּובליציסט, דער סאַטיריקער, דער קריטיקער — די אַלע פּערגעהמען געוויס אַ גרויס אַרט אין זיין גאַסען. דאָס אידעאַלע אָבער אין מענדעליין, זיין שמרעבונגס-ציעל

אין זיין טיעפסטער און עכטעסטער אינהאלט ליענט אויסער דעם אלעמען. און איבער די יסודות, מיט וועלכע מענדעלי האָט זיך שטענדיג בעוואוסטזיניג, אין נאָך מעהר אונבעוואוסטזיניג, געראנגעלט, קענען מיר. דעם אמת'ן מענדעלי'ן אָפטמאָל ניט אַרויסזעהען. אומריכטיג אָפצושאַצען דאָס ווירקליך גרויסע, וואָס מענדעלי פערמאָנט, וואָלט ניט געשאַרט, מיר זאָלען אַ פּיסעל פּערנגעסען די אַלע מענדעלי'ך, וואָס האָבען געדיענט דעם ווירקליכען מענדעלי נאָר אַלס עטאַפען, און איהם אַ מינוט בעטראַכטען אַ פּרייען, העל-בעלויכטענעם, ווען ער שטעהט שוין פאַר אונז אין זיין גאַנצער קינסטלערישער הויך, — ווען ער איז שוין דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט זיין, וואָס ער האָט גע-שמרעכט צו זיין.

און דאָן וועלען מיר זעהן אין מענדעלי'ן פריהער פאַר אַלסדינג דעם גרויסען עפישען קינסטלער. דאָן וועט מיט אַ מאָל פּערשווינדען דער צובראָכענער יוד, וואָס קוקט דורך צוועלף פאַר ברילען אויף אַלסדינג, און איז שטענדיג פול מיט טענית צום רבנו-של-עולם און צום פאָלק ישראל און צו די אומות-עולם, און פאַר אונזערע אויגען וועט ערשיינען יענער לייעבער גוטמוטהיגער אַלטער מיט די גוטע אויגען און דעם געלאַסענעם געלעכטער, וואָס איך האָב יענעם אָבענד אוי אנגעריכט ענטדעקט.

איך ווייס גוט, אַז אין מענדעלי'ס כאַראַקטער זענען דאָ פּיעלע שמריכען, וואָס זענען דער היפּך פון עפיק. איהם פּעהלט אָפט דאָס אונמיטעלבאַרע, וואָס אָהן דעם קען קיין עפישע קונסט ניט געמאָלט זיין. זיין קינסטלערישער בליק איז צו אַ שאַרפּער און מאַכט טיעפע קאַרבען אפילו דאָרט, וואו ער איז זיך מתכוון נאָר אַ לייכטען גלעט צו טהון. איך פּערנעס ניט אויף אַ רגע די בייסענדע סאַטירע פון דער קליאַטשע, די געוועלטאָפּטליך-טענדענציעזע, טאַקסע' און דאָס מאָראַל-געפאַרבטע, קליין מענשעלי, און ווייס גוט, אַז בעוואוסטזיניג איז אפּשר מענדעלי שטענדיג געווען אַ טענדענציעזער קינסטלער, אַ מענש מיט אַ לויטערן מוח און אַ שאַרפּער ראיא, וואָס האָט ניט גע-קענט שוין רוהיג קוקען אויף גאָט'ס וועלט, איינמאָל וויסענדיג, וואָס פאַר אַ שענע לייט זי פּערמאָנט. מענדעלי איז אַ יודישער קינסטלער, דאָס הייסט — דער נייכטערסטער גייסט, וואָס מעהר וויפּיעל ער וויל ניט, קען ער זיך ניט אָבנאַרען, ווייל ער האָט צו ליכטיגע אויגען

אין צו א וואכענדען פערשטאנד דערצו. די עפיק פון א מענדעלי אין די עפיק פון א געטהע קענען ניט זיין פון איין געוואנד געשנימען. איבע-דיגענס, איז דאס ביים געניאלען דייטשען דיכטער אויך ניט אזוי פראסט, זיי אנדערע מיינען. אויך די טאיעסטעטיש-הארמאנישע נשמה פון געט-העץ איז פריהער דורכגעגאנגען דאס גרויסע לייטערונגס-פייער ביז זיי איז ארויס אויף דאס פרייע. נאך יענע, וואס ווייסען די פינסטערע נאכט-קאשמארען, בענשט דאס ווייסע ליכט פון דעם מארגענשטערן. איידער עס ווערען געשאפען די ריינע טענער פון א הערמאן אונד דאראַטעהעא געהט מען פריהער דורך דעם געדריכטען נעבעל פון ווערטהערס לידען און עררייכענדיג די גרויסע פאנטעאיסטישע הארמאניטעט פערנעכט טען ניט די פיינליכע שלאַפלאָוע נעכט פון פויסטן...

מענדעלי האָט געוויס ניט געקענט דערגרייכען די גרויסע רוהע פון א געטהע. מענדעלי איז דאך ניט מעהר, ווי א קראַנקער יוד, וואָס האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין לעבען אזוי פיעל צרות און וועהטאָגען, וואָס האָבען געקענט די שטאַרקסטע נשמה צוברעכען אויף טויזענד ברעך, און ווען מיר זעהען, אז טראָץ דעם אלעמען, אז אלץ העכער און פעסטער האָט געזיטערט איבער זיין קאָפּ די ליכטיגע פּאָהן פון זיין פּאָעזיע, דאן טווען מיר גלויבען, אז די נשמה פון דיכטער פּער-מאָנט אין זיך עטוואָס ריעוויגעס און ערגיץ טיעף-בעהאַלטען אין איהר שפרודעלט יענץ לויטערע געהעיינספולע וואסערל, וואָס לייטערט אַלסדינג און לאָזט ניט פאַלען אויף איהר דעם שטויב, וואָס בעגלייט אלע ערשיינונגען פונ'ם לעבן.

יא, מענדעלי'ס גייסט איז א ניכטערער, אין ער האָט אַ זעלטען געפיהל פאַר דאָס רעאלע. דאָס מאַכט צוטאָל קאַליע די האַרמאָנישע אינהייט און ציברעקעלט דאָס גאַנצע אָהן רחמנות. אונבעוואוסטזינג איז אָכער מענדעלי פריהער פון אלץ א קינסטלער, און אַלסדינג, וואָס זיין קלאָר אויג האָט אין זיך אַינגעזאפט פון קינדווייס אָן, פון די גרעסטע ער-שיינונגען ביז די קלענסטע בילדערישע איינזעהלייטען, היט ער אין זיין נשמה, ווי טהייערע אונשאַעבארע איצרות. אַלסדינג, וואָס זיין אויג האָט איין מאָל פּערנאַפט, איז געוואָרען זיין אייגענטהום אויף אייביג, ווייל ער האָט עס געזעהן, און עס איז געוואָרען דאָריבער אַ הלק פון זיין לעבען. עס איז דערפאַר, ווייל אין גרונד איז מענדעלי אַ עפיקער.

מענדעלי האָט פֿינר דאָס שטענדיג יום־טובֿ'דיגע, און פֿיהלט זיך
 44 בעסער, ווען ער טאָלט דאָס געוועהנליכע, דאָס אַלמעגליכע.
 וויפֿאַר אָבער פֿיהלט אויך דער לעזער דאָס זיכער ע אין מענדעלי'ס
 גאָס. מענדעלי פֿערליערט זיך ניט, ווי פֿיעלע אנדערע, ווען ער
 יאָדעקט דאָס אונגעריכטע שענע אין דער יודישער גאָס, און ווערט
 יאָ פֿער'שפּירט מן התפֿעלות. אין מענדעלי'ס ביכער פֿיהלט איהר
 יעם גרויסען אמת. איהר טרינקט אויס דעם גאַנצען בעכער פֿון גיכט
 ביז איהר קיכט צו די עטליכע טראָפענס פֿון נחמה. די געזעהלטיגע
 טראָפענס ווענען אָבער דער ריינער תּמצית, דאָס ניט־געפֿעלשטע אין
 ניט־געפֿעלשטע. מענדעלי האָט בכלל פֿינר דאָס בעפֿוצען. ער פֿערמאָגט,
 פֿערקעהרט, אין זיך די דרייַסטיגקייט פֿון די גרויסע אַנטיטשנע קינסט־
 לער זיך אָבצושטעלען אויף אַזויגע, געפֿעהרליכע, זאכען, וואָס אנדערע
 האָבען ליעב מבליע בנעימה זיין אפילו אין אַ אַניטימען געשפּרעך...
 עס איז ניט אויס ליעבע צום וואָלגארען, נאָר דערפֿאַר ווייל מענדעלי
 האָט וועניגער אמונה אין די, הויכע טאַטערעיס, און וואָס נידריגער
 יז דער ערר, אַלין מעהרער פֿיהלט ער דעם אונטערעלבארען אמת פֿון
 יעם לעכען. עס איז די גרויסע זיכער הייט פֿון דעם קינסט־
 לער, וואָס ער האָט ניט טורא פֿאַר קיין, גראָבע, עלעמענטען,
 נאָ איז די קראַפט פֿונ'ם אמת, וואָס מאַכט איהם אַזוי דרייַסט
 זי טיפּל צו זיין מיט אַזויגע זאכען, וואָס אנדערע קינסטלער
 ריט זייער, פֿיינעם חוש, וועלען ניט וואַגען קיינמאָל זיך אפילו צו
 ריידן זיין זי...

אַט דאָס געפֿיהל פֿאַר אַלע ערשיינונגען פֿון לעבען, ניט
 מאַכע זיין קיין אונטערשייד צווישען, שענעם, און, מיאוס'ן, איז דאָס,
 וואָס בעווייזט, אַז מענדעלי איז בעצם דער ערשטער און גרעסטער
 עיקער, וואָס אונזער פּאָעזיע פֿערמאָגט. לאָז זיין, אַז דאָס מאָדאָלישע
 געפֿיהל איז אין איהם צו וואַכענד פֿאַר אַיין עפיקער. עס איז אָבער
 נאָך ניט דאָס וויכטיגסטע. ווען מיר געפינען אין אַ קינסטלער אַזא
 ברייט־אומפּאַסענדען און גלייכען אינטערעס פֿאַר דאָס קלענסטע, ווי
 פֿאַר דאָס גרעסטע, דאַן ווייסען מיר זיכער, אַז מיר האָבען צומהוּן מיט
 אַ טיעפֿ־עפישע נאָמור. ווייל עפיקער איז דער, וואָס זעהט אין קליינעם
 דאָס גראַנדיעזע, וואָס פֿיהלט אין דער קייטבעמערקטער בעוועגונג דעם
 אייביגען ציטער פֿון דעם קאָסמאָס.

יאָ, מענדעלי, אָט דער, יהודי שפּיהודים, ווי ער אַליין רופֿט

ד. וואָס איז אַרויסגעקומען צו אונז פון די ענגסטע נהעמא-וואָהנענען זיין האָט דורכגעלעבט די קאלטע איינזאַמקייט אין אָנגעריסענענע פּינעס פּאַלק פון דער השפּלה-עפּאַכע, — ער האָט פון הינטניגען טאָג דאָס קלאַרסטע אויג, וואָס קלייבט נחת פון אַלץ, וואָס עס פּאַסט אויף דאָס ליכט און די שאַטנעס מיט דער זעלבער לייענע פון אַ דיכטער, ווען אויך ניט שטענדיג מיט דער זעלבער גלייכנישטיגקייט פון אַ קינסטלער ... ניט נאָר פּרישמן, וואָס זעהט אַלסדינג אין דער שענער ווייטקייט און זיין אויג ווערט באלד פּערהילט מיט די לויטערע נעבלען פון לירישען דראַמא, און פּרץ, וואָס קניעט באלד מיט עהרפּורכט פאַר יעדע גייסטיגע גרויסקייט, וואָס ער ענטדעקט אין דער נשמה פון פּאַלק, — נאָר אפילו ביאָליק, וואָס האָט אין זיך איינגעזאָפּט אַלע פּאַרבען און אַלע קלאַנגען, — אויך ער האָט ניט אַזאָ לויטער אויג, אויך ער פּערטאַנט ניט אַזאָ גרויסע רודיגקייט זיך אָנצושטעלען לענגער אויף די וואָכע דיגע זימען פּונעם לעבען און זיי בעגיסען מיט יענעם וואַרימען ליכט, טאָס לייענט ניט אַזוי אין דעם אויסגעמאָלטען לעבען, זוי אין רייכען געבענשטען גייסט פּונעם טעלער אַליון. ביאָליק איז פּאַרט הייפּטזעכליך אַ ליריקער און איבערזיך בילד מוז פּלאַטערן גאָט'ס גייסט, אום ער זאָל קריגען התפעלות פון דעם, וואָס ער זעהט. אפילו די זעלמענע מינוטען פון ביאָליק'ס רוהע זענען ניט מעהר זוי די רוהע פון אַ דרימלענדיגען ליב, וואָס שפּירט אויך אין שלאָף דאָס לאַקערן פּונעם גאָהענענען צינד — דעם יאָז... זיין מענדעלי'ס קונסט לויפט אָפּט דורך אַ קמלער ציטער. עס איז אָבער מעהרסטענטהייל ניט מעהר זוי אַ לייענע גייסטלע לעבענע-פּילאָזאָפּיע, צומאָל אַ ביסעל נאַאיווע קערנות, וואָס געטהאלט אין זיך אויך אַ אייגענאַרטיגען עפישען עלעמענט. לאָז זיין עס און נאָך ניט די לייענע קערנות פון אַזויק דעם עמיד אין שלמה ד' היים'ס מיט איהר עכט אידלישער פּראָסטקייט און לייענער הומאָריס-בייטער אויבערפּלעכליכקייט. ביי מענדעלי'ן איז אָפּט דאָ איבערגעשפּינט-קייט, צומאָל פּערביכענער האַב, אין אַלגעמיינעם אָבער רייסען זיי ניט איבער די דיגע גאָלדענע פּערים פּין דער פּרייטער עפישער מאַלעריי. אויף די גרויסע בילדער פון מענדעלי'ס אונטערפּליכע ווערק, פּייטקע דער קרומער, דאָס ווייניגנערלי, מסעות בנימין השלישי און, בעזונדערס, שלמה ד' היים'ס, לייענט אויסגענאָסען דער גלייכער, דוהינער גלאַנץ פון דעם מיטשאַנג-הימעל, און די זעלמענע איבערלויפּענדע שאַטנעס זענען נאָר דער ווייכער אָבשיין פון די ווייטע האַלב-צוגאַנגענע וואָלקענעס.

III.

מיר זענען געוואָהנט צו רעכענען מענדעליץ פאר'ן ערשטען גרונדלענער פון דעם רעאליומוס אין אינוער ליטעראטור, פונקט ווי פריץ — פאר'ן שעפער פון דער פאָלקסטימליכער ראָמאַנטיק, און פרישמאַנען — פאר דעם ערשטען, וואָס האָט געשטרעבט צו ריינער ליריק. די וואָס בעהויפטען עס, האָבען געוויס קיין טעות ניט. אין מענדעליץ האָט די רעאליסטישע שולע געוויס איהר ערשטען און גרעס-טען פאָרשטעהער. נאָר מענדעלי אין פאָרט קיין רעאליסט ניט אין דעם זינען, ווי מיר זענען געוואָהנט אויסצומייטשען דאָס וואָרט. אין מענדעליס וועלט=אויפפאַסונג איז נישטאָ קיין סימן פין דער נאַטוראליס-טישער בעציהונג צום מענטשן מיט איהר קאַלטען אויסרעכנונג און איהר אונגלויבען ווין דער אייביגער קראַפט און שענקייט פון ווין געמליכען גייסט. מענדעליס קינסטלערישע מאַניערען זענען געוויס רייף-רעאליסטישע. ווין קינסטלערישע לעבענס=אויפפאַסונג איז אָבער אַהויך-אידעאליסטישע. ווין רעאליסטיש הייסט אינגאָרערען דעם מענטשען אין ווינע אילוזיעס, אָברייסען מיט אַבוריות די שמראַהלען=קרוין פון ווין קאָפּ. ווין רעאליסטיש הייסט אַלואָ זעהען דעם מענטשען קלענער, געמיינער, ווי ער איז אין דער ווירקליכקייט, ווייל דער מענטש איז שטענדיג גרעסער אַלס ער ערשיינט פאַר אונז אין דער אַלטענליכקייט. מענדעלי איז צופיעל יוד, ער זאָל ניט שפירען אין מענטשען דעם אָב-גלאַנץ פון דעם געמליכען, וואָס אין איהם. מענדעלי האָט ליעב דאָס געוועהנליכע אין אויסערליכען לעבען. די נשמה אָבער, ווייסט ער, פערמאָנט שטענדיג אין זיך ערגיץ פערפאָרגענע קוואַלען, פון וועלכע זי ווייסט אָפּט אַליין ניט. אין איהר זענען שטענדיג דאָ אַלע מעגליכקייטען. מענדעלי, מיט ווין גאַנצער ליעבשאַפט צום געוועהנליכען, גלויבט דאָך אין אונגזוועהנליכען און הערט ניט אויף, ווי ווין ליעב הערשעלי, צו וואַרטען אויפ'ן ווינשפּינגעריל... ווין קינסטלעריש אייג רוהט אָב אויפ'ן אַלטענליכען; דער דיכטער אין איהם אָבער פיהלט,

אז ניט דאָס אַלטענליכע איז די אמת'ע ווירקליכקייט, דער „מהות“ איהרער. מענדעלי ווייסט, אז ס'זענען דאָ זאכען, וואָס קומען פֿאַר טאָג-טעגליך, און דאָך זענען זיי דאָס צופעליגע, וועהרענדר דאָס וואָס קומט פֿאַר אַם זעלמענסטען איז דער עצם, דער עיקר-פונקט פון די טויענטער איבערנעהענדיגע זאכען.

די גרעסטע טהיל פון מענדעלי'ס פארשוונען, די דערשלאָגענע, געפייניגטע און אינשולדדיגע נפשות, וועלכע דער קינסטלער בעשיצט מיט זיין ליעבע און רחמנות, און העלפט זיי אין אַ גרויסער נויט, ווען מען קען ניט אויספיהרען אַנדערש, אויך בדרך נס, דערצעהלען אונז ווענען מענדעלי'ס בעהאַלטענעם אידעאָליזם. רעאַליסטען גלויבען אין קיין נסים ניט...

מענדעלי איז ניט קיין רעאַליסט, נאָר אַ עפיקער, ביי וועלכען דאָס געוועהנליכע און אונגעוועהנליכע זענען גלייך נאַטירליך, ווייל דאָס וואָס טרעפט זיך אַלע טאָג, און דאָס — וואָס איין מאָל אין טויענדר יאָהר, זענען ביי איהם גלייך וויכטיג. ביים עכטען עפיקער ווערט אויך דאָס פאַנטאַסטישע — ווירקליכקייט, ווייל אין זיין בעוואונדערונג און פרייד איבער אַלעס ווערט אויך די גרויסע לעגענדע פשוואַנדעלט אין אַלטענליכע מעגליכקייט.

מענדעלי קען ניט הייסען קיין רעאַליסט אויך דערפֿאַר, ווייל אין זיינע ווערק בעמערקען מיר ניט קיין נאַטירליכע ענטוויקלונג פון דעם ספור-המעשה. עס איז שוין לאַנג אָנגעוויזען, אז כמעט אַלע ווערק פֿון מענדעלי מוכר-ספרים ווייזען ניט פון קיין קאָמפּאָזיציאָן צו זאָגען. נאָר דאָס אוננאַטירליכע פֿאַר אַ רעאַליסט איז זעהר נאַטירליך פֿאַר אַ עפישען דיכטער, וואָס זוכט ניט קיין פערבינדונג צווישען די לעבענס-ערשיינונגען. ווייל אַ אמת-עפיקער הייסט יענער קינסטלער, וואָס זעהט שטענדיג דעם קשר פון פערשידענע זאכען, דעם צוזאַמענהאַנג פון די צושיידטע ערשיינונגען אפילו אין זייער צופעליגקייט. עפישע קינסט הייסט דער אויסדרוק פון פרייד און גליק איבער אַלסדינג, וואָס דאָס אויג זעהט און דער אויער הערט — איבער אַלסדינג, וואָס עס געגענענט אונז אינ'ס לעבען און אין דער נאַטיר; עס הייסט די אויפפאַסונג פון דעם פיעל-פאַרביגען, איבער וועלכען עס איז אויסגעגאַסען איין ליכטיגע זון, וואָס מאַכט וויכער די קאָנטראַסטען אין פּעראַייניגט דאָס אונפּעראַייניגליכע. דאָס לעבען איז פול מיט סתירות. אין דעם מענשענ'ס פרייע נשמה אָבער ווערט צוגענומען זיי-

ער ביטערקייט. אין איהר פּעראייניגט זיך דער טאָג און די נאַכט, דאָס
ליכט און די שאַטענס, און זי שאַפט אַ איבערגאַנגס-ברוך אפילו צווישען
זיסען לעבען און אונטרייסטליכען טויט.

אַט די עפישע איינהייט פון דעם צופעליגען געפין איך
אין די גרויסע קינסטלע-ישע ווערק פון מענדעלי מוכר-ספרים. זי איז
שוין שאַרף אויסגעדרוקט אין „פישקע דער קרומער“ — אין דער מאַלערי-
שער זאַמלונג פון סטעפּ-פּייזאזשען, דאָרף-בילדער און אונגעריכטע בע-
גענישען, בעשרייבונגען, ערצעהלונגען און אותיות ומופתים, וואָס
נעהען דורך פאַר אונז פּערפלאַנטערט און פּערדרייט, אָהן
אַ שום אויסערליכען פּלאַן, כּמעט אָהן אַ פּאַבול, און דאָך אינער-
ליך עפּיס פּעראייניגט און פול מיט האַרטאַניע. איהר פּרעגט ניט דעם
קינסטלער, וואוהין ער פּיהרט אײך, וואָס איז ער אײך אויסען צו דער-
צעהלען, נאָר איהר געדט איהם נאָך אַ בעצויבערטער פון גאָטס וועלט
איבער פּעלדער און וועלדער, איבער דערפּער און וועגען און קלויבט
נחת פון אַלסדינג, וואָס איהר בעגעגענט — זאָל עס זיין אַ אַלטער
יקנה'ז, אָט דער גלות'דיג דערשלאַגענער יוד מיט'ן שווערען האַרץ און
מיט די פּעראומערטע געדאַנקען וועגען זינע שלעכטע געשעפטען און
דערוואַקסענע טאַכטער, — דער יוד, וואָס קען שוין נאָר ניט בענריי-
פען, ווי האָט עס אַ יוד הנאה פון גאָטס שענער וועלט, נאָר וואָס ווערט
אונז אַלץ נעהענטער אין ליעבער, וואָס מעהרער ער דערצעהלט וועגען
זינע שלימוז'דיגע, לעכערליכע געשעפטען; זאָל עס זיין ר' מענדעלי
אַליין, אָט דער גאָלדענער טיפּ פון דעם גלות'דיגען און פּרייען יודען
צוזאַמען, וואָס פּערשטעהט אַלסדינג און נעהמט אָן אַלעס פאַר ליעב
און איז זיך שטענדיג פאַרטיג אָנגזונעהמען אַ יודענ'ס קרוודע און איז
פאַרט גרייט זיך איבערצובעטען מיט'ן רבּונז-של-עולם פאַר אַ מינדסט
ליעב ווינטעלע אין אַ הייסען טאָג, פאַר אַ שמעקענדיג גרעזעלע, וואָס
דערקוויקט די נשמה; זאָל עס זיין אפילו חיים-חנא, וואָס רעדט און בע-
לעקט זיך און ווערט איינסערטען ביי זיין ווייב חיים-טריינא'ן אויף וואָס
די וועלט שטעהט — פאַר זי אַלע פּרעהט איהר זיך, און זענט פול
מיט דאַנקבאַרקייט פאַר אַלסדינג, וואָס גאָט האָט בעשאַפען, פאַר אַלע
זינע ר' אַלטער'ס און חיים-טריינא'ס און חיים-חנא'ס, וואָס פּילען אָן די
ערד און שאַפען איהר פּיעלפאַרבינקייט און מאַכען היימליכער דאָס
לעבען אויף איהר, ווייל ביי זי אַלע איז דאָס לעבען — ווי אויסגערוי-
סען זיי זאָלען ניט ווערען — דאָס וויכטיגע און טהייערע, פאַר וועל-

בען זי זענען פערטיג אלעס איבערצוטראָגען, אבי זיך ניט שירען דערמיט, איהר לערנט זיך ביי די קליינע מענשעלעך ליעב צו האָבען דאָס לעבען, צו האָבען רעספעקט דערפאר...

ריין־עפישע ווערק זענען אויך „שלמה ר' חיים'ס“, „מסעות בנימין השלישי“ און אפילו אין „ווינשפוינגערל“, וואו דער קינסטלער האָט אונז שוין געוואָלט ווייזען דעם איבערגאנג פון איין דור צום צווייטען, דעם צוזאמענהאנג פון צוויי עפאָכעס, זענען אויך די לעבעדיגסטע פיגורען אַר' אברהם און אַרײַזע די בעל־אָכסניאָטע און ניט די משפּילים, און אפילו הערשעלע אַליין איז אונז אויך ליעבער און פערשטענדליכער כער פל זמן ער שטעהט נאָך אין די גרעניצען פונ'ם אַלטען עפיש־נע־מאַלטען לעבען. אַלס „אַרויסגעהער פון דעם גהעטא“ געהט ער דורך ווי אַ שאַטען פאר אונז. מענדעלי, אַלס קינסטלער, האָט ליעב דאָס צייטיגע דאָס פערענדיגטע, — דאָס, וואָס לאָזט זיך עפיש בע־מאַלען.

אין מענדעלי'ס גרויסע ווערק פעהלט די פאָבול, ווייל דאָס זענען נאָר עפישע פאָעמאַס, וואו די אַלגעמיינע פאָבול שפיעלט די קלענסטע דאָל, און דער עיקר בעשטעהט אין די רייכע פארבען און בילדער, וואָס פיהרען אונז אַריין אין אַ לעבען, וואָס צייכענט זיך אויס מיט אינערליכע איינהייט און גאַנצקייט, ווייל יעדע עפיק איז אינערליכע איינהייט און אויסערליכע ערבוֹביה.

IV

מענדעלי האָט זעהר יונג פערלאָזען זיין היים, די ליטא, און לאנג עוואַנדערט איבער וואַהלין אוי איבער אַנדערע דרום־געגענדען. דאָס האָט אָהן אַ שום ספק געהאַט די גרעסטע ווירקונג אויף זיין קינסטלע־ישע ענטוויקלונג. די שאַרפע קאָנטראַסטען פון די צוויי וועלטען האָבען עדאַרפֿט פיעלעס וועקען אין דער נשמה פון יונגען דיכטער, וואָס האָט ווי אַ שוואַם אַינגעזאָפֿט אין זיך אַלע נייע אַינדריקע. פון איין זייט די נישטערע ליטא מיט איהרע שפּיצקעפיגע תלמוד־חכמים, מיט

איהר טרוקענעם בוך-ווייץ אין רויחהר אָרימקייט — דאָס לאַנד אָהן
וואַנדער און אָהן לעגענדען, וואו פּאָעזיע האָט געהייסען הקירה אין
גראַמען, און די פּאַנטאַזיע האָט מיט אָפּגעשניטענע פּליגעל געשפּרונגען
צוויי איילען איבער דער ערד; און פון דער צווייטער — דאָס אַביסעל
פּערגרעפטע וואָהלין מיט די פּוילערע מוחיה, נאָר פּרישערע הערצער,
מיט דעם זאַפּטיגען, ניט-טיעפען הומאָר און פּריעדליכע זאַטקייט —
דאָס לאַנד פון זיי שענע לעגענדען און יונגער פּאַנטאַזיע, וואו עפּים
האָט שטיל געזעבט זיך און געוואַקסען און געוואַרט אויפ'ן נייעם... די
צוויי פּערשיעדענע וועלטען, וואָס האָבען זיך אַזוי זעלטזאַם פּעראַייניגט
אין מענדעלי'ס פּערזענליכקייט, האָבען איהם אונגעהויער בערייכערט
אַלס דיכטער, און עס איז אונז שווער אַצינד זיך פּאַרצושטעלען אונזער
גרויסען קינסטלער אַלס געבירטיגען פון דער ליטאַ אַליין אָדער פון
וואָהלין אַליין — אַזוי ענג האָבען זיך אין איהם צונויפגעפּלאַכטען די
וואַרצלען פון זיי ביידען, אַז עס איז אויסגעוואַקסען אַיין בוים, וואָס האָט
מיט זינע ברייטע צווייגען זיך צושפּרייט ווייט איבער זייערע גרעניצען.
פון דער היימישער ליטאַ האָט מענדעלי מיטגעבראַכט דעם שאַרפען
מוח מיט דעם השק צו בילדונג און צו גרינדליכען וויסען, מיט דער
ליעבע צום קאָנקרעטען, צום ליכטיגען און פּערשטענדליכען; נאָר
קומענדיג אַ פּער'ח'לום'טער בחור מיט אַ רייכען דמיון און געוונדטע,
דאָרשטיגע חושים אין די דרום-געגענדען מיט די לויטערע הימלען און
די דונקעלע פּאַלקסמאַסען, וואו ס'איז נאָך געווען אַזוי פּיעל תּמימות
און ריהרענדע, האַרציגע פּאָעזיע, דערועהענדיג פאַר זיך דאָס העל-
פּאַרביגע סטעפּ-לאַנד מיט די פּריעדליכע דערפּער און מגושמ'דיגע,
נאָר גוטטהערציגע ינדאַרעס, האָט זיך דער פּערטרויערטער ליטווישער
הימעל ווי פּערבאָרגען פאַר איהם און די שווערע בילדער זענען פּער-
גאַסען געוואָרען, און דאָס נייע לעבען, אַפּילו די נייע שפּראַך, האָבען
אינגאַנצען פּערשלינגען אין זיך דאָס פּרעמדע עלענדע בהיר'ל, וואָס
האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט אַזוי פּיעל חלומות אין האַרצען, און נאָר
ערגיץ בעהאַלטען האָט ניט אויפּגעהערט צו לעבען אין איהם דער
שטרענגער ליטוואַק מיט דעם טרוקענעם שמיכעל, וואָס האָט זיך ניט
געוואָלט צובליהען פּריי איבער'ן גאַנצען פּנים, מיט זינע פּערעלטערטע
הביעות צו זיך און צו דער וועלט. און ווען ער פּלעגט געהמען די
לייצעם אין האַנד, פּלעגט ווי אַ קאַלטער ווינד איבערגעהן דאָס שאַ-
פּונגם-פּעלד פון מענדעלי מוכר-ספרים...

וואס מעהר דער קינסטלערישער גענוס איז געוואקסען און קרעפטיגער געוואָרען אין מענדעלי'ן, אלץ מעהר האָט אין זיין שאַפונג געזעענט דער וואָהלינער יסוד. זיינע פּראָסטע, תּמימות'דיגע טיפּען זענען די געלינגענסטע און זענען אלע געשילדערט מיט יענער טיפּעפּער ליעבע, וואָס די גרויסע קינסטלער קענען שטענדיג אזוי קלוג בעהאַל-מען פון זייטיגע אויגען און זי זאָל דאָך זיך פּיהלען אין יעדען שטריך זייערען. דער ליטווישער יסוד האָט אָבער דאָ אויך געהאַט אַ ווירקונג צו נוטען אויף מענדעלי'ס קינסטלערישען טאַלאַנט: ער האָט איהם בעהיט פון סענטימענטאַליטעט און איבערפּליסיגען לירזומיס. מענדעלי בעזיעגט ניט, ווי אנדערע, זיינע העלדען. ער מאַלט זיי. ער לאָזט זיי לעבען און מהוען, ווי זייער האַרץ געלוסט. ער קוקט זיך נאָר אַיין פון ווייטען. ער האָט גענוג לאַגישע בעזיהונג צו זיי, אום צו קענען גלייכנילטיג צוועהן, ווען זיי האַנדלען צומאָל ניט לויט זיין רצון...

אדאנק די צוויי אייגענשאַפטען איז מענדעלי דער גרעסטער, זעלטען ווען איבערגעשטיגענער, פּיזאַזשען-מאַלער, וואָס אונזער ליטעראַטור פּערמאַנט. מיר האָבען היינט אַפּילו מעהרערע דיכטער, וואָס זענען שוין אימשטאַנד ניט נאָר צו בעזיעגען די נאַטור, נאָר אויך זי צו בעמאָלען. מיר קאָנען שוין אויך אַיינהאַלטען די התפּעלות, אויף וויפּעל עס לאָזט זיך. אין אונזערע מאַניערען אָבער, אין דעם אונטערשטער שטריכען פון די בילדער דורך פּיעלע מעטאָפּהאָרען און עפּי-טעטען, פּיהלט זיך אונזער מספּיר-זיין דאָס בילד, אונזער מורא, טאָ-מער בעמערקט מען, חלילה, ניט איהר שענקייט... מענדעלי צייכענט זיך אין דער הינזיכט אויך אויס מיט זיין קינסטלערישער פּאַרנע-הייט, מיט דער אויסערליכער קאַלטקייט פון די וועניגע קלאַסישע דיכטער, וואָס זענען אזוי פּערויכערט אין דער קראַפט פון דעם פּראָס-טעסטען שטריך זייערען, און זיי געפינען ניט פאַר נויטיג אַפּילו אויף אַרבע צוצווינקען צום לעזער: זעה, ווי שען!...

מענדעלי'ס פּיזאַזשען זענען פּראָסט, אַרים אין פאַרבען און אין ריטהאַרישע פיגורען, און אין דעם צייגט זיך די גרויסע קולטור פּונ'ם קינסטלער. ווען מיר שבעלען מענדעלי'ס פּיזאַזשען צוזאַמען אפּילו מיט אַגאַנאָליס, וויזען די לעצטע אויס, אין פּערגלייך מיט די ערשטע, מליצה'דיג. און אין דער זעלבער צייט זענען מענדעלי'ס פּיזאַזשען אויך טיפּע-ליריש. אלע זענען זיי שטרענג געצייכענט און לייטער, ווי די ווייסע מיטטאַג-וואַלקענס, און אלע בעהאַלטען זיי אין זיך צאַרטען

טרויער און שטילע וועז, ווי די דונקעלע סילוועטען פון די בערג-בוימער
אויף דעם בליכען הימעלס-פאָן פון צווישען מאָג און נאכט...
אין מענדעלי'ס נאטור-בילדער האָבען זיך פּעראייניגט די זעלטענע-
סטע אייגענשאפטען פון דעם אירעאלען פּיזאָזש: די עפישע פּראָסמקייט,
און דער בעהאַלטענער, צנוועדיגער ליריזמוס. וואָס עס זאָל ניט זיין
געצייכענט אויף זי — ווערט אַלסדינג גלייך וויכטיג, אַלסדינג ער-
שיינט פאַר אונז מיט אַניעם חן, גלייך ווי מיר וואָלטען עס זעהן דאָס
ערשטע מאָל, אַלסדינג איז איינגעפאַסט אין זילבערנע דורכזיכטיגע
ראַהמען. יעדער פּיזאָזש מענדעלי'ס איז די וועלט, וואָס האָט זיך
בזמנעם געווען אין אַ שטיל ווינקעלע און האָט דאָרט געמאַכט רוהען
חיהר שכינה...
יעקב פּיכמאַן

דר. א. מוקדוני

צו"י מענשען

דד. א. מוקדוני.

צוו"י מענשען.

I.

ר' מענדעלי האָט אויך געשריבען צוויי דראַמעס.
פאַר מענדעלי'ן זענען שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בע-
נוצט מיט דער דראַמאַטישער פּאַרם. ניט די אַלטע יודישע פּורים-
שפּיעלען האָבען זיי גענומען אַלס מוסטער, נור געטע. שילער און
אַנדערע מערב-אייראָפּעאישע דיכטער.

פון אַ יודישער ביהנע האָט קינער ניט געקלערט. זיי זענען נאָר
ניט אויסען געווען, אַז מען זאָל זייערע, דראַמעס אַויספיהרען. דאָס
איז ביי זיי געווען נור אַ נייע מליצה-פּאַרם. זיי האָבען ניט געוואַרט,
אַז עס זאָלען קומען אַנדערע מענשען און מאַכען לעבעדיג זייערע טויטע
דראַמעס.

און דעריבער זענען די האַנדעלנדע פּערוואַנען ניט געווען קיין
מענטשען, נור טייטמענס בעגריפען, אידעען און אַנשוואַונגען. די האַנד-
לינג האָט זיך אַויסגעדריקט אין אַ ופּיח, אין אַ פּלפּול, וואָס ווערט גע-
פיהרט צווישען אַיין, פּילאָזאָפּיע און דער אַנדערער.

אַדום הכּהן לעבענזגאָהן האָט אַרויסגעלאָזט אויפ'ן מלחמה-פּלאַץ
דעם אמת, די אמונה און זייערע קרובים און האָט געלאָזען דעם אמת

טריאומפירען. דער מלבי"ם האָט זיך אָנגענומען פאַר דער קרוינדע פון דער אמונה און האָט אָנגעשריבען אַ דראַמע, אין וועלכער די אמונה איז גובר.

און כדי צו ייצא זיין פאַר געמע און שילער, וואָס האָבען אייפגענימען מענשען אין זייערע דראַמען, האָט מען די אידעען געגעבען אייניגע כענשליכע אייגענשאַפטען. אייגענשאַפטען, וואָס יעדער מענטש האָט זי און וועלכע עס איז לגמרי נישט שווער צו אויפדעקען.

מענדעלי האָט געהאן פערקעהרט: ער האָט די אידעע געלאָזט זיך בעווייזן, אויסשטראַהלען פונ'ם מענשען נופא, ער האָט זי אינ'ם מענשען אויפגערעקט. דער אמת, די אמונה, דער יושר, די חכמה זענען ביי איהם מענשליכע אייגענשאַפטען, דער מענטש שאַפט זי, ער בעוועגט זי און ער גיט זי אַ ממשות.

אָהן מענשען זענען זיי פוסטע קלאַנגען, בלאַנדזשענדע נשמות, וואָס האָבען קיין תקומה ניט.

ער לאָזט ניט טריאומפירען דעם אמת, די אמונה, דעם יושר און דעם שקר אַלס זעלבסטשמענדיגע בעשעפענישען. מענשען, קליינע און גרויסע פיהרען דעם קאַמפף, זיי רייסען זיך אַרום דעם שטיקעל לעבען און ממילא וואַקסט אויס דער סך-הכל פונ'ם קאַמפף צווישען געוויסע אידעען און שטרעמונגען.

אין מענדעלי'ס צוויי דראַמען, אין „דעם פרייוויל" און אין „דער טאַקסע“, זענען אַרויסגעפיהרט געוואָרען לעבעדיגע מענשען פון מונעיאַדאָווקע, מענשען מיט קליינע און גרעסערע השגות, מענשען מיט זייערע קליינליכקייטען, מיט זייער תאוה צו נעלד, צו כבוד.

בעלי-טאַקסעס, שמאָדט-בעלי-טובות, ווייסע-חברה'ניקעס, פורים-שפיעלער, ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטען, אַ מהמע אָהן אַנאָ, קרעמער, גלאַט יודען, רבנים, שמשים, דינים, שוחטים, די גאַנצע „האַפטע פאַרשוויגען“, וואָס מומלען זיך אין קאַבצאַנסק און מונע-יאַדאָווקע.

אויף אזע עולם קאָן „הצות“, קיין וועלט-דראַמע ניט אויפגעבויט ווערען, פון אזע פעקיל פּאַרשיינען קאָן ניט אויסוואַקסען שעקעפיר'ס אַ

צוויי מעגשען.

דראמע, א „פויסט“ פון נעמע אָדער „די רויבער“ פון שילער, אָבער
אזא עולם איז אויך ניט בכח צו אויפהויבען זיך אין די הימלען און
פיהרען אַ וּבּוּח פון ענינים, וואָס האָבען קיין דירעקטען שייכות ניט צום
לעבען פון גלופסק.

II

מענדעלי האָט, ווי זיינע פאָרנענער אין דער יודישער ליבערליכער
טור, ניט געהאט אין זינגן אַ קאָנקרעטע ביהנע, שוישפיעלער א. ד. נ.
ער האָט נאָר ניט געטראַכט פון אַ יודיש טעאַטער. איהם אַליין איז
זאָגאַר גיט געווען נאָנץ קלאָר, פאַרוואָס האָט ער געשריבען, די
טאַקסע, „דעם פּריוויו“ אין דער פאָרם פון אַ דראַמע. מענדעלי פּראָ-
בירט צו ערקלערען אין זיין הקדמה צו „דער טאַקסע“, פאַרוואָס האָט
ער אויסגעשטעלט צום אָנהויב פון זיין דראַמע אַ צעטעל פון
פאַרשינען.

ער וויל בעווייזען, אז ער האָט עס ניט געטהון פון נאווה וועגען,
חלילה. איך האָב געמאַכט אַ בעזונדער צעטעל, אָגנט מענדעלי,
פון די אלע פּערזאָנען, וואָס קומען-פאָר אין דער מעשה, כדי זי
זאָלען אלע שטעהן פאַר די אויגען און מען זאָל זיי המיר
געדענקען.

אַ האַרבערע קשיא — פאַרוואָס האָט ער בכלל גענומען די דראַ-
מאַטישע פאָרם — דאָס איז אייגענטליך פאַר'ן זיידען אַליין ניט געווען
קלאָר. דער זיידע האָט געפרובט שרייבען אויף אלע אופנים ער האָט
זיך בענוצט מיט פיל פאָרמען אין ער האָט די דראַמאַטישע פאָרם ניט
געקאָנט בעלידיגען.

די טאַקסע און „דער פּריוויו“ געהערען גראָד ניט צו די
בעסטע ווערק פונ'ם זיידען. די דראַמאַטישע פאָרם האָט מענדעלי'ן
געבונדען די הענד און ער האָט זיך ניט געקאָנט פריי
בעווענען;

די פאָרם האָט אירם ניט געלאָזען אַ קוק טהון אויף גאָט'ס שענער

וועלט, האָט איהם נים געלאָזן בעמראַכמען דעם הימעל, דעם האַלד, די יונגע פרעהליכע קעלבעלעך, וואָס שפּרינגען צוזאָם אויף דערן פּרייער לאַנקע. זי האָט איהם נים געלאָזט אַ שמועס און אַ פּילאָאָפּיה. זעהן מיט זיין קליינשטע, מיט שרלים און מיט אלטער יקרהי אויפ'ן וועג.

די פּאַרם האָט געצוואונגען מענדעליץ צו פּערזאָקן זיך טייל אין אַ חיינקעל און לאָזען אַנדערע ריידען. אין די נדבונען אַה ניסך מ'ג'עלי אלץ. איהר זעהט נים זיין קלונען שמיכעלע, זיין סינעס בליק, איהר הערט נים זינע האַרציגע מערסער, איהר זעהט נים זיין ביידעל, זיין פעקיל ספרים און הערט נים זיין ער שמועס מיטן פּאָלן ישראל.

מענדעלי האָט טאָקס; ער הייסט, זיין אַ דראַמע, דער סינע טען ריידען צווישען זיך, סאָר טען נים צוויינפּאַלען יענעס אין די הינדן טען דארף שמעהן אָהן אַזויס און הערען. מענדעלי קאָן זיך אַ סאָל נים אַינהאַלטען, ער טאַטלס צו זיין אויפ'ן סוף בלעטל, זי די קליינע אָרער צו די נאָרישע רייד פון אַ פּערזאָן, אַ שטיקעל היטה נדער בלעט עפּיס אַ טענה.

מענדעלי אלץ איז ניטאָ אין די דראַמעס. דער מענדעליץ האָט האָט אַרויפגעלענט אַזאָ הן אויף אלע זינע סעציאָן, און אַנטשווינגען געוואָרען און ער האָט געלענען, נדערע טאָלען ריידען פאַר איהם.

עס רעדט וואָלף סאָדריק. שמעיה הם, שמוה סאָרישעס און ליפע דער חלפּן.

קאָנען דען די אלע פּאַרשוינגען צווי רעדן, זי מענדעלי רעדט?

און אָהן מענדעליץ זענען גלופּס, קאַבצאַנסק אין מונעטראַקע פּשוט'ע בר-סינ'ס.

און אַ שאָד, האָט מענדעלי האָט זיך אויסגעשלאָסען פּונ'ם צי-טעל פון זינע פּאַרשוינגען אין זינע דראַמעס.

מיד וואָלטען אפשר נעהאַט נאָך אַ פּיסקע דעם קרוינען! ווען מענדעלי וואָלט נים געלאָזען ריידען סאָדריק אָהן אַ שוּכר, ווען מענדעלי אלץ וואָלט רעדעוואָלט, זי סאָדריק רעוּס, וואָלטען מיד

צוויי מענטשן.

משה'ס א לעבעדיגען מענטשן פאר די אויגען, מיר וואָלטען איהם נע-
זען מיט אלע זיינע הנועות, און קיין שמריך פון ספאָדיק'ס פנים וואָלט
ניט געפעהלט, קיין שטענעלע אין ספאָדיק'ס פּאַרלאַנטערטען טח וואָלט
גיט געזען בעהאלטען פון אונז.

מענדעלי, אז ער בעקענט [אונז מיט אַ מענטשן, בענוגענט
ער זיך ניט מיט דעם, וואָס ער רופט אָן זיין נאָמען, ער בעקענט
אונז מיט אלע זיינע קניטשלעך. ער צוגליעדערט און צוברעקעלט איהם
אויף שטיקלעך, ער קוועטשט פון איהם אַרויס אלץ, וואָס איז האַראַק-
טעריסטיש, אלץ, וואָס מאַנט בולט'ער די פיזיאָנאָמיע פונ'ם פּאַרנע-
שטעלטען פאַרשוין.

מענדעלי'ס אַרט פון דערצעהלען איז פּלל ניט קיין צופעליגע,
עס איז אַ בעשטימטע, אָבגעטאַקטע און פעסטע פּאַרם. אין
דער פּאַרם לעבט מענדעלי ווי אַ פּיש אין וואַסער. דאָס איז אָבער ניט
בלויז אַנאָויסערליכע פּאַרם, אין וועלכער דער אינהאַלט פּאַסט זיך אַיין
זעסער. עס איז אַ אינערליכע פּאַרם, עס איז אַ וועלט-אַנשוואַונג, אָדער
ריכטיגער געוואָנט — אַ בעשטימטע אַרט פון דענקען.

מענדעלי בעמראַכט די וועלט פון אַ בעשטימטן הויך, ער
וועט זיך קיינמאָל ניט אויפהויבען העכער און ניט אַראָפּלאָוען זיך
נידעריגער. פון דער הויך זעהט ער, וואָס ער זעהט, און
הערט, וואָס ער הערט. מענדעלי האָט זיך אַליין בעגרענצט, ער האָט
זיך אַליין פּערשאַנצט פון אלע נייע ווערטער, אידעען און שמערעמונגען.
אינ'ם שטח, וואָס ער האָט פאַר זיך אָבגעגרענצט. זעהט ער אָבער
טיעפער, קלינגער פאַר אַנדערע.

מענדעלי איז גרויס און מעכטיג אין דער מענדעלי-וועלט, אין
דער מענדעלי-פּאַרם.

.III

פאַר מיר זענען גלייך די פּאַר ביכער, וואָס הייסען, הילדות
דמבע, „האבות והבנים“ און זיינע דראַמעס. אָט די אלע
געווערען ניט צו מענדעלי'ן. דאָרט איז די הויך, פון וועלכער ר'.

ועלט ווערט בעטראכט, לנסרי אנ'אנדערע, דאָרט איז דער שבת
אנ'אנדערער.

איך גלייך דעם, תולדות הטבע' צו, האבות והבנים' און צו די
דראַמעס, ווייל זיי זענען אָביעקטיוו געשריבען. איך מײן ניט אָביעקטיוו
אינ'ם געווענהליכען זין, איך מײן די אָביעקטיוויטעט פון אַ מענטשען,
וואָס איז אויסען עפּים אויפּטהון, וואָס שרייבט און מעקט נור לטובת-
הכלל.

מענדעלי קאָן זײן אָביעקטיוו ווי ער וויל. זײן פּערזענליכקײט,
זײן אײגענער בליק, זײן אײגענע אַרט דענקען שײמערט אַרויס פון יעדען
וואָרט.

מענדעלי זאָרנט פאַר'ן כלל ישראל און אין אײן גאַנג פאַר זיך.
ער איז דער כלל ישראל אַליין, אַלץ, וואָס איז פאַרהאַן אינ'ם כלל.
איז דאָ אין איהם.

לום יעקב אַבראַמאָוויטש שטעהט אָבער מן הצד, בעטראַכט
זײן עולם פון אײבען אַראָב, ווייזט אָן אויף זײערע פּעהלער. ער
האַלט זיך אַליין בעסער, שענער און קליגער פאַר'ן עולם.

אַבראַמאָוויטש נעהמט זיך דאָס רעכט מוסר צו זאָגען דעם כלל-
ישראל, — ווייל ער איז עלטער, קליגער און געבילדעטער.

מענדעלי טרוט דאָסעלבע, ווייל דאָס זענען זײנע אײגענע מענטשען,
יודישע קינדער, מיט וועלכע ער האָט זיך אויסגעהאָדעוועט, וועלכע ער
בעזאָרנט מיט ספרים און אַלערליי מעשה-ביכלעך.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט ניט מיט ביכלעך, מיט וועלכע מענדעלי
האַנדעלט. בײַ מענדעלי'ן אין בײדעל געפײנט איהר תחינות, קינות,
הגרות, מחזורים אין אַ מעשה-ביכעל. דאָס מעשה-ביכעל איז גאָר ניט
קיין ספר היצוני', עס איז עפּים אַווי נאָהנט, אַווי עהנליך צו די היי-
ליגע רומעל-ספרים, עס איז אַווי נאַאיוו, אַווי שען, אַווי קליג און
טיעף ווי די מוסר-כּפּרים.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט נור מיט ספרים היצוני'ם.

אַבראַמאָוויטש און מענדעלי זענען צוויי פּערשידענע מענטשען;
אינ'ם ערשטען רעדט דער משכיל, דער קעמפּפּער מיט דער פּינסטער-
ניש, דער פּערביכענער שונא פון די מורדי אור'. ער רעדט בימער
און ערנסט.

צוויי מענטשען.

אין מענדעלי'ן רעדט גלופסק, קאבצאנסק און טונעיאדאָוקע.
מענדעלי טראָגט קיין כעס ניט אויף זיינע פארשוניגען. אז מענדעלי
רעדט, פערשמעהט עס אלטער יקנה'ז און גאנץ גלופסק. מענדעלי
לאכט, ער לאכט אָבער קיינעם ניט אויס, און דעריבער לאכען אלע
מיט איהם. מענדעלי לאכט אַזוי נוממוטהיג, אַזוי האַרצליך און אַזוי
פריינדליך, אז אלע טונעיאדאָוקער פארשוניגען קאָנען מיטלאכען מיט
איהם.

אין מענדעלי'ן קאָנצענטרירען זיך אלע מדות טובות און אלע מדות
רעות פון קאבצאנסקער יודען, און וואָס ער דערצעהלט, דערצעהלט
ער עס פון זיך אליין.

מענדעלי זיצט אין זיין ביידעל מיט הרחבה, דאָס איז זיין היים.
פרובט אָבער אבראמאָוויטש'ן אַרומזעען אין דעמועלבען ביידעל, וועט
ער זיך קרימען, ער וועט ווערען גערווען, עס וועט איהם בלאָזען פון
אלע זייטען, עס וועט איהם טרייכלען און צוהוּרען.

IV

די צוויי דראַמעס וואָס געשריעבען שלום יעקב אבראמאָוויטש
און ניט מענדעלי.

אין דער הקדמה צום „פרייוו“ זאָגט מענדעלי, אז נאָך אלע
גען שטילשווייגען, האָט מיך עפּים געצויגען אַהין, אין יענעם ווינקעל
פונ'ם יודישען לעבען, וואו ס'געפינען זיך מיינע אלטע בעקאנטע פאר-
שוניגען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעס עולם דערצעהלען טשוּנה-
ווילדע, וואונדערליכע מעשיות. עס האָט מיר זיך שטאַרק געגלוסט
זיידער צו מיינע ליים, און מענדעלי איז אלע באַל אין אַגיטען הומאָר.
אמת טאַקע, זאָגט ער, יודען האָבען איצט צרות, אָבער מען איז
דאָך ניט מעהר ווי אַ מענטש, אַ בשר-וודם. עס גלוסט זיך פאַרם אַמאָל
אַפּק ברוח אין דער זייט, אז לאַך טהון, אַ שפּיעל טהון.

זיינע אלטע פארשוניגען, דערצעהלט מענדעלי, האָט ער געטראָג-
ען, ברוך השם, אלע פריש און טאַרק מיט זייערע אלע אלטע

קאפריזיען און משונה'דיגע גענג, זיי פרוכפערן און מעהרען זיך, מאכען זיך אַ מאָל נאָריש און רייסען זיך ביי די נעז איבער אַ שפּיעלכען גאָז ווי פריהער.

מענדעלי האָט דערזעהן זיינע אַלטע בעקאנטע און ביי דע האָבען באַלד דערקענט איינע די אנדערע און, גאָר אַזי געקוואַלען, וואָס, געלויבט איז נאָט, מען זעהט זיך געווייט טערהייט.

אזוי רעדט מענ'עלי, אנדערש קאָן ער ניט ריידען!

אַבער נור די הקדמה איז מענדעלי'ס. אויף דער דראַמאַ אַלץ רוהט שוין ניט דער גליק פונ'ם יודישען פּאָק.

עס געהען פאַרביי מענשען פון אַלע מינים. יעדער זאָגט זיך אָב זיין שטיקעל האַראַקטעריסטיק און טהוט אָפּ, אינ'ם דראַמע, וואָס איהם איז בעשערט פונ'ם מחבר צו טהון. דער שדכן טרינקט בראַנזי פּען און רעדט וועגען שדוכים, די נייטאָרינגס שיטען מיט ברכות, די מאַמע וויינט פון גדולה, אַ דיגענט-מיידעל שילט און זידעלט זיך, קעהרט די שטוב און זינגט אַ ליעדעל אונטער'ן גאָז:

אויפ'ן פּריפעטיזיקיל ברענט אַ פּייעריל

און פונ'ם קוימענדעל געהט אַ רויך.

אז איך דערטאָן אין מיין בעשערטען זין,

פאַרליהר איך, אוי, דעם קאָפּ און דעם מוח.

הבלל, ווי עס פיהרט זיך אין דער גאַנצער וועלט!

אויף אַלע אַנדערע פאַרשוויגען דאַרף מען גאָר איבעריג דעם קאָפּ ניט דרעהען אין פּערשטעהן, ווער און וואָס זיי זענען, עס איז קלאָר, אז אַ בעל טאַקע איז אַ גאַטס-גנב, אַ יוד, וואָס האָט דאָס אומ-גליק צו הייסען רבי יונה'ציע — איז אַ צבוע'ק, אַ שווינדלער, אַ מענטש, וואָס טראָגט אונטער'ן מלית-קטן שפּיזען; אַ בחור, וואָס האָט דאָס גליק צו הייסען אַלפסנדר — איז ער שוין סטילא פּיין, איידעל און געבילרעט און ווי באַלד ער איז געבילדעט, איז ער סחויב צו זיין פּערליעבט; ווי באַלד ער איז פּערליעבט, מוז ער קושען און האַלזען זיין געליעבטע דער פינסטערער וועלט אויף צופוקעניש. אזא ברוי קויפט ניט, חלילה, פון פּערגעניגען וועגען, ער טהוט עס מעהר לשם דעסאָנסטראַציע, לשם קאַמפּף מיט די „מורדי אור“.

די מעשה אַליין איז אויך פּשוט. דעם בחור אַלפסנדר ניכען די

„טורדי אור“ אָב פאַר אַ סאַלדאַט, און זיין פּלה האָט חתונה, פּער-
שטעהט זיך, מיט אַ האַצקעל, טאַקע ר' יוחנאַנעס אַזוהן. און אַז דער
סאַלדאַט קומט אין זיין שטעטל, געפינט ער זיין ריזעלע, פאַלט ער
איהר און זי איהם אויפ'ן האַל. לויפט צו האַצקעל און שרייט:
נוי, גוי איינער מיט אַנאַשט איש! אַ שענע פּלונדערטע, כ'לעבען!
ווערט אַלפסנדר פּערציטערט און שרייט אויס: ריזעלע, מינס — ●
ווייבעל... האַצקעל'ס אַ ווייב!...

מענדעלי קען ניט פּרעזוקערן אַזאַ בחור, וואָס הייסט אַלפסנדר,
און ניט מאַסס מאַכען מענטשן ווי ר' יוחנאַנע, פייבוש און נאָך אַזעלכע
פּאַנאַטיקער.

מענדעלי וואָלט פון דעם אַלפסנדר דערצעהלט, וואונדערליכע
מעשיות, ריכטיג ווי פון עמוהה מאַריאַשעס, וואָרום ביי מענדעלין זע-
נען זיי דאָס ביידע קאַבאַצאַסקער יודען, ביידע האָבען, משונה'דיגע
גענג, ביידע, רייסען זיך פאַר די נעז איבער אַ שפּיעלכען.

דער משפּיל אַבראַמאַוויטש, אַבראַמאַוויטש דאָס קינד פון
זיין דור, האָט אַריינגעוואָגט זינס אַ וואָרט אין דער דראַמע.
מענדעלי ווייסט ניט די פּערשיעדענע ליטעראַרישע פּאַרמען, וואָס
ווערען געברויכט ביי די אומות העולם, מענדעלי האָט זיין אייגענע
פּאַרם.

אַבראַמאַוויטש האָט אויסגעוועהלט די דראַמאַטישע פּאַרם, ווייל
ער האָט געוואָלט זאָגען אַנערנסט און ביטער וואָרט. ער האָט
געוואוסט, אַז מענדעלי זעט ניט אַריינשטעקען זיין נאָז אַהין אין
די הויכע פענסטער און ער וועט איהם נישט שטערען צו בעווייזען זיין
צווייטע אַרץ.

V

די טאַקע איז ערנליך אויפ'ן פּרויזן, פּרויזן, ווי אַ צווילינגס-
שוועסטער.

די טאַקע איז נאָך יעמאָלט געווען אַ גרויסע גזירה; זי איז גע-
ווען אַ ניי אַנשיקעניש אין דער יודישער גאַס און די, וואָס האָבען זיך

מיט איהר ממפל געווען, זענען, פערשטעהט זיך, בעטראכט געוואָרען אלס מענטשען, וואָס זענען גרייט צו פערקויפּען דעם כלל ישראל פאר אַ טאָפּ לינען.

מען האָט אָבער געוועהנליך ניט בעטראַכט דעם בעל-טאַקסע אלס אַ צופעליגען מענטשען אין דער יודישער גאס, דער בעל-טאַקסע איז געווען דער „עיש צבוע“, דער ווילדער פאַנאַטוקער, דער בלוט-זויגער פּונ'ם קהל. ער איז אָהן דער טאַקסע ניט געווען בעסער און עהרליכער אין די אויגען פון די משפּילים. די טאַקסע איז געווען נאָך אַ שטריך, נאָך אַ ליניע, יאָס האָט בולט'ער האַראַקטעריזירט דעם „טורד אור“.

דער קאמפּף כאר „ליכטינקייט“ האט געמאכט די משכילים פאר פאַרבען-בלינדע מענטשען. זיי האבען כסדר געזעהן די שווארצע פאַרב. יעדער ירא-שמים איז געווען בעשמירט מיט שווארצע פּעך, און יעדער משכיל—בעדעקט און דורכגעוועכט מיט הימלישע שמראהלען.

פאר דעם ליכט-און שאטען-שפיעל אויף איין ארט, אין איין מעג-שען האבען זיי קיין אויג ניט געהאט, זיי האבען קיין פונקלענדע שטערען שויף א שווארצען הימעל ניט בעמערקט. שווארץ און ווייס— דאס זענען די צוויי פאַרבען, וואס זייער אויג האט געזעהן.

א בעל-טאַקסע, א פרומאק, א חסיד, אדער פלי-קורט איז געווען א גולן, א רוצח. ער האט געהאַט שפּיוען און נישט פאר אלעמען, פארן גאַנצען כלל ישראל און אפילו פאר זיינע אייגענע קינדער. האט האבען זיך ניט געוואלט בויען פאר איהם.

פרעגט זיך, אין וואס איז בעשטאנען די נכורה פונ'ם „טורד אור“? ער ווערט כסדר געשילדערט ווי א הויקער, ווי א קריפּעל און ווי א ממש דער משכיל. פערקעהרט, איז א מיין אפּאַלאַן. שען ווי די זון און קלאר ווי דער טאג.

פונדעסטוועגען איז ער, דער משכיל, כסדר דער קרבן, דער בע-זיעגטער און דער בעשפּייטער.

מיט וואס ערקלערט זיך דאס?

ער ערקלערט זיך מיט דער זיסער מאנטימענטאליטעט פון דער השכלה-עפאכע; דער העלד איז געווען דער, וואס ווערט גערורפ'ט, געפלאגט און געמאטערט. די השכלה האט געהאט א בעזונדער לייעכע צו קרבנות. דער משכיל, וואס האט געקאנט אפען לייענען „ספרים

הוצגות, איז געווען דער אומגליקליכסטער אין זיין דור; ער איז ניט געווען קיין קעמפפער, קיין מארטירער, ער איז געשטאנען כמעט אויף אין שטופע מיט'ן „מורד אור“, וואָס קיין איד זיין פאנאטיש אָפּען, בפני כל עם ועדה.

די טאָקסע איז געווען אַני וואָפּען אין די הענד פון די משכילים געגען די „מורדי אור“. זי האָבען געקאָנט האַפּען זייערע שונאים ביי דער האַנד און פעזיווען, אז די פרומע זענען גנבים, וואָס לעבען אויפ'ן חשבון פון קהל. זי האָבען אַפעלירט צום אַרומען קלאַס ניט אויס לייעבע צו איהם, נאָר זייל ער איז ניט נוגע בדבר, ער האָט קיין חלק ניט אין דער טאָקסע. איהם איז שווער דאָס לעבען און ער וועט דאָס בעסער פערשמעהן.

זי, די משכילים, זענען נאָר ניט אויסען געזען, אז יעדער יוד זאָל עסען מיט אַ פונט פלייש מועהר אין אַ וואָך. פון אַזעלכע מנושם'דיג גע און וואָכעדיגע אידעאלען האָבען זי לגמרי ניט געהאלטען. עס איז געווען אַ קאָמפּף, מען האָט געזוכט וואָפּען ווי מיט ליכט, מען האָט ניט געבראַקירט אַפילו מיט פערדאָסטמעטע און פער-טימעלמע.

די טאָקסע איז אַריין-משכיליש בעשעפעניש; אַבראַמאָוויטש, ניט מענדעלי, האָט אויסגענוצט די טאָקסע אַלס קאָמפּף-מיטעל. מען-דעלי וואָלט העכסטענס מיט אַ ביטערען שמיכעל געלאַכט פון דער טאָקסע און איהרע מנהיגים.

מענדעלי וועט ניט שרייען פאַטעטיש:

גענוג צו זיין פערפיהרט, פערבלענדעט, גענוג זיין נאַראָנים...
זייט מענשען מיט שכל, מיט מוטה, ווי נאָט און די טייערע רעגירונג
האָט געבאַטען. גענוג צו שלאָפען, גענוג חלומות, פאַלנט די רעגירונג
"און שטעהט-אויף, יודען, שטעהט-אויף!"...
דאָס איז דער פינאַל, דאָס איז דער פונקט, צו וועלכען די דראַ-
צע איז געפיהרט.

נאָט מיט דער רעגירונג משרד געווען, ווייל דער תנ"ך איז נאָט'ס
אוינגענטום און די רעגירונג האָט רעקאָמענדירט לערנען תנ"ך מיט'ן באור.
דאָרף מען צוויי געהעמערע שוהפנים?

און ווען מען פיהרט אַזעלכע שמועסען, שווייגט מענדעלי. ער
[זאָן משרד זיין, פישקע דעם קרומען" מיט זיין גלייכען — מיט אַ

ד"ר א. מוקדוני

בלידער בעטלערין, אבער ניט דעם קודשא ברוך הוא מיט דער דעי
נירוגנ.

מענדעלי האט קיין שייכות ניט צו די צוויי דראמעס, נישט דער
קינסטלער האט זיי געשריבען, נאר דער „קעמפפער“ אבראמאווויטש.
דאס איז אונזיגע, וואס אבראמאווויטש האט גענומען ביי זיין נאהני
מען און ליעבען מענדעלי. איז די שפראך, דעם ערנסט צום ווארט
אין דעם רעאליסטישען חוש.
